

บรรณาการในงานฌาปนกิจศพ

นางสรจักรานุกิจ
(ถวิล วิเศษกุล)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันพุธที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

นางสรจักรานุกิจ
(ถวิล วิเศษกุล)

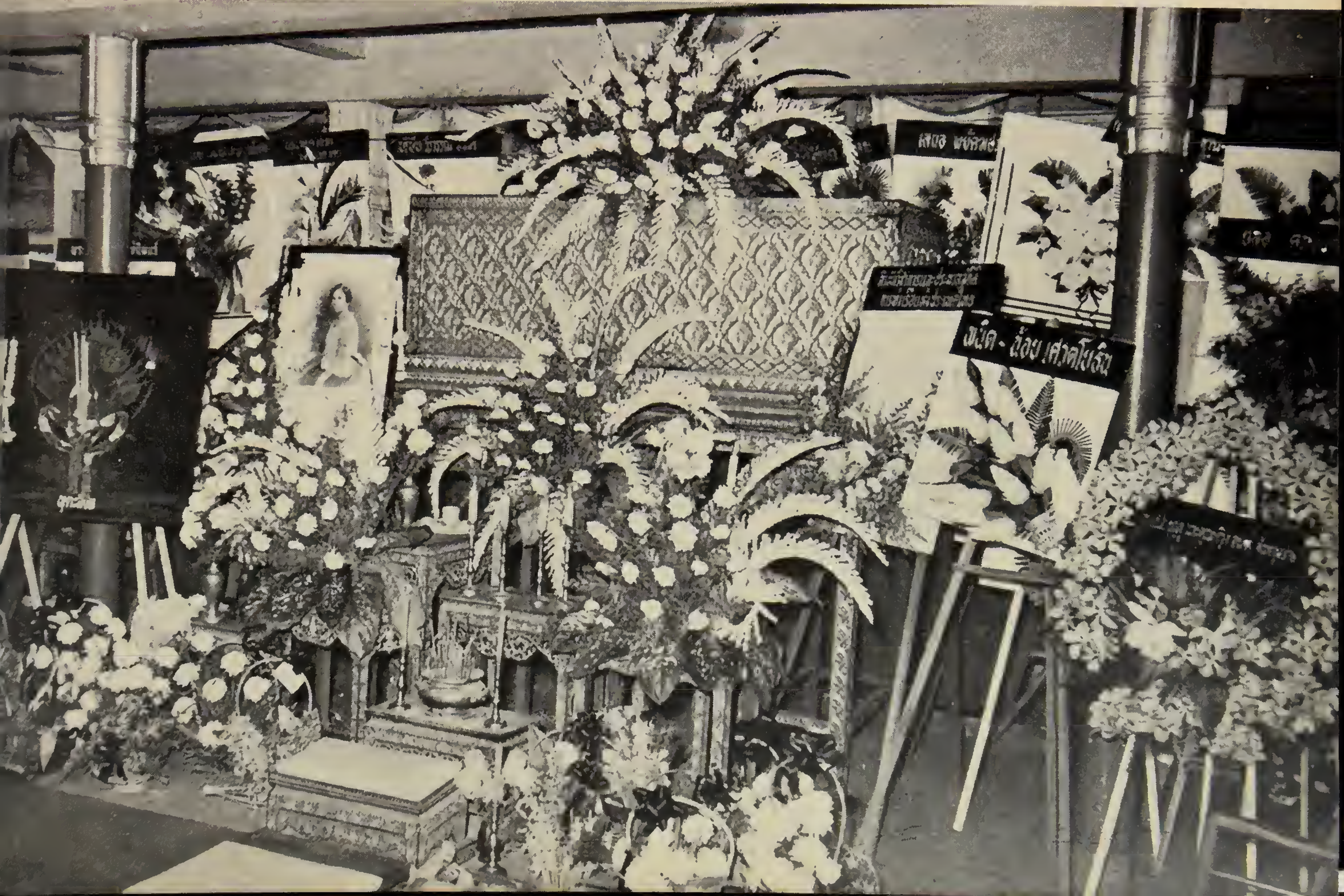
ชาตะ : ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๗
มรณะ : ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

ในวันบำเพ็ญกุศลสัตตมวาร

หลวงสรจักรานุกิจ และ นางสรจักรานุกิจ

บุตร และ ธิดา

หลาน ๆ

ประวัติ

นางสรจักรานุกิจ (ถวิล วิเศษกุล) สกุลเดิม ณ มหาไชย เกิด ณ วัน ๗ ๙ฯ ๙ ค่ำ ปีมะเมีย ตรงกับวันเสาร์ที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๓๗ เป็นบุตรคนที่ ๔ ของพระยานรนารถภักดี (เอม ณ มหาไชย) มารดาชื่อ ช้อย มีพี่น้องร่วมบิดาเดียวกันคือ

๑. คุณหญิงสรรพกิจเกษตรการ (สวง หุตะสิงห์)	(ถึงแก่กรรม)
๒. คุณดนงค์นาฏ ณ มหาไชย	(ถึงแก่กรรม)
๓. คุณผอบ ณ มหาไชย	(ถึงแก่กรรม)
๔. นางสรจักรานุกิจ (ถวิล วิเศษกุล)	
๕. คุณฉวี หุตะสิงห์	
๖. คุณอุ่น สุขสภา	
๗. คุณเติมมา ณ มหาไชย	

และร่วมมารดาเดียวกัน คือ

๑. คุณสร้อย เปลื้องมณฑิล (Che Ahamed B. Mann)

เมื่อเยาว์วัย ได้รับการศึกษาจากโรงเรียนศึกษานารี ถนนข้าวสาร หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้วเมื่ออายุได้ ๑๘ ปี ได้ถวายตัวแด่สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวษาอัยยิกาเจ้า สมเด็จได้ประทานให้เป็นข้าหลวงในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงวลัยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร กราบถวายบังคมลาออก เพื่อสมรสกับหลวงสรจักรานุกิจ ซึ่งขณะนั้นเป็นร้อยโทจาง วิเศษกุล เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๒๔๖๑ โดยพระกรุณาธิคุณของจอมพลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ณ วังปารุสกวัน

มีบุตรธิดารวม ๘ คนคือ

๑. นายถาวร วิเศษกุล สมรสกับ นางสาวแพ ขุมทอง

๒. ศาสตราจารย์ นายแพทย์ พิสิฏฐ์ วิเศษกุล สมรสกับแพทย์หญิงดวงมณี โชติกะเสถียร

๓. นางสาวอัศนี วิเศษกุล

๔. นางจิตรศรี ณ นคร สมรสกับ นายแพรว ณ นคร

๕. นายสรจักร์ วิเศษกุล สมรสกับ นางสาวอารมณ์ ธงศรี

๖. นางสมถวิล ศุขะพันธุ์ สมรสกับ นาวาเอก สมหมาย ศุขะพันธุ์ รน.

๗. นายแพทย์ จิเรน วิเศษกุล สมรสกับ แพทย์หญิง วินิตา นิตยางกูร

๘. นางกุศลิน พยัคฆประการณ์ สมรสกับ เรือเอก สอาด พยัคฆประการณ์

มีหลานชายหญิงรวม ๒๒ คน

ปกติคุณถวิล วิเศษกุล เป็นผู้ที่มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ และมีนิสัยสุภาพอ่อนโยน เรียบร้อย โอบอ้อมอารีต่อญาติพี่น้อง มีความเมตตากรุณาต่อผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากเสมอ มั่นคงในบวรพุทธศาสนาและยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี ดังนั้น จึงเป็นที่รักและเคารพนับถือของวงศ์ญาติและผู้ที่ได้รู้จัก แม้ระยะหลังท่านจะมีสุขภาพทรุดโทรมลง คือประมาณปี ๒๔๙๘ ได้เริ่มป่วยเป็นโรคเบาหวาน ซึ่งก็ได้ปฏิบัติและรักษาตัวตามคำแนะนำของแพทย์อยู่เสมอ และต่อมาในระยะหลังมีโรคความดันโลหิตสูงและโรคหัวใจเพิ่มขึ้นอีก จึงต้องเข้ารักษาตัวในโรงพยาบาลบ่อย ๆ อาการได้เริ่มทรุดหนักเมื่อหลวงสรจักรานุกิจได้สิ้นชีวิตลง เมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๑๒ ครั้งสุดท้ายได้เข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช ตามคำแนะนำของแพทย์เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๑๔ เนื่องจากมีอาการ กรวยไตอักเสบ หลอดเลือดแข็ง และสมองเสื่อมเพิ่มขึ้นอีก แม้จะได้รับการรักษาพยาบาลอย่างดีที่สุดแล้ว อาการของท่านก็ทรุดลงเรื่อย ๆ และได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๑๔ เวลา ๐๓.๑๕ นาฬิกา ศิริรวมอายุ ๗๗ ปี ๔ เดือน ๒๗ วัน

แม่

แม่ของลูกเป็นเพียงผู้หญิงธรรมดาคนหนึ่งเท่านั้น แต่ในชีวิตของแม่ แม่เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ เป็นภริยาที่ดีของสามี และเป็นแม่ที่ดีของลูก ลูกเคารพรักและบูชาอย่างสุดซึ้ง ลูกจะขอจดจำแม่อยู่ตลอดไปจนกว่าจะสุดสิ้นกาลเวลาของชีวิต

เมื่อแม่จากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับมาอีก แม่ได้ทิ้งความหวังไว้ให้พวกเราทุกคนได้รำลึกอย่างซาบซึ้งในความรัก ความดี และความเมตตาปราณีที่มีต่อลูก ๆ

ลูกจำได้ว่าบ้านเดิมของเราอยู่ที่ถนนอัษฎางค์ปากคลองตลาด เราอยู่กับคุณย่า ครอบครัวของเราเป็นครอบครัวใหญ่มีคนมาก แต่ด้วยเมตตาธรรม บารมีธรรมของแม่ ครอบครัวเราจึงมีแต่คนรัก คอยเอื้ออารี คอยช่วยเหลือ และคอยรับใช้อย่างภักดีตลอดมา

แม่เป็นคนที่รักความสวยงาม รักความเป็นระเบียบเรียบร้อย แม่จึงเป็นผู้ที่จัดบ้านด้วยตนเอง แม่เป็นคนที่รักลูกรักสามี แม่จึงมักจะทำอาหารด้วยมือของแม่เองเพื่อให้ถูกใจทั้งพ่อและลูก ๆ ซึ่งเป็นความสุขอย่างหนึ่งของแม่ ฝีมือในการปรุงอาหารของแม่นับว่าเป็นเอก นอกจากนี้แม่ยังตัดเย็บเสื้อผ้าให้ลูก ๆ ใส่ แม่มีฝีมือในการช่างทุกชนิด เช่น การแกะสลักการร้อยมาลัย การตัดเสื้อ ฯ โดยเฉพาะการตัดเย็บเสื้อผ้าฝีมือของแม่นับว่าเป็นเยี่ยม จนเป็นที่โปรดปรานของทูลกระหม่อมฟ้าหญิงวลัยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินทร พระองค์มักจะโปรดให้แม่ตัดเย็บทุกครั้งที่เสด็จออกรับแขกเมือง เรื่องนี้ทำให้แม่ปลาบปลื้มมาก แม่รักและบูชาทูลกระหม่อม ฯ พระองค์นี้มาก และมักจะเล่าถึงทูลกระหม่อม ฯ ให้ลูก ๆ ฟังอยู่เสมอด้วยความภาคภูมิใจตลอดมาจนวาระสุดท้าย

ครอบครัวเรามักจะยุ่งยากโกลาหลกับการย้ายบ้านอยู่เสมอ เพราะพ่อเป็นทหาร ต้องย้ายไปรับราชการในจังหวัดต่าง ๆ แม่ต้องตามไปด้วยซึ่งนับเป็นภาระอันเหน็ดเหนื่อยของแม่ที่ต้องคอยจัดข้าวของให้เป็นระเบียบในบ้านที่ย้ายมาอยู่ใหม่

ในวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ขณะนั้นพ่อเป็นผู้บังคับกองพันทหารมหาดเล็กที่ ๒ วันนั้นพ่อหายไปจากบ้านทั้งวัน พวกเราเฝ้าคอยการกลับของพ่อด้วยความวิตกกังวล และเป็นวันแรกที่เราเห็นแม่มีความห่วงใยพ่ออย่างที่สุด ด้วยความผันผวนทางการเมืองในครั้งนั้น พ่อต้องย้ายจากหน้าที่ราชการทหารที่พ่อรักหนักหนา ไปทำงานอยู่ในกรมศุลกากรอยู่วาระหนึ่ง

ด้วยความรักลูก แม่ไม่อยากให้พวกเราเล่นกีฬาหนัก ๆ เพราะกลัวว่าลูกจะได้รับอันตราย แต่ลูกก็ชอบกีฬานักหนาแอบเล่นโดยไม่ให้แม่ทราบเสมอ วันหนึ่งแม่ไปพบเสื้อทีมฟุตบอลของลูก แม่โกรธจนถึงกับเอาเสื้อนั้นไปเผาทิ้ง

ทุกวันในตอนเช้าแม่ต้องการพบลูก ๆ ก่อนไปโรงเรียน พวกเราจะต้องกราบลาแม่ทุกเช้า แล้วรับสตางค์ค่าขนมไปโรงเรียน ตอนเย็นกลับจากโรงเรียนด้วยความหิวโหย แม่เตรียมผลไม้และของว่างไว้ให้เราอย่างเพียบพร้อม

เมื่อลูกสาวของแม่แต่งงานมีครอบครัวเป็นคนแรก แม่มีความสุขและปีติยินดีเป็นที่สุด พอมีหลานยายแม่อุตส่าห์เดินทางไปถึงกระบี่เพื่อช่วยเลี้ยงหลาน ครั้งนั้นแม่กลับมาพร้อมกับแขนหัก เป็นเวลาพอดีที่ลูกเรียนจบเป็นแพทย์แล้ว ลูกจึงได้มีโอกาสรับแม่เข้าไว้ในโรงพยาบาล แม่ได้รับการผ่าตัดรักษากระดูกที่หัก ลูกเป็นผู้ให้ยาสลบแม่ด้วยมือของลูกเอง

ลูกทุกคนจะไม่มีวันลืมตักที่เคยให้หนุนนอนของแม่ ไม่ลืมยาเขียว และยาแก้ไข้ ไม่ลืมกล้วยหักมุกเผาที่แม่คอยป้อนให้เราและคอยเฝ้าดูแลอยู่ทั้งวันทั้งคืน ด้วยความห่วงใยยามลูกเจ็บไข้, ลูกทุกคนจะไม่มีวันลืมไม้เรียวที่แม่ใช้เพื่อตักเตือนสั่งสอนให้กระทำแต่ความดีละเว้นความชั่ว เมื่อยามซุกซนและทำผิดรอยไม้เรียวนั้นเป็นรอยที่เต็มไปด้วยความรัก ความหวัง และความปรารถนาดี เมื่อลูก ๆ เรียนดีแม่จะยิ้มแย้มแจ่มใส และพลอยเป็นสุขด้วยกับลูก แต่เมื่อลูกมีความทุกข์ไม่ว่าทางกายและใจ แม่เต็มไปด้วยความทุกข์ยิ่งกว่าลูกหลายเท่า

ครอบครัวของเราจนลงเนื่องจากสงคราม พ่อเป็นข้าราชการบำนาญและต้องเลี้ยงลูกมาก แม่ต้องขายทรัพย์สินที่มีอยู่บางส่วนไปเพื่อที่จะให้ลูกได้เรียนโดยทั่วกัน ชีวิต

ของแม่ผ่านมาด้วยความยุ่งยากลำบากและเหน็ดเหนื่อยเพื่ออนาคตของลูก ๆ แต่เมื่อลูกเติบโตแล้วแทนที่แม่จะอยู่อย่างสุขสบายในบั้นปลายของชีวิตแม่ โรคต่าง ๆ ยังตามมาคุกคามความสุขของแม่อีก แม่เป็นเบาหวาน ไต และกรวยไตอักเสบรวมทั้งหลอดเลือดแข็ง ต้องรักษาตัวเรื่อยมา พอพ่อสิ้นชีวิตแม่ก็ยิ่งทรุดหนัก สมองเสื่อมลงและต้องเข้ารักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาล จากนั้นปัญหาและความยุ่งยากต่าง ๆ ของแม่ก็ได้หมดสิ้นไปพร้อมกับการดับสลายของชีวิต ทิ้งพวกเราไว้เบื้องหลังซึ่งแต่ละคนก็มีครอบครัวเป็นหลักฐาน เพราะแม่ได้สร้างเราขึ้นมาด้วยความรัก ด้วยกำลังใจ

เมื่อเราสิ้นพ่อไปนั้น ความรัก ความอบอุ่นของพวกเรายังได้รับจากแม่ทดแทน แต่บัดนี้แม่อันเป็นแหล่งพักพิงทางใจแหล่งสุดท้ายของพวกเราได้สิ้นไปอีก เรากราบและมองมือแม่ในขณะที่แม่สิ้นใจแล้ว รำพึงอยู่แต่ว่ามือทั้งสองนั้นได้เคยให้ความรัก ความเมตตาปรานี ความเอ็นดูสงสาร ความเห็นใจ ความพอใจที่จะให้อภัยแก่พวกเราตลอดมา มือคู่นี้เองที่ช่วยสร้างความมั่นคงและความก้าวหน้าของชีวิตให้แก่พวกเรา และมือคู่นี้เองที่ทำให้เราคิดแต่จะ **ทำกรรมดี ละเว้นความชั่ว**

ในชีวิตของแม่ แม่อาจจะมีบาปเคราะห์เยี่ยงปุถุชนทั้งหลายที่มองไม่เห็นอยู่บ้างแต่ด้วยคุณธรรมความดี กุศลผลบุญที่แม่ได้สร้างสมไว้และด้วยความเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดของแม่ พวกเราแน่ใจว่าวิญญาณของแม่จะต้องไปสู่สุคติในสัมปรายภพอย่างแน่นอน

แม่จากพวกเราไปแต่เพียงร่างกาย แต่พระคุณ คุณงามความดีและคำสั่งสอนของแม่ จะยังคงอยู่ในจิตใจของลูกอยู่เสมอ

จากลูก ๆ

◎ เนืองนองน้ำเนตรด้วย อาดูร
สุขเสื่อมสิ้นเกษมสูญ โศกเศร้า
ร่มโพธิ์ร่มไพบูลย์ แตกดับ
พลัดพรากจากเรือนเหย้า สู่ฟ้าอาลัยถวิล

◎ คุณยายลับร่างแล้ว ลอยหาย
รอยรักเคารพสลาย หม่นไหม้
กราบเท้าอยู่เช้าสาย เสมอค่ำ
ต่อแต่นี้กราบไหว้ ท่านไว้แดนสวรรค์

◎ มาลัยดอกโศกร้อย มาลัย
แซมพู่ห้อยดวงใจ จากหล้า
ส่งสู่พิภพอำไพ ดุสิต
รำลึกคุณชื่นช้า ท่านผู้เสวยบุญ

หลาน ๆ

ขอขอบคุณ

ขอขอบคุณคุณหมอสุเอ็ด คชเสนี, คุณหมอวารินทร์ ตัณฑ์ศุภศิริ, คุณหมอวรวิทย์ คลอวุฒิวัฒน์, คุณหมอสาธิต ตระกูลรังษี และพยาบาลทุกท่านในตึกวิบูลลักสม์ที่ช่วยดูแลรักษาพยาบาลเมื่อแม่เจ็บอยู่

และขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้กรุณามาร่วมการกุศลและเป็นเจ้าภาพสวดพระอภิธรรม ตลอดจนทุกท่านที่กรุณาให้เกียรติมาร่วมในงานฌาปนกิจศพของแม่ในวันนี้ หากมีสิ่งบกพร่องประการใดขอได้โปรดประทานอภัยให้ด้วย

เจ้าภาพ

๒๐ ธันวาคม ๒๕๑๕

แก่นพุทธศาสน์

(ได้รับรางวัลหนังสือดีขององค์การยูเนสโก ประจำปี ๒๕๐๘)

โดย

พุทธทาสภิกขุ

ความเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนา

กับ

วิทยาศาสตร์และอเทวนิยม

BUDDHISM, SCIENCE AND ATHEISM

โดย

ดร. ดักลาส เอม. เบินส์

Douglas M. Burus M.D.

อนุโมทนา

ตามที่เจ้าภาพขออนุญาตพิมพ์หนังสือนี้ ขึ้นเป็นของชำร่วยในงานศพ นางสรจักรานุกิจ (ถวิล วิเศษกุล) ในครั้งนี้นั้น ข้าพเจ้ามีความยินดีในการอนุญาต ด้วยความรู้สึกอนุโมทนาด้วยเป็นอย่างสูง, เพราะนอกจากจะเป็นการสนองพระคุณของท่านที่ล่วงลับไปแล้ว ยังเป็นการทำให้พระธรรมของพระพุทธเจ้าแพร่หลายออกไป ในลักษณะที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์แห่งยุคปรมาณูนี้ เป็นอย่างยิ่ง.

มนุษย์ในสมัยที่กลายเป็นเครื่องจักรไปแล้วนี้ อะไร ๆ เขาก็มีกันหมดแล้ว ยังขาดอยู่เพียงอย่างเดียว คือสิ่งที่จะทำให้เขาไม่ต้องเป็นทุกข์เพราะสิ่งที่เขามีกันมาก ๆ นั่นเอง. สิ่งที่จะป้องกันความทุกข์ในกรณีเช่นนี้ได้นั้น ก็คือธรรมะนั่นเอง.

ธรรมะที่เป็นหัวใจของธรรมะทั้งหลายนั้นคือ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น, ได้แก่การไม่ปักใจเข้าไปทำความสำคัญมั่นหมายในสิ่งใด ๆ ว่าเป็นตัวเรา หรือของเรา ดังพระบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย ธรรมทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.

ผู้มีธรรมะ ไม่แสวงหาด้วยความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีไว้ด้วยความยึดมั่นถือมั่น, ไม่กิน ไม่ใช้ด้วยความยึดมั่นถือมั่น. ไม่ผูกพันสิ่งใดด้วยความยึดมั่นถือมั่น รวมความว่ามีชีวิตอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง จึงมีการทำ การพูด การคิด ที่ถูกต้องพอดีหรือสมบูรณ์ไปหมดทุกประการ ความทุกข์จึงไม่มีทางที่จะเกิดขึ้น.

การไม่ทำสิ่งใดด้วยความยึดมั่นถือมั่นนั้น หมายถึงทำด้วยสติปัญญา ความยึดมั่นนั้นเป็นความโง่ และเป็นกิเลส เป็นเหตุให้ทำผิด พูดผิด คิดผิด ความไม่ยึดมั่นนั้นเป็นความฉลาดและไม่เป็นกิเลส จึงเป็นเหตุให้ถูกต้องไปหมดทั้งการทำการพูดและการคิด ดังนั้นเราต้องตั้งใจจริงหรืออธิษฐานจิตเพื่อทำสิ่งใดด้วยสติปัญญา, อย่าทำไปด้วยความยึดมั่นด้วยอุปาทาน ซึ่งล้วนแต่มีมูลมาจากตัณหาหรืออวิชชาทั้งนั้น ขึ้นชื่อว่าตัณหาหรืออวิชชาแล้ว ไม่มีทางที่จะให้คุณเลย มีแต่โทษโดยส่วนเดียว.

โลกทุกวันนี้ กำลังร้อนระอุอยู่ด้วยอวิชชาตัณหาอุปาทาน ทำสิ่งซึ่งส่งเสริมอวิชชาตัณหาอุปทาน. การช่วยกันเผยแพร่สิ่งซึ่งจะดับร้อนด้วยการดับกิเลสเหล่านี้จึงเป็นกุศล และน่าอนุโมทนา ข้าพเจ้าจึงขออนุโมทนา, และชักชวนทุกคนให้อุทิศส่วนกุศลแด่ท่านที่ล่วงลับไปแล้ว ให้ได้รับประโยชน์สุข โดยควรแก่คติวิสัยทุกประการ.

พุทธทาส อินทปัญโญ

สวนโมกขพลาราม ไชยา
๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

คำนำ

คุณจุฑารัตน์ ณ นคร พบผมกลางทางจะไปฟังพระธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ฝั้น อาจาโรเถระ ซึ่งท่านหัวหน้าชุมนุมพุทธธรรมศิริราช ศาสตราจารย์โรจน์ สุวรรณสุทธิ์ เป็นผู้นิมนต์มาจากวัดบวรนิเวศวิหาร ท่านอาจารย์ฝั้นเป็นพระซึ่งเป็นที่นับถือของท่านผู้ที่ใฝ่ธรรมะทั่วไปในเมืองไทย โดยเฉพาะชาวอิสานและชาวอาณาจักร-ลาว ความสำคัญของท่านมีอย่างไรไม่จำเป็นจะต้องกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์ ได้เสด็จไปทอดกฐินเป็นการส่วนพระองค์ที่วัดของท่านอาจารย์องค์นี้ คือวัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. นี้เอง สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้นิมนต์ให้ท่านอาจารย์ฝั้นมาจำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อร่วมพิธีในงานวชิร-ญาณวงศานุสรณ์ ครบ ๑๐๐ ปี นับแต่วันประสูติแห่งพระองค์ท่านขึ้น ท่านศาสตรา-จารย์โรจน์ สุวรรณสุทธิ ท่านประพฤติปฏิบัติตนสมควรแก่ตำแหน่งทุกประการ เมื่อมีพระอาจารย์องค์ใดที่ทรงคุณธรรมเป็นเลิศมาจากถิ่นฐานไกล ท่านเป็นต้องทราบและนิมนต์มาเทศน์ให้พวกเราฟังเสมอ วันที่ท่านอาจารย์ฝั้นเทศน์ มิใช่เป็นวันปรกติของวันเทศน์ นอกจากนั้นเวลาก็ผิด คือ แทนที่จะเป็นเวลาเที่ยง เป็นเวลาบ่ายโมง เวลาทำงาน แม้กระนั้นห้องประชุมสรีรวิทยาก็เต็มไปด้วยสัปบุรุษผู้แสวงธรรม ท่านได้เทศนาเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้หวังผลอันเลิศ คือ มรรคผล นิพพาน ศีลใคร ๆ ก็ทราบว่ามีอะไรบ้าง ศีล ๕ เรียนกันมาฟังกันมาตั้งแต่เป็นเด็กอยู่ในอ้อมอกของแม่ ถ้าปฏิบัติได้จริงก็เป็นอานิสงส์ไปสู่ความสงบของดวงใจ ใจนั้นเมื่อมีศรัทธาต้องการให้สงบในขั้นสูง ๆ ขึ้นไปก็ต้องฝึก ฝึกเป็นประจำทุกวันให้เป็นนิสัยเหมือนรับประทานอาหาร การฝึกใจให้สงบเป็นอาหารทางใจ เมื่อใจสงบแล้วจริง ๆ ก็เหมือนเพชรน้ำหนึ่งที่ใสบริสุทธิ์ ปราศจากรอยมลทินทั้งปวง จะเกิดปัญญา จิตเป็นกุศล จิตเป็นอกุศลก็รู้ได้ เย็นอก เย็นใจ หายทุกข์ หายยาก ลำบาก เป็น **สันทิฏฐิโก** พระพุทธเจ้าต้องการให้เราพ้นทุกข์จึงสอนให้:

ละความชั่ว ทางกาย วาจา ใจ
ทำความดี
ทำใจให้ผ่องใส สะอาด บริสุทธิ์

กำหนดนำไปประพฤติปฏิบัติ ไม่มีความประมาท จะมีแต่ความสุข ความเจริญ

ผมได้เขียนนอกทางไปไกล แต่ก็เพื่อจะให้ท่านเห็นว่าการฟังธรรม การปฏิบัติธรรมนั้นไม่เป็นของล้าสมัย ควรตามรอยยุคลบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้ซึ่งเราทั้งหลายเทอดทูนได้เหนือหัว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในทศพิธทางธรรม เปี่ยมไปด้วยสังคหวัตถุ พระราชจรรยานุวัตร์เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจประชาชน จักรวรรดิวัตร์ พระราชจรรยานุวัตร์สำหรับพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงอิงอาศัยสักการะเคารพนับถือบูชาธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นใหญ่ เป็นอธิบดี ทรงกอปรไปด้วยพละ ๕ ประการ(๑)

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็ทรงฟังและปฏิบัติธรรมะอยู่เป็นนิจ ในการเสด็จมาพระราชทานประกาศนียบัตรแก่พยาบาล ณ โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๑๕ ณ หอประชุมราชแพทยาลัย มีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า: ถ้าเราคนไทยจะหันหน้าเข้าลองศึกษาพระธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเปรียบเสมือนเรามีดวงแก้วอยู่ในมือก็จะทราบว่า ความสงบสุขจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์พากันตั้งอยู่ในศีลธรรม บัณฑิตชาวต่างประเทศที่เคยมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงจะเป็นคนต่างศาสนากับเรา แต่เมื่อได้พูดคุยกันถึงเรื่องนี้ ก็สรุปความเห็นเป็นอย่างเดียวกันว่าสันติสุขที่ทุกคนเรียกหากันนักหนานั้น จะมีขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคนส่วนมากประพฤติตนอยู่ในสุจริตธรรม ตราบใดที่คนเราเรียกร้องสันติสุขกันแต่ปาก แต่กระทำทุกสิ่งทุกอย่างตามอำเภอใจของตน ไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมกันเลย จะเกิดความสงบสุขได้อย่างไร

---

(๑) ท่านผู้ใดสนใจอ่านให้ละเอียด โปรดไปซื้อหนังสือวชิรญาณวงค์เทศนา พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงค์ อ่านโดยเร็ว พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศ เนื่องในงานวชิรญาณวงศานุสรณ์ วันที่ ๒๑–๒๗ พ.ย. ๒๕๑๕

ผมยิ่งเขียนไปก็ยิ่งไกลออกไปทุกที จนท่านผู้อ่านไม่ทราบว่าคุณจุฑารัตน์ต้องการอะไรจากผม เธอต้องการจัดพิมพ์หนังสือแก่นพุทธศาสตร์ เพื่อเป็นบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ นางสรจักรานุกิจ ผมไม่มีอะไรขัดข้อง แต่ผมมิได้เป็นนายกชุมนุมพุทธธรรมศิริราช การให้พิมพ์หนังสือแก่นพุทธศาสตร์ คือ การให้ธรรมะ การให้ที่เหนือสิ่งใดทั้งปวง นอกจากนั้น ผมยังเคารพผู้วายชนม์ รู้จักครอบครัวของท่านดี ตั้งแต่คุณหลวงสรจักรานุกิจ จนถึง ศ.จ. พิสิฏฐ์ วิเศษกุล ผู้ซึ่งผมรักใคร่เหมือนน้องชายอันสนิท ความสำคัญของหนังสือแก่นพุทธศาสตร์มีอย่างไร โปรดอ่านใน "บอกให้ทราบ" ชื่อท่านผู้เทศน์ พระเทพวิสุทธิเมธี มีคนไม่รู้จักเป็นส่วนมาก ถ้าบอกว่าท่านพุทธทาสภิกขุใคร ๆ ก็รู้จัก ท่านเป็นผู้ที่เผยแพร่พุทธธรรมมากที่สุด และคิดปฏิบัติตามพุทธภาษิต "สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ" นี้เสมอ

ขอธรรมทานอันนี้ ซึ่งพุทธศาสนิกชนถือว่า เป็นการให้ทานที่สูงสุด จงบรรดาลให้นางสรจักราณุกิจ จงเสวยสุขในสัมปรายภพ ในรูปภูมิ หรือ อรูปภูมิอันเกษม เทอญ.

อุดม โปษกฤษณะ

27 พฤศจิกายน 2515

(ศาสตราจารย์นายแพทย์ อุดม โปษกฤษณะ)

คณบดีคณะแพทยศาสตร์-ศิริราชพยาบาล

มหาวิทยาลัยมหิดล.

บอกให้ทราบ

เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณราชชัยกวี หรือ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้เข้ามากรุงเทพ ฯ เพื่องานประกาศธรรมะ คณะนายแพทย์แห่งโรงพยาบาลศิริราช รวมด้วยนักศึกษาวิชาแพทย์ ณ โรงพยาบาลนั้น ได้นิมนต์ท่านไปแสดงปาฐกถารวม ๓ ครั้ง ปรากฏว่า ข้อความที่ท่านแสดงนั้น **คือใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา** อันเป็นเรื่องย่อเอาแต่แก่นของพุทธธรรมมากล่าว เหมือนกับบอกว่าสิ่งสำคัญที่ชาวพุทธควรศึกษา ควรปฏิบัติ อยู่ที่ตรงนี้ เป็นการตัดปัญหายุ่งยากมีประการต่าง ๆ ที่ชอบเถียงกันเรื่องหลักของพุทธธรรม ท่านนำพระพุทธดำรัสมาบอกให้ทราบว่า ใจความแท้ ๆ นั้นคือ อะไร?

ต่อมาท่านแสดงอีกครั้งถึงเรื่อง **ความว่าง** อันเป็นใจความสำคัญที่ควรสนใจมาก เราได้ยินพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า **นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ** อันแปลว่า *พระนิพพานเป็นความว่างอย่างยิ่ง* แต่ยังไม่ทราบชัดว่า **ว่าง** อย่างไร ความว่างอยู่ตรงไหน ถ้าได้ฟังกัณฑ์นี้อันว่าด้วยความว่างแล้วจะชัดเจนขึ้น และมองเห็นว่า "พระนิพพาน" เป็นสิ่งที่ทุกคนอาจเข้าถึงได้ในชีวิตนี้

ครั้นต่อมาท่านพูดถึงเรื่อง **วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง** เป็นการชี้ทางให้เดินตรงไปตามแนวนั้น เป็นเรื่องที่ชาวโลกผู้หมกมุ่นในการงานควรศึกษา พึงนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การปฏิบัติตนตามวิธีเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่างจะช่วยให้อยู่อย่างสงบ ป้องกันโรคทางวิญญาณได้เป็นอย่างดี

ปาฐกถาทั้งสามครั้งนี้ เป็นที่พอใจคณะนายแพทย์เป็นอย่างมาก จึงได้ถอดจากเครื่องอัดเสียงมาเป็นตัวหนังสือ อ่านแล้วก็พอใจใคร่จะให้ได้อ่านกันทั่วถึง จึงคิดกันว่าควรจะพิมพ์เป็นเล่มให้แพร่หลาย ประจวบกับท่านเจ้าคุณราชชัยกวี กำลังสร้าง**โรงมหรสพทางวิญญาณ**อยู่ ท่านนายแพทย์ผู้หนึ่งได้นำความเรื่องนี้ไปหารืออาตมา ๆ

เห็นด้วย หนังสือเล่มนี้จึงได้เกิดขึ้น

แต่ว่า หนังสือเรื่องนี้ เป็นธรรมะส่วนลึกในพระพุทธศาสนา ย่อมยากบ้างเป็นธรรมดา ผู้อ่านจักต้องอ่านด้วยความตั้งใจ อ่านช้า ๆ คิดตามไปด้วย อย่าทิ้งเสียเมื่ออ่านบทแรกแล้วไม่เข้าใจ จงพยายามอ่านแล้วอ่านอีก อ่านด้วยจิตใจที่เยือกเย็น–สงบจนเข้าใจชัด ท่านจะได้รับประโยชน์ตามควรอย่างคุ้มค่า สมกับที่ท่านได้พบพุทธศาสนา อย่างน้อยๆท่านก็จะรู้เองว่า “แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา” นั้นอยู่ตรงนี้เอง.

ภิกขุ ปัญญานันทมุนี

วัดชลประทานรังสฤษฎ์
ปากเกร็ด–นนทบุรี

ในเล่ม

*

แก่นพุทธศาสตร์

ความเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์และอเทวนิยม

หน้า

หน้า

ธรรมกถาในโอกาสพิเศษ ณ ชุมนุมศึกษาพุทธธรรม (ศิริราช)
ในอุปการะของคณะแพทย์ศาสตร์และศิริราชพยาบาล
มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์

เรื่อง

ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

พระราชชัยกวี (ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ)

แสดง ณ หอประชุมราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล ธนบุรี
วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

โอกาสของการบรรยายครั้งเดียวเป็นพิเศษเช่นนี้ อาตมามีความเห็นว่าควรจะได้กล่าวถึงเรื่องซึ่งเป็นใจความสำคัญ เป็นหัวข้อสรุปความของหลักธรรมจะเหมาะกว่าอย่างอื่น ฉะนั้นจึงได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึงใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา โดยหวังอยู่ว่า ถ้าจับใจความหรือแนวที่เป็นใจความสำคัญทั้งหมดของพุทธศาสนาได้แล้ว จะเป็นการง่ายสะดวกอย่างยิ่งในการที่จะศึกษาก้าวหน้าออกไปอย่างกว้างขวาง ถ้าจับใจความหรือแนวไม่ได้จะสับสน และจะรู้สึกว่ามันมากมาย แล้วจะเพิ่มขึ้น ๆ จนมากมายเหลือที่จะจำ จะเข้าใจ หรือจะปฏิบัติ.

อันนี้เป็นมูลเหตุของความล้มเหลว เพราะทำให้เกิดความท้อถอย และมีความสนใจที่พร่าหรือลางเลือนออกไปทุกที ในที่สุดก็คล้าย ๆ กับว่าเหมือนกับแบกเอาความรู้ตั้งมากมายเข้าไว้แล้วไม่สามารถที่จะศึกษาหรือเข้าใจหรือประพฤติปฏิบัติ ให้เป็นชิ้นเป็นอันได้.

ฉะนั้นขอให้สนใจที่จะทบทวนหรือฟังในลักษณะที่จะจับใจความสำคัญทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้**ความรู้ชนิดที่เป็นหลักมูลฐาน**สำหรับ**เข้าใจธรรมะอย่าถูกต้อง**. อาตมาขอเน้นตรงที่ว่ามันเป็นหลักมูลฐาน เพราะความรู้ชนิดที่ไม่ใช่หลักมูลฐานก็มีและเข้าใจอย่างไม่ถูกต้องก็มี คือมันเขวออกไปทีละน้อย ๆ จนเป็นพุทธศาสนาใหม่ คือถึงกับเป็นพุทธศาสนาเนื้องอก ที่งอกออกไปเรื่อย ๆ.

ที่ว่า**หลักพุทธศาสนามูลฐานนั้น** หมายความว่า : มันเป็นหลักที่มีความ**มุ่งเฉพาะไปยังความดับทุกข์**นี้อย่างหนึ่ง ; แล้วมันเป็นสิ่งที่**มีเหตุผลอยู่ในตัวมันเองที่ทุกคนอาจเห็นได้** โดยไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่นนี้อย่างหนึ่ง.

นี่คือส่วนประกอบที่สำคัญของสิ่งที่เป็นหลักมูลฐาน.

ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านทรงปฏิเสธไม่ยอมเกี่ยวข้องด้วย ไม่ยอมพยากรณ์. อย่างปัญหาที่ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรไปเกิด เกิดอย่างไร ได้รับผลอย่างไร อย่างนี้มันไม่ใช่เป็นปัญหาที่มุ่งตรงไปยังเรื่องความดับทุกข์ และยิ่งกว่านั้นมันยังไม่เป็นพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ไม่อยู่ในขอบวงของพุทธศาสนา เพราะไม่ได้มุ่งหมายที่จะดับทุกข์ นี้อย่างหนึ่งแล้ว; แล้วยังมีอยู่ว่าผู้ถามนั้นก็ได้แต่จะเชื่อตามผู้พูดดายไป เพราะว่าผู้ตอบก็ไม่อาจจะเอาอะไรมาแฉให้เห็นได้ ได้แต่พูดไปตามความรู้และความรู้สึก ผู้ฟังก็ไม่อาจจะเห็นสิ่งนั้นได้ก็ต้องเชื่อตามผู้พูดดายไป มันก็เลยเตลิดออกไปนอกเรื่องทีละนิด ๆ จนเป็นเรื่องอื่นไปไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์ และอยู่ในลักษณะที่ผู้ฟังต้องเชื่อตามผู้พูดอย่างหลับหูหลับตาเรื่อยไป แล้วเดินออกไปนอกวงของการดับทุกข์ยิ่งขึ้นทุกที.

ทีนี้ถ้าหากว่าไม่ตั้งปัญหาอย่างนั้น จะตั้งปัญหาเรื่องว่า**มีความทุกข์หรือไม่** และ**จะดับทุกข์ได้อย่างไร** นี่พระพุทธเจ้าท่านยอมตอบ ตอบทุกคำ ผู้ฟังจะเห็นจริงได้ทุกคำโดยไม่ต้องเชื่อดายไป ไม่ต้องเชื่อตามผู้พูดดายไป ก็เลยยิ่งเห็นจริงขึ้นทุกที ๆ จน

เข้าใจในเรื่องนั้นได้. และ**ถ้าเข้าใจถึงขนาดดับทุกข์ได้นั้น นั่นหมายถึงความเข้าใจที่เป็นไปถึงที่สุด จนถึงกับรู้ว่าแม้เดี๋ยวนี้มันก็ไม่มีคนที่กำลังมีชีวิตอยู่** คือมีความรู้ถึงขนาดที่มองเห็นโดยประจักษ์ว่า ไม่ได้มีตัวตนหรือของตน มันเป็นแต่ความรู้สึกว่าตัวกูของกู ที่รู้สึกขึ้นมาตามความโง่ ความเขลา ที่ไปหลงตามสิ่งที่มาแวดล้อมปรุงแต่งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย อะไรเหล่านี้. พอมองเห็นชัดขนาดที่ดับทุกข์ได้อย่างนี้แล้ว สิ่งที่เรียกว่า "ตัวเรา" นั้นก็หายไป ความรู้สึกว่าตัวกูของกูเหล่านี้ไม่มีเหลืออยู่ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีเกิดอยู่ที่นี่ มันจึงไม่มีใครตายแล้วไปเกิดใหม่ ปัญหาที่ถามว่าตายแล้วเกิดหรือไม่จึงเป็นปัญหาที่เขลาที่สุด และไม่เกี่ยวกันกับพุทธศาสนาเลยเพราะเหตุนี้.

เพราะเหตุว่าพุทธศาสนามุ่งหมายที่จะบอกให้รู้ว่า**ไม่มีคน**ที่เป็นตัวเรา หรือของเรานั้นไม่มี มีแต่ความเข้าใจผิดของจิตที่ไม่รู้ สิ่งที่มีอยู่ก็เป็นเพียงแต่ร่างกายกับจิตใจซึ่งก็ล้วนแต่เป็นธรรมชาติ หรือเป็นธาตุตามธรรมชาติ. มันมีอาการเป็นกลไก (mechanism) ปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงอะไรได้อยู่ในตัวมันเอง ถ้าผิดวิธีก็เกิดความโง่ ความหลงขึ้นมาจนให้รู้สึกว่ามีตัวเรามีของเรา; ถ้าถูกวิธีมันก็ไม่เกิดความรู้สึกอย่างนั้น แต่จะเป็นสติปัญญาอยู่ตามเดิม รู้แจ้งเห็นจริงอยู่ตามเดิม ว่าว่างจากตัวเราหรือของเรา.

นี่เมื่อเป็นอย่างนี้ก็เป็นอันว่า ในวงของพุทธศาสนานั้นไม่มีปัญหาที่ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่ อะไรทำนองนั้น แต่มีปัญหาว่า ทุกข์หรือไม่ จะดับมันอย่างไร และก็รู้จักมูลเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็ดับทุกข์เสียได้; และมูลเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือความหลงความเข้าใจผิดว่ามีตัวเรามีของเรานั่นเอง.

ฉะนั้น **เรื่องตัวเรา เรื่องของเรา เรื่องตัวกู เรื่องของกูนี้ คือปัญหาเพียงอันเดียว ข้อเดียว** และเป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาเพียงข้อเดียว เรื่องเดียวที่จะต้องสะสางให้หมดไป แล้วจะเป็นอันว่ารู้เข้าใจ และปฏิบัติพุทธศาสนาทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ เพราะฉะนั้นขอให้ตั้งใจฟังให้ดี.

ที่ว่าหลักมูลฐานนั้น มีส่วนที่เป็นหลักอยู่ไม่มากมายจนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านเรียกของท่านว่า "มันกำมือเดียว" มันมีเรื่องเพียงกำมือเดียว ไม่มากมายเต็มไป

ทั้งบ้านทั้งเมือง หรือทั้งป่า ซึ่งในสูตรที่มีอยู่ในสังยุตนิกาย เล่าเรื่องนี้ไว้ชัดว่า: เมื่อกำลังเดินกันอยู่ในป่า พระพุทธเจ้าท่านกำใบไม้ที่เรี่ยราดอยู่ขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วถามภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า ใบไม้ที่กำขึ้นมานี้กับใบไม้หมดทั้งป่า มันมากน้อยกว่ากันกี่มากน้อย ทุกคนก็เห็นได้ว่ามันมากกว่ากันมาก จนเปรียบกันไม่ไหว ถึงแม้พวกเราที่นี่เดี๋ยวนี้ก็ลองทำมโนภาพถึงของจริงในเรื่องนี้ดูให้เห็นชัดว่ามันมากมายยิ่งกว่ากันเสียทีหนึ่งก่อน พระพุทธเจ้าจึงบอกว่านี่มันอย่างนี้ คือว่าเรื่องที่ตรัสรู้และรู้นั้นมากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า แต่เรื่องจำเป็นที่ควรรู้ควรนำมาสอนและมาปฏิบัตินั้นเท่ากับใบไม้กำมือเดียว.

ข้อความเรื่องนี้ มีคนเอาไปเขียนเป็นนวนิยายอย่างเรื่องกามนิต คนที่เคยอ่านเรื่องกามนิตก็คงจะสังเกตเห็น เป็นเรื่องที่มีอยู่จริงในพระบาลี ซึ่งเป็นเหตุให้ถือได้ว่าหลักมูลฐานที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อดับทุกข์โดยสิ้นเชิงนั้น เทียบส่วนแล้วมันกำมือเดียวในเมื่อไปเปรียบเทียบกับของทั้งบ้านทั้งเมือง ทั้งป่าทั้งดง.

คำว่ากำมือเดียวนี้เราก็ต้องรู้สึกได้ว่า มันเป็นของไม่มากมาย หรือไม่เหลือวิสัย ไม่เกินวิสัยของคนเราที่จะเข้าถึงได้ และเราอาจเข้าใจอย่างถูกต้องได้. นี่คือใจความสำคัญในวาระแรก ที่เราต้องทำความเข้าใจกัน ในเมื่อทุกคนจะต้องเข้าใจหลักมูลฐานสำหรับเข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง.

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า**พุทธศาสนา**ขอให้เข้าใจคำนี้ตรงหรืออย่างถูกต้องอีกเช่นเดียวกันด้วย ว่าสิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนานั้น เมื่อตกมาถึงสมัยนี้แล้วมันพร่ามาก คือมันกว้างขวางไม่ค่อยจะมีขอบเขต ถ้าเป็นอย่างสมัยพุทธกาลก็ใช้คำอื่นคือคำว่า ธรรมะ หมายถึงธรรมเฉพาะที่ดับทุกข์ เขาไม่ได้เรียกกันว่าพุทธศาสนาอย่างที่เราเรียกกันเดี๋ยวนี้ เขาเรียกกันว่า "**ธรรมะ**".

ถ้าธรรมะของพระพุทธเจ้าก็เรียกว่าธรรมะของพระสมณโคดม ถ้าธรรมะของลัทธิอื่นเช่นนิคันถนาฏบุตรก็เรียกว่า ธรรมะของนิคันถนาฏบุตร.

ใครชอบใจธรรมะของใครก็พยายามศึกษาจนเข้าใจแล้วก็ปฏิบัติตามแนวนั้น ดังนั้นจึงมีชื่อเรียกกันว่าธรรมะล้วน ๆ แล้วเป็นธรรมะล้วนจริง ๆ ไม่มีเปลือกกะพี้หรือส่วนที่มาเกี่ยวข้องทีหลังมากมายเหมือนเดี๋ยวนี้ เดี๋ยวนี้เรามาเรียกสิ่งนั้นว่าพุทธศาสนา

แล้วเราเผลอไป หรือจะด้วยเหตุใดก็ตาม คำว่าพุทธศาสนาของเรานี้มันพร่ากว้างออกไปจนถึงกับรวมเอาสิ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเข้ามาด้วย

ท่านต้องสังเกตดูให้ดีว่า **มันมีพุทธศาสนาอยู่ส่วนหนึ่ง แล้วมันมีสิ่งที่เกี่ยวข้องหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง** ส่วนนี้มากมายเหลือเกิน แล้วเราเอามารวมเป็นอันเดียวกันเรียกว่าพุทธศาสนา อย่างที่เข้าใจกันเดี๋ยวนี้.

ลำพังตัวพุทธศาสนาแท้ ๆ มันก็มากอยู่แล้ว มากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า ส่วนที่ต้องศึกษาปฏิบัติมีเพียงกำมือเดียว นี้ก็เรียกว่ามากอยู่แล้ว ทีนี้ไปเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเข้ามาอีก เช่นเรื่องประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนา เรื่องจิตวิทยาที่ขยายออกไป เช่นในแง่ของอภิธรรม บางส่วนก็กลายเป็นเรื่องจิตวิทยา บางส่วนก็เป็นรูปของปรัชญา ขยายออกไป ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในทางฝ่ายนั้น ก็ยังมีอีกมากมายหลายแขนงเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามันจึงมากมาย และถูกกวาดเอามารวมเข้าไว้ในคำว่าพุทธ-ศาสนา มันเลยทำให้มาก.

ถ้าคนไม่รู้ ก็ไม่รู้จักจับเอาใจความสำคัญ มันก็เลยเหมือนกับว่าเห็นของมากแล้วก็ไม่รู้จะเลือกเอาอันไหนดี เหมือนกับเราเข้าไปในร้านขายของที่มีสารพัดอย่างจนงงไปหมด ทำนองนี้ ก็เลยปล่อยไปตามความรู้สึกสามัญสำนึกนั่นบ้าง นี่บ้าง ตามเรื่องตามราว. *แล้วส่วนมากก็ไปถูกเอาเรื่องที่ตรงกับกิเลส มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของสติปัญญา เลยกลายเป็นเรื่องทำพิธีรีตองต่าง ๆ ทำบุญพอสักแต่ว่าให้แล้ว ๆ ไป หรือเพื่อประกันความหวาดกลัวอะไรบางอย่าง มันเลยไม่ถูกพุทธศาสนาตัวจริง.*

เพราะฉะนั้นขอให้เรารู้จักแยกสิ่งที่เป็นตัวพุทธศาสนาให้ออกไปเสียจากสิ่งซึ่งเป็นเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกันกับพุทธศาสนา แต่เข้ามารวมในชื่อของพุทธศาสนาด้วยเหมือนกัน.

แม้ในส่วนที่เป็นพุทธศาสนานั้น ก็ยังต้องรู้จักแยกออกไปว่า อะไรเป็นหลักมูลฐาน หรือเป็นใจความสำคัญ ฉะนั้นอาตมาจึงตั้งใจว่าจะกล่าวถึงเรื่องที่เป็นหลักมูลฐานอันสำคัญที่เป็นใจความสำคัญ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังรู้สึกงงว่าจะพูดในรูปไหนดี.

ทีนี้ในการที่เข้ามาในโรงพยาบาลนี้ มันเป็นความรู้สึกที่ดลใจหรือเกิดขึ้นเอง คือทำให้นึกขึ้นมาได้เอง ถึงลักษณะอรรถกถาทั้งหลายได้เรียกพระพุทธเจ้าโดยชื่อ ชื่อหนึ่งว่า **เป็นแพทย์ทางฝ่ายวิญญาณ** นี่บัดนี้ท่านได้ยินคำว่า "**แพทย์ในทางฝ่ายวิญญาณ**" แล้วอาตมาก็กล่าวไปตามตัวหนังสือ ท่านอาจไม่เข้าใจในทันทีก็ได้ จึงต้องการคำอธิบายบ้าง.

ตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสธรรมะไว้บางหมู่ และตามอรรถกถาที่ต้องการจะอธิบายธรรมะหมู่นั้น เกิดมีหลักที่ถือกันว่า มีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๒ ประเภท คือ โรคทางกาย กับ โรคทางจิต. บาลีใช้คำว่า "โรคทางจิต" ในครั้งกระนั้น แต่เดี๋ยวนี้คำว่าโรคทางจิตนี้มันมีความหมายไม่ตรงกับโรคทางจิตในสมัยอรรถกถาหรือสมัยพุทธกาล โรคทางจิตในสมัยพุทธกาลหมายถึงโรค ทางความคิดเห็นหรือทางกิเลสตัณหา แต่ก็เรียกว่าโรคทางจิต.

เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่าโรคทางจิตไปใช้กับโรคทางจิต ตามธรรมดาที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ซึ่งไปปนกันอยู่กับโรคทางกาย จึงเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจโรคทางฝ่ายวิญญาณ เพราะฉะนั้นจึงขอบัญญัติคำกันขึ้นมาใหม่เป็น ๓ คำว่าโรคทางกาย หรือ Physical disease โรคทางจิตหรือ Mental disease สองอย่างนี้เอาไว้ในฝ่ายโรคทางกายหมด แล้วก็มีคำว่า Spiritual disease นี้แหละคือโรคในทางวิญญาณ ซึ่งตรงกับโรคทางจิตในสมัยพุทธกาล.

คำว่า Spiritual และ Mental นี้ต่างกันไกลลิบ Mental หมายถึงจิตที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับกาย สัมพันธ์กันกับกาย ถ้าหากเราเป็นโรคทาง Mental นี้ก็ไปโรงพยาบาลประสาท หรือโรงพยาบาลบ้านสมเด็จ ฯ มันก็เป็นเรื่องโรคทาง Mental มิได้เป็นโรคทาง Spiritual นั้น.

คำว่า "วิญญาณ" ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าวิญญาณภูตผีปีศาจ ถูกผีสิง อะไรทำนองนั้นไม่ใช่ มันหมายถึงวิญญาณหรือจิต หรือมโนส่วนลึกที่มันเป็นโรคได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คืออวิชชาหรือมิจฉาทิฏฐิ มันเป็นจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาหรือมิจฉาทิฏฐิ แล้วก็เป็นโรคทางวิญญาณ คือเห็นผิด. **เห็นผิดก็เป็นเหตุให้พูดผิด คิดผิด ทำผิด** แล้วก็เป็นโรคตรงที่ ทำผิด คิดผิด พูดผิด.

ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า Spiritual disease นี้เป็นกันทุกคนไม่ยกเว้นใคร ส่วน Physical disease, Mental disease นั้นเป็นกันบางคน และเป็นบางเวลา และเรื่องมันก็ไม่มากมายเสียหายใหญ่โตอะไรมากนัก คือมันไม่ทำให้ใครเป็นทุกข์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออกได้เหมือนกับโรคทางวิญญาณ.

เพราะฉะนั้นโรคทาง Physics หรือ Mental นี้ไม่เกี่ยวกันกับพุทธศาสนา ซึ่งเป็นยาแก้โรคทางวิญญาณหรือไม่เกี่ยวกันกับพระพุทธเจ้าที่แพทย์ในทางวิญญาณโดยตรง มันจึงเหลือแต่โรคที่อรรถกถาเรียกว่า **"โรคทางจิต"** หรือในบัดนี้ เราต้องบัญญัติลงไปว่า Spiritual disease และเรียกว่า **"โรคทางวิญญาณ"** ดีกว่า

เมื่อมันทำให้อาตมานึกถึงข้อที่อรรถกถาเรียกพระพุทธเจ้าว่า เป็นแพทย์ทางวิญญาณ ก็รู้สึกต่อไปว่าถือเอาแนวนี้พูดกันรู้เรื่องง่ายกว่า. โดยเหตุที่คนทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณ นั่นแหละคือธรรมะ นั่นแหละคือพุทธศาสนา กำมือเดียวที่จะต้องเข้าให้ถึง คือเอามาใช้ มากิน มาเยียวยารักษาโรคให้จนได้

ที่ต้องสนใจต่อไปอีกก็คือว่า **มนุษย์เราสมัยนี้ไม่สนใจในเรื่องทางวิญญาญ** เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นโรคทางวิญญาณกันหนักขึ้น ทั้งทางส่วนตัว และส่วนรวมเพราะเมื่อทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณแล้ว โลกนี้ทั้งโลกก็เป็นโรคทางวิญญาณไปหมด เป็นโลกที่มีโรคทางจิตทางวิญญาณ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าวิกฤติการณ์ถาวรก็เข้ามาแทนที่ของสันติภาพถาวร จะปลุกปล้ำกันอย่าง ๆ มันก็ไม่เป็นสันติภาพ แม้ชั่วขณะขึ้นมาได้ อย่าพูดถึงสันติภาพถาวรให้ป่วยการ. *เพราะว่าทั้งสองฝ่ายมันเป็นโรคทางวิญญาณ คือทั้งฝ่ายที่เรียกตัวเองว่าเป็นฝ่ายถูกและเรียกฝ่ายอื่นว่าเป็นฝ่ายผิดนั้น มันทั้งสองฝ่ายนั้นเป็นโรคทางวิญญาณ จึงมีแต่เรื่องที่จะสร้างความทุกข์ขึ้นทั้งแก่ตัวเองและแก่ผู้อื่น มันเป็นเหมือนเครื่องจักรผลิตความทุกข์ขึ้นมาในโลก แล้วโรคนี้จะสงบได้อย่างไร.*

การแก้ไขมีอยู่ว่า **ต้องทำให้ทุกคนในโลกนี้หยุดเป็นโรคทางวิญญาณ** แล้วมันจะมีอะไรมาแก้? มันก็ต้องมีหยูกยาที่มีไว้เฉพาะโรคนี้ คือธรรมะกำมือเดียวในพระ-พุทธศาสนา ที่จะต้องเข้าให้ถึงให้ได้. นั่นแหละคือคำตอบที่ว่า ทำไมพุทธศาสนาจึงไม่เป็นที่พึ่งแก่คนในโลกนี้ให้เต็มตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาได้ทั้ง ๆ ที่เราถือกัน

ว่าเดี๋ยวนี้พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน หรือมีส่วนที่เข้าใจถูกต้องกันยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน.

จริงอยู่ในข้อที่ว่ามีการศึกษาพุทธศาสนามากมายและเข้าใจกันมากขึ้น แต่ถ้าไม่รู้สึกว่าตัวเองกำลังเป็นโรคทางทางวิญญาณแล้ว จะเอาพุทธศาสนาไปกินไปใช้ได้อย่างไร. ถ้าเราไม่รู้สึกป่วย เราก็ไม่มาหาหมอ เราก็ไม่กินยา นี่ใคร ๆ ก็เห็นกันอยู่. ทีนี้คนเราในโลกโดยมาก ส่วนมากก็เป็นอย่างนี้ มันเลยเป็นเรื่องเห่อยา **ไปพึ่งธรรมะ ไปศึกษาธรรมะในฐานะที่เป็นยา แต่ก็ไม่รู้สึกตัวว่าตนเป็นโรค** ไปเอามาไว้เพียงสำหรับเก็บไว้ให้รกรุงรัง หรือเอาไว้พูดไว้เถียงกันเล่น จนกลายเป็นทะเลาะวิวาทไปก็มี นี่แหละธรรมะ ยังไม่เป็นที่พึ่งให้แก่โลกได้เต็มที่ก็เพราะเหตุนี้.

ฉะนั้น ถ้าเราจะตั้งกลุ่มพุทธบริษัทขึ้นอย่างที่นี่เดียวนี้ ก็ควรจะรู้ความมุ่งหมายที่แท้จริง ให้กิจการนี้ดำเนินไปตรงจุด คือโดยประกาศที่ธรรมะนี้จะช่วยรักษาเยียวยาโรคทางวิญญาณได้โดยตรงและโดยเร็ว อย่าให้พร่ำจนไม่รู้ว่าไปทางทิศไหน ขอให้เป็นไปในรูปที่ว่าเป็นยาอมฤตศักดิ์สิทธิ์เพียงกำมือเดียว แล้วใช้ให้มันถูก ใช้ให้มันตรงมันก็จะแก้โรคได้หมด แล้วการที่ตั้งกลุ่มหรือสมาคมขึ้นมา อย่างนี้จะเป็นบุญกุศลอย่างยิ่งหรือเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นขอให้เราทำให้มันสำเร็จประโยชน์อย่างยิ่ง อย่าให้เป็นที่น่าหัวเราะเยาะแต่ประการใดแม้แต่นิดเดียว.

ทีนี้ข้อที่ว่าเป็น **โรคทางวิญญาณนั้นคืออย่างไร แล้วจะรักษากันด้วยธรรมมะกำมือเดียวอย่างไรนั้น** เราจะวินิจฉัยกันต่อไป.

คำว่า "โรคทางวิญญาณ" นั้น ก็คือโรคที่มีเชื้ออยู่ที่ความรู้สึกว่า—ตัวเรา ว่าของเรา หรือว่า—ตัวกู หรือว่าของกูนั่นเอง ที่มีอยู่ในใจ ประจำอยู่ในใจ เป็นเชื้อโรคอยู่ แล้วก็เบิกบานออกมาเป็นความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู แล้วก็เห็นแก่ตัว แล้วก็ทำไปตามอำนาจความเห็นแก่ตัว มันจึงเป็นเรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำให้เดือดร้อนกันทั้งตัวเองและผู้อื่น นี่คืออาการของโรคทางวิญญาณมันเป็นอยู่ภายใน. ฉะนั้นให้เรียกกันเพื่อจำง่ายว่าโรค ตัวกู—ของกู จะดีกว่าง่ายกว่า.

พวกเรามีโรค **"ตัวกู—ของกู"** กันอยู่ทุกคน แล้วก็รับเชื้อนี้เพิ่มเติมเข้ามา

ทุกคราวที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส ทางผิวหนัง และคิดไปในใจตามประสาคนที่ไม่รู้. เขาเรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ๖ อย่าง คู่กันกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ๖ อย่างด้วยเหมือนกัน คือว่ามีการรับเชื้อหรือสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เป็นโรคนี้ ที่ปรุงแต่งให้เป็นโรคนี้อยู่ทุกคราวที่มีการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ

เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จัก **เชื้อ** คือ **ความยึดมั่น ถือมั่น** ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า "**อุปาทาน**" อุปาทานแปลว่าความยึดมั่นถือมั่น ความยึดมั่นถือมั่นมี ๒ อย่าง คือ ยึดมั่นว่าเรา และยึดมั่นว่าของเรา.

ยึดมั่นว่าเรานั้น คือ รู้สึกว่า เราเป็นเรา เราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างนี้ เราเป็นลูกผู้ชายแพ้ใครไม่ได้อะไรทำนองนี้ นี่เรียกว่าเรา.

ทีนี้ของเราคือว่านั่นของเรา นั่นของที่เรารักที่เราชอบ แม้ที่เราเกลียดก็ถือว่าเป็นศัตรูของเรา นี่เรียกว่าเป็นของเรา.

ถ้าเรียกอย่างบาลีก็เรียกว่า "**อัตตา**" นี้คือตัวเรา "**อัตนียา**" นี้คือของเรา. ถ้าเรียกกว้างออกไปอย่างที่ใช้เรียกในทุกแขนงของปรัชญาในอินเดียแล้ว เขาเรียกว่า อหังการนี้คือตัวเรา มมังการนี้คือของเรา. *อหังการ* แปลว่าทำความรู้สึกว่าเรา เพราะคำว่า อหัง แปลว่าเรา และ *มมังการ* แปลว่าทำความรู้สึกว่าของเรา เพราะคำว่า มมะ แปลว่าของเรา.

ความรู้สึกว่าเป็นอหังการ มมังการ นี้คือตัวอันตรายที่ร้ายกาจที่สุด หรือตัวสิ่งที่เป็นพิษที่ร้ายกาจที่สุด ซึ่งเราเรียกว่า โรคในทางวิญญาณ ในที่นี้ซึ่งทุกแขนงของปรัชญา หรือธรรมะในอินเดียครั้งพุทธกาลต้องการจะกวาดล้างสิ่งนี้ด้วยกันทั้งนั้น แม้จะเป็นลัทธิอื่นนอกไปจากพุทธศาสนา ก็ต้องการจะกวาดล้างสิ่งที่เรียกว่าอหังการ และมมังการนี้ทั้งนั้น. มันมาผิดกันตรงที่ว่า ถ้ากวาดล้างสิ่งนี้ออกไปแล้วเขาไปเรียกมันใหม่ว่าตัวตนที่แท้จริง อาตมันบริสุทธิ์ที่ต้องการ. ส่วนพุทธศาสนาเราไม่ยอมเรียกว่าตัวตนที่บริสุทธิ์ หรืออาตมันที่ต้องการ เพราะไม่ต้องการจะยึดถือตัวตนหรือของตนอะไรขึ้นมาอีก เลยจัดเป็นความว่างที่สุดที่เรียกว่านิพพานอย่างในบทที่ว่า นิพฺพานํ

ปรมํ สุญฺญํ ซึ่งแปลว่า *ว่างที่สุดนั่นแหละ คือ นิพพาน* ก็แปลว่าว่างจากตัวกู ว่างจากของกูโดยเด็ดขาดโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือเยื่อใยนั่นแหละ คือ นิพพาน หรือความหายจากโรคทางวิญญาณ.

ในเรื่องความรู้สึกว่าตัวกูของกูนี้ มันมีความลับมากถ้าไม่สนใจจริง ๆ แล้วก็เข้าใจไม่ได้ว่ามันเป็นตัวการของความทุกข์หรือเป็นตัวการของโรคทางวิญญาณ.

สิ่งที่เรียกว่าอัตตาหรือตัวตนนี้ มันก็ตรงกับคำว่า Ego ในภาษาลาตินที่รู้จักกันดี ถ้าความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวตนเกิดขึ้น เราเรียกว่า Egoism เพราะว่าถ้ารู้สึกว่ามีตัวเราแล้ว มันก็ต้องคลอดความรู้สึกว่าของเรานี้ออกมาด้วยเป็นธรรมดาช่วยไม่ได้.

เพราะฉะนั้นความรู้สึกว่าตัวตนและของตนรวมกันนั้นคือ Egoism. ความรู้สึกที่เป็นตัวตน Ego นี้ กล่าวได้ว่าเป็นของธรรมชาติธรรมดาที่ต้องมีอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต แล้วยังแถมเป็นศูนย์กลางด้วย.

Ego ถ้าแปลเป็นภาษาอังกฤษก็ต้องแปลว่า Soul คืออัตตา และมันก็ตรงกับภาษากรีกว่า Kentricon ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Centre. คำ Kentricon นี้ตรงกับคำว่า Centre ในภาษาอังกฤษซึ่งแปลว่าศูนย์กลาง. เมื่อ Ego และ Kentricon คือสิ่ง ๆ เดียวกันแล้ว Soul อัตตานี้ก็เป็นสิ่งที่ถือกันว่าเป็นศูนย์กลางของสิ่งที่มีชีวิต เป็น Nucleus ที่จำเป็นสำหรับสิ่งที่มีชีวิต เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถเอาออกไปได้ หรือเราไม่สามารถจะเว้นจากสิ่งนี้ได้สำหรับคนธรรมดา.

จึงเป็นอันว่าทุกคนที่เป็นปุถุชนจะต้องมีความรู้สึกที่เป็นEgoism อยู่เป็นประจำ แม้ไม่แสดงออกมาให้เห็นชัดตลอดเวลาก็จริง แต่ก็จะแสดงออกมาทุกคราวที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง หรือคิดนึกอะไรขึ้นในใจ. ฉะนั้นทุกคราวที่มันเกิดเต็มรูปขึ้นมาเป็นความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกูให้ถือว่าเป็นโรคโดยสมบูรณ์แล้ว. จะโดยอาศัยการเห็นรูป หรือฟังเสียง หรือดมกลิ่น หรือลิ้มรส หรืออะไรก็ตาม ถ้าในขณะนั้นเกิดความรู้สึกว่าตัวกูของกูแล้วละก็ถือว่าเป็นโรคโดยสมบูรณ์. คือมันเกิดความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวจัดขึ้นมา.

ตอนนี้เราไม่เรียกว่า Egoism แล้ว แต่เราจะไปเรียกว่า Selfishness หรืออะไร

ทำนองนั้น คือมันเป็น Egoism ที่เดือดพล่านและน้อมไปในทางต่ำ หรือผิดหรือข้างที่เห็นแก่ตัวจนไม่ดูหน้าใคร คือไม่เห็นแก่ผู้อื่น ฉะนั้นมันจึงทำอะไรที่เป็นไปข้างเห็นแก่ตัวหมด เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่ปรารภตัวหมด. นี่คืออาการของโรคแสดงออกมาเป็น Selfishness แล้วมันก็ทำอันตรายผู้อื่น และรวมทั้งตัวเองด้วย คือเป็นอันตรายแก่โลกมากที่สุด.

ที่โลกเรากำลังลำบากยุ่งยากอยู่เดี๋ยวนี้มันก็ไม่มีอะไร นอกไปจากสิ่งที่เรียกว่า Selfishness ของแต่ละคน ของแต่ละฝ่ายที่คุมกันเป็นพวก ๆ อยู่ในโลกในเวลานี้. การที่ต้องรบกันอย่างที่ไม่อยากจะรบ ก็จำต้องรบกันนี้มันก็เพราะบังคับสิ่งนี้ไม่ได้ หรือทนต่ออำนาจของสิ่งนี้ไม่ได้ มันจึงเกิดเป็นโรคขึ้นมา.

โรคนี้มันตั้งขึ้นได้ คือมันรับเชื้อเข้ามาแล้วก่อเป็นโรคขึ้นมาได้ ก็เพราะว่าทุกคนไม่รู้จัก **สิ่งซึ่งเป็นเครื่องต้านทานโรค กล่าวคือ หัวใจของพุทธศาสนา.**

เดี๋ยวนี้อาตมาได้กล่าวว่า คำว่า *"หัวใจของพุทธศาสนา"* ขอให้เข้าใจคำว่าหัวใจของพุทธศาสนาต่อไป.

เมื่อถามกันขึ้นว่า **อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา?** อาจเห็นมีชิงกันตอบจนปากสลอนไปหมด คือ ใคร ก็ตอบได้ แต่มันอาจจะถูกหรือผิดนั้นอีกเรื่องหนึ่ง และที่เขาตอบนั้นมันตอบตามที่ไปจำ ๆ เขามา หรือว่าเขามองเห็นด้วยสติปัญญาของเขาเองว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาจริง ๆ. ขอให้ลองสังเกตดูในส่วนนี้เถอะ ว่ามันเป็นกันอยู่อย่างไรในบัดนี้ ใครรู้จักหัวใจของพุทธศาสนาจริง และเข้าถึงจริง ๆ บ้าง.

เมื่อถามกันว่าอะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา? คงจะมีคนตอบว่า อริยสัจ ๔ ประการบ้าง หรือเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาบ้าง หรือบางคนก็อ้างหลักว่า สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ—ไม่ทำชั่วทั้งปวง ทำความดีให้เต็ม ทำจิตให้บริสุทธิ์ นี้คือหัวใจของพุทธศาสนา อย่างนี้ก็ได้ ก็ถูกเหมือนกัน แต่มันถูกน้อยที่สุด และว่าเอาเองด้วย; แล้วก็ยังเป็นเรื่องว่าตาม ๆ กันไปด้วย ไม่ได้เห็นจริงด้วยตนเอง.

สิ่งที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้น อาตมาอยากจะแนะถึงประโยคสั้น ๆ ที่มีกล่าวอยู่ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"

คือเรื่องมันมีอยู่ในพระบาลีมัชฌิมนิกายว่า คราวหนึ่งมีคนไปทูลถามพระพุทธเจ้า โดยทูลว่าพระพุทธวจนะทั้งหมดที่ตรัส ถ้าจะสรุปให้สั้นเพียงประโยคเดียวได้หรือไม่ จะว่าอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านว่าได้ พระองค์ตรัสว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" สพฺเพ ธมฺมา แปลว่าสิ่งทั้งปวง, นาลํ แปลว่าไม่ควร, อภินิเวสาย เพื่อจะยึดมั่นถือมั่น; สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แล้วพระองค์ก็ย้ำลงไปอีกทีหนึ่งว่า ถ้าใครได้ฟังความข้อนี้ คือได้ฟังทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ถ้าได้ปฏิบัติข้อนี้ก็คือ ได้ปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา. ถ้าได้รับผลจากการปฏิบัติข้อนี้ ก็ขอได้รับผลทั้งหมดในพุทธศาสนา.

นี่ลองคิดดูเองว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาหรือยัง เพราะมันเป็นทั้งเรื่องวิชชา เป็นทั้งเรื่องปฏิบัติและเป็นทั้งเรื่องผลของการปฏิบัติ มันสมบูรณ์ถึงอย่างนี้ คือรู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ได้ผลมาเป็นจิตที่ไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไร เป็นจิตที่ว่างที่สุด จึงถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา.

ทีนี้ถ้าใครเข้าถึงความจริงข้อนี้ว่า สิ่งทั้งปวงล้วนแต่ไม่เคยยึดมั่นถือมั่น ก็แปลว่ามันไม่มีเชื้อเกิดโรค เป็นโลภ โกรธ หลง หรือเป็นการกระทำผิดอย่างอื่น ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต และเมื่อ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ประดังกันเข้ามา เชื้อต่อต้านภายในที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น จะเป็นเชื้อต้านทานโรคอย่างยิ่ง มันไม่รับเชื้อโรคหรือว่าถ้ารับเข้ามาเพื่อทำลายให้หมดไป มันไม่ก่อเชื้อลุกลามเป็นโรคขึ้นมาได้ เพราะมันมีสิ่งต้านทานคอยทำลายอยู่เรื่อย เป็นอำนาจต้านทานโรค (Immunity) อย่างสูงสุดอยู่เรื่อย.

นี่แหละคือหัวใจของพุทธศาสนา คือหัวใจของธรรมะทั้งหมด ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นหรือเป็นบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย.

เพราะฉะนั้นบุคคลชนิดนี้ จึงเป็นบุคคลที่เหมือนกับมีเชื้อต้านทานโรค หรือ

เชื้อทำลายโรคอยู่ในตัวเขา เขาจึงเป็นโรคทางวิญญาณไม่ได้ แต่คนธรรมดาสามัญที่ไม่รู้หัวใจของพุทธศาสนานั้น มันก็ต้องเป็นตรงกันข้ามคือเป็นเหมือนกับบุคคลที่ไม่มีอำนาจต้านทานโรค หรือ Immunity ในตัวเสียเลยแม้แต่นิดเดียว มันจึงลุกลามเป็นโรคทางวิญญาณนี้โดยเร็ว และเป็นอยู่เป็นประจำ

เมื่อพูดถึงเท่านี้ก็คงจะเข้าใจได้แล้วว่า คำว่า *"โรคทางวิญญาณ"* หรือแพทย์ผู้รักษาโรคทางวิญญาณนี้มันหมายความว่าอย่างไร และมันได้แก่ใคร ต่อเมื่อเราเห็นว่าได้แก่พวกเรา เมื่อนั้นเราก็จะกระตือรือร้นกันอย่างยิ่ง และถูกทางด้วย ที่จะรักษาโรคของเรา. ก่อนหน้านี้เราไม่รู้ เราก็สนุกสนานกันไปตามเรื่อง เหมือนกับคนที่เป็นโรคร้ายๆเช่น โรคมะเร็ง โรควัณโรค หรืออะไรก็ตาม เขาไม่รู้เขาก็หลงใหลเพลิดเพลินไปตามเรื่องตามราว ไม่คิดจัดการเยียวยารักษาโรค จนกระทั่งสายเกินไป แล้วจะต้องตายเพราะโรคนั้น.

เราจะไม่เป็นคนประมาทถึงขนาดนั้น อย่างนั้นเรียกว่าประมาท ให้สมตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า *อย่าประมาท จงสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท* หมายถึงอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเราเป็นผู้ไม่ประมาทก็ต้องเหลือบตาดูเสียบ้าง ว่ามันเป็นโรคทางวิญญาณกันอย่างไร หรือพยายามสอบสวนให้รู้จักเชื้อโรค หรือตัวโรค ทางมาของโรคในทางวิญญาณอย่างถูกต้องอยู่เสมอ ๆ แล้วก็จะได้รับ*สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ* ทันในชาตินี้เป็นแน่นอน.

เราจะต้องดูกันให้ละเอียดต่อไปอีก ถึงข้อที่ **ความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นตัวโรค หรือว่าเป็นเชื้อโรค แล้วก็ลุกลามเป็นโรคได้อย่างไร.** ถ้าท่านสังเกตสักนิดหนึ่งก็จะเห็นได้ด้วยกันทุกคนว่า ความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกูก็ตาม เป็นของกูก็ตาม นี่แหละคือแม่บทของกิเลสทั้งปวง.

กิเลสนั้นเราจะแจกเป็น โลภะ โทสะ โมหะ ก็ได้ ราคะ โกธะ โมหะ ก็ได้ หรือจะซอยลงไปให้ละเอียดเป็น ๑๖ อย่าง เป็นกี่อย่างก็ได้ ผลสุดท้ายมันก็รวมเป็น โลภ โกรธ หลง. แต่ว่าทั้งโลภ ทั้งโกรธ ทั้งหลง ทั้งสามอย่างนั้น รวมเหลืออย่างเดียวก็ได้ คือความรู้สึก ว่าตัวกู ว่าของกู.

— ความรู้สึกว่าตัวกูของกูที่เป็นศูนย์กลาง (Nucleus) อยู่ภายในนั้น มันคลอดออกมา เป็นโลภ เป็นโกรธ เป็นหลง.

— ออกมาเป็นโลภ คืออยากได้ หรือกำหนัดรักใคร่ คือออกมาดึงดูด หรือรับเอาอารมณ์ที่มากระทบ.

— ถ้าในขณะอื่น มันออกมาในรูปที่ผลักดันผลักไสอารมณ์ออกไป มันก็เป็นเรื่องของความโกรธหรือโทสะ

— แต่ในบางคราว มันก็โง่อยู่ไม่รู้ว่าเป็นอะไรดี ได้แต่วนเวียนอยู่รอบ ๆ คือว่าไม่แน่ใจว่าจะดึงดูดหรือผลักออก มันก็เป็นโมหะ.

ที่กล่าวอย่างนี้ก็กล่าวเพื่อให้สังเกตง่าย ราคะหรือโลภะ นั้นคือดูดเอาอารมณ์เข้ามา มีการดึงดูดเข้าหากัน; ที่เป็นโกธะหรือโทสะนั้น คือผลักออกจากกัน; ที่เป็นโมหะความหลงนั้น มันวนเวียนอยู่โดยไม่แน่ใจว่าจะทำอย่างไรดี คล้ายกับเวียนอยู่รอบ ๆ จะผลักออกก็ไม่กล้า จะดึงเข้าหาก็ยังไม่กล้า.

อาการของความรู้สึกที่เป็นกิเลสนี้จะมีอยู่ ๓ ประเภทที่มันจะมีต่ออารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มันแล้วแต่ว่าอารมณ์นั้น มันมาในรูปไหน คือมาในรูปเปิดเผยหรือเร้นลับ มาในรูปที่ยั่วให้เข้าหาหรือยั่วให้ผลักออก หรือว่ามันไม่อาจจะเข้าใจได้ มันงง ๆ อยู่อย่างนี้ทั้งนั้น.

แต่ว่าแม้จะแตกต่างกัน ทั้งสามอย่างนี้มันก็เป็นกิเลส เพราะมันมีมูลมาจากตัวกู — ของกู ที่รู้สึกอยู่ในภายใน.

เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวได้ว่า **ความรู้สึกว่าตัวกู — ของกู ที่เป็นแม่บทของกิเลสทั้งปวงนี้ เป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง คือเป็นมูลเหตุของโรคทั้งปวง.**

อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงความทุกข์เราไม่ค่อยจะสังเกตกันให้ดี ๆ เลย เข้าใจผิด ไปเข้าใจว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ฯลฯ นั้นเป็นอาการที่แจกออกไปเป็นลักษณะของอาการ แต่ท่านได้ตรัสสรุปท้ายไว้ว่า “สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา”

แปลว่า *เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นคืออุปาทาน นั่นแหละเป็นตัวทุกข์.*

ข้อนี้หมายความว่า สิ่งใดมีความยึดถือหรือถูกยึดถือก็ตาม ว่าตัวกู ว่าของกูแล้ว สิ่งนั้นคือตัวทุกข์. ถ้าในสิ่งใดไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกูของกูแล้ว สิ่งนั้นไม่มีทุกข์.

เพราะฉะนั้นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย อะไรก็ตาม ถ้าไม่ถูกยึดมั่นในฐานะเป็นตัวกูของกูแล้ว มันหาทุกข์ไปได้ไม่. ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่ถูกยึดมั่นว่าเป็นตัวกูของกูเท่านั้น ที่จะเป็นความทุกข์.

ร่างกายและจิตใจนี้ก็เหมือนกัน ไม่ใช่ว่าเมื่อเป็นร่างกายและจิตใจแล้วมันจะต้องเป็นทุกข์กันไปหมด ไม่ใช่. มันต้องต่อเมื่อในนั้นมีความยึดมั่นว่าตัวกูว่าของกูต่างหากมันจึงจะเป็นทุกข์. ส่วนในร่างกายจิตใจที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่เจืออยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกูของกูนี้ไม่ทุกข์เลย. เช่น ร่างกายและจิตใจของผู้ที่เราถือกันว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นร่างกายและจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่เจืออยู่ด้วยกิเลส คือตัวกูของกู จึงไม่ทุกข์. ไม่รู้สึกเป็นทุกข์.

เราจะต้องรู้ว่าตัวกูของกูนี้ เป็นมูลเหตุของความทุกข์ทั้งปวง เมื่อมีความรู้สึกที่เป็นความยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็มีลักษณะไปในทางมืด เป็นอวิชชา ไม่ใช่เป็นแสงสว่าง เพราะมันไม่ว่าง มันกลัดกลุ้มเดือดพล่านอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกูของกู. ทีนี้สิ่งที่ตรงกันข้ามก็คือ จิตใจที่ไม่ประกอบอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกูของกู คือเป็นจิตว่างไม่เดือดพล่านอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกูของกูอย่างที่ว่านั้น จิตอย่างนี้มันเต็มอยู่ด้วยสติปัญญา.

ฉะนั้นเราจะต้องจับข้อเท็จจริงข้อนี้ให้ได้ว่า มันมีของอยู่ ๒ อย่าง คือความรู้สึกว่า **ตัวกูของกูนั้นอย่างหนึ่ง** และ **สติปัญญาอีกอย่างหนึ่ง.** ของสองอย่างนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างตรงกันข้าม ถ้าสิ่งหนึ่งเข้ามา อีกสิ่งหนึ่งเข้ามา อีกสิ่งหนึ่งต้องกระเด็นออกไป ถ้าสิ่งหนึ่งมีอยู่แล้ว อีกสิ่งหนึ่งอยู่ไม่ได้. ถ้าความรู้สึกที่ว่าตัวของกูเต็มปรี่อยู่แล้วละก็ สิ่งที่เรียกว่าสติปัญญานี้เข้ามาไม่ได้. ถ้าสติปัญญามีอยู่แล้ว ตัวกูของกูก็หายไปว่างจากตัวกูของกู หรือว่างจากตัวกูของกู นั่นแหละคือสติปัญญา.

เพราะฉะนั้นถ้าจะกล่าวอย่างฉลาด ๆ คือกล่าวอย่างรวบรัด แต่ค่อนข้างจะน่ากลัวนี้ ก็กล่าวอย่างพวกนิกายเซ็น หรืออย่างฮวงโปกล่าวว่า *ความว่างนั้นคือธรรมะ ความว่างนั้นคือพุทธะ ความว่างนั้นคือจิตเดิมแท้หรือจิตตัวแท้* นี้ฝ่ายหนึ่ง; ส่วนฝ่ายไม่ว่าง *ความไม่ว่างหรือความวุ่นนั้น คือไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่พุทธะ ไม่ใช่จิตเดิมแท้* แต่เป็นความคิดปรุงแต่งใหม่; เกิดเป็นของ ๒ อย่าง ตรงกันข้ามกันขึ้นมาอย่างนี้. เมื่อเรารู้จักของ ๒ อย่างนี้แล้ว จะเข้าใจธรรมะทั้งหมดได้ง่ายที่สุด.

อย่างท่านที่นั่งฟังที่นี่ เดี๋ยวนี้กำลังว่างอยู่ กำลังไม่มีความคิดปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู — ของกู กำลังฟังอยู่ และกำลังมีสติปัญญาอยู่ ความรู้สึกตัวว่าตัวกู — ของกูเข้ามาไม่ได้ แต่ถ้าว่าบางคนหรือโอกาสอื่นมันมีอะไรมากระทบ เกิดความรู้สึกว่าตัวกูของกูขึ้นมาแล้ว ความว่างในใจอย่างที่ท่านมีอย่างที่นี่จะหายไปทันที เพราะฉะนั้นย่อมหมายความว่าสติปัญญาได้หายไปทันที.

ตรงนี้ขอแทรกนิดหน่อยว่า สิ่งที่เรียกว่าสติปัญญานี้ เราหมายถึงสติปัญญาที่แท้จริง เพราะยังมีสติปัญญาไม่ใช่ที่แท้จริง คือสติปัญญาที่ไม่เกี่ยวกันกับความว่างจากตัวกูนั่นเอง. สติปัญญาเฉลียวฉลาดในทำนองนั้น ภาษาบาลีเขาไม่เรียกว่าสติปัญญา มีคำอีกคำหนึ่งในภาษาบาลีสำหรับเรียกสติปัญญาชนิดนั้นว่า "เฉโก". เฉโกก็แปลว่าปัญญาเหมือนกัน ถ้าแปลเป็นภาษาไทยก็แปลว่าปัญญา แต่มันไม่ใช่สติปัญญาอย่างที่ว่างจากตัวกู มันกลับเป็นสติปัญญาที่เต็มอัดอยู่ด้วยตัวกูของกู คือสติปัญญาโง่ที่จะไปเอาไปเป็นไปยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง. สติปัญญาอย่างนี้ต้องได้รับการยกเว้น ไม่รวมอยู่ในคำว่า "สติปัญญา" ที่มันเป็นปฏิปักษ์ต่อความยึดถือว่าตัวตน (Egoism) เพราะว่า เฉโกอย่างนั้นเป็นตัวตน (Egoism) เสียเอง อย่าเอามาปนกัน ถ้าเอามาปนกันแล้วจะยุ่ง.

ถ้าเรามีความว่างจากความยึดถือว่าตัวตน (Egoism) **ไม่มีความรู้สึกว่า ตัวกูของกูแล้ว สติปัญญาแท้ที่จะดับทุกข์ได้ ที่เป็นยาแก้โรคทางวิญญาณอยู่ในตัวนั้นมันมีอยู่** เพราะฉะนั้นในขณะนั้นโรคเกิดไม่ได้ หรือโรคที่เกิดอยู่ก่อนก็จะหายไปทันทีเหมือนปลิดทิ้ง เพราะฉะนั้นในขณะนั้นจึงมีธรรมะเต็มไปหมด. สมกับที่กล่าวว่าความว่างนั้นคือสติปัญญา ความว่างคือธรรมะ ความว่างคือพุทธะ เพราะว่าในขณะที่จิตว่าง

จากตัวกูของกู ในขณะนั้นจะมีธรรมะทุกอย่างทุกประการหมดทั้งพระไตรปิฎกที่เราควรปรารถนา.

เอากันอย่างง่าย ๆ ว่า ในขณะนั้นจะมีสติสัมปชัญญะที่สุด มีหิริ โอตตัปปะ คือความละอายบาปกลัวบาปที่สุด มีขันติ โสรัจจะ ความอดกลั้นอดทนที่สุด มีความกตัญญูกตเวทีที่สุด มีความสัตย์ซื่อที่สุด เรื่อยไปจนกระทั่งมียถาภูตญาณทัสนะที่จะทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้.

อาตมาแจกลูกไปแต่ต้นว่าจะต้องมีสติสัมปชัญญะ หิริ โอตตัปปะ ขันติ โสรัจจะ กตัญญูกตเวที ทั้งนี้ก็เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นธรรมะเหมือนกัน ธรรมะที่เป็นที่พึ่งแก่โลกได้เหมือนกัน. แม้แต่ หิริ โอตตัปปะ เกลียดบาป ละอายบาป กลัวบาปนี้ ลองมีซิโลกนี้ก็สงบเป็นสันติภาพถาวร. **เดี๋ยวนี้มีแต่คนหน้าด้าน** ไม่รู้จักกลัวบาปละอายบาปแก่ตัวเอง จึงทำสิ่งที่ไม่ควรทำอยู่ได้ แล้วยืนยันและยืนกรานที่จะทำอยู่เรื่อย ทั้ง ๆ ที่เห็นว่านี้มันจะทำความพินาศให้ทั้งโลก ก็ยังยืนกรานที่จะทำอยู่เรื่อย เพราะไม่มีหิริโอตตัปปะ โลกนี้ก็จะต้องวินาศลงเพราะไม่มีธรรมะแม้เพียงข้อนี้.

หรือธรรมะต่ำแคบกว่านี้อีก คือธรรมะที่ชื่อว่ากตัญญูกตเวทีอย่างนี้ ลองมีธรรมะข้อนี้ข้อเดียว โลกนี้ก็สงบได้ เพราะเราต้องยอมรับว่าทุกคนในโลกมีบุญคุณแก่กันและกัน ในฐานะที่ช่วยกันสร้างโลกให้น่าดูให้งดงามอย่างนี้ เช่นคิดค้นวิชาขึ้นมาใส่โลกอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะคนทุกคนในโลกมีบุญคุณต่อกัน. ไม่ต้องพูดถึงคนหรอกแม้แต่สุนัขและแมวยังมีบุณคุณแก่มนุษย์ แม้แต่นกกระจอกก็ยังมีบุญคุณแก่มนุษย์ ถ้าเรารู้จักบุญคุณของสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็ทำอะไรชนิดที่เป็นการเบียดเบียนกันไม่ได้. โดยอำนาจธรรมะ คือ ความกตัญญูกตเวทีเท่านั้น มันก็ช่วยโลกได้.

เพราะฉะนั้นเป็นอันว่าขึ้นชื่อว่าธรรมะนั้น ถ้าเป็นธรรมะจริงแล้ว มันเหมือนกันหมด เป็นอันเดียวกันหมด คือมันช่วยโลกได้ทั้งนั้น. ถ้าธรรมะไม่จริงแล้วมันขัดขวางกันไปหมด มันจะดูมากมายรกรุงรังไปหมด. ฉะนั้นเมื่อมีธรรมะจริง คือว่างจากตัวกูของกูแล้ว ก็มีธรรมหมด มีพุทธะหมด มีอะไรหมดอยู่ในนั้นเอง ในจิตดวงเดียวนั้นเอง ซึ่งเป็นจิตแท้ หรือจิตที่เป็นสภาพเดิมแท้. ถ้าตรงกันข้ามคือว่า จิตกำลังปรุง

อยู่ด้วยตัวกูของกูเดือดพล่านอยู่ในใจแล้ว ธรรมะก็ไม่มี ขณะนั้นมันไม่มีสติสัมปชัญญะ มีสภาพผลุนผลัน ไม่คิดไม่นึกไม่ยับยั้งชั่งใจ มีอหิริ มีอโนตตัปปะ ไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป เป็นคนด้านต่อความชั่วที่สุด และเป็นคนอกตัญญูที่สุด ตลอดถึงเป็นคนที่ทำทุกสิ่งที่เป็นการทำลายโลกก็ได้ มันมืดมัวถึงขนาดนี้แล้ว ไม่ต้องพูดถึงว่าจะมีญาณทัสนะเห็นจริง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรืออะไรทำนองนั้น มันเป็นไปไม่ได้.

นี่แหละเราต้องรู้จักของ ๒ อย่างนี้เสียก่อน คือว่า *ว่างจากตัวกู* กับ *ไม่ว่างจากตัวกู* ว่างจากตัวกูนี้ก็เรียกว่า **ว่าง** แล้วไม่ว่างจากตัวกู เราเรียกว่า **วุ่น** เพื่อประหยัดเวลาในการออกเสียงก็มี ว่าง กับ วุ่น.

ทีนี้อาจรู้สึกด้วยสามัญสำนึกทันทีขึ้นมาเดี๋ยวนี้แล้วว่า ทุกคนไม่มีใครชอบวุ่น ถ้าถามว่าใครชอบวุ่นลองยกมือขึ้น ถ้าใครยกมือขึ้นมาคงจะขำพิลึก เพราะว่าทุกคนนี้ก็ชอบว่าง จะว่างชนิดไหนก็ล้วนแต่ชอบทั้งนั้น ว่างขี้เกียจไม่ต้องทำงานนี้ก็ยังมีคนชอบ ว่างจากไม่มีอะไรมากวน ไม่มีลูกมีหลานมีเหลนมากวนอย่างนี้ใคร ๆ ก็ชอบ แต่ว่าว่างอย่างนั้นเป็นเรื่องข้างนอก ยังไม่ใช่ว่างจริง.

ว่างข้างในนั้นคือการที่มีใจคอปรกติ ใจคอไม่ระส่ำระสายวุ่นวาย อย่างนี้เรียกว่าว่าง ถ้าใครรู้จักก็จะยิ่งชอบ ถ้าว่างยิ่งขึ้นไปอีกก็ถึงที่สุด คือว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวตน (Egoism) ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวเราเป็นของเราอย่างนี้ เป็นนิพพาน ว่างอย่างยิ่ง นี้เราเรียกว่านิพพาน.

ที่วุ่นนั้นก็ตรงกันข้าม วุ่นได้ทุกอย่าง ทุกทาง ทั้งทางกายทางใจ และทางวิญญาณ มันวุ่นคือว่าถูกรบกวนไปหมด ไม่มีความสงบสุขเลย.

ในตัวความว่างนั้น คือธรรมะ คือพุทธะ คือสภาพเดิมแท้ของจิต หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก. ในตัววุ่นนั้นคือไม่มีธรรมะ ไม่มีพุทธะ แม้แต่จะร้องตะโกนอยู่ว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ หรืออะไรมันก็ไม่มีธรรมะไปได้นี่แหละ คนที่มีจิตใจวุ่นอยู่ด้วยตัวกูของกู ถึงจะไปรับไตรสรณาคมน์ รับศีล ทำบุญให้ทานอะไรมันก็ไม่มีพุทธะ ธรรมะ สังฆะที่แท้จริงขึ้นมาได้ มันเป็นเพียงพิธีไปหมด. ถ้าเป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงแล้ว มันอยู่ด้วยจิตว่าง เมื่อใดจิตว่างจากตัวกูของกูแล้ว เมื่อนั้นมันมี พุทธะ ธรรมะ

สังฆะที่แท้จริงอยู่ในจิตนั้น. ถ้ามีอย่างชั่วคราว ก็เป็น พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ชั่วคราว ถ้ามีเด็ดขาดไป ก็มี พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงและถาวร.

ฉะนั้นให้อุตส่าห์ปรับปรุงให้จิตใจว่าง จากตัวกูของกูอยู่เรื่อยไปก็แล้วกัน มันจะมีพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ในระดับหนึ่งประจำอยู่ในจิตใจ ทำเรื่อยๆ ไปจนกว่าจะเต็มที่สมบูรณ์หรือเด็ดขาด.

นี้เรียกว่าเราได้รับเอาธรรมะที่เป็นยาแก้โรคด้วย เป็นเชื้อต้านทานโรคด้วย พร้อมกันไปในตัว เข้าไปใส่ไว้ในจิตใจ ในวิญญาณก็ได้ มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดโรคทางวิญญาณ.

ทีนี้เราควรจะได้พูดกันถึงส่วนที่เป็นการรักษาเยียวยานั้นให้ชัดเจนลงไปสักเล็กน้อย ในการที่จะป้องกันหรือรักษาเยียวยาโรคนี้มันก็ต้องมีหลักอย่างที่กล่าวมาแล้ว คือว่าต้องไม่ให้ตัวกูของกูเข้ามาเกี่ยวข้อง.

ทีนี้มันจะโดยวิธีใดบ้าง? มันก็มีอยู่หลายวิธีเหมือนกัน เพราะว่าแม้แต่รักษาโรคทางกายนี้หรือทางจิต (Mental) ก็ตาม ซึ่งในโรคเดียวกันนั้นก็ยังมีวิธีรักษาได้หลายแบบ ไม่ใช่มันจะแบบเดียวตายตัว แต่ความมุ่งหมายหรือผลของมันนั้นก็มีเป็นอย่างเดียว. ถ้าว่าเราจะรักษาโรคทางวิญญาณละก็ พระพุทธเจ้าท่านก็ได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัตินี้ไว้มากมายหลายอย่างเหมือนกัน เพื่อให้เหมาะสมแก่บุคคล แก่เวลา แก่สถานที่ ตามโอกาส เราจึงได้ยินได้ฟังธรรมมากมายหลายชื่อ บางทีฟังแล้วน่าตกใจว่าตั้งแปดหมื่น-สี่พันพระธรรมขันธ์. ถ้า ๘๔,๐๐๐ เรื่องแล้ว ท่านทั้งหลายจะรู้สึกท้อถอย ถ้าขืนเอาให้ได้ก็ตายเปล่า คือมันไม่อาจจะได้ มันก็เรียนแล้วลืม ลืมแล้วเรียน เรียนแล้วลืม อยู่นั่นหรือว่าสับสนกันหมด เพราะว่าที่แท้จริงแล้วมันก็เพียงกำมือเดียว เรื่องเดียว อย่างพระพุทธเจ้าที่ท่านบอกแล้วว่าท่านสรุปลงไปในคำๆ เดียวว่า *"สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดถือมั่น"* ได้ยินข้อนี้ก็คือได้ยินทั้งหมด ปฏิบัติข้อนี้ก็คือปฏิบัติทั้งหมด ได้ผลข้อนี้ก็คือหายจากโรคทั้งหมด.

ที่ว่ามีวิธีหลายแบบในการขจัดโรคตัวกูของกูนี้ความจริงล้วนแต่สามารถขจัดตัวกูของกูนี้ออกไปทั้งนั้นเหมือนกันทุกแบบ แล้วแต่ว่าจะปฏิบัติโดยวิธีอะไรบ้าง คือมี

หลายอย่างเช่นวิธีทำการพิจารณาอยู่เสมอ ให้เห็นว่า**ตัวกูของกูนี้เป็นเพียงมายา** ตัวมายาคือสิ่งที่ไม่มีตัวจริงเป็นภาพลวงตา (Illusion, Hallucination) หรืออะไรทำนองนี้เรียกว่ามายา; จะทำให้เห็นว่าที่เรารู้สึกว่ามีตัวตนมีก้อน มีชิ้น มีดุ้นว่าตัวกูของกูนั้นที่แท้มันเป็นเพียงมายา ตามวิถีทางของอาการที่เรียกกันว่า ปฏิจจสมุปบาท.

เรื่องปฏิจจสมุปบาท นี้ถ้าจะกล่าวทางทฤษฎีหรือทางหลักวิชามันยืดยาว ใช้เวลาเรียนถึงเดือนหนึ่งหรือสองเดือนก็ได้ สำหรับเรื่องปฏิจจสมุปบาทเพียงเรื่องเดียว เพราะในทางทฤษฎีหรือหลักวิชานั้นมันขยายไปในรูปของจิตวิทยาหรือปรัชญาเรื่อยไป จนกระทั่งเป็นน้ำท่วมทุ่งเพ้อเจ้อไปเลย.

แต่ว่าปฏิจจสมุปบาทในฝ่ายภาคปฏิบัติแท้ ๆ นั้นมันก็มีเพียงหยิบมือเดียว หรือกำมือเดียวเท่าที่พระพุทธเจ้าท่านว่า คือว่าเมื่อสัมผัสกันเข้ากับรูป หรือเสียง หรือกลิ่น หรือรส อะไรก็ตาม ทางตา ทางหู ทางใดทางหนึ่ง เมื่อมีการกระทบแล้วก็เรียกว่าสัมผัส บาลีว่าผัสสะ, ผัสสะนี้มันปรุงให้เป็นเวทนา เวทนานี้ปรุงเป็นตัณหา ตัณหานี้ปรุงเป็นอุปาทาน อุปาทานปรุงเป็นภพ ภพปรุงเป็นชาติ คือความเกิด ต่อจากชาติก็คือ แก่ เจ็บ ตาย คือตัวทุกข์.

ให้ดูที่ว่าพอกระทบอารมณ์ก็เป็นผัสสะ แล้วมันปรุงเป็นเวทนา หรือที่ปรุงต่อ ๆ กันไปนั้น ก็เรียกว่า "อาการของปฏิจจสมุปบาท" คือ อาการของการที่สิ่งต่าง ๆ มันอาศัยสิ่งหนึ่งแล้วปรุงสิ่งหนึ่งขึ้น แล้วอาศัยสิ่งนั้นปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น อาศัยสิ่งนั้นแล้วปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น อาการอย่างนี้ หรือภาวะอย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท คืออาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ได้มีตัวจริงที่ไหน เพียงแต่เพิ่งอาศัยกัน แล้วเกิดขึ้น แล้วเกิดขึ้น อาการที่อาศัยกันเกิดขึ้นนี้เป็นตัวปฏิจจสมุปบาท.

วิธีที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็คือว่าอย่าให้มันอาศัยกันเกิดขึ้นได้ ให้ตัดตอนมันเสีย คือว่าเมื่อผัสสะกระทบทางตาเป็นต้นแล้วให้มันขาดตอนลงไป อย่าให้ปรุงเป็นเวทนา อย่าให้รู้สึกเป็นพอใจ หรือไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่าไม่ปรุงเวทนา. เมื่อไม่ปรุงเวทนาแล้วก็ไม่เกิดตัณหาอุปาทาน ซึ่งเป็นตัวกูหรือของกู. มันเป็นตัวกูของกูอยู่ตรงที่เกิดตัณหาอุปาทานนั่นแหละ มายาอยู่ที่ตรงนั้น. ถ้าพอมากระทบอารมณ์ผัสสะล้วน ๆ

แล้วหยุดเสียแค่นั้น มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดตัวกูของกู ก็ไม่เป็นโรคทางวิญญาณและไม่เป็นทุกข์.

ทีนี้อีกทีหนึ่งก็คือว่า คนธรรมดาสามัญนี้ที่จะไม่ให้ผัสสะปรุงเป็นเวทนานั้นยากนัก เพราะพอกระทบเข้าแล้ว ก็ต้อยเลยไปรู้สึกเป็นพอใจหรือไม่พอใจเสียเสมอไป ไม่หยุดอยู่ได้เพียงแค่ผัสสะ เพราะว่าไม่เคยได้ศึกษาอบรมในทางธรรม แต่ก็ยังมีทางเอาตัวรอดอีกตอนหนึ่ง คือตอนที่ว่า ปรุงเป็นเวทนาแล้วนี้ พอใจหรือไม่พอใจแล้วนี้ก็ให้หยุดอยู่เพียงนั้นอีก ให้เวทนาสักว่าเวทนาแล้วดับไปอย่าให้เลยไปเป็นตัณหาความอยากอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ. เพราะถ้าพอใจก็อยากได้ รักใคร่ หลงใหล หึงหวง ริษยา อะไรกันเป็นแถวเลย ถ้าไม่พอใจแล้วอยากตีให้ตาย อยากทำลาย อยากล้างผลาญมันเสียเลย อยากจะฆ่ามันเสียเลย. ถ้าอยากอย่างนี้แล้วได้ชื่อว่า มันปรุงเป็นตัณหาแล้วเวทนานั้นได้ปรุงเป็นตัณหาเสียแล้ว ถ้าอย่างนี้แล้วต้องเป็นโรคทางวิญญาณที่เป็นทุกข์ ไม่มีใครช่วยได้ ต่อให้พระเจ้าทั้งหมดรุมกันช่วยก็ช่วยไม่ได้ พระพุทธเจ้าท่านก็ว่าท่านช่วยไม่ได้ ท่านไม่ใช่ผู้บังคับกฎธรรมชาติได้ ท่านเป็นเพียงผู้เปิดเผยกฎธรรมชาติให้ไปปฏิบัติกันเอาเอง ถ้าปฏิบัติผิดมันก็ต้องเป็นทุกข์ ถ้าปฏิบัติถูกมันก็ไม่เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าเวทนาปรุงเป็นตัณหาแล้วไม่มีใครช่วยได้ จึงต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน เพราะมันทำให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้วเป็นตัณหาแล้ว

ทีนี้ในตัวความอยากนั้น ในตัวที่เกิดขึ้นเป็นความอยากพล่านอยู่ในใจนั้นขอให้มองดูให้ดี ๆ มองดูแยกส่วนออกไปให้ได้ว่าในนั้นมันมีความรู้สึกที่เป็น *ตัวผู้อยาก* คือ ตัวกูหรือตัวเรา ที่รู้สึกอยากอย่างนั้น อยากอย่างนี้ อยากจะทำอย่างนี้ หรือว่ากระทำลงไปแล้วอย่างนั้นอย่างนี้ หรือว่าได้รับผลของการกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ มันมี *ตัวผู้อยาก* อยู่ นั่นแหละคือตัวกูที่มันอยาก มันก็จะได้เอามาเป็นของกู หรือว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทรัพย์สมบัติของกู เกียรติยศของกู เป็นชัยชนะของกู เป็นความปลอดภัยของกู ในนั้นมันมีความรู้สึกว่าของกูอยู่ด้วย

ความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกูนี้เรียกว่า อุปาทาน เกิดมาจากตัณหา ตัณหาปรุง

เป็นอุปาทาน. ถ้าปฏิจจสมุปบาทได้ส่งทะยอยกันมาจนถึงตัณหาอุปาทานแล้ว มันก็เป็นมูลเหตุของความทุกข์ได้โดยสมบูรณ์แล้ว. นี้แปลว่าเดี๋ยวนี้เชื้อโรคฟักตัวเต็มที่แล้ว เชื้อโรคที่รับเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในขณะของผัสสะ หรือเวทนานั้น เมื่อมาถึงขั้นของตัณหา อุปาทานนี้ มันฟักตัวเต็มที่ ถึงขนาดจะแสดงเป็นอาการของโรค โดยสมบูรณ์แล้ว เพราะว่าหลังจากอุปาทานก็มีภพ อุปาทานทำให้เกิดภพ.

ภพ แปลว่า *ความมี—ความเป็น;* ความมีความเป็นของอะไร ? ก็ของตัวกูและของกูนั่นเอง. *กรรมภพ* ก็คือการกระทำที่ทำให้เกิดตัวกูและของกู. ถ้าเรียกว่า "*ภพ*" เฉยๆ ก็คือภาวะแห่งตัวกูเต็มที่ เป็นโรคเต็มที่.

ภพให้เกิดชาติ ก็หมายความว่า ความเต็มที่นั้นมันแสดงออกมาเป็นชาติ คือ ความเกิด นี้ตัวกูได้เกิดออกมาแล้ว เป็นความทุกข์ เป็นความแก่ความตาย โศกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส มากมายเหลือที่จาระไนอาการ แต่รวมเรียกว่าเป็นทุกข์.

ขณะนี้ก็คืออาการที่เรากำลังเจ็บปวดทุรนทุรายอยู่ด้วยผลของโรค นี้เรียกว่าปฏิจจสมุปบาทได้เป็นมา ได้ส่งทะยอยกันมาจนถึงกับเกิดโรค หรือเกิดทุกข์.

ในทางปฏิบัติเราหยุดมันเสียให้ได้ ตรงที่ไม่ให้ผัสสะปรุงเวทนา หรือถ้าพลาดตรงนั้นก็ให้มาทำตรงที่ไม่ให้เวทนาปรุงเป็นตัณหา หลังจากนี้แล้วช่วยไม่ได้. เพราะฉะนั้นเราพยายามมีธรรมะกันให้ได้ตรงที่เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น นี้ โดยที่เราศึกษาอบรมอยู่เป็นประจำ ถึงข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. แปลว่าคนธรรมดาเขามีแนวว่า ถ้าเกิดผัสสะแล้วก็เกิดเวทนาแล้วเกิดตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ นี้เป็นทางที่เดินกันจนเตียนโล่งไปหมด เดินง่ายที่สุด. แต่เราไม่เอาอย่างนั้น พอมีผัสสะกระทบแล้ว เราก็วกกลับเดินไปในทางของสติปัญญา ไม่เดินไปทางตัวกูของกู. หรือแม้ว่าไปจนถึงเวทนาแล้วก็ตาม ยังยักกลับไปทางของสติปัญญาก็ได้ ไม่ลอยไปตามกระแสแห่งตัวกู—ของกู อย่างนี้ไม่มีทุกข์เลย ทุกวันทุกคืนจะไม่มีทุกข์เลย แล้วถ้าทำได้เก่ง คือว่าทำไปตามวิธีที่ถูกต้อง ถึงที่สุดแล้วเป็นพระอรหันต์ได้ในตัวเอง.

ถ้าเอาตามหลักที่พระพุทธเจ้ากล่าว มันก็มีหลักง่ายๆ คือหลักที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสแก่พระสาวก ชื่อพาหิยะว่า "*ดูกร พาหิยะ เมื่อใดเธอได้เห็นรูป สักว่าเห็น*

ได้ฟังเสียง สักว่า—หูได้ยิน ได้ดมกลิ่น ก็สักแต่ว่าได้กลิ่น ได้ลิ้มรสก็สักแต่ว่าได้ชิม ได้สัมผัสผิวหนัง ก็สักแต่ว่าเป็นการ กระทบทางผิวหนัง จะคิดนึกขึ้นมาในใจก็สักแต่ว่า รู้สึกตามธรรมชาติขึ้นมาในใจ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว เมื่อนั้นตัวเธอจักไม่มี (คือตัวกูไม่มี) เมื่อตัวเธอไม่มีการวิ่งไปทางโน้นหรือวิ่งมาทางนี้ หรือหยุดอยู่ที่ไหนก็ตาม มันก็ไม่มี นั่นแหละคือที่สุดของความทุกข์ นั่นแหละคือที่สิ้นสุดของความทุกข์ นั่นแหละคือนิพพาน.'' เมื่อใดเป็นอยู่อย่างนั้น เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ถ้าเป็นถาวรก็เป็นนิพพานถาวร ถ้าเป็นชั่วคราวก็เป็นนิพพานชั่วคราว นี่แปลว่าเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่น

จะปฏิบัติวิธีไหนก็ให้เป็นไปเพื่อเฉยได้หรือหยุดได้ ต่ออารมณ์ที่มากระทบทั้งนั้น จะทำวิปัสสนาแบบไหนก็ตามเถอะ ถ้าถูกต้องหรือไม่หลอกลวงกันแล้วก็จะต้องมาในรูปนี้รูปเดียวกัน คือในรูปที่อารมณ์ไม่ปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู—ของกู ขึ้นมาได้ และอันนี้มันไม่ยากที่จะทำลายกิเลส เพราะเมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ทำได้อย่างนี้มันทำลายกิเลสของมันเอง มันฆ่ากิเลสอยู่ในตัวมันเอง.

เปรียบง่าย ๆ เหมือนว่าถ้าเราอยากจะให้ไม่มีหนูมารบกวน เราเอาแมวมาเลี้ยง เรื่องของเราก็เพียงแต่เอาแมวมาเลี้ยง หนูมันก็หมดไปได้ โดยที่เราเองไม่ต้องไปจับหนู แมวมันทำหน้าที่ของมันเอง หนูก็ไม่มีได้ สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาก็ไม่มีเพราะเหตุนี้.

ทีนี้เราทำแค่ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ถูกวิธีเท่านั้น ตอนที่จะฆ่ากิเลสนั้นมันเป็นการฆ่าของมันเอง นี้พูดอย่างสมมติ. เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ''*ถ้าพวกเธออยู่กันให้ถูกต้องแล้ว โลกนี้ก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์*'' ฟังดูให้ดี ๆ ว่าอยู่กันให้ถูกต้องเท่านั้นไม่ต้องทำอะไรมากไปกว่าอยู่ให้ถูกต้อง แล้วโลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

คำนี้ไม่ใช่คำเล็กน้อย ใจความมันก็บอกอยู่แล้วว่า และมันไม่เล็กน้อยก็ตรงที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านสั่งเมื่อใกล้ ๆ จะปรินิพพานว่า "อิเม เจ ภิกฺขเว ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺส'' *ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเหล่านี้จะพึงเป็นอยู่*

โดยชอบไซร้ โลกจักไม่ว่างจากพระอรหันต์. สมฺมา วิหเรยฺยุํ แปลว่า พึงเป็นอยู่หรือพึงอยู่โดยชอบ

อยู่โดยชอบนี้อยู่อย่างไร โลกจึงจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ? อยู่โดยชอบก็คือ อยู่ในลักษณะที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี้เข้ามาแตะต้องไม่ได้ คือมากระทบนั้นได้ แต่ว่าจะมาปรุงแต่งให้เกิดเวทนา เกิดตัณหา อุปทานนั้นไม่ได้ เราอยู่ในลักษณะที่ฉลาด อยู่ด้วยสติปัญญาหรือความว่างจากตัวกูอย่างที่กล่าวแล้ว เพราะเราศึกษาเพียงพอ ปฏิบัติมันจนเคยชินเพียงพอ. เพราะฉะนั้นมันมาก็มากระทบแล้วตายเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง เหมือนกับบ้านเรามีแมว หนูมาจากบ้านอื่น หรือมาจากป่าขึ้นมาบนเรือนนี้มันก็ตายหมด เพราะแมวมันคอยฆ่าอยู่เรื่อย.

ถ้าเรามีการเป็นอยู่ที่ถูกต้องตามหลักของความไม่ยึดมั่นนี้แล้ว รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ก็ไม่มาทำอันตรายเราได้ มากระทบได้ มาเกี่ยวข้องได้ แต่เราใช้มันด้วยสติปัญญา เราจัดการกับมันด้วยสติปัญญา กินมันก็ได้ บริโภคมันก็ได้ มีมันก็ได้ เก็บมันไว้ก็ได้ แต่ไม่มีผลเป็นทุกข์ เพราะมันมีค่าเท่ากับไม่มี ไม่เป็น ไม่ใช้ ไม่กิน ไม่เก็บ เพราะไม่มีตัวเรา ไม่มีของเรา.

ในทางที่ตรงข้ามนั้น มันไปมีตัวเรามีของเราหมด เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นทุกข์ตลอดเวลา. ไม่ทันกิน ไม่ทันเก็บมันก็ทุกข์แล้ว กินอยู่ เก็บอยู่มันก็ทุกข์อีก มันเป็นทุกข์ไปหมดเพราะเหตุนี้ นั่นเรียกว่าไม่อยู่โดยชอบ. ไม่ได้เป็นอยู่โดยชอบ ก็กลุ้มไปด้วยโรค หรือความทุกข์. ถ้าเป็นอยู่โดยชอบ มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดโรค หรือเกิดความทุกข์ได้.

คำ ๆ นี้ อธิบายได้ต่อไป ถึงกับว่าเป็นอยู่อย่างนั้นกิเลสไม่ได้อาหารหล่อเลี้ยงกิเลสผอมตายเอง. เปรียบเหมือนว่าเสือดุร้ายนี้เราล้อมคอกมันไว้ได้แล้ว เราก็ล้อมมัน มันก็ไม่ได้กินอาหาร เพราะในคอกนั้นมันไม่มีอาหาร เราไม่ต้องฆ่ามัน มันก็ตายเอง. เพราะฉะนั้น เราล้อมมันไว้ให้ถูกวิธี ตรง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ที่มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รอบตัวเรา ล้อมตรงนี้. คือปฏิบัติถูกต่อสิ่ง

เหล่านี้ ที่ตรงนี้ กิเลสไม่มีทางได้กินอาหาร ก็ไม่อาจเกิด ไม่อาจเจริญงอกงาม เชื้อของกิเลสจึงหมดไป มันก็เลยไม่มีเชื้อที่จะให้เกิดกิเลสหรือทำให้เกิดทุกข์.

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าอยู่ให้ชอบ อยู่ให้ถูกวิธีเท่านั้น โลกจักไม่ว่างพระ-อรหันต์ นี้เรียกว่าปฏิบัติตามหลักของปฏิจจสมุปบาท เรียกว่าเป็นอยู่ถูกต้องชนิดที่กิเลสเกิดไม่ได้ โดยที่เห็นว่าตัวกูของกูนี้เป็นเพียงมายา เพราะมันเพิ่งเกิดมา เมื่อมีรูปมากระทบตาหูเป็นต้น เกิดเวทนาแล้วปรุงเป็นความอยาก ถ้าอย่าให้มีอะไรมาปรุงเป็นความอยาก มันก็ไม่เกิดอุปทานว่าตัวกูว่าของกู.

เพราะฉะนั้น จึงพึงเข้าใจให้ถูกต้องว่ามันเพิ่งเกิดหยก ๆ เพราะการปรุงขึ้นมาไม่ใช่ตัวจริง. มันเป็นมายาเหมือนกับหน่วยคลื่น ที่เกิดขึ้นเพราะลมพัดน้ำ น้ำก็มีอยู่จริงลมก็มีอยู่จริง แต่ตัวคลื่นนั้นเป็นมายา. นี่เปรียบเทียบโดยวัตถุ แต่จะเอาเป็นเรื่องเดียวกันแท้ไม่ได้ มุ่งหมายแต่จะชี้ตรงความเป็นมายาของคลื่นที่เกิดขึ้นมาเพราะการปรุงแต่ง คือลมพัดน้ำให้กระฉอกเป็นลูกคลื่นยกเป็นสันลูกคลื่นขึ้นมาแล้วก็หายไป. เพราะ-ฉะนั้นความรู้สึกว่าตัวกูของกู คราวหนึ่ง ๆ ในวันหนึ่ง ซึ่งเกิดอยู่หลาย ๆ คราวนั้น ก็เป็นเหมือนคลื่นที่มีมาจากน้ำ คือ อารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้วก็กระทบด้วยลมคือ ความโง่ ความหลง อวิชชา แล้วเกิดเป็นคลื่น คือตัวกู ของกูโผล่ขึ้นมาเป็นคราว ๆ วันหนึ่งหลายคราว

ที่ความรู้สึกว่าตัวกูของกูหรือ Egoism โผล่ขึ้นมาคราวหนึ่งนี้ ท่านเรียกว่าชาติหนึ่ง ชาติคือความเกิดทีหนึ่ง.

นี่แหละความเกิดที่แท้จริงหมายถึงความเกิดของสิ่งนี้อย่าได้ไปหมายถึงความเกิดจากท้องแม่ คนหนึ่งเกิดจากท้องแม่ทีหนึ่งแล้วก็เข้าโลงไปทีหนึ่ง นั่นไม่ใช่ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย มันเป็นความเกิดทาง Physical มากไป.

ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมายนั้นเป็นฝ่าย Spiritual หมายถึงการเกิดที่เป็นอุปทานว่าตัวกู ของกู วันหนึ่งเกิดได้หลายชาติ หลายสิบชาติ หรือหลายร้อยชาติก็ตาม แล้วแต่ว่าใครจะเกิดเก่งสักกี่มากน้อย แต่ทุกคราวจะต้องเป็นชาติ เป็นตัวกูของกู ขึ้นมาทีหนึ่งเสมอไป แล้วมันก็ค่อยจางไป เดี๋ยวมันก็ค่อยดับลง แล้วก็ตายไป

เดี๋ยวก็เกิดโผล่มาใหม่อีก เมื่อไปกระทบรูป เสียงหรือกลิ่นอย่างอื่นขึ้นมาอีก. และแต่ละชาติมีปฏิกิริยา (re-action) ส่งต่อถึงกัน อย่างที่เราเรียกว่ากรรมเก่าของชาติก่อนมาส่งผลให้เกิดในชาตินี้ เป็นอย่างนี้ เป็นผลขึ้นมา แล้วส่งต่อกันไปอย่างนี้ทุก ๆ ชาติ.

คำว่าผลกรรม หรือการรับผลกรรมก็มุ่งหมายอย่างนี้ และจะถูกตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอน ถ้าไม่อย่างนั้นจะออกนอกเรื่องนอกราวไป. เราต้องเข้าใจเรื่องเกิด เรื่องกรรม ผลกรรม และการรับผลกรรม อย่างนี้.

อย่างว่าเกิดเป็นผู้อยากได้ของรักอย่างใดขึ้นมาแล้วตายไป แล้วเกิดเป็นผู้ไปขโมยหรือว่าไปทำโจรกรรมเข้าจริง ๆ แล้วก็ตายไป แล้วไปเกิดเป็นผู้บริโภคสิ่งนั้นเข้าไป หรือว่าไม่ได้บริโภคสิ่งนั้นเข้าไป เดี๋ยวไปเกิดเป็นจำเลยถูกกล่าวหาแล้ว เดี๋ยวไปเกิดเป็นนักโทษอยู่ในตะรางแล้ว. ความเกิดอย่างนี้มีได้มาก และสับสนกันอย่างยิ่ง หลายสายหลายแนวพร้อมคลุกเคล้ากันไป ดูมันให้ดี ๆ จะเข้าใจถ้าทำการหยุดความเกิดเสียได้เมื่อไร เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ซึ่งไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย.

ถ้ายังมีเกิด เป็นต้องรู้สึกว่าตัวกูของกูอยู่เรื่อย ก็เป็นวัฏฏสงสารไปเรื่อย คือทุกข์เรื่อยเป็นลูกโซ่ ไปเลย.

แต่เราอย่าไปเข้าใจผิดตรงที่ว่า ไม่เกิด ๆ นี้มันหมายถึงว่างจนขนาดว่าไม่มีความรู้สึกอะไร ไปนั่งตัวแข็งเป็นท่อนไม้นี้ไม่ใช่ มันกลับว่องไว (active) มากที่สุด. ที่ว่างจากตัวกูหรือว่างจากการเกิดมากที่สุดนั้น กลับเป็นสติปัญญามากที่สุด ทำอะไรได้คล่องแคล่วที่สุด เพราะมันไม่อาจทำผิด คิดผิด พูดผิด มันจึงทำได้โดยเร็ว.

ที่ว่ามันไม่มีทางที่จะผิดได้ เพราะมันเป็นสติปัญญาอยู่โดยธรรมชาติ ในตัวธรรมชาติเป็นอัตโนมัต สิ่งที่เรียกว่า *ความว่างจากตัวกู* มันเป็นอย่างนี้เอง. "เรา" ที่ว่าว่างจากตัวกู หรือผู้ที่ว่างจากตัวกู หรือผู้ที่เป็นนิพพานอยู่นี้ทำอะไรได้หมด แต่แล้วไม่ทำอะไรผิดเลย เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง รวดเร็วอย่างยิ่ง มากมายอย่างยิ่ง คืออย่างนี้

อย่าได้ไปเข้าใจว่า ถ้าเกิดความรู้สึกอย่างนี้แล้ว มันทำอะไรไม่ได้ หยุดทำอะไรไปหมด หนีดไปหมด เนือยไปหมด หรือมันอยู่เฉยไปเลย. อย่างนั้นว่าเอาเอง

เพราะความโง่ของตัวเอง ก็เลยทำให้กลัว กลัวความว่าง กลัวนิพพาน หรือกลัวจะหมดกิเลสตัณหาแล้วจะไม่สนุก อย่างนี้เป็นต้น.

ความหมดกิเลสตัณหา ยิ่งสนุกอย่างยิ่ง ยิ่งเป็นสุขอย่างยิ่ง แต่ถึงอย่างไรก็ต้องเป็นความสุข หรือความสนุกที่แท้จริง คือจะไม่เป็นอันตราย ไม่หลอกลวงไม่เป็นมายา.

ในความสุขสนุกของคนปุถุชนนั้น มันไม่จริง มันหลอกลวง มันเป็นมายา แล้วมันใส่ความทุกข์ให้แก่ผู้นั้น เหมือนกับเหยื่อที่ใครกินเข้าไปแล้วมันติดเบ็ด นี้เรียกว่าตกอยู่ใต้อำนาจพญามาร มันก็วุ่นกันอยู่ตลอดเวลา มันก็จมอยู่ในวัฏฏสงสาร คือห่วงโซ่ของความทุกข์ หรือว่าทะเลวนของความทุกข์ พ้นขึ้นมาไม่ได้.

นี้เรียกว่าเราอาศัยการดับตัวกูเสียได้ ด้วยมองเห็นตัวกูของกูนี้ว่าเป็นมายา โดยอาศัยการปฏิบัติตามหลักของปฏิจจสมุปบาท นับว่าเป็นอย่างหนึ่งแนวหนึ่ง หรือวิธีหนึ่ง.

อาตมาจะยกตัวอย่างมาหลาย ๆ แนวเพื่อให้เป็นตัวอย่าง เช่นว่ามองที่อารมณ์ คือมองลงไปที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ หกประการที่มันจะมากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าแม้แต่อารมณ์นี้มันก็เป็นมายา โดยอาศัยความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

เราอย่าทำเล่นกับเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันไม่ใช่เรื่องสำหรับคนแก่ หรือว่าเป็นเรื่องเอาไว้สวดศพคนตายแล้ว มันเป็นเรื่องที่ต้องนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน สำหรับคนเป็น ๆ.

ถ้าใครสามารถเอาความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้ามากำกับอยู่กับชีวิตประจำวันแล้ว คนนั้นได้ชื่อว่ามีเชื้อต้านทานโรคสูงสุด แล้วอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส นั้นจะไม่เกิดเป็นพิษขึ้นมาได้ เราจะมีอยู่เป็นอยู่อย่างมีความเกษม.

บาลีใช้คำว่า เขมะ เกษมนี้เป็นภาษาสันสกฤต คือ กฺษมะ แล้วมาเป็นไทยว่า เกษม เราจะเป็นอยู่อย่างเกษม.

ก็น่าแปลกเหมือนกันที่ท่านไม่ใช้คำว่าเป็นสุข เพราะคำว่าสุขนี้มันออกจะเป็น

มายา หรือหลอกลวงอยู่รูปหนึ่งเหมือนกัน เอาแค่เกษมก็แล้วกัน. เกษมหมายความว่า อิสระ และสงบเย็น.

ถ้าจะพูดให้เห็นชัดหน่อย ไม่ให้เป็นที่ตั้งของความหลง ก็เรียกว่า เกษมจากโยคะ. โยคะคือเครื่องรบกวน เกษมจากเครื่องรบกวนนั้นคือว่าง หรือนิพพาน.

หากต้องการจะมีชีวิตอย่างเกษมแล้วก็ต้องอาศัยความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้สมบูรณ์ มันจะต่อต้านกันได้กับอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มากระทบ ไม่ให้ไปหลงรักหรือหลงเกลียด.

เรื่องวุ่นวายมีอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น คือไปหลงรักอย่างหนึ่ง ไปหลงเกลียดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้หัวเราะและต้องร้องไห้. ถ้าใครมองเห็นว่าหัวเราะ ก็กระหืด-กระหอบ มันเหนื่อยเหมือนกัน ร้องไห้นี้ มันก็กระหืดกระหอบเหมือนกัน สู้อยู่เฉยๆ ดีกว่า อย่าต้องหัวเราะ อย่าต้องร้องไห้ นี่แหละมันเป็นความเกษม.

เพราะฉะนั้นเราอย่าได้ตกไปเป็นทาสของอามรณ์จนไปหัวเราะหรือร้องไห้ตามที่อารมณ์มายั่ว เราเป็นอิสระแก่ตัว หยุดอยู่หรือเกษมอยู่ อย่างนี้ดีกว่า นี้คือ **การที่เราใช้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเครื่องมือกำกับชีวิตเป็นประจำวัน** สามารถเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นมายา เป็น Illusion เหมือนอย่างที่ตัวกูของกูก็เป็น Illusion เพราะว่าตัวกูของกู มันเกิดมาจากอารมณ์. ตัวกูของกูเป็นมายา อารมณ์ทั้งหลายก็เป็นมายา เห็นได้ด้วยหลัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โรคก็ไม่เกิด ความทุกข์ก็ไม่เกิด.

ทีนี้เราจะตัดลัดมองไปดูสิ่งที่เป็นสุขเวทนา คือความสุขสนุกสนานเอร็ดอร่อย ที่เป็นสุขนั้น เรียกว่าสุขเวทนา. ตัวสุขเวทนานั้นมันเป็นมายา เพราะว่ามันเป็นเหมือนลูกคลื่นที่เกิดขึ้นเป็นคราว ๆ ไม่ใช่ตัวจริงอะไร. ที่พูดดังนี้ก็เพราะว่าในบรรดาสิ่งทั้งปวงในโลกทั้งหมดทุกโลกไม่ว่าโลกไหน**มันมีค่าอยู่ก็ตรงที่ให้เกิดสุขเวทนา.**

คิดดูให้ดีว่า ท่านศึกษาเล่าเรียนทำไม ท่านประกอบอาชีพ หน้าที่การงานทำไม ท่านสะสมทรัพย์สมบัติเกียรติยศชื่อเสียงพวกพ้องบริวารทำไม มันก็เพื่อสุขเวทนา

อย่างเดียว. เพราะฉะนั้นแปลว่าอะไร ๆ มันก็มารวมจุดอยู่ที่สุขเวทนาหมด. ฉะนั้นถ้าเรามีความรู้ในเรื่องนี้ จัดการกับเรื่องนี้ให้ถูกต้องเพียงเรื่องเดียวเท่านั้นทุกเรื่องมันถูกหมด เพราะฉะนั้นจึงต้องดูสุขเวทนาให้ถูกต้องตามที่เป็นจริงว่ามันก็เป็นมายาชนิดหนึ่ง.

เราจะต้องจัดการให้สมกันกับที่มันเป็นมายาไม่ใช่ว่า จะต้องไปตั้งข้อรังเกียจเกลียดชังมัน อย่างนั้นมันยิ่งบ้าบอที่สุด ถ้าเข้าไปหลงรัก หลงเป็นทาสมันก็เป็นเรื่องบ้าบอที่สุด แต่ว่าจะไปจัดการกับมันอย่างไรให้ถูกต้องนั้นแหละเป็นธรรมะ เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า ที่จะเอาชนะความทุกข์ได้ และไม่ต้องเป็นโรคทางวิญญาณ.

มันก็ต้องทำโดยวิธีที่พิจารณาให้เห็นว่าสุขเวทนานี้ที่แท้ก็คือมายา เป็นเหมือนมายา เป็นเหมือนลูกคลื่นลูกหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะน้ำถูกลมพัด. หมายความว่า เมื่อรูป เสียง กลิ่น รส เข้ามา แล้วความโง่คือ อวิชชา โมหะ ออกรับกระทบกันแล้วเกิดเป็นคลื่นกล่าวคือสุขเวทนาขึ้นมา. เดี๋ยวมันก็แตกกระจายไป ถ้ามองเห็นอย่างนี้แล้วเราก็ไม่ตกเป็นทาสของสุขเวทนา เราสามารถจะควบคุม จะจัด จะทำกับมันได้ในวิธีที่ไม่เป็นทุกข์ ตัวเองก็ไม่เป็นทุกข์ ครอบครัวก็ไม่เป็นทุกข์ เพื่อนบ้านก็ไม่เป็นทุกข์ คนทั้งโลกก็ไม่พลอยเป็นทุกข์ เพราะมีเราเป็นมูลเหตุ. ถ้าทุกคนเป็นอย่างนี้โลกนี้ก็มีสันติภาพถาวร คือเป็นความสุขที่แท้จริงและถาวร. นี่คืออานิสงส์ของการหายโรค โดยวิธีต่าง ๆ กันไม่เป็นโรคตัวกู ไม่เป็นโรคของกู.

อาตมายกตัวอย่างมาเพียง ๓ อย่างก็พอแล้ว เพราะเวลาก็จะหมดอยู่แล้ว ว่าเราจะเห็นตัวกู ของกูนี้เป็นมายาโดยหลักของปฏิจจสมุปบาทก็ได้ ; หรือว่าอีกวิธีหนึ่งเราจะเห็นอารมณ์ทั้งหก คือ รูป เสียง กลิ่น รส นี้มันเป็นมายาโดยหลักของอนิจจังทุกขังอนัตตาก็ได้; หรือว่าเราจะเห็นสุขเวทนาว่าเป็นมายา โดยหลักของการเห็นว่ามันเป็นของปรุงแต่ง หรือเป็นเพียงสังขารเท่านั้น ไม่ใช่ของจริงอะไรอย่างนี้ก็ได้.

ทั้งหมดนั้นจะเป็นได้อย่างนั้น ก็ดูให้ดี หรือระมัดระวังให้ดี มีสติสัมปชัญญะกันให้มากตรงขณะที่อารมณ์มากระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั่นเอง. เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านกำชับพระพาหิยะ ให้เห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน อย่าให้

ปรุงเป็นเวทนา หรือถ้าปรุงเป็นเวทนาแล้วก็อย่าให้ปรุงเป็นตัณหาก็ได้ ยังได้อีกทีหนึ่ง แล้วก็ไปสนใจเรื่องว่างเรื่องวุ่นให้มากที่สุด.

พูดเพียงครั้งเดียว หรือฟังเพียงครั้งแรกนี้ พอเข้าใจเลา ๆ ต้องไปสังเกตจนจับให้ได้ว่า เราเองนี้แท้ที่จริงก็มีว่างอยู่มาก เวลาที่เราว่างไม่วุ่นหรือมีสติปัญญามีอยู่มาก. วุ่นหรือความรู้สึกที่เป็นตัวกูของกูนั้นมาเป็นพัก ๆ คราว ๆ ที่เรียกว่าความเกิดนั้นมันมาเป็นคราว ๆ เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที แต่ว่าขณะที่ไม่เกิดนั้นไม่เป็นทุกข์เลยและมีอยู่มาก. แล้วคนก็โง่เอง มองข้ามไปเสียเอง คือมองข้ามนิพพานที่มีอยู่เองไปเสียมันจึงมองไม่เห็นว่ามีนิพพาน.

แม้เป็นนิพพานน้อย ๆ นิพพานชิมลองก็จริง แต่ว่าก็เป็นนิพพานอย่างเดียวกับนิพพานจริงหรือนิพพานถาวร เพียงแต่ว่ามันไม่ถาวร เพราะว่าเราไม่สามารถป้องกันโรค ไม่สามารถทำลายโรค โรคจึงมาแทรกเสียเป็นพัก ๆ นิพพานก็ขาดเป็นห้วง ๆ.

ถ้าใครมีบุญ คือฉลาดถึงกับรู้ว่าโดยที่แท้พื้นฐานนั้นมันว่าง หรือเป็นนิพพานอยู่เองแล้ว เรื่องมันก็ระวังอยู่แต่เพียงว่า อย่าให้ของใหม่เข้ามาแทรกแซง เจ้าบ้านว่างดีอยู่แล้ว แขกอาคันตุกะนั้นคือวุ่น เพราะฉะนั้นอย่าให้มันเข้ามา ไล่มันออกไปไม่ให้เข้ามาในบ้านในเรือนของเรา มันก็ว่างอยู่ตลอดเวลาได้.

วิธีไล่ออกไปก็คือวิธีปฏิบัติธรรมะ ตามหลักของพระพุทธเจ้า. นี่เป็นเหตุให้เกิดกำลังใจ เกิดความเชื่อ—ศรัทธาแน่นแฟ้นในธรรมะ, เกิดวิริยะความพากเพียรเอาจริงในธรรมะ, เกิดวิมังสาสอดส่องอยู่เสมอ แล้วมันก็สำเร็จ เป็นของที่ไม่ยาก.

แต่ถ้าว่าโง่ในตอนแรกแล้ว มันยากอย่างยิ่ง คือว่ายากยิ่งกว่ากลิ้งครกขึ้นภูเขาแต่ถ้าคลำถูกเงื่อนถูกปมแล้วละก็ มันง่ายยิ่งกว่ากลิ้งครกลงมาจากภูเขา.

อีกทีหนึ่งหรืออีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เรามีความรู้สึกตัวอยู่เสมออย่าลืมและอย่าประมาท คอยจับให้พบความว่างและความวุ่นที่เกิดอยู่เป็นประจำวัน.

คำว่า **เรา** นี้หมายถึง **จิต** ไม่ใช่เราคือตัวกูของกู ให้มีจิตรักและพอใจในความว่าง คือนิพพานนี้อยู่เสมอไป อย่าได้มีจิตโน้มไปในทางที่เข้าใจผิดไปหลงสิ่งที่วุ่น.

เดี๋ยวนี้ปัญหายากที่สุดมันอยู่ตรงที่ทุกคนไม่ชอบความดับทุกข์ จนไม่กล้าจะยืนยันว่าเกิดมานี้เพื่อไม่ทุกข์ มันกลายเป็นว่าเกิดมาเพื่ออะไรก็ได้เอาทั้งนั้น ขอแต่ให้ได้ตามใจตัวสนุก ๆ ก็แล้วกัน ก็เลยปล่อยตามเรื่องไปหมด. ที่จริงเรื่องดับทุกข์นี้มันไม่ยากไม่เหลือวิสัยอะไร มันก็พอ ๆ กัน กับการงานต่าง ๆ แต่เราไม่เข้าใจ เราหันหลังให้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นทุกข์อยู่เรื่อย.

เป็นอันว่าความหมดโรค หรือไม่เป็นโรคทางวิญญาณนี้ มันอยู่ตรงที่รู้จักทำไม่ให้ ตัวกูของกู เกิดขึ้นมา นั่นแหละคือความไม่มีโรค ซึ่งเราเรียกกันว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง.

คำนี้เป็นคำโฆษณาชวนเชื่อของคนขายยาครั้งพุทธกาลว่า อาโรคฺยา ปรมา ลาภา เที่ยวร้องก้องไปตามสี่แยกไปตามถนนหนทาง มันไม่ได้หมายถึงโรคอย่างนี้ มันเพียงเป็นโรคปวดหัว ปวดฟัน หรืออะไรทำนองนั้น. โรคทางวิญญาณของพระพุทธเจ้านี้ท่านหมายถึงโรคที่เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นโรคอย่างแท้จริงอย่างนี้ แล้วความหมดโรคก็ต้องจริงถึงขนาดนี้.

เราพ้นโรคอยู่เป็นประจำทุกวันนี้ก็เป็นการพ้นโรคอย่างตทังคปหาน ตทังค-วิมุติ. มันพ้นโรคโดย co-incident อยู่เป็นประจำวันอยู่เหมือนกัน. co-incident ก็มีมาอีกรูปหนึ่งถือว่ามีโรคฟลุคเกิดขึ้นมาแทรกแซงอยู่เสมอเหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ดี **เราอย่าลืมว่าพ้นโรคเป็นประจำตามธรรมดา โดยไม่รู้สึกตัวนั้นก็มีอยู่** เรียกว่า ตทังควิมุติ.

ทีนี้บางคราว **เราต้องอกตั้งใจควบคุมมัน ก็ว่างได้มากกว่านั้นอีก** พ้นจากโรคได้มากขึ้นอีก อย่างนี้เรียกว่าวิขัมภนะวิมุติ เพราะเราคอยคุมมันไว้.

ถ้าเราจัดการเด็ดขาดเลย ถอนรากถอนเง่าถอนเชื้อได้หมดเลย อย่างนี้เรียกว่า สมุจเฉทวิมุติ หรือสมุจเฉทปหาน คือฆ่าตายเลย ไม่เพียงแต่ฟลุค หรือไม่เพียงแต่ข่มขี่ไว้ชั่วคราว.

ฉะนั้นตามธรรมดาเราจึงได้ผลอย่างน้อยก็ได้ผลเป็น ตทังควิมุติ ได้กำไรมากอยู่แล้ว. ถ้ามากกว่านั้นก็เป็นวิกขัมภนะวิมุติ และเป็นสมุจเฉทวิมุติ ซึ่งเป็นอันดับสุดท้ายไปเลย เราก็ไม่ได้เป็นอยู่โดยความโลภความหลงและความปรารถนาต่าง ๆ แต่ว่า

เป็นอยู่ด้วยความเกษมเต็มอยู่ด้วยสติปัญญา. เป็นความไม่ทุกข์ไม่ร้อน เป็นความสดชื่นเหมือนกับภาวะแห่งความหนุ่มความสาวที่ไม่รู้จักแก่เฒ่า นี่แหละคือความหายจากโรคทางวิญญาณ.

ในที่สุดนี้ ก็ขอให้เราทุกคนที่รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มของพุทธบริษัทนี้ รู้จักความมุ่งหมายอันแท้จริงของการรวมกลุ่ม ถ้าเห็นว่าดีว่าจริงอย่างนี้แล้ว ก็ช่วยกันสามัคคีในการที่จะเสียสละสิ่งที่ถูกกว่า เพื่อซื้อเอาสิ่งที่แพงกว่า ดีกว่า ประเสริฐกว่า เข้ามาให้ได้ คือช่วยกันรักษากิจการนี้ไว้ อย่าให้ล้มไป ให้เจริญก้าวหน้า เพื่อประโยชน์แก่ตัวเราเอง แก่เพื่อนมนุษย์ทุกคนก็จะได้ชื่อว่า เกิดมาทีหนึ่งได้ทำสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะทำ และได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ แล้วมันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้นมันมีเท่านั้น.

ก็เป็นอันว่าจบเรื่องที่จะต้องเรียนจะต้องทำ หรือว่าจะต้องเสวยผลของการกระทำ และมีชีวิตอยู่โดยไม่เป็นทุกข์เลยทั้งในขณะแสวงหาและขณะบริโภค. เมื่อประกอบการงานเพื่อแสวงหา รวมทั้งการศึกษาเล่าเรียน การทำอาชีพเหล่านี้ เป็นการแสวงหา ขณะนี้เราก็ไม่ทุกข์ ครั้นได้ผลเป็นเงินเป็นทองทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียงอะไรมาบริโภค มันก็ไม่เป็นทุกข์ มันไม่เป็นทุกข์ทั้ง ๒ สถานอย่างนี้ มันก็วิเศษอย่างยิ่ง เหมือนกับ**ไปจับปลามากินก็ไม่ถูกเงี่ยงปลาตำ ได้ปลามากินแล้วก็ไม่ถูกก้างปลาเลย** เมื่อจับปลาก็ไม่ทุกข์ เมื่อกินปลาก็ไม่ทุกข์ มันก็หมดกันเท่านั้น มันไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

เพราะฉะนั้นขอให้ทุกคนรู้จักโรคทั้งทางกาย (Physical disease) **และทางจิต** (Mental disease) **และทั้งทางวิญญาณ** (คือ Spiritual disease) **กันให้ครบถ้วนอย่าให้ขาดตกบกพร่อง เว้าแหว่ง แต่ประการใด แล้วแก้ไขเยียวยามันไปทุกโรคให้เป็นผู้ไม่มีโรคและได้ชื่อว่าอาโรคฺยา ปรมา ลาภา ที่แท้จริง.**

อาตมาขอยุติการบรรยาย "ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา" ตามโอกาสนี้เพียงเท่านี้.

ธรรมกถาในโอกาสพิเศษ ณ ชุมนุมศึกษาพุทธธรรม (ศิริราช)
ในอุปการะของคณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล
มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์

เรื่อง
ความว่าง

พระราชชัยกวี (ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ)
แสดง ณ หอประชุมราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล ธนบุรี
วันที่ ๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย

การบรรยายในวันนี้จะได้ว่าด้วยเรื่อง **"ความว่าง"** ทั้งนี้เป็นความต้องการของท่านผู้อำนวยการ การอบรม.

เนื่องจากการบรรยายครั้งที่แล้วมาได้กล่าวถึงความว่าง ในฐานะที่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง แต่โอกาสไม่อำนวยให้กล่าวถึงเรื่องนั้นแต่เรื่องเดียวโดยเฉพาะ เพื่อความเข้าใจที่ทั่วถึง เพราะฉะนั้นเรื่องความว่างจึงยังมีความคลุมเคลืออยู่บางประการ จึงได้มีการบรรยายเฉพาะเรื่องความว่างอย่างเดียวในวันนี้.

ท่านทั้งหลายควรจะทราบว่า เรื่อง **ความว่าง** นั้นเป็นเรื่องที่เข้าใจยากที่สุดในบรรดาเรื่องของพุทธศาสนาทั้งนี้เพราะว่า **เป็นเรื่องหัวใจอย่างยิ่งของพุทธศาสนา** นั่นเอง.

สิ่งที่เรียกกันว่าหัวใจ ก็พอจะมองเห็นหรือเข้าใจกันได้ทุกคนว่า หมายถึงสิ่งที่ลึก ที่ละเอียด สุขุม ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งการเดา หรือความตรึกไปตามความเคยชิน หรือตามกิริยาอาการของคนธรรมดา แต่จะเข้าใจได้ก็ด้วยการตั้งอกตั้งใจศึกษา.

คำว่า "ศึกษา" นี้ **มีความหมายอย่างยิ่งอยู่ตรงที่การสังเกตสนใจสังเกตพินิจพิจารณาอยู่เสมอ** ทุกคราวที่มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นกับใจ ที่เป็นความทุกข์หรือเป็นความสุขก็ตาม. **ผู้ที่มีความคุ้นเคยกับการสังเกตในเรื่องทางจิตใจเท่านั้นที่จะเข้าใจธรรมะได้ดี ผู้ที่เพียงแต่อ่าน ๆ ไม่สามารถจะเข้าใจธรรมะได้** บางทียิ่งไปกว่านั้นก็คือจะเฝือ. แต่ถ้าเป็นผู้ที่พยายามสังเกตเรื่องเกี่ยวกับจิตใจของตัวเอง โดยเอาเรื่องจริงในใจของตัวเองเป็นเกณฑ์อยู่เสมอแล้วไม่มีทางที่จะพ้นเฝือ จะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ และความดับทุกข์ได้ดี และในที่สุดก็จะเข้าใจธรรมะ คือจะไปอ่านหนังสือก็จะรู้เรื่องดี. ลักษณะอย่างนี้เราเรียกว่ามี Spiritual—experience มาก.

คนเราตั้งแต่เกิดมาจนกว่าจะตาย ย่อมเต็มไปด้วยสิ่ง ๆ นี้ คือการที่ใจของเราได้สัมผัสกันเข้ากับสิ่งแวดล้อมแล้วเกิดผลเป็นอะไรขึ้นมา คราวไหนเป็นอย่างไร และคราวไหนเป็นอย่างไร. เพราะว่าเรื่องที่เป็นไปเองนั้น ย่อมมีได้ทั้งฝ่ายที่เป็นทุกข์และทั้งฝ่ายที่ไม่เป็นทุกข์ คือทำให้ฉลาดขึ้น และมีจิตใจเป็นปกติเข้มแข็งขึ้น.

เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าเราคอยสังเกตว่า ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา; ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความว่างจากความทุกข์; อย่างนี้แล้วจะมีความรู้ที่ดีที่สุด และมีความเคยชินในการที่จะรู้สึกหรือเข้าใจ หรือเข้าถึงความว่างจากความทุกข์นั้นได้มากขึ้น.

เพราะฉะนั้นจะต้องทำในใจไว้อย่างนี้ จึงจะเข้าใจเรื่องที่เรียกว่าลึก หรือประณีต ละเอียดสุขุม เช่นเรื่องความว่างนี้ได้

*ท่านทั้งหลายควรจะระลึกถึงข้อที่ได้กล่าวในการบรรยายครั้งก่อนว่า พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายเรียกพระพุทธเจ้าว่าเป็น***แพทย์ในทางวิญญาณ** *และแบ่งโรคของคนเราออกเป็น*

โรคทางฝ่ายร่างกาย จิตใจ และโรคทางฝ่ายวิญญาณ. โรคที่เราจะต้องไปโรงพยาบาลตามธรรมดา หรือไปโรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยาที่ปากคลองสาน เหล่านี้เรียกว่า โรคทางกายทั้งนั้น. ส่วนโรคทางวิญญาณนั้น หมายถึงที่ต้องแก้กันด้วยธรรมะ; เพราะฉะนั้น จึงมีโรคทางจิตหรือทางวิญญาณอีกประเภทหนึ่งต่างหากจากโรคทางกาย. ข้อความในอรรถกถาเรียกโรคอย่างนี้ว่าโรคทางจิต.

แต่ว่าในภาษาไทยเราเอาคำว่า "โรคจิต" นี้มาใช้กับโรคทางกาย เช่นโรคที่จะต้องไปโรงพยาบาลที่ปากคลองสานนั้นเราเรียกกันว่า โรคจิต ; แต่โรคอย่างนี้ในภาษาบาลี ในทางธรรมะเรียกว่าเป็นโรคทางกายอยู่นั่นเอง. การแบ่งโรคเป็นโรคกายกับโรคจิต จึงมีต่างกันกับที่เราแบ่งกันในภาษาไทยเรา.

เพราะฉะนั้นอาตมาจึงได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าท่านทั้งหลายจะเข้าใจโรค ก็ควรจะแยกเป็นโรคทางกายแท้ ๆ คือทาง Physical และโรคทางกายที่ลึกเข้าไปคือทาง Mental ทั้งสองอย่างนี้ เอาไว้ทางฝ่ายร่างกาย. ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนั้นก็คือฝ่าย Spiritual คือโรคที่เกิดแก่สติปัญญา ไม่ใช่ที่เกิดแก่ระบบประสาทหรือมันสมอง แต่เกิดแก่ระบบของสติปัญญา ที่จะรู้จะเข้าใจชีวิตหรือโรคตามที่เป็นจริง เพราะฉะนั้นท่านจึงหมายถึงความหลง หรือ อวิชชา หรือความเข้าใจผิดที่เนื่องมาจากอวิชชานั้น จนมีการกระทำที่ผิด ๆ จนต้องเป็นทุกข์ ทั้งที่เราไม่เป็นโรคทาง Physical หรือทาง Mental. นี้เป็นความหมายข้อแรกที่จะต้องถือกำหนดไว้เป็นพื้นฐาน

ที่ว่าเมื่อเรามีโรคทาง Spiritual แล้วเราจะแก้กันด้วยอะไร ? ถ้ากล่าวกันทางธรรมะก็แก้ด้วยสิ่งที่เรียกว่า "ความว่าง" นั่นเอง และยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า สิ่งที่เรียกว่าความว่าง หรือสุญญตา ในภาษาบาลีนั้นมันเป็นทั้ง*ยาแก้โรค* และเป็นทั้ง *ความหายจากโรค* เพราะว่าเราไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

ยาที่จะแก้โรคก็คือความรู้ หรือการปฏิบัติ จนให้เกิดความว่าง ทีนี้ถ้าความว่างเกิดขึ้นมาแล้ว ก็จะเป็นยาแก้โรค และเมื่อหายจากโรคก็ไม่มีอะไรนอกจากความว่าง จากความทุกข์ หรือจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์.

เพราะฉะนั้นคำว่า "ความว่าง" จึงหมายถึงทั้งยาแก้โรค. และความหายจากโรค ความว่างที่ว่ามีขอบเขตกว้าง มีความหมายกว้างนั้น หมายถึงความว่างอยู่ในตัว

มันเอง คือถ้าว่าความว่างแล้วต้องเป็นตัวเอง คือตัวมันเอง ไม่มีอะไรมาแตะต้องปรุงแต่งแก้ไข หรือทำอะไรกับมันได้ จึงถือว่าเป็นสภาพที่เป็นนิรันดร คือไม่ต้องเกิดในทีแรก แล้วดับไปในที่สุด มันจึงมี "ความมี" อยู่อีกชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกับความมีของสิ่งอื่น ๆ ซึ่งมีการเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่เราก็ไม่มีคำอื่นใช้เราจึง เรียกว่าความมีมีสภาพที่เรียกว่า ความว่าง นี้อยู่เป็นนิรันดร.

ถ้าใครเข้าถึง หมายความว่า ถ้าจิตใจของผู้ใดเข้าถึงสิ่ง ๆ นี้มันก็จะเป็นยาแก้โรค และความหายจากโรคขึ้นมาทันที เป็นสภาพที่ว่างนิรันดร คือไม่มีโรคนั่นเอง.

ท่านทั้งหลายลองพยายามคอยจับความหมายของคำว่า "ความว่าง" หรือที่เรียกเป็นบาลีว่า "สุญฺญตา" นี้ให้ดี ๆ ซึ่งอาตมาจะได้กล่าวเป็นลำดับไป

สิ่งแรกที่สุดขอให้นึกว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันว่า บรรดาคำที่เป็นตถาคตภาษิต **คือคำที่พระตถาคตกล่าวแล้วละก็ ต้องหมายถึงเรื่องความว่าง** จะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่นเลย. นอกนั้นที่ไม่ใช่เรื่องความว่างนั้นเป็นคำกล่าวของคนอื่น ไม่ใช่ของพระตถาคต คือ จะเป็นคำกล่าวของสาวกชั้นหลังซึ่งนิยมความเยิ่นเย้อ พูดมากเรื่องไป เป็นเรื่องที่ตั้งใจจะแสดงความเฉลียวฉลาด หรือความไพเราะ; ส่วนคำที่เป็นตถาคตภาษิตนั้น จะสั้น ๆ ลุ่น ๆ ระบุตรงไปยังเรื่องของความว่าง ว่างจากความทุกข์ และว่างจากกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นี้เป็นส่วนสำคัญ.

แต่ถ้าจะกล่าว ยังกล่าวไปได้อีกมากมายว่า เป็นความว่างจากตัวตน ว่างจากความมีอะไรเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน เพราะว่าความว่างนี้ มันมีความหมายมากมายมหาศาล จะกล่าวอย่างไรก็ได้ มันมีลักษณะว่างก็จริง แต่ว่ามีอะไร ๆ ที่แสดงให้เห็นอยู่ที่นั่น มากมายเหลือจะพรรณนาได้.

ดังนั้นเราจะมุ่งหมายวินิจฉัยกันแต่เฉพาะ **ความว่างจากความทุกข์** และ **ว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์** คือว่างจากความรู้สึกว่า มีตัวเรา หรือมีของของเราเท่านั้น. คำว่าความว่างในลักษณะที่จะเป็นการปฏิบัตินี้ หมายถึงความว่างอย่างนี้.

ถ้าเราจะถามกันขึ้นว่า **มีหลักพระพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าอย่างไร?** ที่จะเป็นหลักกันจริง ๆ เราก็จะพบว่าโดยทั่ว ๆ ไป พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เรารู้จักมองดูโลกโดยความเป็นของว่าง คือบาลีว่า *"สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต"* เป็นต้นนั้น คือมีใจความว่า *"เธอจงดูโลกโดยความเป็นของว่าง มีสติอยู่อย่างนี้ทุกเมื่อ และเมื่อท่านมองเห็นโลกอยู่ในลักษณะอย่างนี้ ความตายก็จะค้นหาตัวท่านไม่พบ"* นี้อย่างหนึ่ง. อีกอย่างหนึ่งมีใจความว่า *"ถ้าใครเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่แล้วผู้นั้นจะอยู่นอกเหนืออำนาจของความทุกข์ ซึ่งมีความตายเป็นประธาน"* หรือเรียกกันในนามของความตาย.

นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าการที่ทรงกำชับให้ดูโลกเห็นโลกโดยความเป็นของว่างนั้น เป็นสิ่งสูงสุดอยู่แล้วถ้าผู้ใดอยากจะไม่ให้มีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ หรือความตายนี้ ให้ดูโลก คือสิ่งทั้งปวงให้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริงคือว่างจากความมีตัวเรา หรือของเรา.

ทีนี้พระพุทธภาษิตที่ถัดไป ก็คือแสดงอานิสงส์ว่า *"นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ"* *"นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ"* ซึ่งแปลตามตัวพยัญชนะก็ว่า *ที่ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือนิพพาน* และ*นิพพานคือ เครื่องนำมาซึ่งความสุขอย่างยิ่ง* นี้ท่านต้องเข้าใจให้ชัดลงไปว่า สิ่งที่เรียกว่า *"นิพพาน"* ที่แปลว่า *ดับไม่เหลือแห่งทุกข์* นั้น มีความหมายว่าเป็นความว่างอย่างยิ่ง คือเล็งถึงสิ่งซึ่งเป็นความว่างอย่างยิ่ง.

เพราะฉะนั้นเราจะต้องเข้าใจว่า ว่างที่ไม่ใช่อย่างยิ่งนั้นก็มีอยู่เหมือนกัน หมายความว่ารู้เรื่องความว่าง เข้าถึงความว่างที่ยังไม่สมบูรณ์หรือไม่ถูกต้องเต็มที่อย่างนี้ยังไม่เป็น*ความว่างอย่างยิ่ง.* เราจะต้องเข้าถึงด้วยสติปัญญาอย่างยิ่งเต็มที่ จนไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนโดยประการทั้งปวงจริง ๆ จึงจะเรียกว่า ปรมํ สุญฺญํ คือความว่าง หรือของว่างอย่างยิ่ง. คือเล็งถึงสิ่งซึ่งเป็นความว่างอย่างยิ่ง

ส่วนที่ว่า*ความว่างอย่างยิ่งเป็นนิพพานหรือเป็นอันเดียวกับนิพพานนั้น* หมายความว่า ถ้ามันว่าง มันก็คือดับหมดของสิ่งที่ลุกโพลง ๆ อยู่ หรือของสิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเป็นกระแส เป็นสาย เป็นวงกลมเป็นต้นอยู่ จึงจะเรียกว่าดับอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้น *ว่างอย่างยิ่ง* กับ *ดับอย่างยิ่ง* มันจึงเป็นของอันเดียวกัน.

ที่ว่า *นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง* คือถ้าว่างอย่างยิ่งแล้วก็เป็นนิพพาน และเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น ข้อนี้เป็นคำพูดอย่างสมมติ ที่เรียกว่าพูดโดยโวหารสมมติ พูดโดยภาษาชาวบ้าน ทำนองเป็นการโฆษณาชวนเชื่อให้สนใจ เพราะว่า**คนทั่วไปนี้หลงใหลความสุข** ไม่ต้องการสิ่งอื่นเลย จึงต้องบอกว่าเป็นสุข และเป็นสุขอย่างยิ่งด้วย แต่ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว มันยิ่งกว่าสุข มันเหนือไปจากสุข เพราะว่าเป็นความว่าง ไม่ควรที่จะกล่าวว่า สุข หรือทุกข์เลย เพราะอยู่เหนือความสุขและความทุกข์ ที่คนธรรมดาเขารู้จักกันอยู่อย่างไรนั้น.

ความว่างย่อมอยู่เหนือคำว่า "ความสุข" และ "ความทุกข์" แต่ถ้าพูดอย่างนี้คนก็ไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้นจึงพูดว่าเป็น *ความสุขอย่างยิ่ง* ซึ่งถือว่าเป็นคำพูดอย่างสมมติตามภาษาชาวบ้าน ไม่พูดว่า**ว่างอย่างยิ่ง** แต่พูดว่า**สุขอย่างยิ่ง**ขึ้นมาอีกโวหารหนึ่ง อีกคำหนึ่งหรืออีกความหมายหนึ่ง.

เมื่อเป็นดังนี้จะต้องถือเอาความหมายนี้ให้ถูกตรงคือว่าถ้าพูดกันถึงความสุขจริง ๆ กันแล้ว มันต้องไม่ใช่ความสุขอย่างที่พวกคนทั่วไปเขามองเห็นหรือมุ่งหมาย แต่ต้อง**เป็นความสุขอีกแบบหนึ่ง** มีความหมายอีกแบบหนึ่งคือ**ว่างจากสิ่งที่ปรุงแต่งไหลเวียนเปลี่ยนแปลง** อะไรต่าง ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น นั่นแหละจึงจะเรียกว่าน่าดูจริง ๆ น่าชื่นใจหรือน่าปรารถนาจริง ๆ เพราะว่าถ้ามันยังไหลเวียนเปลี่ยนแปลง คือโยกเยกโคลงเคลงอยู่เสมอ มันจะเป็นความสุขได้อย่างไร.

เพราะฉะนั้นความสุขทางเนื้อหนัง ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ทำนองนี้ มันจึงเป็นมายาและไม่ถูกกล่าวว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง จะกล่าวก็เป็นความสุขตามความหมายของคนธรรมดาสามัญทั่วไป ไม่ใช่สุขอย่างยิ่ง คือนิพพาน หรือความว่าง.

เพราะฉะนั้นการที่ได้ยินคำว่า*นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น* อย่าเพ่อตะครุบเอาว่ามันตรงกับที่เรามุ่งหมายแล้วก็เลยผ่านถึงนิพพาน โดยไม่เข้าใจความหมายว่า เป็น*ความว่างอย่างยิ่ง* ดังนี้เป็นต้น.

ทีนี้พระพุทธภาษิตที่แสดงถึงหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความว่างนั้น คือพระพุทธภาษิตที่เป็นหัวใจของพระพุทศาสนา อาตมากำลังกล่าวเอ่ยถึงคำว่าเป็น *"หัวใจของพุทธศาสนา"* ฉะนั้นขอให้สนใจสักหน่อย นั่นคือพระพุทธภาษิตที่ว่า *"สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา"* ถ้าเป็นบาลีก็ว่า *"สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย"* แปลว่า *ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"* สั้น ๆ เท่านี้ ตามตัวหนังสือมีเพียงเท่านั้น. แต่ถ้าขยายความในภาษาไทยไปอีกหน่อยก็ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราหรือของเรา. นี่ฟังดูให้ดีอาจจะเข้าใจได้ในตัวประโยคนั้นเองว่าอันใคร ๆ (คือไม่ยกเว้นใคร) ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น คือทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่าเป็นตัวเรา หรือว่าเป็นของของเรา. เป็นตัวเราคือยึดมั่นว่าอัตตา ๆ เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า อหังการ; เป็นของเราก็คือ เป็นอัตตนียา แปลว่าเนื่องด้วยตัวเราเป็นความรู้สึกที่เรียกว่า มมังการ.

เพราะฉะนั้นอย่าได้มีอหังการหรือมมังการในสิ่งใด ๆ หมด นับตั้งแต่ฝุ่นที่ไม่มีราคาอะไรเลยสักเม็ดหนึ่งขึ้นมาจนถึงวัตถุที่มีค่า เช่น เพชร นิล จินดา กระทั่งกามารมณ์ กระทั่งสิ่งที่สูงไปกว่านั้น คือธรรมะ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ มรรค ผล นิพพาน อะไรก็ตาม ไม่ควรจะถูกยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา นี่คือหัวใจของพระพุทธศาสนา.

เรื่องนี้ก็ได้กล่าวไว้ละเอียดแล้วในการบรรยายในที่บางแห่ง หาอ่านดูได้ มันยืดยาวเหมือนกัน ว่าอะไรคือหัวใจของพระพุทธศาสนา ด้วยการพิสูจน์ว่าอย่างไร ในที่นี้จะชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันด้วยพระองค์เองว่า นี่แหละคือบทสรุปของคำสอนทั้งหมดทั้งสิ้นของตถาคต.

ถ้าได้ยินคำนี้ คือคำว่า *"สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย"* นี้แล้ว ก็เป็นอันว่าได้ยินได้ฟังทั้งหมด ถ้าได้ปฏิบัติในข้อนี้ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติทั้งหมด ถ้าได้ผลมาจากข้อนี้ก็คือได้ผลทั้งหมด. เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องกลัวว่ามันจะมากมายเกินไปจนเราเข้าใจไม่ได้ เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบว่า สิ่งที่ตรัสรู้นั้นเท่ากับใบไม้ทั้งป่าทั้งดง แต่

สิ่งที่นำมาสอนให้พวกเธอปฏิบัตินั้นกำมือเดียว ก็หมายถึง**หลักที่ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน หรือของตน** นั่นเอง

ที่ว่าถ้าได้ยินสิ่งนี้เป็นได้ยินทั้งหมดนั้น ก็เพราะว่าทุกเรื่องมันสรุปรวมอยู่ที่นี่ เพราะว่าเรื่องทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้น ไม่มีเรื่องอื่นนอกจากความทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์. ทีนี้ความยึดมั่นถือมั่นนี้ เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ ในขณะยึดมั่นถือมั่นอยู่นั่นแหละเป็นความทุกข์ แล้วในขณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น ในขณะนั้นไม่มีทุกข์ การปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นให้เด็ดขาดลงไปเป็นตลอดกาล ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นกลับมาอีก เท่านี้ก็พอแล้ว ไม่มีเรื่องอะไรอีกแล้ว.

ที่ว่าปฏิบัติในข้อนี้ เป็นการปฏิบัติทั้งหมดนั้น หมายความว่า ท่านลองคิดดูว่ามีอะไรที่จะเหลืออยู่ ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติ เพราะในขณะใดที่บุคคลคนหนึ่ง จะเป็นนาย ก. นาย ข. นาย ง. อะไรก็ตาม มีจิตใจปราศจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น ในขณะนั้นเขามีอะไรบ้าง ขอให้ลองคิดดู เราไล่ขึ้นไปตั้งแต่สรณาคมน์ แล้วก็ทาน แล้วก็ศีล แล้วก็สมาธิ แล้วก็ปัญญา มรรค ผล นิพพาน เป็นลำดับ ในขณะนั้นเขาเป็นคนเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือว่าเขามีหัวใจว่างจากกิเลสและความทุกข์ เป็นอันเดียวกับหัวใจ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะฉะนั้นในขณะนั้นเขาได้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยที่ไม่ต้องตะโกนว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้นเลย. การร้องว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้นนั้น มันเป็นพิธี เป็นแบบเป็นพิธีที่เริ่มต้นด้วยข้างนอกยังไม่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จิตใจ และถ้าในขณะใดคนใดก็ตาม มีจิตใจว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวเรา — ว่าของเรา แม้ในขณะหนึ่งครู่หนึ่งก็ตามอย่างที่ท่านทั้งหลายกำลังนั่งอยู่ที่นี่บัดนี้ ถ้าผู้ใดมีจิตใจว่างจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ ว่าเรา — ว่าของเราแล้ว แปลว่าจิตใจกำลังว่าง เข้าถึงความว่าง มีความสะอาด สว่าง สงบอยู่ เป็นอันเดียวกันกับหัวใจของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะฉะนั้นชั่วขณะเวลาที่จิตใจว่างอย่างนี้ ถือว่าเป็นผู้มี สรณาคมน์ คิดถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.

ทีนี้เลื่อนขึ้นมาถึง **การให้ทาน การบริจาค** การให้ทานการบริจาคนี้ก็หมายความว่า ให้ออกไปให้หมดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู หรือของกู. ส่วนการทำบุญที่คิดว่าจะได้ผลตอบแทนกลับมาหลายเท่า เช่นทำบุญหน่อยหนึ่งก็ขอให้ได้วิมานหลังหนึ่งอย่างนี้ มันเป็นการค้ากำไรเกินควรไม่ใช่การให้ทาน การให้ทานต้องเป็นการบริจาคสละสลัดสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา — ว่าของเรานั่นแหละออกไป. เพราะฉะนั้น**ในขณะที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากความรู้สึกว่าตัวเรา — ว่าของเรา ในขณะนั้นเรียกว่าบุคคลนั้นได้บริจาคทานถึงที่สุด** เพราะว่าแม้แต่ตัวเขาเองก็ยังไม่มีแล้วจะเอาอะไรมาเหลืออยู่ ส่วนของเราก็พลอยหมดไปตามความที่ไม่มีตัวเรา และเมื่อหมดความรู้สึกว่ามีตัวเรา สิ่งที่เป็นของเราก็สลายตัวลงไปเอง เพราะฉะนั้นในขณะใดที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากตัวตน ผู้นั้นได้ชื่อว่าได้บำเพ็ญทานอย่างยิ่ง แม้แต่ตัวเราก็บริจาคไปจนหมดสิ้น และพ่วงของเราเข้าไปด้วยจนหมดสิ้น. ดังนั้นในขณะที่มีจิตว่างอันแท้จริงนี้ จึงชื่อว่ามีการบำเพ็ญทานถึงที่สุด.

ทีนี้เลื่อนขึ้นมาถึง **เรื่องศีล** คนที่มีจิตว่างไม่ยึดมั่นถือมั่นตัวตนของตนนั้นเรียกว่าเป็นคนมีศีลที่แท้จริงและเต็มเปี่ยมถึงที่สุดด้วย ศีลนอกนั้นเป็นศีลล้มลุกคลุกคลาน คือศีลที่ตั้งเจตนาว่าเราจะเว้นอย่างนั้น เราจะเว้นอย่างนี้ แล้วก็เว้นไม่ได้ ลุ่มๆ ดอน ๆ อยู่นั่นเอง เพราะว่าไม่รู้จักปล่อยวางตัวตนเสียก่อน ไม่รู้จักปล่อยวางของตนเสียก่อน คือไม่มีความว่างจากตัวตนเสียก่อน ศีลก็มีขึ้นไม่ได้ แม้จะมีก็ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่เป็นอริยกันตศีลคือไม่เป็นศีลชนิดที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้ เป็นแต่โลกิยศีลที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่เรื่อย ไม่เป็นโลกุตตรศีลขึ้นมาได้ **ถ้าเมื่อใดมีจิตว่าง แม้ชั่วขณะหนึ่งวันหนึ่งหรือคืนหนึ่งก็ตาม มันก็มีศีลที่แท้จริงตลอดเวลาเหล่านั้น**

ทีนี้ถ้าพูดถึง **สมาธิ** จิตว่างนั้น เป็นสมาธิอย่างยิ่งเป็นจิตที่ตั้งมั่นอย่างยิ่ง สมาธิที่พยายามปลุกปล้ำล้ม ๆ ลุก ๆ มันก็ยังไม่ใช่สมาธิ และยิ่งสมาธิที่มีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น นอกไปจากเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์แล้ว ล้วนแต่เป็นมิจฉาสมาธิทั้งนั้น ท่านต้องทราบไว้ว่ามันมีทั้ง **มิจฉาสมาธิ** และ **สัมมาสมาธิ** เพราะฉะนั้นคำว่า "สมาธิ" ในที่นี้ เราหมายถึงสัมมาสมาธิ ถ้าเป็นสมาธิอย่างอื่นก็เป็นมิจฉาสมาธิไปหมด **จิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเราเท่านั้น ที่จะมั่นคงเป็น**

สมาธิได้อย่างแท้จริง และสมบูรณ์ เพราะฉะนั้นผู้ที่มีจิตว่างจึงเป็นผู้ที่มีสมาธิอย่างถูกต้อง.

ทีนี้มาถึง **ปัญญา** เลื่อนขึ้นมาถึงปัญญา ยิ่งปรากฏชัดว่ารู้ความว่าง หรือเข้าถึงความว่าง หรือเป็นตัวความว่างนั่นเองก็ตาม นั่นเป็นตัวปัญญาอย่างยิ่ง เพราะว่า**ขณะที่มีจิตว่างนั้น เป็นความเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง.** ขณะที่เป็นความโง่อย่างยิ่งก็คือ ขณะที่โมหะหรืออวิชชาเข้ามาครอบงำอยู่ แล้วทำให้ยึดมั่นถือมั่นนั่นนี่ ว่าเป็นตัวตนหรือของตน. ลองคิดดูก็จะเห็นได้ง่าย ๆ ชัดแจ้งด้วยตนเองว่า พอสิ่งเหล่านี้ออกไปแล้ว มันจะโง่ได้อย่างไรเพราะว่าความโง่มันเพิ่งเข้ามาต่อเมื่อมีอวิชชา หลงยึดมั่นว่าเป็นตัวเราว่าของเรา ขณะใดที่จิตว่างจากความโง่อย่างนี้ เข้าถึงความว่างจากตัวเรา ว่างจากของเรามันก็ต้องเป็นความรู้หรือเป็นปัญญาเต็มที่ เพราะฉะนั้นผู้ที่ฉลาดเขาจึงพูดว่า **ความว่างกับปัญญา หรือสติปัญญานี้เป็นสิ่งเดียวกัน** ไม่ใช่เป็นของสองสิ่งที่เหมือนกัน แต่ว่าเป็นสิ่ง ๆ เดียวกันเลย. ข้อนี้ย่อมหมายความว่าปัญญาที่แท้จริง หรือถึงที่สุดของปัญญานั้น ก็คือความว่างนั่นเอง คือว่างจากโมหะที่หลงยึดมั่นถือมั่นนั่นเอง. หมายความว่าพอเอาโมหะอันนี้ออกไปเสีย จิตก็ถึงสภาพเดิมของจิตที่เป็นจิตแท้ คือปัญญา หรือสติปัญญา.

แต่คำว่า "จิต" อย่างที่กล่าวในที่นี้ มีความหมายเฉพาะในเรื่องที่กล่าวนี้เท่านั้น คนอื่นอาจให้ความหมายแก่คำว่าจิตเป็นอย่างอื่น ซึ่งไม่ได้เป็นจิตที่เป็นอันเดียวกันกับปัญญาอย่างนี้ก็ได้ ฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าได้เอาไปปนกัน ที่พูดว่าจิต ๘๙ ดวง จิต ๑๒๑ ดวงนั้นไม่ใช่เรื่องนี้คนละเรื่องกัน **สิ่งที่เราจะเรียกว่าจิตแท้ ที่เป็นอันเดียวตัวเดียวกันกับปัญญานั้น เราหมายถึงจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน.**

ที่จริงสภาพอันนี้ก็ไม่ควรจะเรียกว่าจิตเลย ควรจะเรียกว่าความว่าง แต่โดยเหตุที่มันเป็นสิ่งที่รู้อะไรได้เราจึงเรียกว่าจิต หรือกลับมาเรียกว่าจิตอีกทีหนึ่ง. นี่มันแล้วแต่พวกไหนจะนิยมพูดอย่างไร แต่ถ้าจะพูดไปตามที่เป็นจริง หรือตามธรรมชาติจริง ๆ ก็พอจะพูดได้ว่า **ธรรมชาติเดิมแท้ของจิตก็คือสติปัญญา** คือจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้นในความว่างนั้นเองจึงเป็นปัญญาอยู่โดยสมบูรณ์ ถ้าเลื่อนขึ้นไปถึง

มรรคผล — นิพพาน มรรคผลนิพพานนั่นแหละคือความว่างในระดับหนึ่ง ๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ จนถึงนิพพานที่เรียกว่า *"ปรมะสุญญตา"* หรือ *"ปรมํ สุญฺญํ"* คือว่างอย่างยิ่ง.

นี่ท่านจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ สรณาคมน์ขึ้นไป แล้วถึงทาน แล้วถึงศีล ถึงสมาธิ ถึงปัญญา ก็ไม่มีอะไรนอกจากความว่าง ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน ; และมรรคผลนิพพาน ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ แต่เป็นชั้นเด็ดขาด ชั้นที่ถึงที่สุด.

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า ได้ฟังข้อนี้คือได้ฟังทั้งหมด ได้ปฏิบัติข้อนี้ คือได้ปฏิบัติทั้งหมด และได้รับผลจากข้อนี้คือการได้รับผลทั้งหมด โดยประโยคเพียงประโยคเดียวว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย—สิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเรา—ว่าของเรา. จงพยายามเก็บขึ้นมาด้วยตัวเองให้ได้ว่า ความหมายของคำว่า "ความว่าง" นั้นเป็นอย่างไร

ทีนี้เราลองมานึกถึงสิ่งทั้งปวง **สิ่งทั้งปวงนี้ไม่มีอะไรอื่นนอกจากสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม"** ในภาษาบาลีคือคำว่า ธมฺม ในภาษาสันสกฤตเขียนว่า ธฺรมะ ในภาษาไทยเรียกว่าธรรมเฉย ๆ สามเสียงนี้มันจะออกเสียงต่างกันอย่างไร มันก็หมายถึงธรรมะ ซึ่งแปลว่า "สิ่ง" เท่านั้นแหละ *"สพฺเพ ธมฺมา"* ก็แปลว่าสิ่งทั้งปวง.

ท่านต้องทำในใจให้แจ่มแจ้ง เล็งถึงสิ่งทั้งปวงกันก่อน ว่าถ้าเราพูดเป็นไทยๆ ว่า "สิ่งทั้งปวง" แล้วมันหมายถึงอะไรบ้าง ? มันต้องหมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นเรื่องโลก หรือเรื่องธรรมะก็คือสิ่งทั้งปวง จะเป็นฝ่ายวัตถุ หรือฝ่ายจิตใจก็คือสิ่งทั้งปวง หรือถ้าจะมีอะไรมากไปกว่านั้นอีก คือมากไปกว่าวัตถุและจิตใจ คือมีสิ่งที่สามขึ้นมาอีก ก็ยังเรียกว่าสิ่งทั้งปวง ยังรวมอยู่ในคำว่า "ธรรม" อยู่นั่นเอง.

เพราะฉะนั้น อาตมาจึงแนะให้ท่านทั้งหลายรู้จักสังเกตว่า

— ตัวโลกคือสิ่งที่เป็นวัตถุ กล่าวคือ ตัวโลกทั้งหมดในฝ่ายวัตถุธรรม นี้ประเภทหนึ่ง ก็คือ **ธรรม**
— แล้วตัวจิตใจที่จะรู้จักโลกทั้งหมดทั้งสิ้น ก็คือ **ธรรม**
— ถ้าว่าใจกับโลกกระทบกัน การกระทบนั้นก็เป็น **ธรรม**
— แล้วผลของการกระทบนั้นเกิดอะไรขึ้น เกิดเป็นความรักความโกรธ ความเกลียด

ความกลัว ขึ้นก็ตาม หรือเกิดเป็นสติปัญญา รู้ยิ่งแจ่มแจ้งไปทางความเป็นจริงก็ตาม มันก็เรียกว่า **ธรรม** ทั้งนั้น.

— จะเกิดถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ก็เรียกว่า **ธรรม** ทั้งนั้น.

— ทีนี้สติปัญญาก่อให้เกิดความรู้ เป็นระบบต่าง ๆ ขึ้นมา อันนี้ก็คือ**ธรรม.**

— ความรู้นั้นเป็นเหตุให้เกิดการปฏิบัติ เป็นศีล สมาธิ ปัญญา หรือปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา การปฏิบัตินั้นก็คือ **ธรรม.**

— ครั้นปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ ลงไปแล้วผลย่อมจะเกิดขึ้น สรุปแล้วเรียกว่า มรรคผล นิพพาน เหล่านี้เป็นผลที่เกิดขึ้น แม้ผลนี้ก็คือ **ธรรม.**

เพราะฉะนั้นสรุปแล้วมันคือธรรมทั้งนั้น กินความมาตั้งแต่เปลือกแท้ ๆ กล่าวคือโลกหรือวัตถุ แล้วกินความจนถึงจิตใจ ถึงการกระทบระหว่างใจกับโลก ถึงผลที่เกิดขึ้นจากการกระทบ เป็นความผิด ความถูก ความดี ความชั่ว กระทั่งเป็นวิชชา ความรู้ชนิดที่ให้เกิดความรู้ทางธรรมะ การปฏิบัติธรรมะ และมรรค ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมะ นี่ถ้าเห็นทั้งหมดนี้แต่ละอย่าง ๆ ชัดเจนแล้ว ก็เรียกว่าเห็นสิ่งทั้งปวง. แล้วพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **สิ่งทั้งปวงดังที่ว่ามานี้แหละ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นส่วนไหนเลยว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นของเรา.**

คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือร่างกายนี้ก็ยึดถือไม่ได้ ส่วนที่เป็นจิตเป็นใจก็ยิ่งยึดถือไม่ได้ เพราะมันยิ่งเป็นมายายิ่งไปกว่าส่วนที่เป็นวัตถุเสียอีก เพราะฉะนั้นจึงมีคำตรัสว่า ถ้าจะยึดถือตัวตนกันแล้วน่าจะยึดถือที่วัตถุดีกว่า เพราะมันยังเปลี่ยนแปลงช้ากว่า ไม่มายาหลอกลวงเหมือนจิตใจอย่างที่เราเรียกกันว่านามธรรมนั้น.

จิตใจในที่นี้ไม่ได้หมายถึง "จิต" อันเป็นตัวเดียวกันกับความว่างอย่างที่กล่าวเมื่อตะกี้ แต่หมายถึงจิตที่เป็นความรู้สึกทางจิต (mentality) ต่าง ๆ อันเป็นจิตที่คนธรรมดารู้จัก.

ทีนี้การกระทบระหว่างโลกกับจิตใจ มีผลเป็นความรู้สึกต่าง ๆ เป็นความรัก ความเกลียด ความโกรธ เหล่านี้ก็คือธรรมะ ซึ่งก็ยังยึดถือไม่ได้ เพราะมันเป็นมายาที่เกิดจากมายา ที่เป็นไปฝ่ายกิเลส แล้วยิ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ในการที่จะไปยึดถือเข้า.

ทีนี้แม้ว่าเป็นฝ่ายสติปัญญา ก็ยังสอนไม่ให้ยึดถือว่าเรา—ว่าของเรา เพราะว่ามันเป็นเพียงสักว่าธรรมชาติถ้าไปยึดแล้วจะเกิดความหลงผิดขึ้นมาใหม่ จะมีตัวเราและมีของเรา คือมีเราผู้มีสติปัญญา และมีสติปัญญาของเราเป็นความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมา ก็เป็นความหนักเนื่องด้วยการยึดถือนั้น จะเกิดความรวนเรไป ตามความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น แล้วก็เป็นทุกข์.

ทีนี้ก็มาถึงความรู้ ก็ให้ถือว่าเป็นสักแต่ว่าความรู้อย่าเข้าไปหลงยึดมั่นถือมั่น จะเกิดอาการของสีลัพพตปรามาสต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วก็จะต้องเป็นทุกข์ โดยไม่รู้สึกตัวเพราะเหตุนั้น.

การปฏิบัติธรรมะนั้นก็เหมือนกัน มันเป็นสักว่าการปฏิบัติ เป็นความจริงของธรรมชาติ ทำลงไปอย่างไรผลย่อมเกิดขึ้นอย่างนั้น โดยสมส่วนกันสมอ จะไปเอามาเป็นเรา เป็นของเราไม่ได้ เพราะถ้าเกิดไปยึดมั่นถือมั่นก็คือหลงผิดขึ้นมาอีก เป็นการสร้างตัวตนที่ลม ๆ แล้ง ๆ ขึ้นมาอีก แล้วมันก็ต้องทุกข์เหมือนกับที่ไปยึดในเรื่องกามารมณ์ ยึดในเรื่องผิด ๆ อย่างอื่นเหมือนกัน.

พอมาถึงมรรค ผล นิพพาน นั่นก็คือธรรมะ หรือธรรมชาติที่เป็นอย่างนั้นเอง หรือแม้ที่สุดตัวความว่างเองก็สักแต่ว่าธรรมชาติ พระนิพพานเอง ซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันกับความว่าง ก็เป็นสักแต่ว่าธรรมชาติ ถ้าไปยึดถือเข้าก็เป็นผิดนิพพาน หรือผิดความว่าง ผิดตัวนิพพาน เพราะว่านิพพาน หรือว่าความว่างจริง ไม่ใช่วิสัยที่จะถูกยึดมั่น—ถือมั่นว่าตัวหรือว่าของตัวได้.

เพราะฉะนั้นเป็นอันกล่าวได้ว่า ถ้ามีผู้ใดยึดมั่นลงไปที่นิพพาน หรือความว่าง ย่อมจะผิดตัว ความว่างหรือผิดตัวนิพพานทันที.

นี่คือการบอกให้ทราบว่า ทุกอย่างไม่มีอะไรเลยนอกจากธรรมะ ไม่ได้เป็นอะไรเลยนอกจากธรรมะ.

คำว่าธรรมะนี้ หมายความว่าธรรมชาติ ธรรมชาติเท่านั้นเอง ที่ว่าธรรมะล้วน ๆ ไม่มีอะไรเจือนี้คือธรรมชาติ ถือเอาหลักให้ตรงตัวพยัญชนะว่าธรรมะได้เลยกล่าวคือ คำว่าธรรมะนี้ แปลว่าสิ่งที่ทรงตัวมันอยู่ ถ้าสิ่งใดมีการทรงตัวอยู่แล้ว สิ่งนั้นเรียก

ว่าธรรมะ และต้องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือสิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงนี้ประเภทหนึ่ง สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงไม่มีอะไรปรุงแต่งนี้อีกประเภทหนึ่ง ท่านไปดูเอาเองจะพบว่ามันมีเพียงสองสิ่งเท่านั้น.

สิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเพราะมีอะไรปรุงแต่งนั้นมันมีการทรงตัวมันเองอยู่ ที่ความไหลเวียนเปลี่ยนแปลงนั่นเอง หรือว่า กระแสความไหลเวียนเปลี่ยนแปลงนั่นแหละคือตัวมันเอง คือเป็นความหมายของคำว่าธรรมะ คือทรงตัวอยู่.

ส่วนสิ่งใดที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สิ่งนี้หมายถึงพระนิพพาน หรือความว่างอย่างเดียวเท่านั้น สิ่งนี้มันก็มีการทรงตัวมันเองอยู่ได้ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง คือภาวะแห่งการไม่เปลี่ยนแปลงนั่นแหละคือตัวมันเองในที่นี้ มันจึงเป็นธรรมะประเภทที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง.

แต่ทั้งประเภทที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงก็ตาม และไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเลยก็ตาม มันก็สักแต่ว่า ธรรมะคือสิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่ได้โดยภาวะอย่างหนึ่ง ๆ ฉะนั้นจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าธรรมชาติ จึงไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะเป็นเพียงธรรมชาติ จึงว่ามีแต่ธรรมชาติเท่านั้น ไม่มีอะไร มีแต่ธรรมะเท่านั้น ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

เมื่อเป็นธรรมะเท่านั้นแล้ว จะไปยึดถือว่าเรา—ว่าของเราได้อย่างไร ? หมายความว่าเป็นเพียงธรรมชาติ ซึ่งในภาษาบาลีเรียกว่าธรรมะ. คำว่าธรรมะในกรณีอย่างนี้แปลว่าธรรมชาติ หรือธรรมดา ซึ่งหมายความว่าเป็น**ตถาตา** คือมันเป็นอย่างนั้นเองเป็นอย่างอื่นไม่ได้. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นเพียงธรรมะ. สิ่งทั้งปวงจึงไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ หรือธรรมะก็ไม่มีอะไรนอกจากสิ่งทั้งปวง. ดังนั้นก็แปลว่าสิ่งทั้งปวงคือธรรมะ.

เพราะฉะนั้น **ธรรมะแท้จะต้องว่างจากตัวตนหมด** ไม่ว่าธรรมะส่วนไหนข้อไหน ชั้นไหน ประเภทไหน ธรรมะจะต้องเป็นอันเดียวกับความว่าง คือว่างจากตัวตนนั่นเอง.

เพราะฉะนั้นเราจึงต้องหาให้พบ ความว่างในสิ่งทั้งปวง หาให้พบความว่างที่สิ่งทั้งปวง. หรือว่าจะศึกษาความว่างก็ต้องศึกษาที่สิ่งทั้งปวง ซึ่งรวมเรียกสั้น ๆ ว่าธรรมะ. หรือจะพูดเป็น logic ว่า สิ่งทั้งปวงก็สักแต่เท่ากับธรรมะ ธรรมะเท่ากับสิ่ง

ทั้งปวง หรือสิ่งทั้งปวงเท่ากับความว่าง เพราะฉะนั้นความว่างก็เท่ากับธรรมะ แล้วแต่จะพูด. แต่ให้รู้ความจริงว่ามันไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติที่เป็นความว่าง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเลย ว่าเราหรือว่าของเราก็ตาม.

เพราะฉะนั้นในที่นี้จะเห็นได้ชัดว่าความว่างนี้หรือของว่างนี้ก็คือ ความจริงของสิ่งทั้งปวง ต้องหมดความหลงโดยประการทั้งปวงเท่านั้นจึงจะเห็นความว่างหรือถ้าเห็นความว่างนั้น ก็คือปัญญาที่ไม่หลง ปัญญาแท้ที่บริสุทธิ์ที่ไม่หลง.

แต่ที่นี้มันมี **ธรรมอีกประเภทหนึ่ง** คือ ธรรมะประเภทอวิชชาหรือความหลงผิด เป็น re-action ที่เกิดมาจากการที่จิตใจกระทบกันกับวัตถุหรือโลก เพราะดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เมื่อจิตใจหรือธรรมะประเภทจิตใจกระทบกันกับธรรมะประเภทวัตถุนี้ ย่อมมี re-action เป็นความรู้สึก ในความรู้สึกนี้เดินไปทางอวิชชาก็ได้ เดินไปทางวิชชา คือรู้แจ้งก็ได้ มันแล้วแต่สิ่งแวดล้อม แล้วแต่สภาพตามที่เป็นอยู่จริงของสังขารกลุ่มนั้น หรือของธรรมะกลุ่มนั้น มันจะเป็นไปในรูปไหน เพราะฉะนั้น จึงเป็นธรรมะอีกไม่ใช่อื่น แต่เป็นธรรมะฝ่ายอวิชชาทำให้เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นไปในทางที่มีตัวมีตนหรือของของตน แต่อย่าลืมว่านี้ก็คือสักแต่ธรรมะ เนื้อแท้ของมันก็คือความว่าง. ฉะนั้นอย่าลืมว่า **อวิชชาก็คือความว่างเท่ากันกับวิชชา หรือเท่ากันกับนิพพาน มันเป็นธรรมะเท่านั้น**

ถ้าเรามองมันเป็นแต่ธรรมะเท่านั้นแล้ว เราจะเห็นว่าว่างจากตัวตนอยู่เรื่อย แต่ธรรมะในขั้นนี้ แม้จะเป็นสิ่งเดียวกันกับความว่างอย่างนี้ มันก็มีผลไปอีกทางหนึ่ง ตามแบบของอวิชชา คือให้เกิดเป็นมายา ว่าตัวว่าตนขึ้นมาได้ในความรู้สึก หรือในความยึดถือ เพราะฉะนั้นจึงต้องระวังให้ดีในธรรมะประเภทที่เป็นความยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นประเภทอวิชชา และมันก็รวมอยู่ในสิ่งทั้งปวง รวมอยู่ในคำว่าสิ่งทั้งปวงคำเดียวกันด้วย,

ฉะนั้นถ้าเรารู้จักสิ่งทั้งปวงจริง ๆ แล้ว ความรู้สึกที่ยึดมั่นถือมั่นที่เป็นอวิชชานี้ ไม่อาจเกิด; ที่นี้หากว่าเราไม่รู้ธรรมะ หรือไม่รู้สิ่งทั้งปวง ปล่อยไปตามอำนาจของสัญชาตญาณของสัตว์ ที่ยังโง่ ยังหลงอยู่ มันจึงได้ช่องได้โอกาสแก่ธรรมะฝ่ายอวิชชา หรือฝ่ายยึดมั่นถือมั่นไปเสียตะพึด.

ฉะนั้นคนเราจึงมีแต่ความยึดมั่นถือมั่นกันอยู่ คล้ายกับว่าเป็นมรดกที่ตกทอดมาตั้งแต่ไม่รู้ว่าครั้งไหน เราจะเห็นได้ว่า พอเกิดมาก็ได้รับการอบรมแวดล้อมโดยเจตนาบ้าง ไม่เจตนาบ้าง ให้เป็นไปแต่ในทางธรรมะฝ่ายที่ไม่รู้ คือเป็นแต่ในทางยึดมั่นว่าตัวตนว่าของตนทั้งนั้น การอบรมให้รู้ในทางไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนนี้ไม่ได้ทำกันเลย.

เด็ก ๆ เกิดมาไม่ได้รับการอบรมอย่างนี้กันเลย มีแต่ได้รับการอบรมไปในทางมีตัวมีตนทั้งนั้น แต่อย่าลืมว่าเด็ก ๆ เกิดมานั้น จิตอันเดิมของเด็ก ๆ นั้นยังไม่มีตัวมีตนอะไรมากมาย แต่มาได้รับการแวดล้อมให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตน พอลืมตาพอรู้สึกอะไรได้ก็ต้องมีการแวดล้อม ให้ยึดถือว่าพ่อของตน แม่ของตน ที่อยู่อาศัยของตน อาหารของตน แม้แต่จานสำหรับจะกินข้าวก็ต้องใบนี้เป็นของตน คนอื่นมากินไม่ได้. อาการที่เป็นไปเองโดยไม่ตั้งใจ Autonomy อย่างนี้เกิดขึ้นเรื่อย คือความรู้สึกว่าตัวตนนี้เกิดขึ้นมา แล้วเจริญงอกงามขึ้นเรื่อย ส่วนความรู้สึกที่ตรงกันข้าม ไม่เป็นไปในทางตัวตนนั้นไม่มีเลย แล้วมันจะเป็นอย่างไร กว่าจะเป็หนุ่มเป็นสาว เป็นคนแก่คนเฒ่านี้มันก็หนาไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นหรือกิเลสที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตน.

นี่แหละ เราจึงมีตัวตนเป็นชีวิต มีชีวิตเป็นตัวตน คือมีความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนนั่นแหละเป็นชีวิต หรือชีวิตตามธรรมดา ก็คือสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นว่าตัวตน แล้วเรื่องมันจึงเป็นไปในทางที่มีแต่จะเป็นทุกข์ เป็นความหนัก กดทับ บีบคั้น ร้อยรัด พัวพัน หุ้มห่อ เสียบแทง เผาลน ซึ่งเป็นอาการของความทุกข์ทั้งนั้น.

จึงเป็นอันว่า ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นแล้ว แม้ในฝ่ายดีในด้านดีก็เป็นความทุกข์. ทีนี้โลกมาสมมุติฝ่ายดีหรือด้านดี กันแบบนี้ มันจึงหมายถึง ความผิดหรือความชั่ว หรือความทุกข์ตามแบบของพระอริยเจ้า เพราะว่ามันยังไม่ว่าง มันยังวุ่นอยู่เหมือนกัน. ต่อเมื่อมีความว่างอยู่เหนือนั้นจึงจะไม่ทุกข์.

เพราะฉะนั้นหลักใหญ่ของพุทธศาสนาจึงไม่มีอะไรมากไปกว่า การกำจัดสิ่งนี้เสีย เพียงคำเดียวเท่านั้น กล่าวคือ กำจัดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน หรือของตนนี้เสีย โดยอาศัยบทที่ว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย นั่นเอง ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้.

ทีนี้เมื่อตัวเรามาเป็นตัวเดียวกันกับความยึดมั่นถือมั่น อย่างเป็นตัวเดียวกันแท้ดังนี้แล้ว เราจะทำอย่างไร? ใครจะช่วยเรา? หรือว่าถ้าจิตมันเป็นอย่างนี้เสียเองแล้ว ใครจะไปช่วยจิต? อย่างนี้ก็ได้ลองตั้งปัญหาขึ้นมาอย่างนี้. มันก็ไม่มีอะไรอีก มันก็คือจิตนั้นอีกนั่นแหละ. เพราะได้กล่าวมาแล้วว่า ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ ความผิดก็ธรรมะ ความถูกก็ธรรมะ ความทุกข์ก็ธรรมะ เครื่องมือแก้ไขดับทุกข์ก็ธรรมะ ตัวเนื้อหนังร่างกายก็ธรรมะ ตัวจิตใจก็ธรรมะ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีอะไรนอกจากที่ธรรมะมันจะต้องเป็นไปในตัวมันเอง โดยอาศัยกลไกที่เป็นไปได้ในตัวมันเอง. อย่างนี้เราจะเรียกว่าเป็นบุญหรือเป็นบาปก็สุดแท้.

คือว่าถ้าใครคนใดคนหนึ่ง เมื่อได้กระทบโลกนี้มากเข้า เกิดเป็นไปในทางสติปัญญา อย่างนี้ก็เป็น**บุญ.** ทีนี้ใครคนหนึ่ง เมื่อได้กระทบกับโลกนี้มากเข้า เป็นไปในทางความโง่ ความหลงมากขึ้น อย่างนี้มันก็เป็น**บาป.**

เราสังเกตดูจะเห็นได้ว่า ไม่มีใครเสียเปรียบใคร เราเกิดมาก็อย่างนี้ด้วยกันทุกคน คือเราก็มีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ อยู่ด้วยกันทุกคน แล้วข้างนอกก็มีรูป มีเสียง มีกลิ่น มีรส มีสัมผัส มีธรรมารมณ์ ให้ด้วยกันทุกคน แล้วก็มีโอกาสที่จะกระทบกับสิ่งเหล่านี้ได้ด้วยกันทุกคน และกระทบเหมือน ๆ กันทุกคน แต่แล้วทำไมมันจึงแยกเดินไปในทางโง่บ้าง ฉลาดบ้าง. เพราะฉะนั้นที่แยกเดินไปในทางฉลาดก็นับว่าเป็นกุศลหรือเป็นบุญที่มันแยกเดินไปใน ทางโง่ก็เป็นบาปเป็นอกุศล.

แต่มันยังดีอยู่ว่า **ธรรมะนี้ ดูช่างจะเป็นเครื่องคุ้มครองคนเสียจริง ๆ** โดยที่มีหลักอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าถูกความทุกข์เข้าแล้วย่อมรู้จักหลาบ รู้จักจำ. เหมือนอย่างว่าเด็ก ๆ เอามือไปจับขยำเข้าที่ไฟอย่างนี้ มันก็คงไม่ยอมขยำอีก เพราะมันรู้จักหลาบ รู้จักจำ. แต่ว่านี่มันเป็นเรื่องทางวัตถุ มันง่าย ส่วนเรื่องที่ไปขยำเอาไฟคือความยึดมั่นถือมั่น หรือความโลภ ความโกรธ ความหลงเข้านี้ โดยมากมันกลับไม่รู้สึกว่าเราขยำไฟ มันก็เลยไม่มีอาการที่ว่า รู้จักหลาบ รู้จักจำ มันกลับเห็นไปด้วยความหลงนั้นว่า เป็นของน่ารัก น่าปรารถนาไปเสีย.

การที่จะแก้ไขได้ก็มีอยู่ทางเดียวคือว่า รู้จักมันอย่างถูกต้องว่า **ธรรมะนี้คืออะไร** จนรู้ว่า **ธรรมะนี้คือไฟ** คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ มันก็จักเป็นไปในทางสติปัญญา รู้จักหลาบรู้จักจำต่อการที่จะไปเที่ยวยึดมั่นถือมั่นอะไร ว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา แล้วเกิดไฟขึ้นมา. สิ่งนี้มันเป็นไฟเผาใจไม่ใช่ไฟไหม้มือ แต่บางทีมันเผาลึกเกินไปจนไม่รู้สึกว่าเป็นไฟหรือเป็นความเร่าร้อน ฉะนั้นคนจึงจมอยู่ในกองไฟ หรือในวัฏฏสงสารอันเป็นกองไฟที่ร้อนอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าเตาหลอมเหล็กอย่างนี้. ถ้าเรามองเห็นเช่นเดียวกับที่เด็กขยำไฟและไม่ยอมจับไฟต่อไปแล้ว มันก็ไปตามทางนั้นได้. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสอธิบายข้อนี้ไว้ว่า **เมื่อเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่นเมื่อใด จิตก็จะคลายจากความยึดมั่นถือมั่นเมื่อนั้น.**

นี่แหละปัญหามันมีอยู่ว่า **เราเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่นหรือยัง ถ้ายังก็ยังไม่คลาย ถ้าไม่คลายก็ไม่ว่าง** ภาษิตในมัชฌิมนิกายมีอยู่อย่างนี้ เป็นรูปพุทธภาษิต. และยังตรัสไว้ในที่อีกแห่งหนึ่งว่า **เมื่อใดเห็นความว่างเมื่อนั้นจึงจะพอใจนิพพาน.** คือย้อนไปดูอีกทีหนึ่งว่า "เมื่อใดเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจิตจึงจะคลายจากความยึดมั่นถือมั่น" เมื่อคลายจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจะมีโอกาสมองเห็นสิ่งที่เราเรียกกันว่าความว่าง คือว่างจากตัวตน.

พอเริ่มเห็นความว่างจากตัวตนเท่านั้น จิตจะเหไปพอใจในอายตนะคือนิพพาน. อายตนะนั้นคือนิพพานก็หมายความว่า นิพพานก็เป็นเพียงสิ่งๆ หนึ่งที่เราจะรู้จักได้เท่านั้น สิ่งใดที่อยู่ในวิสัยที่เราจะรู้จักมันได้โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจแล้ว สิ่งนั้นๆ เรียกว่า "*อายตนะ*" ทั้งนั้น.

ท่านได้ลดเอานิพพานนี้ลงมาให้เป็นอายตนะอันหนึ่ง เหมือนกับอายตนะทั้งหลาย แล้วเรายังจะโง่จนถึงกับไม่รู้จักอายตนะนี้ได้อย่างไร. มันมีอยู่ได้ต่อเมื่อเห็นว่าว่างจากตัวตน เพราะคลายความยึดมั่นถือมั่น จึงจะพอใจใน **อายตนะคือนิพพาน.**

การที่จะให้พอใจนิพพาน นี้มันยาก ยากเหมือนกับที่กล่าวมาแล้วว่า เรามีชีวิตเป็นความยึดมั่นถือมั่นอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่คลาย ไม่เห็นว่าง ไม่พอใจในอายตนะคือนิพพาน.

เราจะมองเห็นความจริงข้อนี้ได้ โดยมองออกไปถึงศาสนาอื่นดูบ้าง ในศาสนาอื่นนั้นไม่มีคำว่าอัตตวาทุปาทาน *(อัตตวาทุปาทาน แปลว่าความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเรา)*. เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น? เพราะเหตุว่าในลัทธิอื่นนั้น เขามีตัวเราสำหรับให้ยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้นจึงไม่ถือว่าการยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรานี้เป็นของผิด มันกลายเป็นเรื่องถูกไป มันกลายเป็นความมุ่งหมายของศาสนา หรือของลัทธินั้น ๆ ไปทีเดียว คือว่าสอนให้เข้าถึงสภาพที่เป็นตัวเราให้ได้ เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่มีคำว่าอัตตวาทุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราซึ่งพุทธศาสนาสอนว่าต้องละเสีย เขากลับมีตัวเราให้ยึดถือ.

ในพุทธศาสนาเรานี้มีอัตตวาทุปาทาน คือกำหนดชื่อลงไปว่า นี้เป็นกิเลส นี้เป็นความโง่ นี้เป็นความหลง คือความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา. เพราะฉะนั้นหลักปฏิบัติจึงมีอยู่ตรงที่ให้ละอัตตวาทุปาทานนี้เสีย เพราะฉะนั้นคำสอนเรื่องอนัตตา จึงมีแต่ในพุทธศาสนา ไม่มีในคำสอนลัทธิอื่น ซึ่งสอนให้มีอัตตาให้ยึดมั่นถือมั่นเข้าถึงให้ได้ ส่วนเรานี้ให้ทำลายความรู้สึกว่าตัวตนเสียให้หมดเลย ให้เห็นสภาพเป็นอนัตตา คือว่างจากอัตตาของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

อนัตตาจึงมีพูดกันแต่พวกเราพุทธศาสนา จะมีความรู้ความเข้าใจขึ้นมาได้ก็แต่ในหมู่บุคคลที่ถูกสอนว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ถ้าสอนว่ามีอัตตาที่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะปฏิบัติเพื่อความว่างจากตัวตนนี้ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องสังเกตให้เห็นในข้อที่ว่า มันต้องเห็นโทษของไฟ เราจึงจะกลัวไฟไหม้เราเช่นเดียวกับที่เราต้องเห็นโทษของไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือไฟของความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวว่าตน ซึ่งเป็นต้นเหตุของไฟทั้งปวงนี้ มันจึงจะค่อยเบื่อหน่ายเกลียดชังสิ่งที่เรียกว่าไฟ คือคลายความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ ไม่คิดที่จะก่อไฟอีกต่อไป.

ทีนี้ก็มาถึงความว่างที่ว่า ถ้าเห็นแล้วจะพอใจในนิพพานนั้น เราต้องเข้าใจให้ดี ๆ ว่าความว่างนี้เป็นอย่างไร? ความว่างในขั้นแรกก็คือว่า ว่างจากความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเราเรียกว่าว่าง ถ้าความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเรามีอยู่แล้ว มันก็ไม่ใช่ความว่าง มันเป็นจิตที่กำลังวุ่นอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราว่าของเรา.

ฉะนั้น เราเอาคำสองคำขึ้นมาเป็นเครื่องช่วยการกำหนดจดจำว่า ว่างกับวุ่น

ว่างคำหนึ่ง วุ่นคำหนึ่ง. ว่างก็คือว่างจากความรู้สึกว่าตัวเราหรือของเรา; วุ่นก็ คือ มันวุ่น มันกลุ้ม มันปั่นป่วนอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเรา.

ที่ว่าว่างจากความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเรานั้นมันมีอาการอย่างไร? บาลีที่เป็นพระพุทธภาษิตเรียงไว้ให้ ๔ ข้อ คือว่า *"น อหํ กวจินิ"*—รู้สึกว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา *"น กสฺสจิ กิญฺจนํ กิสฺมิญฺจิ"*—ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไร ๆ ก็ไม่มี ว่าเป็นตัวเรานี้คู่หนึ่ง; คู่ที่ ๒ ก็ว่า *"น มม กวจินิ"* —ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา *"กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนํ นตฺถิ"*—กังวลอะไร ๆ ไม่มีว่าของเรา.

(อาเนญชสัปปายสูตร, อุปริ. ม. ๑๔/๗๗/๘๗)

เอากันง่าย ๆ เป็นไทย ๆ ก็ว่าไม่รู้สึกว่ามีเรา แล้วก็ไม่มีกังวลอะไรที่เป็นเรา; แล้วอีกคู่หนึ่งก็ว่าไม่มีอะไรว่าเป็นของเรา แล้วไม่มีกังวลในอะไรว่าเป็นของเรา.

เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นเรา แต่บางทีก็มีเหลืออยู่เป็นกังวลว่าจะมีอะไรเป็นเรา; เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นของเรา แต่เราอดสงสัยไม่ได้ว่ามันอาจมีอะไรที่ว่าเป็นของเรา.

มันจะต้องมีความเห็นแจ้งเด็ดขาด เกลี้ยงเกลาลงไปว่ามันไม่มีอะไรเป็นเรา และที่เราจะต้องคอยกังวลว่ามันอาจจะมีอะไรที่เป็นเรา; มันไม่มีอะไรเป็นของเราและไม่มีอะไรที่อาจจะเป็นของเราที่เราคอยสงสัย กังวล คอยคิด คอยนึก คอยท่าอยู่. เมื่อใดจิตใจของใครเกลี้ยงไปจากสิ่งทั้งสี่นี้ เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าท่านถือว่าเป็นความว่าง. ในอเนนทปายะสูตร มัชฌิมนิกาย บัญญัติไว้อย่างนี้ในฐานะที่เป็นพุทธภาษิต.

อรรถกถาก็สรุปไว้ดื้อ ๆ ตรง ๆ ว่า *"น อตฺตเนน"*—ไม่เห็นว่าเป็นตัวตน *"น อ ตฺตนิเยน"*—ไม่เห็นว่าเป็นของตนนี้ก็พอแล้ว ก็เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ต้องปราศจากความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนว่าของตนนั่นเอง.

ทีนี้เมื่อไม่มีความรู้สึกอย่างนี้แล้ว ลองคิดดูเถอะว่ามันจะมีอะไร มันไม่มองเห็นอะไรที่ไหนที่น่าจะเป็นตัวตน หรือเป็นของ ๆ ตน หรือได้กำลังเป็นตัวตนหรือเป็นของของตนอยู่ หรือว่าควรจะเป็นตัวตนหรือของของตนต่อไปข้างหน้า มันไม่มีทั้งนั้น. อย่างนี้เรียกว่าไม่มีทั้งขณะนั้น และไม่มีทั้งที่จะกังวลข้างหน้า และข้างหลังด้วย;

เป็นจิตที่เข้าถึงความว่าง ด้วยการมองเห็นสิ่งทั้งปวงชัดเจนตามลักษณะที่ถูกต้องของมัน ว่า ไม่มีส่วนไหนที่มีความหมายของคำว่าตัวตนหรือของตนเลย เป็นธรรมะคือธรรมชาติล้วน ๆ เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างยืดยาว.

นี่แหละคือจิตที่เป็นอันเดียวกันกับความว่าง หรือว่าความว่างที่เป็นสิ่งเดียวกันกับจิต หรือที่เราจะพูดว่าจิตเข้าถึงความว่าง หรือบางทีก็พูดถอยหลังมาอีกนิดว่า จิตได้รู้ถึงความว่าง ซึ่งทำให้คนบางคนเกิดความเข้าใจว่า จิตอย่างหนึ่ง ความว่างก็อย่างหนึ่ง.

ที่ใช้คำว่า "เข้าไปรู้ต่อความว่าง" อย่างนี้ยังไม่ถูกต้องนัก ขอให้เข้าใจว่า **ถ้าจิตไม่เป็นอันเดียวกับความว่างแล้ว ไม่มีทางที่จะรู้เรื่องความว่าง** และจิตมันก็เป็นความว่างอยู่เองแล้วตามธรรมชาติ ความโง่ต่างหากที่เข้าไปทำให้ไม่เห็นเป็นว่าง ฉะนั้น **พอความโง่ออกไป จิตกับความว่างก็เป็นอันเดียวกัน** เพราะฉะนั้นมันจึงรู้ตัวมันเอง ไม่ต้องไปรู้อะไรที่ไหน คือรู้ความว่าง และเป็นอันรู้ว่าไม่มีอะไรนอกจากความว่างจากตัวตน—จากของตน.

นี่แหละความว่างอันนี้คือสิ่งสูงสุดเพียงสิ่งเดียวที่เป็นตัวพุทธวจนะที่ทรงสอนทรงมุ่งหมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าตถาคตภาสิต คือคำที่ตถาคตกล่าวนั้น มีแต่สุญญตา มีแต่เรื่องสุญญตา. บาลีสังยุตนิกายมีอยู่อย่างนี้ และในบาลีนั้นเองก็ว่าธรรมะที่ลึกที่สุดก็คือเรื่องสุญญตา นอกนั้นเรื่องตื้น ธรรมที่ลึกจนต้องมีพระตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาในโลก แล้วกล่าวนั้นมีแต่สุญญตา เรื่องนอกนั้นเรื่องตื้น ไม่จำเป็นจะต้องมีตถาคตขึ้นมากล่าว. ทีนี้ในอีกวรรคหนึ่งในสังยุตนิกายนั้นว่า ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่พวกฆราวาสนั้นคือเรื่องสุญญตา.

ที่มาของเรื่องสุญญตานี้ เป็นเรื่องที่อาตมาเคยเล่าให้ฟังหลายครั้งหลายหนในที่อื่นว่ามีฆราวาส คหบดีพวกหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และทูลขอร้องที่จะได้รับธรรมะที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนาน แก่พวกฆราวาสที่ครองเรือน แออัดอยู่ด้วยบุตร ภรรยา ลูบไล้กระแจะจันทน์ของหอม พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสูตรนี้ คือสูตรเรื่องสุญญตา.

เมื่อเขาว่ามันยากไป ก็ทรงลดลงมาเพียงเรื่องโสตาปัตติยังคะ คือข้อปฏิบัติ

เพื่อความเป็นพระโสดาบัน กล่าวคือให้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้จริงแล้ว ก็มีศีลชนิดที่เป็นอริยกันตศีล คือเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้จริง. แต่แล้วมันก็กลายเป็นว่าถูกพระพุทธเจ้าล่อเข้าบ่วง เข้ากับของพระองค์ได้สนิท พูดอย่างโวหารหยาบ ๆ ของพวกเราก็คือว่า พระพุทธเจ้าท่านต้มคนพวกนี้สนิท คือ ว่าเขาไม่เอาเรื่องสุญญตา พระองค์ก็ยื่นเรื่องที่หลีกสุญญตาไม่พ้น คือบ่วงที่จะคล้องเข้าไปสู่สุญญตาให้คนเหล่านี้ไป ให้เขาไปทำอย่างไรที่จะเข้าให้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง และมีศีลที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้ มันก็มีแต่เรื่องนี้คือมองเห็นความไม่น่ายึดมั่นถือมั่นไปเรื่อย ๆ.

ทีนี้เรามาคิดดูว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ผิดหรือเปล่าในการที่พูดว่า เรื่องสุญญตานี้เป็นเรื่องสำหรับฆราวาส ถ้าพระพุทธเจ้าถูก พวกเราสมัยนี้ก็เป็นคนบ้า ๆ บอ ๆ ไปทั้งหมด คือผิดไปทั้งหมด เพราะไปเห็นว่าเรื่องสุญญตานั้นไม่ใช่เรื่องสำหรับพวกเราฆราวาสที่ครองเรือน เรื่องสุญญตาเป็นเรื่องของผู้ที่จะนิพพานที่ไหนก็ไม่รู้นี่แหละเรากำลังพูดกันอยู่อย่างนี้. แต่พระพุทธเจ้ากำลังพูดอีกอย่างหนึ่งว่า เรื่องสุญญตานี้ คือเรื่องที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ฆราวาสโดยตรง. แล้วใครจะเป็นฝ่ายผิดฝ่ายถูก ถ้าพระพุทธเจ้าเป็นฝ่ายถูก เราก็ต้องยอมพิจารณาเรื่องสุญญตาว่าจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่ฆราวาสอย่างไร ?

ทางที่จะพิจารณาเรื่องนี้ ก็จะต้องมองกันไปตั้งแต่ว่าใครมันทุกข์มากที่สุด ร้อนมากที่สุด หรืออยู่ในใจกลางเตาหลอมยิ่งกว่าใคร? มันก็ไม่มีใครนอกจากพวกฆราวาส แล้วเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ใครเล่าที่จะต้องการเครื่องดับไฟหรือว่าสิ่งที่จะมากำจัดความทุกข์ด้วยประการทั้งปวง ? มันก็พวกฆราวาสนั่นแหละ พวกที่อยู่กลางกองไฟจึงต้องหาเครื่องดับไฟให้พบในท่ามกลางกองไฟ มันดิ้นไปที่ไหนไม่ได้ เพราะไม่มีอะไรนอกจากไฟ ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะชนิดที่ไปยึดถือเข้าแล้วเป็นไฟทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจะต้องหาจุดที่เย็นที่สุดที่กลางกองไฟนั่นเอง มันก็คือความว่างจากตัวตน—ของตน คือสุญญตา.

ฆราวาสต้องหาให้พบสุญญตา ต้องอยู่ในขอบวงของสุญญตา ถ้าไม่อยู่ตรงจุดศูนย์กลางสุญญตาได้ อย่างน้อยอย่างเลวที่สุดก็ควรจะอยู่ในขอบวงของสุญญตา คือรู้

เรื่องความว่างตามสมควรที่ควรจะรู้. นี่แหละจึงจะนับว่าเป็นประโยชน์สุขตลอดกาลนานของพวกฆราวาส.

พวกนี้เขาไปถามว่า อะไรจะเป็นประโยชน์สุขเกื้อกูล สิ้นกาลนานแก่พวกข้าพระองค์? พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า *"สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตา โลกุตฺตรา ธมฺมา"* แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่อยู่เหนือวิสัยโลก ที่เนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญตา. โลกุตฺตรา อยู่เหนือวิสัยโลกก็คือว่ามันอยู่เหนือไฟ เพราะเราหมายความในที่นี้ว่า โลกนี้มันคือไฟ ฉะนั้นโลกุตตราต้องอยู่เหนือไฟ และที่ว่าเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญตานั้น มันย่อมต้องถึงตัวความว่าง ความว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราหรือว่าของเรา.

ดังนั้น *"สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตา โกกุตฺตรา ธมฺมา"* นั้น จึงคือของขวัญสำหรับฆราวาสโดยตรง ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมอบให้โดยตรง เป็นพระพุทธภาษิตที่ยืนยันอยู่อย่างนี้. ขอให้ลองคิดดูใหม่ว่ามันจำเป็นเท่าไรที่จะต้องสนใจ และมีเพียงเรื่องเดียวจริงหรือไม่ ไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่นกันเลย.

ในบาลีสังยุตตนิกายนั้น ได้ตรัสยืนยันไว้ชัดว่า สุญญตาคือนิพพาน นิพพานคือสุญญตา ในที่แห่งนั้นมันมีเรื่องที่จะต้องให้ตรัสอย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริงง่ายๆ ว่า นิพพานคือสุญญตา สุญญตาคือนิพพาน ก็หมายถึงว่างจากกิเลส และว่างจากความทุกข์ ฉะนั้นนิพพานนั่นแหละคือเรื่องสำหรับฆราวาส. **ถ้าฆราวาสยังไม่รู้ความหมายของนิพพาน ยังไม่ได้อยู่ในขอบวงของนิพพาน ก็แปลว่าอยู่กลางกองไฟมากกว่าคนพวกไหนหมด.**

ทีนี้นิพพานก็ขยายความออกไปได้ชัดๆ ว่า ว่างจากความทุกข์ รวมทั้งว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉนั้นในขณะใดพวกเรามีจิตใจว่างจากตัวตน—ว่างจากของตนอยู่บ้าง เช่นขณะที่นั่งอยู่ที่นี่ เดี๋ยวนี้ เวลานี้ อาตมายืนยันได้ว่า ทุกคนหรือแทบจะทุกคนนี้ มีจิตว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตน เพราะมันไม่มีอะไรมาก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น มันมีแต่คำพูดที่อาตมากำลังกล่าวไปแต่ในทางที่ให้เกลียดชังตัวตนหรือของตนและท่านทั้งหลายกำลังสนใจพึ่ง เรื่องมันก็ไม่มีโอกาสที่จะเกิดความรู้สึกว่าตัวตน แล้วลองคิดดูว่าใจมันว่างหรือไม่ว่าง ว่างจากตัวตนหรือของตนนั้น มัน

ว่างหรือไม่ว่าง. ถ้ามันว่างอยู่บ้าง (ใช้คำว่าอยู่บ้างเท่านั้น ไม่ใช้ทั้งหมดหรือตลอดกาล) นั่นก็เรียกได้ว่า ท่านทั้งหลายกำลังอยู่ในขอบวงของนิพพาน ในขอบวงของธรรมะประเภทที่เรียกว่านิพพาน แม้ว่าไม่เด็ดขาดและสมบูรณ์ ก็ยังเป็นนิพพานอยู่นั่นเอง.

ธรรมะมีอยู่หลายความหมาย หลายชั้น หลายระดับ ธรรมะที่เป็นความหมายของนิพพาน หรือในระดับของนิพพานนั้น มันอยู่ที่จิตของท่านทั้งหลายที่กำลังว่างจากความรู้สึกว่าตัวตน หรือของตนอยู่บ้างในบางขณะ. เพราะฉะนั้น ขอให้กำหนดจดจำความรู้สึกอันนี้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ไว้ให้ดี ๆ และให้มันติดไปที่บ้านด้วย บางทีกลับไปที่บ้านแล้วมันจะรู้สึกเหมือนกับขึ้นไปบนเรือนของคนอื่น หรือว่าไปทำการงานอะไรที่บ้าน จะได้มีความรู้สึกว่าเหมือนกับไปช่วยงานของคนอื่น ที่บ้านคนอื่น อย่างนี้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้วมันไม่ทุกข์. บ้านหรือการงานที่เคยเป็นทุกข์นั้น มันจะไม่ทุกข์ แต่จะเป็นอยู่ด้วยจิตว่างจากตัวตนหรือของตนอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าเอานิพพานหรือเอาสุญญตาเป็นพระเครื่องรางแขวนคออยู่เสมอ มันคุ้มครองป้องกันความทุกข์หรืออุปัทวะ เสนียดจัญไรน์โดยประการทั้งปวง. นี่แหละเป็นเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้าจริง ๆ นอกนั้นเป็นเรื่องมายา.

ทีนี้พูดอย่างนี้ เดี๋ยวจะเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ ท่านทั้งหลายต้องไม่คิดว่าอาตมาเป็นคนเดินตลาดขายสินค้าของพระพุทธเจ้า จะต้องคิดว่าเราเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยกัน ถ้าจะพูดเรื่องอะไรที่เป็นเรื่องสมมติชี้ชวนให้เกิดความสนใจนี้ มันก็เพราะว่าความหวังดีต่อกัน แต่ถ้าใครมีสติปัญญามากกว่านั้น ก็อาจจะเห็นได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องเชื่อด้วยอาตมา ไม่ต้องเชื่อตามอาตมาก็มีทางที่จะสนใจศึกษาต่อไปได้ ถึงความจริงที่เป็นปรมัตถสัจจะนี้ยิ่งขึ้นไปทุกที. ถ้าเป็นอย่างนี้แล้วมันก็ต้องเขยิบกาจศึกษานี้เลื่อนสูงขึ้นไปถึงเรื่องธาตุ.

คำว่า **"ธาตุ" นี้ก็มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า "ธรรม"** รากของศัพท์ก็เป็น Root เดียวกันด้วย คำว่าธรรมะนี้มาจากคำว่า ธร แปลว่าทรง คือทรงตัวมันอยู่ได้เหมือนที่กล่าวอธิบายมาแล้ว. คำว่าธาตุนี้ก็เหมือนกันนักศัพทศาสตร์เขายอมรับว่ามันมาจากคำว่า ธร ด้วยเหมือนกันก็แปรว่าทรง. เพราะฉะนั้นคำว่าธาตุนี้มันก็แปลว่าสิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่เหมือนกัน เช่นเดียวกับคำว่าธรรมะ. ที่เปลี่ยนแปลงก็มีการทรงตัว

มันอยู่ได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง. ที่ไม่เปลี่ยนแปลงก็ทรงตัวอยู่ได้ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง. ฉะนั้น เราต้องมาเรียนถึงสิ่งที่ไม่อาจเป็นตัวตนได้ คือสิ่งที่เรียกว่าธาตุนี้บ้าง.

ท่านทั้งหลายรู้จักธาตุชนิดไหนกันบ้าง ที่จะเอาเป็นตัวความว่างได้ ? คนที่เรียนฟิสิกส์หรือเคมี ก็รู้เรื่องธาตุแต่ฝ่ายวัตถุล้วน ๆ เป็นธาตุแท้กี่สิบอย่างหรือกี่ร้อยอย่าง และก็ยิ่งพบเรื่อย ๆ. ธาตุอย่างนี้เป็นความว่างไปไม่ได้ หรือว่าถ้าว่างก็เป็นความหมายอันลึกของสิ่งเหล่านี้ เพราะว่านี้เป็นแต่เพียงรูปธาตุ.

ทีนี้ยังมีธาตุฝ่ายจิตใจฝ่ายวิญญาณ ฝ่ายนามธรรมอีกธาตุหนึ่ง ซึ่งเราไม่อาจจะพิสูจน์ได้ด้วย วิชาฟิสิกส์หรือเคมี อย่างนั้นมันก็ต้องเรียนวิชาวิทยาศาสตร์อย่างของพระพุทธเจ้าจึงจะรู้เรื่องธาตุ นามธาตุ หรืออรูปธาตุ คือ ธาตุที่ไม่มีรูป และเป็นแต่เพียงนามหรือเรื่องทางจิต ทางเจตสิก ทางจิตใจ. ที่ว่ามาถึงแค่นี้เรารู้มา ๒ ธาตุแล้ว.

สิ่งที่เรียกว่าความว่างนี้จะอยู่ในธาตุไหน ?

ถ้าใครคิดว่าความว่างเป็นรูปธาตุหรือวัตถุธาตุ เพื่อนก็หัวเราะตาย. บางคนอาจจะคิดว่าความว่างนี้คงจะเป็นนามธาตุหรืออรูปธาตุ อย่างนี้พระอริยเจ้าก็หัวเราะตาย หัวเราะคน ๆ นั้น เพราะว่าความว่างนี้มันไม่ใช่ทั้งรูปธาตุและทั้งอรูปธาตุ. มันยังมีธาตุของมันอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่อยู่ในความหมายของคนธรรมดาจะพูดกันท่านเลยเรียกมันว่า **นิโรธธาตุ.**

วัตถุธาตุ หรือ **รูปธาตุ** นั้นก็หมายถึงของที่เป็นวัตถุนี้อย่างหนึ่งแล้ว จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม. แล้ว **อรูปธาตุ** นั้นหมายถึงจิตใจ จิต เจตสิก หรือความรู้สึกคิดนึกที่เกิดขึ้นในทางจิต ทางเจตสิก นี้เรียกว่าอรูปธาตุ. แล้วมันจะมีธาตุชนิดไหนอีกที่มันจะไม่ซ้ำกันกับสองธาตุนี้ มันก็มีได้ในทางเดียว แต่ว่าธาตุที่มันตรงกันข้ามจากสองอย่างนี้ และเป็นที่ดับสิ้นหายไปหมดของสองธาตุนี้ด้วย ท่านจึงเรียกมันว่า **นิโรธธาตุ** บางทีก็เรียกว่า **นิพพานธาตุ.** บางทีก็เรียกว่า **อมตธาตุ.**

ที่เรียกว่า **นิโรธธาตุ** หรือ **นิพพานธาตุ** นั้นล้วนแต่แปลว่าดับ ธาตุแห่งความดับคือธาตุแห่งความดับของธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด หรือว่าธาตุเป็นที่ดับของธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด. และที่เรียกว่า **อมตธาตุ** แปลว่าธาตุที่ไม่ตายนั้น หมายความว่าธาตุ

อื่น ๆ นอกจากนี้มันตายหมด มันตายได้ มันตายเป็น ส่วนนิโรธธาตุนี้ ไม่เกี่ยวกับการเกิดหรือการตาย แต่ว่ากลับเป็นที่ดับสิ้นของธาตุอื่น ๆ แล้ว สุญญตาก็คือสิ่งซึ่งอยู่ในธาตุพวกนี้ หรือเป็นธาตุพวกนี้จะเรียกว่า **สุญญตธาตุ** ก็ได้ เป็นธาตุอันเป็นที่ทำความว่างให้แก่ธาตุอื่น ๆ.

เพื่อความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "ธาตุ" ชนิดที่ทำให้เข้าใจธรรมะได้แล้ว ต้องเรียนธาตุอย่างที่กล่าวมานี้ อย่าไปมัวหลงเข้าใจว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม รู้เท่านั้นแล้วก็พอแล้ว มันเป็นเรื่องของเด็กอมมือ ก่อนพุทธกาลเขาก็พูดเขาก็สอนกันอยู่ มันต้องรู้ต่อไปถึงวิญญาณธาตุ คือธาตุทางนามธรรมหรือวิญญาณ แล้วก็อากาศธาตุ แล้วก็สุญญตธาตุ กล่าวคือธาตุแห่งความว่างเข้าไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ดับหมดของ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ. แปลว่าเรามีธาตุที่ประหลาดที่สุดในพุทธศาสนานี้ เรียกว่า ธาตุแห่งความว่าง หรือสุญญตธาตุ หรือนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ หรืออมตธาตุ. ส่วน ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นมันอยู่ในพวกรูปธาตุ. ส่วนจิตใจ วิญญาณ เจตสิก อะไรต่าง ๆ นั้น มันอยู่ในพวกอรูปธาตุ. ส่วนนิพพาพหรือสุญญตานี้ มันอยู่ในพวกนิโรธธาตุ. ท่านต้องไปนั่งหาเวลาสงบ ๆ นั่งดูธาตุให้ทั่วทุกธาตุ แล้วเห็นชัดว่ามันมีอยู่ ๓ ธาตุอย่างนี้จริง ๆ ก็จะเริ่มพบสุญญตธาตุ หรือนิพพานธาตุ แล้วจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าอนัตตา หรือสุญญตาที่เรากำลังกล่าวนี้ได้มากขึ้น.

เพราะฉะนั้นเราอาจจะวางหลักได้ว่า ในตัวความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกูนั่นแหละ มันมีรูปธาตุและอรูปธาตุ แล้วในที่ว่างจากความยึดมั่นว่าตัวกูว่าของกูนั่นแหละมันมีนิโรธธาตุ. หรือจะกลับกันเสียก็ได้ว่า **ถ้ามีนิโรธธาตุเข้ามา มันก็เห็นแต่ความว่าง** เห็นความว่างจากตัวกูของกูนี้ปรากฏชัดออกมา ถ้าธาตุนอกนั้นเข้ามา มันก็เห็นเป็นรูป เป็นนาม เป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโผฏฐัพพะ เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรยุ่งไปหมด แล้วก็มีส่วนที่จะเกิดความยึดถือในทางไม่รักคือเกลียด.

ดังนั้นคนเราจึงมี ๒ อารมณ์เท่านั้น คือ **พอใจ** กับ **ไม่พอใจ** เราเคยชินกันอยู่แต่กับ ๒ อารมณ์นี้เท่านั้น เราสนใจกันอยู่แต่อารมณ์ที่น่ารัก เพื่อจะให้ได้มาและสนใจอยู่แต่ที่จะหลบเลี่ยงอารมณ์เกลียดหรือทำลายมันเสีย เรื่องมันก็วุ่นอยู่ตลอด

เวลาไม่มีว่าง. ถ้าให้ว่างล่ะจะทำอย่างไร ก็คือเราอยู่เหนือ หรือว่าชนะธาตุที่วุ่นเหล่านั้นมาอยู่กับธาตุที่ว่าง มันก็ว่างได้.

อีกอย่างหนึ่งท่านเรียก เพื่อแสดงคุณสมบัติของรูปธาตุว่า "**เนกขัมมธาตุ**". เนกขัมมธาตุ นี้เป็นเหตุให้ออกจากกาม กามารมณ์. แล้วถัดมาธาตุที่สองเรียกว่า **อรูปธาตุ** ธาตุนี้เป็นเหตุให้ออกจากรูป, แล้วธาตุที่สามเรียกว่า **นิโรธธาตุ** ธาตุนี้เป็นเหตุให้ออกจากสังขตะ.

ถ้าพูดเป็นบาลีอย่างนี้เรื่องชักจะยุ่งขึ้นทุกที จะต้องพูดเป็นไทยจะดีกว่า คือว่าถ้าเรามองเห็นเนกขัมมธาตุก็จะเป็นเหตุให้ออกจากกาม—กามารมณ์ หมายความว่าเรามองเห็นสิ่งที่ตรงข้ามจากกาม เห็นธาตุชนิดที่ตรงข้ามจากกามเรียกว่าเห็นเนกขัมมธาตุ กามเป็นไฟ แล้วถ้าไม่ถูกไฟนั้นเผา คือตรงกันข้ามอย่างนี้เรียกว่าเนกขัมมธาตุ. จิตที่โน้มไปสู่การออกจากกามนี้ เรียกว่าประกอบอยู่ด้วยเนกขัมมธาตุ.

ทีนี้สัตว์ทั้งหลายที่พ้นไปจากกามได้นั้น ไปติดอยู่ที่ของสวยงาม สนุกสนานที่ไม่เกี่ยวกับกาม แต่ว่ายังเกี่ยวกับรูป คือรูปธรรมที่บริสุทธิ์อย่างพวกฤษี มุนี โยคีติดความสุขในรูปฌาน เหล่านี้เป็นต้น หรือบางทีเราเห็นคนแก่ ๆ บางคน ติดในเครื่องลายคราม ต้นบอน ต้นโกศล อะไรไม่เกี่ยวกับกาม แล้วหลงใหลยิ่งกว่ากามก็มีอย่างนี้ก็สงเคราะห์เรียกว่าเป็นพวกติดอยู่ในรูปเหมือนกันออกจากรูปไม่ได้.

ถ้าจะออกจากรูปให้ได้ก็ต้องมีความรู้เรื่องอรูปธาตุ คือธาตุที่เป็นไปเหนือรูป. ทีนี้มันจะไปติดอะไรอีก ถ้ามันหลุดรูปไปได้ ไม่ติดรูป หลุดรูปไปได้ ก็ไปติดสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั่ว ๆ ไป ที่มากไปกว่านั้น ข้อนี้ก็ได้แก่กุศลธรรมทั้งปวง. อกุศลธรรมเราอย่าพูดถึงก็ได้ เพราะมันไม่มีใครเอา เพราะมีแต่คนเกลียด แต่กุศลทั้งปวงที่ปรุงแต่งให้เป็นคนดีวิเศษเกิดในสวรรค์ ฝันกันไม่มีที่สิ้นสุด นี้เรียกว่า สังขตะ คือสิ่งปรุงแต่ง คนเราก็มัวเมาอยู่ แต่ที่จะเป็นตัวตนเป็นของของตน เป็นตัวตนอย่างสัตว์เดียรฉานไม่ดี ก็เป็นอย่างมนุษย์. เป็นอย่างมนุษย์ไม่ดีก็เป็นอย่างเทวดา, เป็นอย่างเทวดาไม่ดี ก็เป็นอย่างพรหม, เป็นอย่างพรหมไม่ดี ก็เป็นอย่างมหาพรหมแล้วก็มีตัวตนอยู่เรื่อย อย่างนี้เรียกว่าสังขตะทั้งนั้น. ต่อเมื่อเข้าถึงนิโรธธาตุมันจึงจะออกจากสังขตะได้.

นี่แหละเป็นธาตุสุดท้าย เป็นนิพพานธาตุ คือเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัวกูและของกู. ถ้าดับได้สิ้นเชิงจริง ๆ ก็เป็นพระอรหันต์ เรียกว่า **อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ.** ถ้ายังดับไม่ได้สิ้นเชิงก็เป็นพระอริยเจ้าที่รอง ๆ ลงมา เรียกว่า **สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ** คือตัวกูยังมีเชื้อเหลืออยู่บ้างไม่ว่างทีเดียว หรือมันว่างได้แต่มันไม่ถึงที่สุด ไม่ใช่ปรมังสูญญัง.

รวมความแล้วเราจะต้องรู้จักธาตุ คือหมายถึงส่วนประกอบแท้จริงของสิ่งทั้งปวงนี้ ให้เข้าใจในลักษณะอย่างนี้. คือว่าโดยหลักใหญ่แล้วมันจะมีอยู่คือ รูปธาตุ ธาตุที่มีรูป อรูปธาตุ ธาตุที่ไม่มีรูป และนิโรธธาตุ ธาตุซึ่งเป็นที่ดับทั้งของรูปและของอรูป อย่างนี้แล้วกล้าท้าว่า ไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกไปจากคำ ๓ คำนี้.

นี่แหละ เราลองเรียนวิทยาศาสตร์อย่างของพระพุทธเจ้ากันบ้าง ที่มันครอบงำทั้งฝ่ายกาย (Physics) ฝ่ายจิต (Mental) และฝ่ายวิญญาณ (Spiritual) เป็นเหตุให้*เรารู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหมดครบถ้วนจริง ๆ เราจึงเรียกว่าเรารู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจริง* จึงจะไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงได้อีกต่อไป ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงนั้นคือว่าง ความว่างของเรามันต้องมีความหมายอย่างนี้.

ทีนี้เราจะได้พูดกันถึงสิ่งประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อแวดล้อมความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับความว่าง. ในอุปริปัณณาส มัชฌิมนิกาย มีพุทธภาษิตว่า **สุญญตานี้เรียกว่ามหาปุริสวิหาร** สุญญตาคือมหาปุริสวิหาร แปลว่าความว่างนั้นแหละคือวิหารของมหาบุรุษ คือว่ามหาบุรุษอยู่ในวิหารนี้ วิหารนี้ได้แก่ความว่าง. นี่หมายความว่ามหาบุรุษนั้นไม่มีจิตใจที่เที่ยวไปซอกแซกอยู่ที่มุมนั้นมุมนี้เหมือนปุถุชน แต่ว่ามีจิตใจอยู่ในความว่าง อยู่ด้วยความว่าง หรือเป็นความว่างเสียเลย. ฉะนั้นจึงเรียกสุญญตาว่ามหาปุริสวิหาร โดยเฉพาะก็คือพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์นั่นเอง. ความว่างเป็นวิหารเป็นที่อยู่ของมหาบุรุษ ก็แปลว่าจิตใจของท่านอยู่ด้วยความว่างคือมีลมหายใจอยู่ด้วยความว่าง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสยืนยันส่วนพระองค์เองโดยเฉพาะว่าตถาคตอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร คือฆ่าเวลาอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร หรือให้ชีวิตล่วงไป ๆ ด้วยสุญญตาวิหาร.

คือว่าเมื่อท่านกำลังแสดงธรรมสอนคน จิตของท่านก็ว่างจากตัวตนของตน เมื่อไปบิณฑบาตหรือทำกิจส่วนพระองค์ท่านจิตของท่านก็ยังว่างจากตัวตนหรือของตน หรือเมื่อท่านทรงพักผ่อนหาความสุขส่วนพระองค์ที่เรียกว่ายามว่าง ทิวาวิหาร สุขวิหารอะไรนี้ ท่านก็เป็นคนอยู่ด้วยความว่างจากตัวตนหรือของตน ท่านจึงทรงยืนยันแก่พระสารีบุตรว่า ตถาคตให้เวลาล่วงไปด้วยสุญญตาวิหาร.

นี้เราไม่พูดกันถึงบุคคลธรรมดาสามัญที่เป็นปุถุชนเราพูดถึงมหาบุรุษ พูดถึงพระพุทธเจ้า ว่าท่านมีลมหายใจอยู่อย่างไร ท่านอยู่ในโบสถ์วิหารอะไร. ถ้าเราอยากไปเห็นกุฏีวิหารของพระพุทธเจ้าแล้ว อย่าได้นึกถึงเรื่องอิฐ เรื่องปูน เรื่องอะไรที่อินเดียกันนัก ลองนึกถึงวิหารที่ชื่อว่า "สุญญตาวิหาร" หรือ "มหาปุริสวิหาร" กันบ้าง แต่อย่าลืมว่ามันต้องเป็น *"ปรมํ สุญฺญํ"* คือว่างอย่างยิ่ง.

สุญญตาขนาดว่างอย่างยิ่ง ไม่ใช่สุญญตาวอบ ๆ แวบ ๆ เหมือนพวกเราที่นั่งอยู่ที่นี่ กลับไปบ้านก็ไม่ว่างเสียแล้ว. สุญญตาวิหารหรือมหาปุริสวิหารนั้นหมายถึงว่างอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นจึงมีคำอีกคำหนึ่งซึ่งค่อนข้างจะยาวมาก เรียกว่า "**ปรมานุตตรสุญญาตา**" คือ ปรมะ + อนุตตระ + สุญญตา รวมกันทั้ง ๓ คำเป็น ปรมานุตตรสุญญตา สุญญตาที่ว่างเป็นอย่างยิ่งไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า.

ข้อนี้ ถ้าระบุตามคำเทคนิคของธรรมะ จะมีกล่าวถึง **เจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิต จนจิตว่างจากอาสวะ.** เจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิตที่จิตผ่องใสจนไร้อาสวะ นี้อาจจะเป็นอย่างกุปปธรรม หรืออกุปปธรรมก็ได้ คือว่าจะเป็นอย่างของคนที่จะกลับไปไม่ว่างอีก หรือว่าเป็นของคนที่ว่างเด็ดขาดไปก็ได้. ถ้าในขณะใดประกอบด้วยเจโตสมาธิประเภทที่ไม่มีนิมิตจะยึดถือว่า อะไรมีตัวตนของตนแล้วจิตกำลังผ่องใสไร้อาสวะอยู่ในเวลานั้นแล้ว ก็เรียกว่า "ปรมานุตตรสุญญตา" ได้ ซึ่งพระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์นั้นท่านทำอยู่เป็นว่าเล่น คือเป็นไปเอง.

ถ้าเราเป็นปุถุชนจะเป็นโยคีที่สมบูรณ์กันสักทีก็ควรจะเข้าถึงเจโตสมาธินี้ให้ได้ตามกาล ตามเวลา แม้จะไม่สิ้นอาสวะโดยเด็ดขาด ก็เป็นการไร้อาสวะอยู่ในบางโอกาสบางขณะ. แต่นี่เราไปยืมของท่านมา คือไปยืมของพระพุทธเจ้าหรือของพระอรหันต์มา.

สำหรับให้พวกเราลองดูบ้างเท่านั้น เพื่อว่าอย่าได้ท้อถอยเสียทีเดียว. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าสิ่งที่เรียกว่าความว่างก็ดี ความหลุดพ้นก็ดี หรือนิพพานก็ดี มันมีได้ทั้งประเภทที่เด็ดขาดลงไป และประเภทที่ยังกลับไปกลับมาได้สำหรับคนเราตามธรรมดา. หรือยิ่งกว่านั้น ยังมีประเภทที่ประจวบเหมาะก็ยังได้ ในเมื่อสิ่งต่าง ๆ แวดล้อมเหมาะดี เราอาจมีจิตใจว่างอย่างนี้ได้สักชั่วโมงสองชั่วโมงก็ได้ แต่ว่าที่เป็นเรื่องเป็นราวนั้น คือเราต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติกระทำให้มันว่างได้ ตามที่เราสามารถกระทำได้.

ที่แท้จริงนั้นที่เป็นปรมานุตตรสุญญตาจริง ๆ นั้น ท่านหมายถึงว่าได้ทำลายโลภะ โทสะ โมหะ ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนได้เด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหานไปจริงๆ แล้ว. เพราะฉะนั้น เมื่อจะกล่าวถึงสุญญตาสุดยอด ท่านต้องบัญญัตินามมันไว้ว่า **ปรมานุตตรสุญญตา.**

เรื่องสุญญตาสุดยอดนี้ ถ้าลองเหลือบดูให้ต่ำๆลดหลั่นไปตามลำดับ ก็จะเข้าใจ **สุญญตาที่ต่ำ ๆ หรือรอง ๆ** ลงมา คือถ้าไล่จากทางสูง คือเอาปรมานุตตรสุญญตาเป็นสุดยอดแล้ว ที่ลดต่ำลงมาก็คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ นี้เป็นความว่างที่รองลงมา. แล้วก็อากิญจัญญายตนะรองลงมาอีก วิญญาณัญจายตนะรองลงมาอีก อากาสานัญจายตนะรองลงมาอีก แล้วปฐวีสัญญารองลงมาอีก แล้วก็อรัญญสัญญารองลงมาอีก.

นี่มองจากข้างบนสุดลงมาหาพื้นต่ำ นี้เข้าใจยากดูไปจากพื้นต่ำดีกว่า คือให้ค่อย ๆ เงยขึ้นไปข้างบน.

อันแรกที่สุดที่เรียกว่า **อรัญญสัญญา** คือมีความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นป่า นี่ถ้าที่ในบ้านในเมืองนี้มันวุ่นเราลองทำความสำคัญมั่นหมายด้วยจิตใจว่าเป็นป่า เหมือนอยู่ในป่า หรือออกไปอยู่ป่าจริง ๆ แล้วทำสัญญาว่าป่าให้มีความว่างมีความสงัดจากเสียงรบกวน มันก็เรียกว่าว่างชนิดหนึ่งแล้ว. เพียงแต่ทำสัญญาว่าป่าเท่านั้น ก็ได้สุญญตาเด็กเล่นขึ้นมาแล้ว.

ทีนี้สูงขึ้นไปอีก **ปฐวีสัญญา** ทำความมั่นหมายว่าดิน คือสักว่าดินเท่านั้น ดินก็หมายความว่าธาตุดิน รู้สึกสิ่งต่าง ๆ เป็นธาตุดินไปหมด ก็อาจจะกำจัดความกำหนัดในกามารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้. นี่ก็เป็นสุญญตาที่สูงกว่าเด็กอมมือ จึงควรที่คนหนุ่มคนสาวควรจะลองดู.

ทีนี้จะให้มันสูงขึ้นไปอีกก็ต้องทำสัญญาเป็น **อากาสานัญจายตนะ** ทำความรู้สึกว่าทั้งหมดมีแต่อากาศที่ไม่มีที่สิ้นสุด. อากาศนี้คือความว่างชนิดหนึ่งเหมือนกัน แต่ยังไม่ถึงสุญญตา. ที่ว่างที่โล่งไม่มีอะไร นี้ก็ยังได้ความว่างหรือสุญญตาที่สูงขึ้นไป.

ทีนี้อย่าไปสนใจในเรื่องความว่าง ที่ว่าง ที่โล่งนั้นให้สนใจเรื่องที่ละเอียดกว่านั้น จับตัวได้ยากกว่านั้น คือวิญญาณ อย่างนี้เรียกว่า **วิญญาณัญจายตนะ.** ทำในใจไว้ว่า ไม่มีอะไรนอกจากมีแต่วิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด มีแต่วิญญาณธาตุที่ไม่มีที่สิ้นสุด เหล่านี้ก็ยังว่างยิ่งขึ้นไปอีก.

ทีนี้ถ้าจะให้สูงขึ้นไปกว่านั้นก็เป็นสุญญตาประเภททำในใจถึง **อากิญจัญญายตนะ** ว่าไม่มีอะไรเลย ที่แท้มันไม่มีอะไรเลย คือว่าจะไม่ให้จิตไปกำหนดถึงอะไรเลย กำหนดความไม่มีอะไรเลย แต่ยังรู้สึกอยู่ว่าไม่มีอะไรเลย อย่างนี้ก็เป็นว่างขึ้นไปอีก.

ที่ต่อไปอีกทีหนึ่งก็คือ **เนวสัญญานาสัญญายตนะ** คือทำความรู้สึกอยู่ด้วยความไม่รู้สึก เรียกว่าจะเหมือนกับคนเป็นก็ไม่ใช่ คนตายก็ไม่ใช่ คือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ คือหมายถึงการไม่ทำสัญญาในอะไรเลย มีความรู้สึกอยู่แต่ว่าไม่ทำสัญญาว่าอะไรเลย ละเอียดยิ่งขึ้นไปๆ จนถึงกับว่า คนนั้นเรียกว่าคนตายแล้วก็ไม่ใช่ คนเป็นอยู่ก็ไม่เชิง อย่างนี้ก็เรียกว่าว่างเหมือนกัน.

ว่างทั้ง ๖ ระดับนี้ ไม่ชื่อว่าสุญญตาอย่างที่ว่า คือไม่ใช่ปรมานุตตรสุญญตา เป็นแต่เพียงท่านแสดงให้เห็นว่า ที่ว่าว่าง ๆ นี้มันว่างขึ้นมาได้อย่างไร มันว่างยิ่งขึ้นไปๆๆ ได้อย่างไร แต่ถึงอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ว่างอย่างมหาปุริสวิหาร มันว่างอย่างที่พวกฤษีมุนี ก่อนพุทธกาลหรือในครั้งพุทธกาลได้ค่อย ๆ คลำไป ๆ ๆ จนมาพบและจนมุมอยู่ที่นี่ ไม่รู้ว่าจะไปทางไหนอีก จนกระทั่งพระพุทธเจ้าทรงพบสุญญตาแท้ที่เป็นมหาปุริสวิหาร หรือปรมานุตตรสุญญตา อย่างที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

อรรถกถาเรียกความรู้สึกสุญญตานี้ สุญญตาผัสสะ หรือสุญญโตผัสโส, พวกเรารู้จักกันแต่ผัสสะ ทางตา ผัสสะทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ในธรรมารมณ์ ไม่เคยมีสุญญตาผัสสะ ไม่เคยผัสสะต่อสุญญตา เพราะว่าเรารู้จักกันแต่รูปธาตุ อรูปธาตุ ไม่รู้เรื่องนิโรธธาตุ.

เมื่อไรเรารู้เรื่องนิโรธธาตุเราจะได้ผัสสะอันใหม่คือสุญญตาผัสสะอย่างที่อรรถ-กถาเรียก แล้วอันนี้มันเป็นชื่อของอริยมรรคในชั้นทำลายกิเลสได้จริง. ต่อเมื่อสร้างอริยมรรคที่ทำลายกิเลสได้จริง และทำลายกิเลสอยู่ขณะนั้นเรียกว่า *"สุญญตาผัสสะ"* คือเราได้เอามือไปแตะสุญญตาเข้าแล้ว นี่พูดอย่างอุปมาว่าเหมือนกับเราเอามือไปแตะสุญญตาเข้าแล้ว คือจิตของเราได้สัมผัสกันเข้ากับความว่าง.

ความว่างในลักษณะที่เป็นผัสสะเช่นนี้ มันหมายถึงอริยมรรคของตนที่เห็นอนัตตา คืออนัตตานุปัสสนาเห็นว่าไม่มีตัวตนไม่มีของตน เป็นสักแต่ว่าธรรมะ ธรรม-ชาติเรื่อยไปยิ่งขึ้นๆ เป็นอริยมรรคทำนองนี้อยู่แล้วก็เรียกว่าสุญญโตในที่นี้. แล้วผัสสะใดเกิดขึ้นในขณะแห่งมรรคนั้น ผัสสะนั้นเรียกว่า "สุญญโตผัสโส" หรือสุญญตาผัสสะ คือการแตะต้องสุญญตา.

ทีนี้อนัตตานุปัสสนาที่ทำให้มีอาการอย่างนี้ได้นี้มันสืบต่อมาจากการเห็นทุกข์ คืออนัตตานุปัสสนาจะต้องสืบต่อมาจากทุกขานุปัสสนา เหมือนกับว่าไปขยำเอาไฟเข้าแล้วมันร้อนอย่างนี้ มันจึงจะรู้ว่าไฟนี้ไม่ใช่สิ่งที่ควรขยำเลย หรือว่าธรรมทั้งปวงนี้ไปขยำเข้าแล้วก็เป็นไฟขึ้นมา แล้วธรรมทั้งปวงนี้ไม่ควรขยำเลย คือไม่ควรไปยึดมั่นถือมั่นเลย.

ทีนี้ความเจนใจทางวิญญาณ (Spiritual experience) ของเรามากพอ ในการที่ว่ามันไหม้เอาอย่างไร มันเผา เอาอย่างไร มันร้อยรัด หุ้มห่อ ทิ่มแทง พัวพัน เผาลน อย่างไร อย่างนี้เรียกว่า "ทุกขานุปัสสนา".

ความเจนใจทางวิญญาณ (Spiritual experience) ในขั้นนี้เรียกว่า ทุกขานุ-ปัสสนา เป็นเหตุให้เกิดอนัตตานุปัสสนา หรือสุญญตานุปัสสนาขึ้นมา เพราะฉะนั้นผัสสะต่อธรรมะ คือผัสสะที่รู้สึกต่อธรรมะขณะนั้นเรียกว่า "สุญญตาผัสสะ".

ทีนี้จะต้องคิดต่อไปถึงว่า บางคนเขาค้านว่า **ถ้าไม่ถึงนิพพานจะรู้เรื่องนิพพานได้อย่างไร** อย่างว่าไม่เคยไปยุโรปจะเห็นยุโรปได้อย่างไร ? นี้มันไม่ใช่เรื่องทางวัตถุ มันเป็นเรื่องในทางจิตใจ คือจิตใจของคนเรานี้ว่างเป็นการชิมลองอยู่ได้เองแล้ว เหมือนกับอาตมาบอกว่าเดี๋ยวนี้ทุกคนอยู่ที่นี่ส่วนมากจิตยังว่างอยู่ แต่ว่างเป็นการชิมลองอย่างนี้ให้ขยันดู.

เพราะฉะนั้นในนิเทศของการปฏิบัติ อานาปานสติ ตอนจิตตานุปัสสนาที่ว่า เพ่งดูจิตตามที่เป็นจริงอย่างไรนั้นจึงมีตอนกล่าวถึงว่า ถ้าจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ ถ้าจิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ ถ้าจิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าจิตหดหู่ จิตไม่หดหู่ก็รู้ว่าจิตไม่หดหู่ จิตวิมุติก็รู้ว่าจิตวิมุติ จิตไม่วิมุติก็รู้ว่าจิตไม่วิมุติ นี้คือความหมายของคำว่าว่าง หรือไม่ว่างนั่นเอง. ให้เราดูที่จิตของเรานี้กำลังวิมุติ คือว่างจากสิ่งทั้งปวงอยู่ หรือว่าจิตของเรากำลังถูกจับกุม ยึดถืออยู่ด้วยสิ่งใด.

ในการปฏิบัติขั้นต้นเพียงขั้นนั้น ก็ยังสอนให้ดูจิตที่ว่างหรือจิตที่วิมุติอยู่แล้ว ซึ่งมันมีให้ดูในภายใน ไม่ใช่คาดคะเนเอาตามตัวหนังสือที่เคยอ่าน.

เพราะฉะนั้นเป็นอันว่านิพพานหรือความว่าง หรือสุญญตานี้ มีให้ดู เป็นสิ่งที่มีให้เราดูได้ แม้ในขณะที่เป็นปุถุชนอย่างนี้ เพราะว่ามันมีความว่างอย่างตทังควิมุตติอยู่บ้าง คือบังเอิญเหมือนอย่างที่กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้เรียกว่าบังเอิญเป็น **ตทังควิมุตติ.** ถ้าได้แวดล้อมอะไรอย่างนี้ แล้วจิตยังว่างอยู่อย่างนี้ก็ว่างเหมือนกัน. หรือถ้าใครไปทำสมาธิถูกวิธี จิตมันว่างสบายไปหมด ยิ่งกว่าความสุขชนิดไหนหมดก็ยังได้ นั่นเป็น **วิกขัมภนะวิมุตติ.** ไม่ต้องพูดถึง **สมุจเฉทวิมุตติ** ที่เป็นของพระอรหันต์ เราก็ยังมีความว่างมาดูเป็นตัวอย่างได้ เหมือนกับตัวอย่างสินค้าของพระพุทธเจ้า ถ้าใครสนใจก็พอจะหาดูได้จากตัวของตัวเอง

เพราะฉะนั้น เราควรจะทำอานาปานสติไปตามลำดับของกายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานุปัสสนา มันเป็นการชิมความว่างเรื่อยไปตั้งแต่ต้นจนปลายทั้งนั้น. ในที่สุดมันก็จะเข้าใจความว่าง เพราะมองเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่น แล้วจิตก็จะหันไปพอใจในอายตนะนั้น คือนิพพานหรือความว่างขึ้นมาได้ทันที.

นี่แหละเรียกว่าเราดูความว่างไปได้เรื่อย ๆ ดูสุญญตาไปได้เรื่อย ๆ ก่อนที่จะถึงปรมะสุญญตา เป็นการก้าวหน้าไปตามกฎของมันเอง หรือว่ากฎของธรรมชาติเองที่ว่ารู้เห็นสิ่งใด ด้วยตนเอง อย่างมั่นคง แล้วก็เป็นไปได้อย่างมั่นคง ไม่โยกเยกเหมือนความรู้ที่มาจากการได้ยินได้ฟัง หรือว่าเป็นความรู้ที่เป็นมายา ทำนองนั้น.

ที่นี้ที่จะเป็นความสุขขึ้นมาได้อย่างไรนั้น เราไม่ต้องทำหรอก เราไม่ต้องอธิ-

บาย หรือไม่ต้องไปทำให้ยุ่งยาก เราทำให้ว่างเถอะมันก็พอแล้ว คือทำให้ว่างจากโลภะ โทสะ โมหะ คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเรา แล้วมันก็ว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ. เมื่อว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ ก็คือว่างจริง ๆ มันเป็นคำ ๆ เดียวกัน เมื่อนั้นความทุกข์ทั้งปวงก็จะหมดไป แม้แต่กรรมก็ยังหมดไปเอง.

ในบาลีอังคุตตรนิกายยืนยันในข้อที่ว่า **กรรมหมดไปเอง ในเมื่อว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ หรือว่างจากตัวกู—ของกู** ซึ่งพูดกันให้สั้น ๆ ในที่นี้ก็ว่า ถ้ามันว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา—ว่าของเราแล้ว กรรมก็จะหมดไปเอง ซึ่งหมายความว่าหมดไปทั้งกรรม และวิบากของกรรม และกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม มันหมดพร้อมกันไปเอง.

เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องไปกลัวกรรม กลัวจะต้องเป็นไปตามกรรม เราไม่ต้องไปสนใจกับเรื่องกรรม แต่เราสนใจกับความว่าง ทำความว่างให้แก่ตัวกู และของกูได้ แล้วกรรมย่อมสลายไปหมดสิ้น ไม่มีการที่จะต้องเป็นไปตามกรรม.

นี่แหละจุดนี้เป็นสิ่งที่สามารถทำให้คนอย่างองคุลีมาลเป็นพระอรหันต์ได้ที่ตรงนั้น. อย่าอธิบายผิด ๆ อย่างที่เขาอธิบายกันว่า ไม่ฆ่าคนแล้วก็เป็นพระอรหันต์หรือว่าพระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่องคุลีมาลว่า ฉันหยุดแล้ว แกไม่หยุด แกไม่หยุดก็คือยังฆ่าคนอยู่ แล้วองคุลีมาลก็หยุดฆ่าคน แล้วจึงเป็นพระอรหันต์.

อย่างนี้คนนั้นอธิบายเอาเองต่างหาก แล้วยังเป็นการตู่พระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง เพราะคำว่า **"หยุด" ของพระพุทธเจ้านี้ ท่านหมายถึงหยุดการมีตัวกู หยุดมีของกู** หยุดมีตัวเรา หยุดมีของเรา หยุดความยึดมั่น มันคือความว่าง เพราะฉะนั้นความว่างนั้นแหละ คือความหยุด ความหยุดชนิดนี้เท่านั้นที่จะทำองคุลีมาลให้เป็นพระอรหันต์ ไม่ใช่หยุดฆ่าคน.

หยุดฆ่าคนนั้นใคร ๆ ก็ไม่ฆ่าคนอยู่แล้ว ทำไมไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะเหตุที่ว่าความหยุด หรือหยุดที่แท้นั้นมันคือความว่างจนไม่มีตัวเราที่จะอยู่ที่ไหน หรือจะไปที่ไหน หรือจะมาที่ไหน หรือจะทำอะไร นั่นมันจึงจะหยุดแท้ ถ้ายังมีตัวเราอยู่แล้วมันหยุดไม่ได้.

เพราะฉะนั้นเราควรจะเข้าใจคำว่าว่างนี้ คือคำ ๆ เดียวกับคำว่าหยุด ที่พระพุทธเจ้าสั่งองคุลีมาลคำเดียวแล้วกลายเป็นพระอรหันต์ไปได้ ทั้งที่ฆ่าคนมามือยังเลือดแดง ๆ อยู่ หรือว่าแขวนคะแนนคนที่ฆ่าไปแล้วด้วยกระดูกนิ้วมืออยู่ที่คอตั้ง ๙๙๙ หรือ ๙๙ ซึ่งแปลว่ามันมากเต็มที นั่นแหละคือไม่หยุด มันมีความยึดมั่นถือมั่นอะไร จนวิ่งป่วนไปหมดไม่หยุด. ทีนี้กรรมจะหมดไปเองหรือว่าจะถึงความหยุด ก็ต้องอาศัยคำ ๆ เดียว คือความว่างจากตัวกูของกู ไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งปวง.

การกระทำให้ว่างนี้ จัดว่าเป็นการทำโยคะในทางพุทธศาสนา ก็ได้ คือเราดูกันที่ตัวการกระทำให้ว่างนี้นี่แหละเรียกว่าโยคะ. มันเป็นโยคะสูงสุด ถึงขั้นที่เรียกว่ายอดของโยคะ กล่าวคือชั้น **ราชะโยคะ** อะไรนั้น. ในที่เช่นนี้ แม้เราจะยืมคำว่าราชะโยคะในฝ่ายเวทานตะมาใช้ ซึ่งมีความหมายว่ายอดสุดของโยคะ แต่ราชะโยคะอย่างเขามีตัวตนถึงที่สุด.

สำหรับพุทธศาสนาเราโดยเหตุที่ **พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสัจทัศนะ คือโยคะ** นั่นก็แปลว่า โยคะในพุทธศาสนานี้ก็มี แต่มันหมายถึงการทำความว่างให้แจ้งออกมาให้ปรากฏออกมา เพราะฉะนั้นการกระทำอันใดที่เป็นไปเพื่อให้ความว่างปรากฏขึ้นมาแล้ว การกระทำอันนั้นเรียกว่า "โยคะ" ได้เหมือนกัน.

ถ้าใครจะอยากใช้คำว่าโยคะ หรือชอบพูดถึงโยคะ อยากมีโยคะอะไรนี้ ต้องมีให้ถูกอย่างนี้ จึงจะสมกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า โยคะคืออริยสัจทัศนะ—การทำของจริงที่สุดให้ปรากฏออกมาเรียกว่า โยคะ แล้วเราก็เอามาใช้กันกับการทำทุกอย่างในทางจิตใจ เพื่อให้หยุดความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเราเสีย นี่แหละคือ โยคะ. เราจะเอาคำว่าโยคะคำไหน ของพวกอื่นมาใช้มาเรียกก็ได้ทั้งนั้น มันจะมีความหมายที่ปรับให้เข้ากันได้ทั้งนั้น อย่าง **กรรมโยคะ** ให้ทำความไม่เห็นแก่ตัว ให้ประพฤติประโยชน์ของผู้อื่นตายไป อย่างนี้เราก็มี. ถ้าว่าเราอย่ามีตัวเรา มีของเรา เราอย่ามีความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเราอย่างนี้ เราทำไปเถอะมันจะเป็นกรรมโยคะไปหมด.

แม้จะเป็นโยคะชั้นต่ำ ๆ เตี้ย ๆ คือการทำบุญ ทำกุศล ทำความดี ความงาม เสียสละแก่ผู้อื่น ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อย่างนี้ ต้องทำด้วยจิตที่ว่าง ว่างจากตัวกู

ว่างจากของกู อย่าให้ความรู้สึกแล่นหรือน้อมเอียงไปในทางว่าของฉัน หรือตัวฉัน มันก็เป็นโยคะไปหมด.

นี่แปลว่า ไม่ต้องแสวงหาโยคะอย่างอื่น จะเป็นชื่อสักกี่สิบโยคะ กี่ชนิดโยคะก็ตาม ต้องมามี ต้องเป็นอันทำโยคะทั้งสิ้น กล่าวคือการทำตัวตนหรือของตนให้หมดไป คือทำความว่างให้ปรากฏขึ้นมา.

เท่าที่กล่าวมา ค่อนข้างจะยืดยาวนี้ ก็เพื่อจะให้เข้าใจเรื่อง "ความว่าง" คำเดียว. ความว่างจากกิเลส ก็คือว่างจากความรู้สึกว่าตัวกู หรือของกู แล้วว่างจากความทุกข์นั้นมันแน่นอน เพราะเมื่อมันว่างจากกิเลสแล้วก็ว่างจากความทุกข์ ว่างจากตัวของกูอย่างเดียวนั้นจะว่างหมดจากทุกสิ่ง. และสภาพอันนั้นมันเป็นนิโรธธาตุ ไม่ใช่ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่อากิญจัญญายตนะ ไม่ใช่อากาสานัญจายตนะ ไม่ใช่วิญญาณัญจายตนะอะไรเยอะแยะ ล้วนแล้วแต่พระพุทธเจ้าท่านปฏิเสธว่ามันไม่ใช่ทั้งนั้น มันมีแต่นิโรธธาตุ เป็นความว่างจากตัวกู — ของกู เป็นที่ดับแห่งกรรม เป็นที่ดับแห่งกิเลส เป็นที่ดับแห่งความทุกข์.

ข้อสุดท้ายที่เราจะต้องนึก ก็คือว่า สิ่งนี้เป็นของที่เนื่องกันอยู่กับทุกสิ่งดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น อย่าลืมเสียว่า ทุกสิ่งไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ ธรรมะก็ไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติ ธรรมดา หรือความที่มันเป็นเช่นนั้นเอง เป็นตถาตา เพราะฉะนั้นมันจึงว่างจากตัวตนของตนอยู่แล้ว.

ธรรมะประเภทโง่ ประเภทหลง ประเภทอวิชชานี้มันโผล่ขึ้นมาเรื่อย เพราะการเป็นอยู่ หรือชีวิตประจำวันหรือวัฒนธรรมของเราสมัยนี้ มันให้โอกาสแก่ธรรมฝ่ายตัวกู ฝ่ายของกู คือฝ่ายอวิชชา ไม่ได้ให้โอกาสแก่ฝ่ายวิชชา เพราะฉะนั้น เราจึงต้องถูกลงโทษด้วย Original sin คือบาปดั้งเดิมของเรา ที่พอเกิดมาแล้วก็มีแต่จะหลงไปในทาง Autonomy นี้เรื่อยไป ไม่เข็ดหลาบ. แม้เป็นหนุ่มเป็นสาวก็ยังไม่รู้สึก เป็นกลางคนแล้วก็ยังไม่รู้สึก เป็นคนแก่คนเฒ่าแล้วก็ยังไม่รู้สึกก็มี. ถ้าอย่างไรก็ควรที่จะรู้สึกในเมื่อกลางคน หรือเมื่อยามแก่เฒ่า จะได้พ้นโทษ จะได้ออกจากกรงขังแห่งวัฏฏสงสาร จะได้รับอิสรภาพ สู่ที่โล่งที่แจ้ง ที่ไม่มีขอบเขต ไม่มีอะไรจำกัด.

เมื่อพุทธศาสนาแผ่ไปถึงเมืองจีน คนจีนสมัยโบราณเขามีสติปัญญาเฉลียวฉลาด

รับเอา ได้เกิดวรรณกรรมอย่างของเว่ยหล่าง หรือของฮวงโปขึ้นมา อธิบายเรื่องจิต เรื่องธรรมะ เรื่องพุทธะ เรื่องหนทาง เรื่องความว่างให้เข้าใจกันได้ด้วยถ้อยคำเพียงไม่กี่คำ. คือโผล่ขึ้นมาประโยคแรกก็ชี้ว่า **จิตก็ดี ธรรมะก็ดี พุทธะก็ดี หนทางก็ดี ความว่างก็ดี คือสิ่งเดียวกัน** มันเท่านี้ก็พอแล้วไม่ต้องพูดอะไรอีกแล้ว. ประโยคเพียงเท่านี้พอแล้ว มันเท่ากับพระไตรปิฎกทั้งหมดได้เหมือนกัน แต่มันไม่อาจเข้าใจเลยก็ได้.

ยิ่งพวกเราที่ศึกษาปฏิบัติกันอยู่ในแบบนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเข้าใจประโยคนี้ได้เลย ควรที่จะละอาย มีหิริโอตตัปปะในเรื่องนี้กันเสียบ้าง มันจะได้ดีเร็ว ๆ. และยิ่งกว่านั้นพุทธบริษัทเมืองจีนยังพูดก้าวไปถึงว่า **ความว่างนี้มันเป็นอยู่แล้ว แต่เราไม่เห็นเอง**

อาตมาอาจจะพิสูจน์ได้เหมือนกับที่พูดอยู่แล้วอยู่เล่าว่า ทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี่มีจิตว่างอยู่แล้วในขณะนี้ แต่ก็หามองเห็นไม่ และไม่ยอมรับว่านี่เป็นความว่างเสียด้วยซ้ำไป.

นี่แหละฮวงโปจึงด่าว่า คนพวกนี้เหมือนกับคนที่เพชรติดอยู่หน้าผากแล้วก็ไม่รู้ แล้วก็เที่ยววิ่งหาไปรอบ ๆ โลก หรือบางทีก็นอกโลก ไปหาที่เมืองนรก เมืองสวรรค์ เมืองพรหมโลก เมืองอะไรต่ออะไร หารอบ ๆ โลกมนุษย์นี่ยังไม่พอ ยังไปเที่ยวหาเสียหลาย ๆ โลก ทำบุญสักหมื่นบาท แล้วก็จะได้ไปสวรรค์ ก็จะไปพบอะไรที่ต้องการ. อย่างนี้ เรียกว่ามันไม่ดูของที่ติดอยู่แล้วที่หน้าผาก แล้วก็จะไปหาที่รอบ ๆ โลก หรือโลกอื่น ๆ ไปอีก. เพราะฉะนั้นขอให้ดูให้ดีสักหน่อยเท่านั้น ว่ามันอยู่ที่หน้าผากแล้วอย่างไร แล้วมีวิธีที่จะคลำพบสิ่งที่อยู่ที่หน้าผากแล้วได้อย่างไร.

พอพูดเรื่องวิธีคลำให้พบ เขาก็พูดอย่างเหมือนเมฆหรืออะไรทำนองนั้นยิ่งขึ้นไปอีก ว่าไม่ต้องทำอะไร คืออยู่นิ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร แล้วมันก็จะว่างอยู่เอง.

คำว่า **อยู่นิ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไรนี้ มันมีความหมายมากอยู่** คือว่าเรามันซุกซน เรามันสัปดน เที่ยวรับเอาอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเข้ามา แล้วรับเข้ามาแล้วยังโง่พอที่จะเปิดโอกาสให้ธรรมะฝ่ายอวิชชานั้น ขึ้นนั่งแท่นบัญชางานเสียเรื่อย มันจึงเป็นไปแต่ในทางยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู — ว่าของกู เรียกว่าซนไม่อยู่นิ่ง ๆ

ถ้าอยู่นิ่ง ๆ ก็หมายความว่าไม่รับเอาอารมณ์เข้ามา หรือว่าอารมณ์มากระทบก็ให้มันตายด้าน เหมือนคลื่นกระทบฝั่ง. เมื่อตาเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็นเป็นต้น นี้เรียกว่ามันไม่รับเข้ามา. หรือว่าทำอย่างนั้นไม่ได้ มันเลยไปเป็นเวทนา คือพอใจหรือไม่พอใจเสียแล้ว ก็ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อย่าได้อยากต่อไปอีก ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ อย่างนี้ก็พอที่จะให้อภัยว่า ยังอยู่นิ่ง ๆ อยู่ได้ เรื่องมันจะได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น. ถ้าพอใจแล้วทำอะไรต่อไปยืดยาว เดี๋ยวตัวกูของกู ก็โผล่ออกมา หรือว่าถ้าไม่พอใจแล้วก็ทำอะไรไปตามความไม่พอใจ มันก็เป็นตัวกูของกูโผล่ออกมา มันก็วุ่นไปหมด และเป็นความทุกข์นี้เรียกว่าไม่อยู่นิ่ง ๆ

เพราะฉะนั้นคำว่าอยู่นิ่ง ๆ ของเว่ยหล่าง หรือฮวงโปก็ตามนั้น มันได้แก่การปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าสอนให้เห็นสิ่งทั้งปวงโดยความไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเรา — ว่าของเรานั่นเอง.

อยู่นิ่ง ๆ คำนี้มันมีความหมายอันเดียว อย่างเดียว กับประโยคที่ว่า *"สพฺเส ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย"* นั่นเอง เพราะว่าถ้าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นแล้ว ธุระอะไรจะไปยุ่ง หรือเข้าไปวุ่น หรือวิ่งเข้าไปที่สิ่งเหล่านั้นให้มันวุ่น ทำไมไม่อยู่นิ่ง ๆ เพราะฉะนั้นคำว่า *"อยู่นิ่ง ๆ"* จึงมีความหมายอย่างนี้.

เราจงดูให้เห็นความว่าง ที่พึงประสงค์ การที่กล่าวว่ามีความว่างชนิดที่ก่อให้เกิด ความหยุด หรือความสะอาด ความสว่าง ความสงบอะไรก็ตาม นี้ยังพูดอย่างสมมติ เพราะว่าถ้าพูดอย่างความจริง หรือพูดอย่างถูกต้องแล้ว มันไม่มีอะไรนอกจากความว่าง เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น แล้วความว่างนั้นมันไม่ก่อให้เกิดอะไร เพราะว่าความว่างนั้นมันเป็นตัวธรรมะ ตัวพุทธะ ตัวสังฆะ ตัวหนทาง ตัวสะอาด ตัวสว่าง ตัวสงบอะไรหมด อยู่ที่ตัวความว่างนั้น

ถ้ายังพูดว่าความว่างเป็นเหตุให้เกิดนั่นเกิดนี่แล้วก็ แปลว่าเรายังไม่รู้ถึงที่สุด **เพราะถ้าว่างถึงที่สุดแล้วมันไม่ต้องทำอะไร อยู่นิ่ง ๆ มันก็เป็น พุทธะ ธรรมะ สังฆะ สะอาด สว่าง สงบ นิพพาน อะไรในตัวนั่นเอง** ในตัวที่ไม่ปรุงแต่งให้เป็นอะไรขึ้นมานั่นเอง.

เมื่อจะสอนคนเขลา ๆ โดยวิธีที่ง่ายที่สุด ให้รู้จักสังเกตความว่างนั้น ฮวงโปได้ให้ปริศนาไว้อันหนึ่งว่าให้ดูที่จิตของเด็กก่อนที่จะปฏิสนธิ อาตมาก็ฝากท่านทั้งหลายไว้ให้ไปหาดู จิตของเด็กที่ก่อนจะมาปฏิสนธิในครรภ์นั้นมันอยู่ที่ไหน ถ้าหาอันนี้พบแล้วจะหาความว่างพบง่าย ๆ เหมือนกับคลำพบของที่มีอยู่ที่หน้าผากแล้ว.

ขอสรุปว่า เรื่องความว่างนี้ ไม่ใช่เรื่องอื่น คือเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา จะว่าพระพุทธเจ้าหายใจเข้าออกอยู่ด้วยความว่าง หรือว่ามันเป็นทั้งหมดของพุทธ-ศาสนา เป็นความรู้ เป็นการปฏิบัติ เป็นผลของการปฏิบัติ ถ้าเรียนก็ต้องเรียนเรื่องนี้ ปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่ออันนี้ ได้ผลมาก็ต้องเป็นอันนี้ แล้วในที่สุดเราก็จะได้สิ่งที่ควรจะได้ที่สุด ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ เพราะว่าเมื่อเข้าถึงความว่างได้นั้นมันก็หมดปัญหา มันไม่ใช่อยู่ข้างบนหรือไม่ใช่อยู่ข้างล่าง หรือมันไม่ใช่อยู่ที่ไหน มันไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร ควรหุบปากมากกว่า แต่เราก็ยังต้องพูดว่าเป็นสุขที่สุดอยู่นั่นเอง.

เพราะฉะนั้นจะต้องระวังให้ดี เรื่องนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง กับนิพพานคือว่างอย่างยิ่งนั้น จะต้องจับความหมายให้ถูกต้อง อย่าเอาความสุขตามความหมายที่เคยชินกันมาก่อน. เหมือนกับพวกก่อนพุทธกาลโน้นไพล่ไปเอาความสมบูรณ์ถึงที่สุดทางกามารมณ์มาเป็นนิพพานก็เคยมี. ไปเอาความสุขทางฝ่ายรูป ความสุขจากรูปสมาบัติ เป็นนิพพานมาแล้วก็มี พระพุทธเจ้าท่านต้องให้ออกมาเสีย คือเอาเนกขัมมธาตุเป็นเครื่องมือออกมาจากกาม เอารูปธาตุเป็นเครื่องมือออกจากความหลงใหลในรูปสมาบัติ แต่ในที่สุดก็เอานิโรธธาตุเป็นเครื่องออกมาเสียจากสังขตะคือความวุ่นนานาชนิด มาสู่ความว่าง.

ท่านจะเข้าใจได้หรือไม่ จะปฏิบัติได้หรือไม่ย่อมเป็นเรื่องของท่านทั้งหลายเอง อาตมามีหน้าที่แต่จะกล่าวไปตามที่มันมีอยู่อย่างไร. การรู้ และการเข้าใจ และการปฏิบัติย่อมตกเป็นของท่านทั้งหลาย.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้.

ธรรมกถาในโอกาสพิเศษ ณ ชุมนุมศึกษาพุทธธรรม (ศิริราช)
ในอุปการะของคณะแพทย์ศาสตร์และศิริราชพยาบาล
มหาวิทยาลัยแพทย์ศาสตร์

เรื่อง
วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง

พระราชชัยกวี (ภิกขุ พุทธทาส อินทปัญโญ)

แสดง ณ หอประชุมราชแพทยาลัย ศิริราชพยาบาล ธนบุรี
วันที่ ๒๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๕

ท่านสาธุชนผู้มีความสนใจในธรรมะทั้งหลาย

การบรรยายในวันนี้ จะได้กล่าวเฉพาะ **วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง.** หลักทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับความว่างมีอยู่อย่างไร ได้อธิบายพิจารณากันแล้วอย่างละเอียดเมื่อคราวก่อน คราวนี้จึงเหลืออยู่แต่วิธีปฏิบัติอย่างไรจึงจะสำเร็จประโยชน์แก่คนทั่ว ๆ ไปทุกคน แม้ที่มีการศึกษาน้อย แม้ที่ไม่ได้เล่าเรียนปริยัติโดยตรง

หัวข้อของเรื่องมีอยู่ว่า "วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง" เพราะฉะนั้นจะต้องสนใจคำว่า **"เป็นอยู่ด้วยความว่าง"** มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยสุญญตาก็ได้ แล้วแต่จะเรียก. เมื่อเอ่ยชื่อถึงสุญญตา ก็ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงความว่าง เพราะเป็นคำภาษา

บาลี ภาษาไทยเราก็ว่าความว่าง. ทีนี้จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะมีชีวิตเป็นอยู่ได้ด้วยความว่าง หรือเป็นจิตที่ว่าง ?

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะต้องรู้จักสังเกตให้ละเอียดละออสักหน่อย คือจะต้องสังเกตคำบางคำให้เข้าใจความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ คำว่า **รู้** คำว่า **เห็นแจ้ง** คำว่า **เข้าถึง** คำว่า **เป็นอยู่ด้วย** หรือคำว่า **มีความว่างอยู่ กำลังว่างอยู่** และคำว่า **เป็นความว่าง** เสียเอง. พูดโดยโวหารชาวบ้านธรรมดาก็ว่า เรารู้ คือเรารู้ความว่าง เราเห็นแจ้งก็คือเราเห็นแจ้งความว่าง เราเข้าถึงก็คือเข้าถึงความว่าง เราเป็นอยู่ด้วย ก็คือเป็นอยู่ด้วยความว่าง เรากำลังว่างอยู่ ก็คือเรากำลังว่างอยู่ด้วยความว่างนั่นเอง หรือว่าเราเป็นตัวความว่างเสียเอง. บรรดาที่ออกชื่อว่า ว่าง—ว่าง ทั้งหมดนี้ มันมีความหมายตื้นลึกกว่ากันอย่างไร ? แล้วจะมองเห็นกันในแง่ไหน จึงจะเป็นความหมายอย่างเดียวกันหรือในระดับเดียวกันได้ ?

อันแรกอย่างว่า เรารู้ความว่าง คนทั่ว ๆ ไปก็มักจะคิดว่า เราเรียน เราพูด เราปรึกษาหารือกันเรื่องความว่าง ถ้าหมายเพียงเท่านั้นแล้วเรารู้ความว่างอย่างนี้ยังไม่ถูก.

คำว่า "**รู้**" ในภาษาธรรมะนั้น ไม่ได้หมายถึงรู้เพราะเรียน เพราะฟังหรืออะไรทำนองนั้น หรือแม้แต่พูดว่าเราเข้าใจความว่าง ก็ยังไม่ใช่การรู้ถึงความว่างอยู่ดี.

คำว่า "**รู้**" คำว่า "**เข้าใจ**" ตามภาษาชาวบ้านตามธรรมดานี้ เป็นเรื่องอ่าน ๆ ฟัง ๆ คิด ๆ นึก ๆ คำนวณไปตามเหตุผลกันทั้งนั้น กิริยาเหล่านี้ใช้กันไม่ได้กับการรู้ความว่าง.

การรู้ความว่างนั้นต้องหมายถึงรู้สึกต่อความว่าง ที่จิตกำลังว่างอยู่จริงๆ เราต้องรู้ต่อสิ่งที่กำลังมีอยู่แก่จิตใจจริง ๆ ถ้าเรารู้ความว่างก็ต้องมีความว่างปรากฏอยู่ในขณะนั้น แล้วเรารู้ว่ามันเป็นอย่างไร อย่างนี้จึงเรียกว่า "รู้ความว่าง"

ที่เราฟังกันมาตั้งสองครั้งแล้ว และเอาไปคิดไปนึกดูตามเหตุผลว่า มันควรจะเป็นได้ หรือมันเป็นสิ่งที่อาจจะเป็นได้อย่างนั้น ๆ อย่างนี้ยังไม่เรียกว่า "ความรู้" ในที่นี้ แต่ก็เป็นความรู้หรือเป็นความเข้าใจตามภาษาธรรมดา. คำว่ารู้ในที่นี้ขอให้ถือว่ามีความหมายเฉพาะ ตามหลักของธรรมะในพระพุทธศาสนา.

ถ้ารู้ธรรมะก็หมายความว่า กำลังมีธรรมะอยู่ทีเดียว และรู้สึกต่อธรรมะนั้นอยู่ จึงจะเรียกว่ารู้ธรรมะในที่นี้ก็เหมือนกัน รู้ความว่างก็หมายถึงมีความว่างปรากฏอยู่ในความรู้สึก.

เพราะฉะนั้นจึงได้แนะให้สังเกต แนะแล้วแนะอีกในคราวก่อน ๆ นั้นว่า ในขณะใดที่จิตมีความว่างอยู่บ้าง แม้ไม่ใช่ว่างเด็ดขาด ไม่ใช่ว่างสมบูรณ์ ก็ขอให้รู้จักมันไว้เรื่อย ๆ ในฐานะที่มันมีอยู่มากเหมือนกันในวันหนึ่ง ๆ หากแต่ว่ามันยังไม่แน่นอน ไม่เป็นความว่างที่เด็ดขาดตายตัวลงไป ยังกลับไปกลับมาอยู่ แต่แม้กระนั้นก็ยังเป็นการดีมาก **ถ้าใครอุตส่าห์สังเกต** สนใจรู้จักความว่างในทำนองอย่างนั้นไปก่อน จะเป็นเหตุให้พอใจในความว่าง และเป็นการง่ายที่จะปฏิบัติให้ลุถึงจริง ๆ เพราะฉะนั้นในที่นี้ **คำว่า เรารู้ ความว่าง จึงหมายถึงว่ามีความว่างปรากฏอยู่ในความรู้สึก.**

ทีนี้คำว่า **เห็นแจ้งความว่าง** ก็ต้องอย่างเดียวกันอีก คือเห็นแจ้งประจักษ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อเรารู้สึกว่าว่างอย่างไรแล้ว เราพิจารณาดู หรือว่าเราทำความรู้สึกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเห็นแจ้ง หรือเห็นแจ้งแทงตลอดคือรู้อย่างทั่วถึง.

สำหรับคำว่า **เราเข้าถึงความว่าง** ก็อย่างเดียวกันอีก หมายความว่าในขณะที่เราได้เข้าถึงความว่าง พูดอย่างสมมติก็ว่า เราเข้าถึงความว่าง ถ้าพูดอย่างความจริงอย่างไม่ใช่สมมติก็ว่า จิตเข้าถึงความว่าง หรือว่าความรู้สึกนั้นเป็นผู้รู้สึกต่อความว่างและเข้าถึงความว่าง.

สำหรับ คำว่า **เป็นอยู่ด้วยความว่าง** นั้น ย่อมหมายถึงสุญญตาวิหาร คือการเป็นอยู่ มีลมหายใจอยู่ เป็นความรู้สึกต่อความว่างนั้นตลอดเวลา อย่างนี้เรียกว่าเป็นอยู่ด้วยความว่าง.

คำว่า **ว่างอยู่** ก็หมายความว่า ไม่มีความรู้สึกว่าตัวว่าตน ว่าของตัวหรือของตน ตัวเราหรือของเรา ตัวกูหรือของกูเหล่านี้ ซึ่งเป็นการปรุงแต่งของตัณหาอุปาทาน. เมื่อว่างจากสิ่งเหล่านั้นอยู่ก็คือว่างอยู่. อะไรมันว่าง? ก็หมายถึงจิตอีกนั่นเองว่าง คือว่างอยู่จากความรู้สึกว่า ตัวตนหรือว่าของตน ไม่มีทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียด. อย่างหยาบเราให้ชื่อมันว่าตัวกูของกู อย่างละเอียดเราให้ชื่อมันว่าตัวตนของ

ตน. ถ้าจิตมีความว่างถึงขนาดว่า ไม่มีตัวตนอย่างละเอียด ก็เรียกว่า **เป็นความว่างเสียเอง** คือว่าจิตนั้นเป็นความว่างเสียเอง.

สมกับที่คำสอนในพุทธศาสนาบางพวกบางนิกายเขาพูดว่า จิตคือความว่าง ความว่างคือจิต; ความว่างคือพุทธะ พุทธะคือความว่าง; ความว่างคือธรรมะ ธรรมะคือความว่าง; มันมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น.

เป็นอันว่าอะไรทั้งหมดทั้งสิ้นในบรรดาที่เรารู้จักนี้ไม่มีอะไร มีแต่ความว่าง ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นต่อไป โดยการพิจารณาคำว่า "ว่าง" นี้ กันอีกครั้งหนึ่ง.

คำพูดว่า **ว่าง หรือ ความว่าง นี้ มันเล็งถึงของ ๒ สิ่ง** คือเล็งถึงลักษณะ ๒ ลักษณะ คำว่า **ว่างในลักษณะที่หนึ่ง** นั้น หมายถึงลักษณะของสิ่งทั้งปวง ขอให้กำหนดจดจำว่า ลักษณะของสิ่งทั้งปวงคือความว่าง.

คำว่าสิ่งทั้งปวงนี้จะต้องเข้าใจให้ถูกต้อง ว่ามันหมายถึงทุกสิ่งจริง ๆ. คำว่าทุกสิ่งนี้หมายถึงทั้งรูปธรรมและนามธรรม อย่างที่จะใช้โวหารเรียกว่า นับตั้งแต่ฝุ่นอนุภาคเล็กนิดหนึ่งขึ้นไป จนกระทั่งของมีค่า จนกระทั่งนามธรรม จนกระทั่งนิพพานเป็นที่สุด. จากฝุ่นอนุภาคหนึ่งไปจนถึงนิพพานเป็นที่สุด นี้เรียกว่าสิ่งทั้งปวง.

ทีนี้สิ่งทั้งปวงทุกสิ่ง ๆ แต่ละสิ่ง ๆ นี้มีลักษณะคือความว่าง. ความว่างความหมายที่หนึ่งเป็นอย่างนี้ ต้องเข้าใจให้ดีเหมือนกัน ว่าในฝุ่นเม็ดหนึ่งมันมีความว่างจากตัวตน. ทีนี้สูงขึ้นมาจะเป็นในเงินในทอง ในเพชรพลอยอะไรก็ตาม นี้มันมีความว่างจากตัวตนเป็นลักษณะของมัน. กระทั่งมาเป็นเรื่องจิตเรื่องใจ เรื่องความคิดนึก ความรู้สึกในสิ่งเหล่านั้นแต่ละสิ่ง ก็มีความว่างเป็นลักษณะของมัน คือว่างจากตัวตนนั่นเอง. กระทั่งถึงการเรียน หรือการปฏิบัติธรรมะ มีลักษณะเป็นความว่างจากตัวตน. กระทั่งถึงสิ่งที่เรียกว่า มรรคผล นิพพานเป็นที่สุด คือมีลักษณะที่เป็นความว่างจากตัวตนอยู่ที่นั่นด้วยกันทั้งนั้น แต่แล้วเราไม่เห็นเอง. แม้แต่นกกระจอกที่กำลังบินไปบินมาอยู่นี้ ก็มีลักษณะแห่งความว่างโดยสมบูรณ์อยู่ที่นกกระจอกนั้น แต่เราก็ไม่เห็นเอง.

ขอให้คิดดู ให้พิจารณาดู ให้สังเกตดู ให้คำนวณดูจนกระทั่งเห็นว่า **ที่สิ่งทุกสิ่งมีความว่าง คือมีลักษณะแห่งความว่างแสดงอยู่ทั้งนั้น** แต่ว่าเรา

ไม่เห็นเอง แล้วจะโทษใคร? เหมือนอย่างปริศนาของพวกนิกายเซ็นที่เขาเรียกว่าโกอานนี้ อย่างมีพูดว่า *ต้นสนแก่คร่ำคร่าต้นหนึ่งกำลังแสดงธรรมอยู่* แม้อย่างนี้ก็หมายถึงข้อที่ว่า แม้แต่ต้นสนแก่นั้นมันก็แสดงความว่างได้เหมือนกัน คือมันมีความว่างเหมือนกับสิ่งทุกสิ่ง แต่คนก็ไม่มองเห็น หรือว่าไม่ได้ยินในข้อที่มันแสดงธรรม คือแสดงลักษณะของความว่างอยู่ทุกเมื่อ.

ขอให้เราจับให้ได้ว่า ความว่างนั้นมีอยู่ที่ทุกสิ่ง เพราะว่าเป็นลักษณะของสิ่งทุกสิ่ง สิ่งทุกสิ่งมีลักษณะคือความว่าง. นี่แหละคำว่าว่างในลักษณะทีแรก คือลักษณะของความว่างที่มีอยู่ที่สิ่งทุกสิ่ง จึงเรียกว่าว่าง นี่แหละเล็งถึงลักษณะของสิ่งทุกสิ่ง.

ทีนี้ลักษณะว่างอย่างที่สอง ว่างนี้เล็งไปยังลักษณะที่จิตกำลังไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร **ลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงนั่นแหละเรียกว่า "ความว่าง" เหมือนกัน.**

ข้อที่หนึ่งนั้นว่าสิ่งทั้งปวงมีลักษณะว่าง ว่างคือลักษณะของสิ่งทั้งปวง. ข้อที่สองนี้ชี้ไปยังว่างที่จิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งทั้งปวง.

ข้อนี้ให้เข้าใจว่า ตามธรรมดาแม้ตัวจิตเองมันก็ว่าง ว่างจากตัวตน แต่จิตนั้นไม่อาจจะรู้สึกว่าตัวมันเองว่าง เพราะมันมีอะไรมาหุ้มห่อรบกวนอยู่เรื่อย ได้แก่ความคิดปรุงแต่งที่เกิดขึ้น เพราะการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่นลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง เป็นต้นนั่นเอง จิตจึงไม่รู้สึกต่อความว่างในตัวมันเอง หรือต่อความว่างในสิ่งทั้งปวง. ต่อเมื่อใดจิตปลดเปลื้องสิ่งที่หุ้มห่อออกไปเสียได้หมด กล่าวคือปลดเปลื้องความยึดมั่นถือมั่น ด้วยความหลงด้วยความไม่รู้นั่นแหละออกไปเสียหมด เมื่อนั้นจิตก็มีลักษณะว่าง เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง.

ความว่างในลักษณะที่สองนี้จึงหมายถึงว่างที่เป็นลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ผิดกันกับอย่างที่หนึ่ง ซึ่งหมายถึงว่างที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง.

ว่างทั้งสองอย่างนี้มันเนื่องกัน ถ้าสิ่งทั้งปวงมันมีลักษณะโดยแท้จริง คือว่างจากตัวตนที่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะว่ามันว่างอย่างนี้ เราจึงเห็นความจริงว่ามัน

ว่างได้ ถ้าตามความจริงมันเป็นสิ่งที่ไม่ว่างจากตัวตนแล้ว เราก็ไม่อาจเห็นมันว่าว่างได้เลย.

แต่ที่นี้ตรงกันข้ามทั้งๆ ที่สิ่งทั้งปวงเป็นของว่าง เราก็เห็นเป็นไม่ว่างไปเสียหมด เพราะว่าจิตชนิดที่ถูกกิเลส ถูกอวิชชาห่อหุ้มนั้น ไปยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตนไปหมดไม่ว่าในอะไร แม้แต่ในฝุ่นสักเม็ดหนึ่ง อนุภาคน้อยๆ อันหนึ่งนี้ก็ยังยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตนของฝุ่นนั่นเอง รู้สึกเป็นบุรุษที่สองจากเราขึ้นมาทีเดียว เราเป็นบุรุษที่หนึ่งคือตัวเรา บุรุษที่สองคือสิ่งต่างๆ นอกจากตัวเรา นั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่ ล้วนแต่เป็นตัวเป็นตนของมันเองทั้งนั้น.

เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จักคำว่า "ว่าง" นี้ ว่ามันหมายถึงอะไรให้ถูกต้องที่สุด ซึ่งสรุปแล้วก็ให้รู้จักว่าว่างนี้คือลักษณะของสิ่งทั้งปวงอย่างหนึ่ง; แล้วว่างนี้คือลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง นี้อีกอย่างหนึ่ง.

ว่างทีแรกเป็นวัตถุแห่งความรู้หรือความเข้าถึง; ว่างที่สองคือจิตว่างนี้เป็นลักษณะของจิตที่ว่างเพราะเข้าถึงความจริง คือความว่างนั้น.

ดังนั้นจิตจึงมองเห็นความว่าง ในสิ่งทั้งปวงรวมทั้งตัวมันเอง มันจึงสลายไปเองเหลืออยู่แต่ความว่าง คือมันได้กลายเป็นความว่างเสียเอง และจะเห็นทุกๆ สิ่งเป็นความว่างหมด นับตั้งแต่ฝุ่นเม็ดหนึ่งไปถึงนิพพานอย่างที่กล่าวแล้ว. จะเป็นสิ่งของหรือเป็นคน หรือเป็นสัตว์ เป็นสถานที่ เป็นเวลา เป็นอะไรต่างๆ เป็นธรรมะ ไม่ว่าในลักษณะไหนหมด ล้วนแต่หลอมตัวเป็นสิ่งเดียว คือเป็นความว่าง เพราะความที่มารู้ความจริงข้อนี้. นี่คือความหมายของคำว่า "ว่าง".

เพราะฉะนั้นเท่าที่กล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายย่อมจะพอสังเกตหรือว่าจับได้ด้วยตนเองแล้วว่า คำว่า **ว่าง** นี้ **มันเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งตัวกู—ของกู.** คำว่า "ว่างๆ" นี้มันเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งความรู้สึกว่า ตัวเรา หรือของเรา; ว่างเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งตัวตน.

ตัวตนนั้นมันเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น. ไม่เห็นเป็นว่าง เห็นเป็นตัวตนขึ้นมาเสีย ก็เพราะความยึดมั่นถือมั่น ด้วยอวิชชา ด้วยกิเลส

จึงไปยึดมั่นถือมั่นโดยไม่ต้องแกล้งยึด. เพราะมันไม่รู้มันจึงเกิดความรู้สึกขึ้นมาเอง ไม่ใช่เราต้องไปตั้งเจตนายึดหรือตั้งข้ออย่างนั้นอย่างนี้ให้มันว่า มันเป็นตัวเป็นตน เมื่อจิตประกอบด้วยอวิชชาความไม่รู้แล้ว มันรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ เป็นตัวตนไปเสียหมดเอง ไม่ต้องแกล้งทำ ไม่ต้องเจตนาอะไร.

ถ้ามีความรู้ที่ถูกต้องเกิดขึ้น มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริงแล้ว มันก็จะเห็นของจริงคือความว่างนั่นแหละคือความดับไม่เหลือแห่งตัวตน. ฉะนั้นจึงได้กล่าวเพื่อเป็นหลักว่า *"ว่าง" นี้ = ดับไม่เหลือแห่งตัวตน.* เพราะฉะนั้นเราต้องสนใจคำว่า "ดับไม่เหลือ ๆ ๆ" นี้กันให้ถูกต้อง.

ดับอย่างไรเหลือ ดับอย่างไรไม่เหลือ ดับมีส่วนเหลือก็หมายความว่ามันเพียงแต่เปลี่ยนรูป จากรูปหนึ่งไปสู่รูปหนึ่ง รูปทีแรกดับไปมันก็มีเชื้อเหลืออยู่สำหรับเป็นรูปใหม่ เป็นรูปอื่น อย่างนี้เรียกว่า "ดับเหลือ" คือยังมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนี้แล้วไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งโน้นเรื่อยไป. อีกทีหนึ่งก็คือว่า สติปัญญาหรือความรู้ธรรมะที่ยังไม่ถึงที่สุดนั้น มันจะดับความยึดมั่นถือมั่นได้ แต่บางสิ่งบางอย่าง หรือบางส่วนโดยเอกเทศเท่านั้นเอง.

บางคนอาจเห็นว่าฝุ่นนี้ไม่ใช่ตัวตน แต่ไปเห็นนกกระจอกเป็นตัวตนก็ได้ ไม่ต้องพูดถึงคน เพียงเห็นสัตว์เป็นตัวเป็นตนก็ได้. และบางคนอาจมองเห็นต้นไม้หรือสัตว์ว่าไม่ใช่ตัวตน แต่ไปเห็นคนว่าตัวตนเข้าก็ได้. หรือว่าเห็นคนว่าตัวตนนี้บางทีก็ว่าร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตนแล้ว แต่ว่าส่วนจิตใจที่เป็นศูนย์กลางนั้นเป็นตัวตนอย่างนี้ก็ได้. อย่างนี้เรียกว่ามันดับไม่หมด มันดับบางส่วน เหลือเป็นตัวตน เหลืออะไรบางอย่างอยู่เสมอไป. กระทั่งถึงว่าจิตนี้ก็ไม่ใช่ตัวตน แต่ว่าคุณสมบัติอะไรบางอย่างของจิต เช่นธรรมะนี้เป็นตัวตนขึ้นมาก็ได้. หรือว่าถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ตัวตนแล้ว สิ่งที่อยู่ถาวรเป็นอนันตกาล เช่นนิพพานธาตุนี้เป็นตัวตนก็ได้; อย่างนี้ดับมีเชื้อเหลืออยู่เรื่อย. **จนกว่าเมื่อใดจะกวาดทิ้งไปหมด แม้แต่นิพพานธาตุก็ไม่ใช่ตัวตน อย่างนี้มันจึงจะเรียกว่าดับไม่เหลือแห่งตัวตน หรือดับไม่เหลือแห่งตัวกูที่จริง.**

เพราะฉะนั้นคำว่า *"ดับไม่เหลือแห่งตัวกู"* นี้ ก็คือการที่ไม่อาจเกิดความ

รู้สึกว่าตัวกูนั่นเอง. ถ้าเป็นการปฏิบัติต้องหมายความว่า เราปฏิบัติในทำนองที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกูขึ้นมาได้ ถ้าปฏิบัติอย่างนี้อยู่ได้เรื่อย ก็เรียกว่าดับไม่เหลือแห่งตัวกูได้เหมือนกัน. และ **การปฏิบัติที่ถูกต้อง และเป็นไปอย่างสมบูรณ์ถึงที่สุดนั้น ย่อมหมายถึงการปฏิบัติชนิดที่ตัวกู หรือความรู้สึกว่าตัวกูนี้ไม่มีทางเกิดอีกต่อไป** ก็แปลว่าไม่ให้ตัวกูเกิดขึ้นมาได้อยู่ตลอดเวลา ด้วยการกระทำที่ถูกต้องนั้น.

เท่าที่กล่าวนี้ก็พอจะเข้าใจกันได้ทุกคนว่า **คำว่าเกิดแห่งตัวกู** "เกิด" ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการเกิดจากท้องบิดามารดา แต่ **หมายถึงเกิดในห้วงความคิดนึกในทางจิต** เท่านั้น จะเรียกว่าปฏิสนธิ หรือจะเรียกว่าคลอดออกมา หรือจะเรียกว่าอะไรก็สุดแท้ ต้องหมายถึงปฏิสนธิ หรือคลอดออกมาในความรู้สึกเท่านั้น คือในความรู้สึกของจิตเท่านั้น.

อย่างเรารู้สึกว่าเราเป็นเราฉันเป็นฉันขึ้นมานี้มันรู้สึกที่ไหน ก็ขอให้เข้าใจว่ามันเกิดที่นั่นแหละ การเกิดหรือการคลอดออกมามันอยู่ที่นั่น. เพราะฉะนั้นการเกิดนี้จึงหมายถึงการเกิดในทางใจไม่ใช่เกิดทางเนื้อหนังร่างกาย.

ต้องเข้าใจว่าการเกิดทางเนื้อหนังร่างกาย แม้จะคลอดออกมาแล้วจากท้องแม่ แต่ถ้ายังไม่มีการเกิดทางจิตใจ คือไม่เกิดความรู้สึกว่า กูเป็นกู เราเป็นเราอย่างนี้แล้วละก็ให้ถือว่า **การเกิดทางร่างกายนั้นยังไม่มีความหมายอะไรเลย** ยังเหมือนกับก้อนอะไรก้อนหนึ่ง หรือคุ้นอะไรคุ้นหนึ่งเท่านั้น. จนกว่าเมื่อใดจะมีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นตัวตนเสียก่อน เมื่อนั้นเกิดทางร่างกายคุ้นนั้นจึงจะสมบูรณ์ คือในภายในมีความรู้สึกเป็นตัวตน.

เพราะฉะนั้นความเกิดมันจึงจำกัดความหมายอันแท้จริงอยู่ที่ความรู้สึกว่าตัวตนนั่นเอง เมื่อเด็กนั้นเกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อใดมีความรู้สึกว่าตัวตนอยู่ในใจ เมื่อนั้นเรียกว่าเขาเกิด. พอเขาไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนอย่างนั้น เมื่อนั้นก็คือเขาตายกลายไปเป็นคุ้น หรือเป็นก้อนอะไรทางเนื้อหนังอยู่ตามเดิม ความรู้สึกอย่างอื่นไม่อาจช่วยให้เกิดความหมายว่าตัวตนได้ จึงไม่อาจให้เกิดความหมายว่าเขาเกิดอยู่ได้ มันจึงเท่ากับเขาตายอยู่ แต่ประเดี๋ยวเดียวถ้ามีอะไรมากระทบ มีอารมณ์มากระทบแล้วก็เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัว

ตนขึ้นมาได้อีก เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิดขึ้นมาอีกและประเดี๋ยวเขาก็ตายไปอีก จึงว่าวันหนึ่ง ๆ เกิดได้หลายครั้งหลายหน.

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่างนั้นมันก็อยู่ตรงนี้เอง คืออยู่ตรงที่**ปฏิบัติอย่าให้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนขึ้นมาในดุ้นหรือในก้อนนี้ ในร่างกายก้อนนี้ดุ้นนี้** อย่าให้เกิดจิตใจชนิดที่เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวตนหรือเป็นตัวเราขึ้นมา. ปฏิบัติอย่างนั้น เรียกว่าปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง. ใจความมันมีอยู่อย่างนี้.

ทีนี้รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัตินี้ ก็ควรจะมองดูให้เห็น อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ว่าเราจะปฏิบัติอย่างไร ? ปฏิบัติในขณะไหน ? ที่ว่าปฏิบัติอย่างไรนั้น มันก็ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ว่าปฏิบัติอย่างที่ไม่เกิดแห่งตัวตน แต่ว่ายังไม่ชัดเจน จะต้องอธิบายพร้อมกันไปกับข้อที่ว่าจะปฏิบัติในโอกาสเวลาไหน ในขณะไหน อย่างไร เพราะฉะนั้นเราจึงแบ่งแยกการปฏิบัตินี้ว่า มีโอกาสปฏิบัติในขณะไหนบ้างให้เห็นชัดเป็นโอกาส ๆ ออกไป. เพราะฉะนั้น ในที่นี้จะขอแบ่ง เพื่อให้เห็นง่าย ๆ สัก ๓ โอกาสหรือ ๓ ขณะ คือ

— ในขณะตามปรกติ หรือโอกาสที่เป็นปรกติอย่างหนึ่ง.
— ในขณะที่มีอารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางผิวหนัง เป็นต้นนี้ อีกอย่างหนึ่ง เป็นอย่างที่สอง.
— แล้วอีกขณะหนึ่ง ซึ่งขอผนวกเข้าไว้เลย นี้คือขณะที่จะดับจิตที่เราเรียกกันว่า โอกาสจะตาย คือตายทางร่างกาย ตายชนิดที่เป็นความแตกดับของร่างกาย ในขณะที่จะตายอย่างนั้นมีการปฏิบัติสำหรับโอกาสนั้น อีกขณะหนึ่ง

นี่แหละขอทบทวนใหม่ว่า ขณะที่ไม่มีอารมณ์มากระทบทางตา ทางหู นี้อย่างหนึ่ง; แล้วในขณะที่มีการกระทบกับอารมณ์คือรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น นี้ก็อย่างหนึ่ง; แล้วอีกขณะหนึ่งก็คือขณะที่จะดับจิต คือ ตายอย่างชาวบ้านเรียก.

การปฏิบัติในโอกาสอย่างแรก คือ **ในขณะที่ปรกติ ไม่มีอารมณ์มากระทบนั้น เราจะทำอย่างไร ?** ก็ในขณะปรกติอย่างนี้ก็หมายถึง เมื่อเราทำการทำงานอะไรอยู่ตามปรกติลำพังของเรา. เวลาปรกติอย่างนี้เราจะทำการทำงานประจำวันอยู่ก็ได้

หรือว่าเราจะใช้เวลาปรกตินั้นไปทำกัมมัฏฐาน วิปัสสนาอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ นี่เรียกว่า ยังไม่มีอารมณ์มากระทบ ยังไม่มีปัญหาเรื่องที่อารมณ์มากระทบ. เราทำการงานตามประสาชาวบ้าน ๆ นี้อยู่ก็ได้ แต่ต้องในขณะที่ไม่มีอารมณ์มากระทบ. หรือเรามีเวลาว่างเราจะอ่านหนังสือก็ได้ เราจะคิดนึกอะไรก็ได้ จะทำวิปัสสนาก็ได้ นี่เราจะต้องปฏิบัติในลักษณะที่เป็นการศึกษา เป็นการทำให้เห็นแจ้งยิ่งขึ้น ว่าสิ่งทั้งปวงว่างอยู่อย่างไร แล้วจิตนี้มันจะว่างได้อย่างไร จิตจะไม่หลงผิดในสิ่งทั้งปวงได้อย่างไร ให้นึกคิดศึกษาด้วยตนเอง หรือไต่ถาม ปรึกษาหารือผู้อื่น อยู่เป็นประจำและทำไปเรื่อย.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้ทางปริยัติสำหรับผู้ที่เป็นชาวบ้านกระทั่งไม่รู้หนังสือ ไม่ได้เคยบวชเคยเรียนเรื่องปริยัติ ก็ยังมีวิธีลัดอีกแบบหนึ่ง ซึ่งก็มีความหมายแบบเดียวกัน มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกันคือให้รู้สิ่ง ๆ เดียวกัน คือรู้ความว่างของสิ่งทั้งปวงเหมือนกัน. แต่เราไม่อาจพูดถึงความว่างอย่างนั้นได้ เพราะเขาจะยิ่งไม่เข้าใจใหญ่.

เพราะฉะนั้นเราจึงพูดไปอีกทำนองหนึ่งว่า ให้ดูว่าสิ่งต่าง ๆ มีอะไรบ้าง ที่น่าเอาหรือน่าเป็น. ให้คนธรรมดาทั่วไปตามปรกตินั้น เป็นอยู่ด้วยการพิจารณาว่ามีอะไรบ้างที่น่าเอา—น่าได้ หรือว่าน่าเป็น. ที่ว่าเอาหรือได้นี้ เช่นได้เงิน ได้ของ ได้ทอง ได้เกียรติยศ ได้อำนาจวาสนานี้เรียกว่า เอาหรือได้. มีอะไรบ้างที่น่าเอาหรือน่าได้. แล้วมีอะไรบ้างที่น่าเป็น เป็นอย่างไรบ้าง ที่ว่า น่าเป็น เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเศรษฐี เป็นขอทาน เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นราษฎร เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา ,เป็นต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นอย่างไหนบ้างที่น่าเป็น.

เราต้องเข้าใจคำว่า "**เอา**" ว่า "**เป็น**" ให้ถูกต้องกัน.เสียก่อน. คำว่า **เอา** ว่า **เป็น** นี้ หมายความถึงยึดถือโดยตรง ถ้าไปรู้สึกว่าเอา หรือได้ นี้มันต้องมีความยึดถือที่จะเอามาเป็นของเรา จึงจะเข้าขั้นที่เรียกว่า "**เอา** หรือ **ได้**" เต็มตามความหมาย. เช่นเรา เอาเพชร เอาพลอย มากองไว้เต็มห้องอย่างนี้ ถ้าไม่มีความยึดถือว่าเราได้ เราเป็นเจ้าของ เราเอามาได้ อย่างนี้มันก็เท่ากับว่าไม่มีการเอา ไม่มีการได้ เพชรพลอยก็กองอยู่ที่นั่นเอง ไม่มีความหมายอะไร. ถ้าเกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นอุปาทานว่าตัวเรา

ตัวเราเอามาได้ ตัวเราได้มาแล้ว อย่างนี้มันจึงจะเรียกว่า "เอา" หรือ "ได้" ขอให้เข้าใจความหมายของคำว่า *เอา* ว่า *ได้* อย่างนี้.

แล้วถามอีกทีว่า อะไรบ้างมันน่าเอาน่าได้ เอาอันไหนบ้าง จะไม่ทำบุคคลนั้นให้เป็นทุกข์. มันมีแต่จะแผดเผาบุคคลนั้น ทิ่มแทงบุคคลนั้น ร้อยรัดบุคคลนั้น พัวพันบุคคลนั้น หุ้มห่อบุคคลนั้น ครอบงำบุคคลนั้น หากเข้าไปเอาไปเป็นมันเข้า. แต่ถ้าเพชรพลอยที่กองอยู่เต็มห้องนั้น เขาไม่มีความรู้สึกว่าเอาว่าเป็น มันก็ไม่มีอาการแผดเผา พัวพัน หุ้มห่อ ร้อยรัดแต่ประการใดเลย นี่เรียกว่าไม่เอาไม่เป็น. มีอันไหนบ้าง ที่ไปเอาไปเป็นเข้าแล้ว จะไม่เป็นทุกข์.

ถ้าไปมีความรู้สึกว่าเอาว่าเป็นเข้าแล้ว ไม่ต้องมาอยู่ในห้อง ต่อให้อยู่ในป่า หรืออยู่คนละประเทศ ข้ามทวีป ข้ามมหาสมุทร อย่างนี้มันก็ยังเป็นทุกข์ได้. ลองมีลูกมีหลานอยู่ที่อเมริกา แล้วก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเราดูซิ มันก็จะทำให้นอนไม่หลับ และมากเข้าก็เป็นโรคเส้นประสาทได้ นั่นแหละคือความหมายของคำว่า "เอา" ว่า "เป็น".

ตามปรกติให้พิจารณาดูว่า มีอะไรบ้างที่น่าเอา น่าเป็น ที่ไปเอาไปเป็นเข้าแล้วจะไม่เป็นทุกข์ อย่างนี้. เมื่อพบความจริงว่าไม่มีอะไรที่น่าไปรู้สึกเอาหรือเป็น มันก็วางเฉยกับสิ่งทุกสิ่ง แต่จะจัด จะทำ จะมี จะเก็บ จะรักษา จะบริโภคใช้สอย ก็ทำไปตามเรื่อง จิตใจนี้อย่าไปเอา อย่าไปเป็น อย่าไปรู้สึกว่าเป็นตัวเรา เอา, เป็น, มี, ขึ้นมาให้นึกถึงหลักธรรมะที่ว่า "**ทำโดย ไม่ต้องมีผู้ทำ; การกระทำได้ทำเสร็จไปแล้ว แต่ผู้ทำหามีไม่; การเดินทางได้เดินถึงที่สุดแล้ว แต่ตัวผู้เดินหามีไม่.**" นี้หมายถึงพระอรหันต์ ท่านปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว คือว่าทำการปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว หรือว่าเดินไปตามทางของอริยมรรคนี้ถึงที่สุดแล้ว บรรลุนิพพานแล้ว แต่ตัวผู้เดินหามีไม่ ตัวผู้ทำหามีไม่.

หลักอันนี้จะต้องนำเอามาใช้กับชีวิตประจำวันของเรา จะกิน อยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน บริโภค ใช้สอย แสวงหา ทำอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ต้องมีสติปัญญาเพียงพอที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า เรามีอยู่ เราเป็นผู้ทำ ผู้กิน ผู้เดิน ผู้นั่ง ผู้นอน ผู้บริโภค

ใช้สอย. นี้เรียกว่าทำให้มันว่างจากตัวเราอยู่เสมอ ให้เป็นปรกติอยู่ ด้วยความรู้ที่ว่า *ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น.*

การปฏิบัติธรรม สามารถจัดทำพร้อมกันไปได้กับการทำการงาน หรือการเคลื่อนไหวในการงานประจำวันนั่นเอง เป็นการปฏิบัติธรรมะอย่างสูงยิ่งไปเลย ไม่ต้องแยกจากกัน. ขอแต่ให้มีสติสัมปชัญญะอย่างนี้อยู่ งานก็ได้ผลดีด้วย ไม่ผิดพลาดด้วย และธรรมะ ก็เจริญก้าวหน้าอย่างยิ่งพร้อมกันไปในตัวการงานนั้นด้วย. นี้เรียกว่าเป็นอยู่ตามปรกติในเรื่อง ไม่มีการเอา ไม่มีการได้.

สำหรับการเป็น นั้นยิ่งง่ายขึ้นมาอีก คือขอให้คิดดูว่า **"เป็นอะไรบ้าง ที่จะไม่ต้องทุกข์ไปตามความเป็นนั้น ๆ"** นี่เป็นสูตร เป็นใจความสำคัญ คือว่าเป็นตัวสูตร ตัว Formular เลยว่า "เป็นอะไรบ้างจะไม่ต้องเป็นทุกข์ไปตามความเป็นนั้น ๆ" คำว่า "เป็น" นี้ก็เหมือนกัน หมายเอาแต่ที่เป็นด้วยอุปาทาน เป็นในความยึดมั่นถือมั่นว่าเราเป็น เช่นเดียวกับคำว่า "ได้" หรือ "เอา" เหมือนกัน.

ยกตัวอย่าง เช่นเรื่องมีทองกองอยู่เต็มห้องนี้ ถ้าไม่รู้สึกว่าเราเป็นเจ้าของมันก็ไม่มีการได้หรือมีการเอา. การเป็นนี้ แม้โดยทางโลกจะสมมติทางกฎหมายจะรับรองว่าใครเป็นนั่น ใครเป็นนี่ คนนั้นเป็นอย่างนั้น คนนี้เป็นอย่างนี้อยู่ก็จริง แต่ในใจของเราจริง ๆ นั้น อย่าไปรู้สึกอย่างนั้นเข้า อย่าไปหลงไปเข้าใจผิด ตามสมมติอย่างนั้นเข้า. เช่นว่าคนหนึ่งคลอดบุตรออกมา คนผู้คลอดก็ต้องเป็นแม่ คนที่เขาคลอดออกมาก็ต้องเป็นลูก นี้ก็เป็นตามธรรมชาติ. ถ้าอย่าไปยึดถือว่าเป็นแม่ มันก็ไม่เป็นแม่หรอก เพราะไปหลงเอาเอง ไปว่าเอาเอง ไปเข้าใจผิดเอาเองว่าเป็นแม่มันก็เป็นแม่. อย่างนี้ควรถือว่าเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ (Animal instinct) คือว่าสัตว์มันก็รู้สึกเป็น แม่ไก่ แม่สุนัข แม่วัว แม่อะไร มันก็รู้สึกว่ามันเป็นแม่และรักลูกเป็น นี้ไม่ต้องฝืน ไม่ต้องทำ ไม่ต้องสร้าง มันเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสัตว์

ถ้าขั้นที่เป็นสติปัญญามันต้องดีกว่านั้น มันต้องรู้จักทำลายความยึดถือที่มาจากความไม่รู้ อย่างนั้นเสียได้.

คนบางคนจะคิดว่า แหม! เหี้ยมโหดทารุณจริง ไม่ให้รู้สึกว่าเป็นแม่ ไม่

ให้รักลูกอย่างนั้นหรือ? ฟังให้ดี ไม่ได้หมายความอย่างนั้น คือว่าการเป็นแม่นี้เป็นด้วยสติปัญญาก็ได้ เราจะปฏิบัติหน้าที่ของแม่อย่างไรก็ทำไปด้วยสติปัญญาก็ได้ ไม่ต้องทำด้วยตัณหาอุปาทาน ซึ่งมันจะทำให้มีความทุกข์ทุกประการ ต้องน้ำตาไหลบ่อย ๆ ต้องเหี่ยวแห้งในใจบ่อย ๆ ต้องอะไรบ่อย ๆ แล้วไม่มีความสุขเลย นั่นแหละค่าที่ไปเป็นแม่ไม่เป็น เป็นแม่ไม่ถูกวิธีของธรรมะ ต้องเป็นทุกข์เพราะลูก นี้เรียกว่าความทุกข์ของแม่.

เมื่อเป็นแม่ก็ต้องทุกข์อย่างแม่ เมื่อเป็นลูกก็ต้องทุกข์อย่างลูก เมื่อเป็นพ่อก็ต้องทุกข์อย่างพ่อ นี่ลองถามตัวเองดูทีว่า เกิดมาเป็นแม่เขานี่สนุกไหม? เกิดมาเป็นพ่อเขานี่สนุกไหม? คนที่สูงอายุที่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้มาแล้ว อย่างที่เรียกว่ามีประสพการณ์ดีมาแล้วลองคิดดูซิว่าจะเป็นอย่างไร จะตอบว่าอย่างไร ถึงไม่ตอบก็คงสั่นหัวทั้งนั้น. เป็นพ่อเขาสนุกไหม เป็นแม่เขาสนุกไหมอย่างนี้ นี่คือสิ่งที่จะต้องศึกษา หรือรู้สึกอยู่เป็นปรกติ แม้ในเวลาที่ไม่มีอารมณ์มากระทบ.

ถ้าเป็นสามีสนุกไหม? เป็นภรรยานี้สนุกไหม? ไปคิดดูเอง คนที่เป็นสามีเป็นภรรยามาโดยสมบูรณ์แล้วจะสั่นหัวทั้งนั้น.

ทีนี้ ว่าเป็นหญิงน่าสนุกไหม? เป็นชายน่าสนุกไหม? ถ้าสติปัญญาเดินมาโดยลำดับ และโดยละเอียดยิ่งขึ้น ก็จะสั่นหัวทั้งนั้น. เป็นผู้หญิงก็ต้องมีความทุกข์อย่างผู้หญิง เป็นผู้ชายก็ต้องมีความทุกข์อย่างผู้ชาย.

เป็นเด็กสนุกไหม? เป็นผู้ใหญ่สนุกไหม? เด็ก ๆ เขาคงจะตอบว่าสนุก แต่เราที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่าแล้วนี้ ลองย้อนกลับไปดูทีว่า มันสนุกไหม? เด็กมันก็มีทุกข์ไปตามประสาเด็ก ผู้ใหญ่ก็ทุกข์ตามประสาผู้ใหญ่ **ถ้าหากมีความยึดมั่นถือมั่น**

ทีนี้ขยายให้กว้างออกไปว่า เป็นคนน่าเป็นไหม? เป็นสัตว์เดรัจฉานน่าเป็นไหม? เป็นอะไรคู่ตรงข้ามนี้ กับที่ไม่ต้องเป็นอะไรเลย อันไหนจะดีกว่ากัน เป็นคนธรรมดา กับ เป็นสัตว์นรกอย่างนี้น่าเป็นไหม?

หรือพูดอีกคู่หนึ่งว่า เป็นคนนี่น่าเป็นไหม? เป็นเทวดาในสวรรค์นี้น่าเป็นไหม? นี้มันเป็นเครื่องวัดสติปัญญาของบุคคลว่า คนนั้นเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่น

อย่างสมบูรณ์อย่างถูกต้องหรือไม่ ถ้าเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างสมบูรณ์แล้วก็จะสั่นหัวทั้งหมดอย่างเดียวกัน เพราะว่าเป็นคนก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบคนเป็นเทวดาก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของเทวดา. หมายความว่า ถ้าเกิดไปยึดมั่นว่าเราเป็นคน หรือว่าเราเป็นเทวดาเข้าแล้ว นั่นแหละจะต้องเป็นทุกข์ ตามแบบคนหรือเป็นทุกข์ตามแบบเทวดาทั้งนั้น.

ถ้าว่างคือไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอะไรเลย มันก็ไม่เป็นทั้งคน ไม่เป็นทั้งเทวดา มันก็เลยไม่มีความทุกข์อย่างคน ไม่มีความทุกข์อย่างเทวดา นี่เรียกว่าว่าง. ถ้าต้องเป็นคนตามความยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นเทวดาตามความยึดมั่นถือมั่นแล้วมันสนุกไหม? นี่ขอให้คิดอย่างนี้ แล้วว่าเป็นคนสนุกไหม? เป็นเทวดาสนุกไหม? ถ้าใครเข้าถึงความจริงแล้วก็จะสั่นหัวทั้งนั้น.

ทีนี้ให้ใกล้เข้ามาอีกว่า เป็นคนดีน่าเป็นไหม? เป็นคนชั่วน่าเป็นไหม? ถ้าถามว่าใครอยากเป็นคนดีบ้างคงยกมือกันสลอนไปหมดเลย เขายังไม่มองเห็นว่าการยึดมั่นว่าเป็นคนดีนั้น มันก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนดี ไปตามประสาของคนดี เช่นเดียวกับที่คนชั่วจะต้องมีความทุกข์ตามแบบประสาของคนชั่ว. ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นแล้วเป็นไม่มีความสุขเลย เพราะมันจะหนักชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ในตัวความเป็นนั่นเอง หากแต่ว่าความทุกข์บางอย่างมันไม่แสดงออกมาให้เห็น แล้วมันมีความสนุกสนานเพลิดเพลินอะไรบางอย่างกลบเกลื่อนไว้ มันจึงทนทุกข์ในการมีการเป็นได้ ทะเยอทะยานดิ้นหรือเห่อที่จะเป็นนั่นเป็นนี่กันอยู่ได้ด้วยการถูกหลอก.

ที่จริงนั้นธรรมชาติหลอกให้คนเราสู้ทนทุกข์ เช่น ตัวอย่างที่เห็นง่ายๆ ในกรณีที่ทุกข์ เพราะการสืบพันธุ์ เพราะการคลอดบุตรนี้ มันหลอกได้อย่างที่ตนเองก็สมัครใจทีเดียว. ถ้าเขามองเห็นความจริงข้อนี้แล้ว ก็คงไม่เล่นด้วยกับการหลอกลวงของธรรมชาตินั้นเลย. เป็นคนดีสนุกไหม? เป็นคนชั่วสนุกไหม? ลองดู.

หรือว่าใกล้เข้ามาอีกก็ว่า **เป็นคนมีบุญน่าเป็นไหม? เป็นคนมีบาปน่าเป็นไหม?** คนที่ผลีผลามไม่ดูไม่แลอะไร คงจะยกมือทันทีว่าเป็นคนมีบุญน่าสนุกกันใหญ่ แต่คนที่เขาผ่านบุญมาโดยสมบูรณ์แล้วก็จะสั่นหัวว่าคนมีบุญก็ต้องเป็นทุกข์ ไป

ตามแบบตามประสาของคนที่ยึดมั่นถือมั่นว่าตนมีบุญ นี่คนมีบุญจะต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมีบุญ เช่นเดียวกับที่คนมีบาป ต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป.

ทีนี้ใกล้เข้ามาอีกก็คือ **เป็นคนมีความสุขน่าเป็นไหม ? เป็นคนมีความทุกข์น่าเป็นไหม ?** คนก็ยิ่งยกมือกันสลอนมากกว่าคราวก่อนว่า จะขอเป็นคนมีความสุข. ทีนี้ส่วนคนที่เคยมีความสุข เสวยสุขอย่างที่เรียก ๆ กันนี้มาแล้ว ได้ผ่านมาแล้ว กลับสั่นหัว ว่าเป็นคนมีความสุขนี้ก็เป็น ทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข.

ตอนนี้จะฟังไม่เข้าใจ ขอกล่าวซ้ำอีกว่า คนมีความสุขจะต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข. ข้อนี้ต้องนึกถึงข้อที่ว่าในโลกนี้ชาวโลกเขาสมมติเขาบัญญัติเขายึดมั่น ถือมั่นกันว่า คนอย่างไหนเป็นคนมีความสุขมีเงิน มีอำนาจวาสนา มีนั่นมีนี่ มีกามคุณ มีอะไรสมบูรณ์ไปหมดทุกอย่าง เป็นคนมีความสุข. แต่แล้วก็จงดูให้ดี มันจะต้องมีความทุกข์ไปอีกแบบหนึ่ง รูปหนึ่ง ตามประสาคนมีสุข.

ไม่ต้องพูดถึงความสุขชนิดมีก้างอย่างนี้ **ต่อให้เป็นความสุขชนิดที่เกิดมาจากสมาธิ สมาบัติ จากฌานของพวกฤษี มุนี** ถ้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าฉันเป็นคนมีความสุขขึ้นมาแล้ว มันก็จะเกิดก้างขึ้นมาในเนื้อนั่นเองแล้วติดคอ. **พวกที่ยึดมั่นถือมั่นความสุขในรูปฌานเป็นต้นเหล่านี้ก็เรียกว่า เป็นคนมีทุกข์ไปตามประสาของคนมีสุขจากรูปฌานนั้นเอง.**

เพราะฉะนั้นจึงมีบทบัญญัติให้ละรูปราคะ อรูปราคะเสียในสังโยชน์เบื้องปลายที่จะทำให้คนเป็นพระอรหันต์อย่างนี้เป็นต้น. เพราะว่าการที่ไปติดไปยึดเข้าว่า เรามีความสุข. **แม้จะเป็นความสุขที่เกิดจากธรรมะก็เถอะมันจะยังคงเป็นก้างติดคอชนิดที่ละเอียด** อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นธรรมดา และไม่เป็นธรรมะจริงขึ้นมาได้.

ข้อที่จะไปยึดพระนิพพาน ว่าเป็นตัวตน หรือเป็นความสุขของเราขึ้นมานั้นเป็นไปไม่ได้ ถ้าเพียงแต่พูดนั้น พูดได้ ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แล้วยึดพระนิพพานว่าเรา เป็นของเรา เรามีสุขอย่างนิพพาน บรรลุนิพพาน อย่างนี้มันพูดได้ แต่ตามความจริงนั้นมีไม่ได้เพราะว่าผู้ที่มีความยึดถืออย่างนั้นอยู่จะบรรลุถึงนิพพานไม่ได้เป็นอันขาด. เพราะฉะนั้น **ถ้าเขาสำคัญอยู่ว่าเขาได้รับ เขาเป็นผู้มีสุขที่เกิดแต่นิพพานอย่าง**

นี้ **มันเป็นนิพพานปลอมทั้งนั้น** นิพพานจริงไม่มีทางที่จะมาอยู่ในฐานะที่ถูกยึดถืออย่างนั้นได้.

นี่เราไล่ความสุขขึ้นไปตั้งแต่ความสุขของเด็ก ๆ ความสุขของผู้ใหญ่ ของคนหนุ่มสาว คนแก่คนเฒ่า คนมีอำนาจวาสนากระทั่งคนเป็นเทวดา มีฌาน มีสมาบัติ อะไรเป็นที่สุด ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นว่าฉันมีความสุขละก็ มันต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข. ผู้ที่เข้าถึงความจริงจะรู้สึกอย่างนี้ ส่วนผู้ที่ไม่เข้าถึงความจริงก็ตื่น ก็เห่อกันไปตามเรื่องตามราว เห่อเงิน เห่อทอง เห่ออำนาจวาสนา เห่อ ความสุขทางเนื้อทางหนัง กระทั่งเห่อวิปัสสนา เห่อฌาน เห่อสมาบัติ เห่อจนต้องส่งโรงพยาบาลปากคลองสาน. อย่างนี้แหละมันเป็นการแสดงอยู่ในตัวมันเองแล้ว ว่ายึดมั่นถือมั่นไม่ได้ เพราะถ้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว คนมีความสุขก็จะต้องเป็นทุกข์ ไปตามแบบของคนมีความสุข. คำว่า "ทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข" เด็ก ๆ ฟังไม่ถูก ฟังไม่ออก แต่ผู้สูงอายุควรจะฟังออก.

ทีนี้เราจะลองคิดดูอีกสักคู่หนึ่งว่า **เกิดอยู่นี้สนุกไหม? ตายไปสนุกไหม?** ให้เลือกเอาสองฝ่ายในของคู่นี้ คือเกิดอยู่เป็นอยู่นี้สนุกไหม? หรือว่าตายไปคือไม่เป็นอยู่นี้สนุกไหม? เกิดกับตายสองอย่างนี้อันไหนน่าสนุก คนเกิดอยู่น่าเกิด หรือคนตายไปน่าตาย ลองคิดดู. ถ้ารู้ธรรมะจริงมันก็สั่นหัว ไม่เอาทั้งนั้น ไม่เอาทั้งเกิด ไม่เอาทั้งตาย. แต่คนธรรมดาแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดเรื่อย อยากเกิดชนิดไม่รู้จักตายด้วยซ้ำไป หรือว่าถ้าจะต้องตายแน่แล้วก็ยังอยากเกิดอีก นั่นแหละคือความยึดมั่นถือมั่น

เราอาจตัดบทได้สั้น ๆ ว่า คนเกิดก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของคนเกิด คนตายก็มีความทุกข์ตามแบบของคนตาย ต่อเมื่อไม่รู้สึกว่าเกิด ไม่รู้สึกว่าตาย คือว่างนั่นแหละจึงจะไม่มีความทุกข์เลย.

ทำไมไม่นอนคิดเล่น นั่งคิดเล่น เดินคิดเล่นในเรื่องอย่างนี้ ในขณะที่ไม่มีอารมณ์อะไรมากระทบ. ทำไมไม่ลองนอนคิดอย่างนี้ นั่งคิดอย่างนี้ เดินคิดอย่างนี้. หรือว่าเมื่อทำอะไรอยู่ หรือเป็นอะไรอยู่ ทำไมไม่ลองคิดอย่างนี้.

เมื่อเหน็ดเหนื่อยยากลำบากอยู่ด้วยความเป็นมารดาเป็นต้นอย่างนี้ ทำไมไม่รู้สึกบ้างว่าความเป็นมารดาอย่างนี้ไม่น่าสนุก แล้วความเป็นสามี ความเป็นภรรยา ความ

เป็นอะไรต่าง ๆ อย่างที่ว่ามาแล้วทั้งหมดนี้ เมื่อกำลังวุ่นอยู่ด้วยอาการของความเป็นนั้น ๆ ทำไมไม่รู้สึกว่านี้ไม่สนุกเลย. ทั้ง ๆ ที่ต้องร้องไห้อยู่ก็ยังไม่รู้สึกว่า นี่ไม่สนุกเลย ยังสนุกอยู่เรื่อย สนุกทั้ง ๆ ร้องไห้อย่างนั้น.

เพราะฉะนั้นเราจงคิดดูให้ดีอีกทีหนึ่งในครั้งสุดท้ายว่า เกิดก็ตาม ไม่เกิดก็ตาม ไม่ไหวทั้งนั้น เกิดก็ไม่ว่าง ไม่เกิดก็ไม่ว่าง. ถ้าไปยึดถือว่าไม่เกิดแล้วมันก็ไม่ว่างเหมือนกัน ตอนนี้มันจะต้องเป็นตอนที่พึ่งยากที่สุด หรือจะว่าปฏิบัติยากที่สุดก็ตามใจ. ระหว่างเกิดกับไม่เกิดนี่มาถึงสุดท้ายนี้ เราไม่เอาทั้งนั้น เราไม่เข้าไปยึดด้วยคำว่า *เกิด* หรือคำว่า *ไม่เกิด* ก็ไม่ยึด มันจึงจะว่าง

เมื่อพูดถึง *เอา* ถึง *เป็น* มาเรื่อย ๆ แล้ว *ไม่เอาไม่เป็น* มาเรื่อย ๆ แล้ว มาถึง *เกิด ไม่เกิด* เป็นคู่ขึ้นมาอย่างนี้ ประเดี๋ยวก็จะไปยึดเอาที่ *ไม่เกิด* เข้าอีก ฉะนั้นในอันสุดท้ายข้อปฏิบัติของเราจะต้องสาวก้าวไปจนกระทั่งถึงว่า ความรู้ว่า *ไม่เกิด* อย่างนี้ ก็ต้องไม่เป็นที่ยึดมั่นถือมั่นคือให้สลายไปด้วยเหมือนกัน มันจึงจะเป็นว่างจริง ๆ ขึ้นมา คือ เกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่ นั่นแหละจึงจะเป็นเรื่อง *ไม่เกิด* ที่แท้จริง คือเป็นดับไม่เหลือที่แท้จริง.

คำพูดตอนนี้ออกจะพัดไปพัดมาอยู่แล้ว แต่ความหมายนั้นไม่ได้พัดไปพัดมา มันมีความจริงอยู่ แยกออกจากกันเด็ดขาดเลย ฉะนั้นท่านอย่าไปยึดมั่นในนิพพานว่าเป็นความไม่เกิด แล้วก็วิเศษวิโสอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็อย่าไปยึดมั่นในวัฏฏสงสารว่าเกิดกันใหญ่ เกิดกันสนุกดีมันต้องไม่ยึดมั่นทั้งสองฝ่าย มันจึงจะเป็นความว่าง และเป็นความไม่เกิด. การปฏิบัติในเวลาปรกติจะต้องเป็นอย่างนี้อยู่เรื่อย ๆ ไป.

สำหรับในขณะที่เรากำลังทำการงานอย่างยิ่ง คืองานกัมมัฏฐานกล่าวคือปฏิบัติสมาธิภาวนา วิปัสสนาในลักษณะที่เป็นเทคนิคจัด เพื่อให้รู้โทษของความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างเดียวกัน ข้อนี้ต้องทำตามที่ได้เล่าได้เรียนได้ศึกษามาเป็นอย่างมาก ไม่ใช่คนธรรมดาที่ไม่รู้หนังสือจะทำได้ เพราะฉะนั้นมันจึงมีหลัก มีคำอธิบาย อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วมากมาย ไปอ่านดู หรือนึกถึงที่เคยกล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้รวมกัน เรียกว่าข้อปฏิบัติในขณะปรกติ.

ทีนี้ก็เป็น **การปฏิบัติในโอกาสที่สอง** คือ **ในขณะที่อารมณ์มากระทบ**

หมายความว่าเมื่อมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มากระทบที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ผิวหนัง เหล่านี้จะต้องปฏิบัติในลักษณะที่ให้ผัสสะ—หยุดอยู่ที่ผัสสะ ให้เวทนา—หยุดอยู่ที่เวทนา อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งได้บรรยายทั่วไปในที่ทุกหนทุกแห่ง กระทั่งที่ได้บรรยายที่นี่คราวก่อนมาแล้ว จนบางคนก็เข้าใจ บางคนก็ไม่เข้าใจ. ที่ว่ามีการกระทบแล้วหยุดอยู่แค่ผัสสะนี้ มันเป็นชั้นดีเลิศ ถ้าชั้นธรรมดา ก็ไปถึงเวทนา แล้วหยุดอยู่ที่เวทนา อย่าปรุงเป็นตัณหา อุปาทาน เป็นตัวกู เป็นของกูขึ้นมา.

บางคนหรือนักพูดตามศาลาวัด หรือนักสอนตามบนโรงเรียนนักธรรมก็เหมือนกัน อาจพูดว่าหยุดอยู่แค่ผัสสะนั้นไม่มี ต้องไปถึงเวทนาเสมอ นั่นเพราะเขายึดมั่นถือมั่นหนังสือถ้อยคำ หรือแบบอย่างอะไรอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่ความจริง.

ความจริงพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าให้เห็นรูปสักว่าเห็น ดมกลิ่นสักว่าดม ลิ้มรสสักว่าลิ้ม สัมผัสสักว่าสัมผัสนี้ก็มีอยู่ ถ้าทำได้อย่างนั้นตัวเธอไม่มี คือตัวกูไม่เกิดแล้วก็เป็นที่สุดทุกข์ คือว่างอยู่เรื่อย.

ขอให้สังเกตอย่างนี้ก็แล้วกันว่า เมื่อเราทอดสายตาไปยังทางใดทางหนึ่งเห็นภาพนั้นภาพนี่ ลองเหลือบตาไปทางประตู หน้าต่าง มันก็เป็นแต่เพียงผัสสะเท่านั้นไม่เกิดเวทนาพอใจหรือไม่พอใจอะไร. เมื่อรูป เสียง กลิ่น รส อันใดเข้ามา ในลักษณะผัสสะอย่างนี้ก็ให้มันหยุดอยู่อย่างนั้นบ้างเป็นไร.

เหมือนกับทหารที่นอนอยู่ข้างปืนใหญ่ เมื่อปืนใหญ่ลั่นตึงออกไป มันก็เพียงแต่ได้ยินเสียงเท่านั้น ไม่เกิดเวทนาอะไร ยังนอนหลับสบายอยู่ด้วยซ้ำไป หนัก ๆ เข้าไม่สะดุ้ง ไม่ตื่น ไม่อะไรเลย มันเป็นแต่เพียงเสียงปืนใหญ่กระทบหูแล้วก็เลิกกันอย่างนี้.

ให้ผัสสะหยุดอยู่เพียงแค่ผัสสะอย่างนี้ในเมื่อได้ยินเสียงผู้หญิง เสียงผู้ชาย เสียงคู่รัก เสียงอะไรต่าง ๆ เหล่านี้มันจะได้หรือไม่. ถ้าทำได้มันก็ต้องนับว่าเก่งมาก.

ข้อนี้นึกดูอีกทีหนึ่งก็ว่าบางทีสัตว์มันจะเก่งกว่าคน เพราะสัตว์ไม่มีปัญญาชนิดรู้มากยากนาน. ทีนี้เราถ้าอยากเก่งอย่างถึงที่สุดดังนั้นบ้างก็ต้องหัด ชนิดผัสสะสักว่าผัสสะ.

แต่ถ้าสู้ไม่ไหวยอมแพ้ ก็ไปที่เวทนาก็ได้ พอเวทนารู้สึกสบายไม่สบาย พอใจไม่พอใจแล้วให้หยุดอยู่อย่างนั้น หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ดับไปเพียงเท่านั้น อย่าเกิด

ความอยากต่อไปอย่างนั้นอย่างนี้ ไปตามเรื่องของความอยาก ของกิเลสตัณหาอุปาทาน อย่างนี้ก็ได้. นี้เรียกว่าเราประพฤติปฏิบัติในโอกาสที่กระทบกันกับอารมณ์ให้มีหลัก อย่างนี้.

ทีนี้เวลายังมีเหลืออยู่เพียงนิดหน่อยนี้ อยากจะพูดเรื่อง **การปฏิบัติในโอกาสที่สาม** คือ **ในขณะที่จะดับจิต** ร่างกายจะแตกตายลงไปนี้ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะว่าง. ข้อนี้จะต้องอาศัยหลักที่ว่า ดับไม่เหลือ—ดับไม่เหลือ มาเป็นหลักอยู่เป็นประจำ.

การที่จะต้องตายไปตามธรรมชาติ คือแก่ชราแล้ว จะต้องตายไปตามธรรชาติ นี้ เป็นสิ่งที่เด็ดขาดแน่นอน ถ้าใครไปถึงปูนอายุนั้นเข้า ไปถึงระยะนั้นเข้ามันก็เรียกว่า มีเวลาเหลือน้อยเต็มทีแล้ว จะทำอย่างไรมันจึงจะทันแก่เวลา ?

ทีนี้เพื่อให้ทันแก่เวลานั่นเอง เป็นคนแก่ไม่รู้หนังสือ ไม่มีเวลาเรียนอะไร มากได้ เพราะว่าสติปัญญามันสมองไม่อำนวยมากมายอะไร ก็จงถือหลักอย่างที่ว่าดับไม่เหลือแห่งตัวกูดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ตามปกติก็ให้ดูอยู่ว่า เป็นคนก็ไม่สนุก เป็นเทวดาก็ไม่สนุก เป็นพ่อก็ไม่สนุก เป็นแม่ก็ไม่สนุก เป็นลูกก็ไม่สนุก เป็นสามีก็ไม่สนุก เป็นภรรยาก็ไม่สนุก เป็นบ่าวก็ไม่สนุก เป็นนายก็ไม่สนุก เป็นผู้แพ้ก็ไม่สนุก เป็นผู้ชนะก็ไม่สนุก กระทั่งเป็นผู้ดี—ผู้ชั่ว กระทั่งผู้มีบุญ—มีบาป กระทั่งผู้สุข—ผู้ทุกข์นี้ก็ล้วนแต่ไม่สนุก อย่างนี้ ก็แปลว่าจิตนี้ไม่มีที่หวังที่ไหน ที่จะไปเอาไปเป็นพูดว่าสิ้นหวังก็ได้.

คำนี้ใช้ได้เหมือนกันในการบรรลุพระอรหันต์ แต่ไม่ใช่สิ้นหวังอย่างโลก ๆ อย่างคนโง่ คนขี้เกียจ คนไม่มีที่หวัง คนสิ้นหวังอย่างนั้นมันอีกความหมายหนึ่งต่างหาก เดี๋ยวนี้ในที่นี้มันเป็นความสิ้นหวังของคนที่มีปัญญาอย่างถูกต้อง มองออกว่าไม่มีอะไรที่ควรหวัง ไปเอาไปเป็นที่นี่ก็ตาม ที่โลกอื่น ที่โลกไหนก็ตาม คือสิ่งทั้งหมดนี้ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็นจริง ๆ ทุกกาลเวลา ทุกสถานที่.

ทีนี้จิตของเขาจะน้อมไปทางไหน ขอให้ลองคิดดูจิตของเขาไม่น้อมไปทางไหนได้เลย ไม่มีอะไรที่น่าหวังที่ไหน เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นไปเพื่อสลายตัวมันเอง ไม่มีความอยากเอาอยากเป็นที่ไหน มันว่างไปในตัวมันเอง มันสลายไปในตัวมันเอง.

ฉะนั้น อุบายที่จะเอาเปรียบธรรมชาติได้บ้างก็ตอนนี้ คือว่าเมื่อจะต้องดับจิตลงไปจริง ๆ แล้ว **ก็ให้พื้นความรู้สึกที่ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็นที่ไหนหมดทุกหนทุกแห่งนี้ ให้มาอยู่ที่จิตใจในเวลาที่จะดับจิตนั้น มันจะนิพพานไปได้โดยไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้.** ให้ร่างกายกับจิตใจมันดับลงไปด้วยความรู้สึกว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา—น่าเป็นที่ไหน แล้วจะบรรลุนิพพานได้ในตัวมันเอง ในตัวความตายทางร่างกายนั้นแหละ.

นี่เรียกว่าเป็นการได้กำไรอย่างยิ่ง ลงทุนน้อยอย่างยิ่ง. แล้วแน่นอนอย่างยิ่ง ให้นักธรรมะชั้นมหาเปรียญ ชั้นเอกชั้นสูงสุดที่ไหนมาพิสูจน์ดูที่ว่ามันจะเป็นอย่างไร ถ้าเขาดับจิตไปด้วยความรู้สึกที่แท้จริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา—น่าเป็นที่ไหนอย่างนี้ มันก็เป็นการสลายตัวชนิดที่สลายไปกับนิพพานธาตุ ไปเป็นนิพพานธาตุได้ในตัวมันเอง เป็นตาแก่ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ พูดอะไรก็ไม่ได้ แต่มีความรู้สึกอย่างนี้ได้อย่างเดียวก็พอแล้ว.

เพราะฉะนั้น เมื่อเราจะตายขึ้นมาจริงๆ ขอให้ความรู้สึกอย่างนี้มีอยู่ และต้องรู้ไว้ว่าใกล้จะตายนั้น มันอาจค่อย ๆ เลือนไปในการที่ร่างกายมันชำรุดลง มันจะต้องแตกดับนี้ ความรู้สึกมันจะหมดไป ๆ มันจะลืมนั่นลืมนี่ ลืมเข้ามาทุกสิ่งทุกอย่าง แม้แต่ว่าเดี๋ยวนี้กี่โมงกี่ยามแล้ว เป็นกลางวันหรือกลางคืนก็ไม่รู้สึกได้ แม้ว่าตนกำลังอยู่ที่ไหน อยู่ในบ้านไหน—เรือนไหนก็ไม่รู้สึกได้ แม้แต่ว่าตัวเองชื่อไรก็ลืมไปแล้ว จะสวด อิติปิ โส ภควา ก็ไม่ถูกแล้ว แต่ที่จะอยู่ได้เป็นคู่ชีวิตจิตใจไปด้วยกันก็คือว่า ความรู้ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา—น่าเป็น ดับไม่เหลือ สมัครดับไม่เหลือ เพราะฉะนั้นความรู้สึกว่าสมัครดับไม่เหลือนี้ขอให้อยู่คู่กันกับจิตจนถึงวาระสุดท้าย มันจะสลายตัวเป็นความว่างหรือเป็นนิพพานไปได้ ด้วยอุบายอย่างนี้ ด้วยเคล็ดอย่างนี้ นี่เรียกว่าข้อปฏิบัติในขณะที่ร่างกายจะแตกทำลาย ที่เรียกว่าของผู้รู้น้อย. ตาแก่ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ ผู้รู้น้อยมีอุบายที่จะดับไปได้ ด้วยอาการอย่างนี้และเราเรียกอุบายนี้ว่า *"อุบายตกกระได แล้วพลอยกระโจนให้เหมาะ ๆ"*.

ที่ว่าตกกระไดก็คือหมายความว่า ร่างกายมันต้องแตกแน่ มันแก่ชราแล้วมันถึงที่สุดแล้ว มันต้องแตกแน่เรียกว่าตกกระไดลงมาแล้ว ทีนี้พลอยกระโจนเลย**กระโจน**

สู่ความดับไม่เหลือ เพราะทำความรู้สึกในใจอยู่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็นที่ไหน นี้เรียกว่ากระโจนอย่างถูกทาง เพราะฉะนั้นมันจึงไม่เจ็บไม่ไม่ปวดอะไรเลย กระโจนอย่างนี้ ไม่เจ็บไม่ปวด แต่เป็นผลดีที่สุด คือถึงความดับไม่เหลือได้.

นี่เราเรียกว่านี้มันเก่ง มันตกกระไดเป็น ไม่เหมือนคนโง่บางคน ตกกระไดลงมาปากคอแตก แขนขาหักอย่างนี้ มันคือคนโง่.

แม้เรียนมาก แม้เที่ยวพูดจ้ออยู่ตามศาลาวัดอย่างนี้ มันก็ยังตกกระไดปากแตกขาหักอยู่นั่นเอง มันสู้คนที่สนใจอย่างถูกทาง แม้แต่เพียงเรื่องเดียวนี้ไม่ได้ มันเอาตัวรอดได้อย่างนี้.

ทีนี้ถ้าสมมติว่า **การตายที่เป็นอุบัติเหตุ** เช่น—ถูกรถยนต์ทับบี้แบนไปกลางถนน หรือถูกตึกพังทับ หรือว่าชาวไร่ชาวนาเดินอยู่ ควายวัวมันขวิดข้างหลังทีเดียวตาย หรือว่าถูกระเบิดปรมาณูลงมาอย่างนี้ จะทำอย่างไร ?

ถ้าฉลาดสักหน่อยก็จะมองออก มองเห็นได้ด้วยตนเองว่า มันก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ ถ้าความรู้สึกมันเหลือนิดเดียว แวบเดียวว่า ดับไม่เหลือ สมัครดับไม่เหลือ ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น เพราะได้ทำความรู้สึกดังกล่าวนั้นมาจนคล่องแคล่วชำนาญดีอยู่แล้วเป็นปรกติ พอมาถึงขณะเช่นนี้ก็รู้สึกได้เพียงแวบเดียวแล้วก็ดับไป.

เช่นว่ารถยนต์ทับตายอย่างนี้ไม่ใช่มันจะตายทันที จะไม่มีเวลาเหลือครึ่งวินาทีให้เขารู้สึกไม่ใช่ มันต้องมีเวลาเหลืออยู่ แม้ครึ่งวินาที หรือเศษหนึ่งส่วนสี่วินาที สักขณะจิตหนึ่ง พอรู้สึกแวบหนึ่งได้ว่า สมัครดับไม่เหลืออย่างนี้ก็ทันถมไป.

ทีนี้ถ้าสมมติเอาเป็นว่ามันวูบเดียวไม่มีความรู้สึกเลย มันก็ดับไม่เหลืออยู่นั่นแหละ เพราะว่าเราเป็นอยู่ด้วยความรู้ที่ถูกต้องว่าดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ ยามปรกติมาแล้ว. ตามที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า เวลาปรกตินั้นเราซ้อมความดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น จนใจน้อมไปสู่ความดับไม่เหลืออยู่เองเป็นประจำ ทีนี้มันก็ดับไม่เหลือไปด้วยความรู้สึกอันนี้ แม้ว่าในขณะที่ถูกทำให้ร่างกายสลายแตกตายไปโดยไม่ให้โอกาสที่จะรู้สึกคิดนึกได้.

ยิ่งถ้ามันให้โอกาสที่จะรู้สึกคิดนึกได้สักขณะจิตหนึ่ง หรือว่าครึ่งวินาทีอย่างนี้

ก็คิดได้สบาย. เพราะฉะนั้นอย่าได้ขลาด. อย่าได้กลัว อย่าให้ความขลาดความกลัวแทรกเข้ามาเช่นขอให้ไปตามหมอที่ หามไปโรงพยาบาลที่อย่างนี้แล้วก็ต้องตายตรงนั้นเอง ไม่มีประโยชน์อะไร และเรื่องอย่างนี้เขาถือกันว่าเป็นการตายโหง คือตายโดยไม่อยากจะจะตาย และตายโดยกะทันหันอย่างนี้ บัญญัติคำเรียกกันว่าตายโหง.

ธรรมะที่ประเสริฐนี่มันป้องกันการตายโหงอย่างเด็ดขาด แต่ทำให้นิพพานได้ที่ตรงนั้นเอง ที่ข้าง ๆ ล้อรถหรือใต้รถ หรือใต้ตึกทับ หรือว่ากลางทุ่งนาตรงที่ควายขวิด หรือว่าในซากกองเถ้าถ่านของลูกระเบิด อย่างนี้เป็นต้น มันไม่มีการตายโหง แต่มีนิพพานแทน.

ดังนั้นควรจะซ้อมความเข้าใจที่ถูกต้องไว้อย่างนี้ สำหรับผู้ที่มีการศึกษาน้อยรู้น้อย กระทั่งเป็น ตาแก่ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ แต่ว่าฟังการพูดอย่างนี้ก็พอจะเข้าใจได้.

ทีนี้ส่วน **การตายของผู้ที่รู้โดยสมบูรณ์** มีสติปัญญาสมบูรณ์ ศึกษาเพียงพอ แตกฉานในปริยัติธรรมปฏิบัติธรรมนั้นไม่ต้องเป็นอย่างนี้ คือไม่ต้องมีอาการตกกระไดพลอยกระโจน เพราะว่า **เขาเป็นผู้ไม่ตายเสียแล้วตั้งแต่ทีแรก** ตั้งแต่ยังไม่เจ็บไม่ไข้ ตั้งแต่ยังหนุ่ม ๆ ด้วยซ้ำไป คือ บรรลุคุณธรรมชั้นสูงเสียตั้งแต่ก่อนโน้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการตาย.

ทีนี้ถ้าว่าคนรู้มามากอย่างนั้น พอถึงเวลาจะตายเข้าจริง ๆ เขาก็ยังมีการเตรียมดีกว่าพวกที่ตกกระไดพลอยโจน **เขารู้จักตั้งสติสัมปชัญญะอย่างที่ว่าไม่มีความตาย หัวเราะเยาะความตายได้** อย่างนี้ก็นับว่าเป็นการดีที่ว่าเหมือนลงกระไดลงไปอย่างเรียบร้อย ไม่ใช่ต้องตกกระไดแล้วพลอยกระโจนอย่างว่า นี่เป็นเรื่องของผู้รู้สมบูรณ์ แต่สำหรับผู้รู้น้อยนี้ ควรจะฉลาดในการที่จะตกบันไดพลอยกระโจน นี่คือการปฏิบัติเพื่อว่างในวินาทีสุดท้าย.

ทีนี้อยากจะพูดถึง**การเตรียมตัวตายของผู้เจ็บป่วย**กันบ้าง เมื่อรู้สึกว่าจะต้องตายแน่ สำหรับผู้มีความเจ็บไข้เห็นอยู่ชัด ๆ เช่นเป็นวัณโรคหรือโรคอะไรก็ตามเถอะซึ่งมันจะต้องตายแน่แล้ว ก็ควรจะทำให้ดีที่สุด ด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่ต้องขลาดไม่ต้องกลัว.

อยากจะเล่าเรื่องที่เคยพบ เกี่ยวกับวิธีเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาลให้ฟังว่า สำหรับผู้ที่เขาถือศีลสมาทานวัตรกันอยู่เป็นประจำอย่างนี้ เป็นธรรมดาการอดข้าวย่อมไม่มีปัญหาอะไร เพราะวันอุโบสถก็อดข้าวเย็นอยู่แล้ว. ทีนี้พอโรคภัยไข้เจ็บมาถึง ซึ่งเขาเชื่อแน่ว่าไม่เกินสิบวัน จะต้องตายอย่างนี้ เขาเตรียมที่จะไม่กินอาหาร ไม่เหมือนกับพวกเรา ที่ว่าคนใกล้จะตายต้องให้ไปหาอาหารดี ๆ อย่างนั้นอย่างนี้อย่างแพงที่สุดมาให้กิน ๆ ๆ กินจนตายไปกับอาหารก็มี.

ในการที่เขาพยายามหลีกอาหารนี้ เขาเพื่อจะมีจิตใจที่เป็นปรกติที่สุด เพราะเมื่อร่างกายชำรุดอย่างนี้ แล้วมันไม่ย่อยอาหาร ขืนใส่เข้าไปมันก็เป็นพิษ มันก็วุ่นวาย ใจมันกระสับกระส่าย เพราะฉะนั้นจึงเตรียมตัดอาหาร กินแต่น้ำ หรือกินแต่ยา.

ทีนี้ถ้าใกล้เข้าไปอีก**แม้แต่น้ำก็ไม่อยากกิน ยาก็ไม่ยอมกิน เพื่อจะสำรวมสติสัมปชัญญะ ที่จะตายชนิดที่ดับไม่เหลือ.**

พวกที่ยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศลก็เตรียมยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศล พวกที่ฉลาดชั้นสูงก็เตรียมที่จะปล่อยวางดับไม่เหลือ ดังกล่าวมานั้น. เขาไม่ต้องการหมอ ไม่ต้องการฉีดยา ประวิงเวลาให้นานที่สุดที่จะนานได้อย่างนี้ ซึ่งเป็นการรบกวนอย่างยิ่ง การทำเช่นนี้ เรียกว่า "ปลงสังขาร" คือปลงตัวตนลงไปอีกครั้งหนึ่งที่เกี่ยวกับร่างกาย เขาเรียกว่า "ปลงสังขาร" ยังไม่ทันตายนี้แหละ เขาเตรียมที่จะแตก—ทำลายทางกายให้ดีที่สุด ในทางจิตใจก็น้อมไปเพื่อดับไม่เหลือ.

ส่วนพวกเราสมัยนี้มัวแต่โกลาหลตามหมอกันมาจนเต็มห้องก็มี ให้กินยาให้กินอาหารฉีดยาต่าง ๆ นานา ทำให้พะงับพะง่อนหาความสงบไม่ได้ นี่แหละทำให้ไม่รู้ว่าจะตายอย่างไร ทำให้ไม่รู้ว่าจะตายหรือจะอยู่ อย่างนี้มันพะว้าพะวังกันไปหมด มันเลยไม่ได้ประสบชัยชนะเหนือความตาย หรือเข้าถึงความว่างหรือความดับไม่เหลืออย่างที่กล่าวมาแล้ว.

การเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาลกับคนเดี๋ยวนี้มันต่างกัน อย่างว่าคนเดี๋ยวนี้ คงจะนึกหาเตียงที่สบายที่สุด หาห้องที่สบายที่สุด หาอาหาร หายาที่แพงที่สุดมาไว้ แล้วก็ตายไปด้วยการกุลีกุจอ อยากจะรักษาชีวิตถ่วงเอาไว้ให้ได้ต่อไปแม้นาทีหนึ่ง

ก็ยังดีอย่างนี้ ก็เลยระดมฉีดยาเป็นการใหญ่ ทำอะไรเป็นการใหญ่ แล้วมันก็ต้องตาย อย่าง "หลับตาตาย" คือว่าตายโดยไร้สติสัมปชัญญะ เรียกว่าทำกาลกิริยาด้วยความหลง.

ถ้าทำถูกทางมันก็ต้องกล้าด้วยธรรมะ และ**ตายอย่างชัยชนะเหนือความตาย** อย่างที่ว่ามานี้ จึงจะเรียกว่าเข้าถึงความว่างได้ในวินาทีสุดท้าย มีโอกาสกระทั่งถึงวินาทีสุดท้าย. ขอให้จำคำนี้ไว้ให้ดี ๆ ว่าโอกาสสำหรับพวกเรามีกระทั่งวินาทีสุดท้าย แต่ถ้าเราเอาชนะเดี๋ยวนี้ไม่ได้ ๆ เรื่อยไป ในวินาทีสุดท้ายนั้นต้องได้แน่ เพราะว่าอย่างน้อยที่สุดก็ยังได้ด้วยการตกกระไดพลอยโจนให้ดี อย่างที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

นี่คือวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความว่าง ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ขณะ ปฏิบัติใน ๓ โอกาส *ขณะปรกติ* ทำการทำงานอยู่ตามปรกตินี้ อย่างหนึ่ง *ขณะที่อารมณ์มากระทบ* ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะสู้มันอย่างไรให้เป็นความว่างนั้นก็อย่างหนึ่ง แล้ว *ขณะที่เบญจขันธ์จะแตกสลาย*ไปตามธรรมชาตินี้ จะทำอย่างไรนี้อย่างหนึ่ง รวมเป็น ๓ วิธีด้วยกัน.

ควรจะเป็นสิ่งที่นำมาพูดมาคิด มาปรึกษาหารือกันอยู่เป็นประจำ เหมือนอย่างที่คุยเรื่องวิทยุ เรื่องโทรทัศน์ เรื่องบ้าน เรื่องเมือง เรื่องโลกนั้น — พล่อยไปหมดทั้งวันทั้งคืน แล้วเรื่องสำคัญเห็นปานนี้ทำไมถึงไม่ลองเอามาคุยมาปรึกษากันดูบ้าง พวกที่ชอบมวยก็คุยแต่เรื่องการต่อสู้จนเวลามีไม่พอ หายใจแทบไม่ทัน.

ทีเรื่องต่อสู้กับความตาย เอาชนะความตายให้ได้ ให้ว่างจากเกิดจากตายนี้ ทำไมไม่ลองคุยกันบ้าง มันจะเป็นของง่ายขึ้นมาทันที ถ้าว่าเราคุยกัน ปรึกษาหารือกัน แต่ในเรื่องนั้น เหมือนกับที่เราคุยกันในเรื่องอื่น ๆ ไม่เท่าไรสิ่งเหล่านี้ก็จะเป็นของง่าย ๆ เหมือนกับทำเล่นไปได้ ไม่ยากเลย เมื่อทำถูกวิธีแล้วไม่มียากเลย ง่ายไปหมดแม้แต่การบรรลุนิพพาน และการตกกระไดพลอยโจน อย่างที่กล่าวนี้.

นี่แหละสรุปรวมความแล้วเราจะต้องเข้าใจให้ถูกเรื่องคำว่าว่าง เข้าถึงความว่าง เป็นอยู่ด้วยความว่าง ว่างอยู่เป็นปรกติ แล้วเป็นความว่างเสียเอง. ความว่างมีอยู่ที่สิ่งทั้งปวง เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ทำจิตใจให้ว่างจากความยึดถือสิ่งทั้งปวง

และจิตใจก็จะเป็นความว่างเสียเอง เป็นความดับไม่เหลือแห่งตัวกูของกู ไม่มีการเกิดขึ้นมาอีก ไม่มีความรู้สึกเป็นความเกิด เป็นตัวเราเป็นของเราขึ้นมาอีก. นี่คือวิธีปฏิบัติเพื่อความว่าง.

อาตมาจึงขอยุติลงด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คำอนุโมทนา

ในงานฌาปนกิจศพนางสรจักรานุกิจ (ถวิล วิเศษกุล) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม นครหลวงกรุงเทพธนบุรี กำหนดวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๑๕ น.ส. จุฑารัตน์ ณ นคร ในนามของเจ้าภาพ ได้แจ้งความประสงค์ใคร่ได้เรื่อง "ความเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์และอเทวนิยม" ฉบับที่อาจารย์ศิริ พุธศุกร์ สาราณียกรวารสาร W.F.B. REVIEW แปลจากเรื่อง "BUDDHISM, SCIENCE & ATHEISM" ไปจัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ ด้วยเห็นว่าเป็นหนังสืออันมีคุณค่า อำนวยประโยชน์แก่นักศึกษา และผู้สนใจพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง สำนักงานเลขาธิการ องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก อนุญาตให้ด้วยความเต็มใจและขออนุโมทนา

ดร. ดักลาส เอม. เบินส์ ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้เป็นชาวพุทธอเมริกัน ได้รับทุนมาทำการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ได้เขียนขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๘ มอบลิขสิทธิ์ให้สำนักงานเลขาธิการ องค์การ พสล. จัดพิมพ์ขึ้นเป็นอันดับ ๑ ในชุดเอกสารของ พสล. ในปีเดียวกันและในปีต่อมาก่อนที่จะได้จัดพิมพ์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย ก็ได้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ต่อจากนั้นก็ต้องพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่ ๓ สนองความต้องการของชาวพุทธทั้งในและนอกประเทศ สำหรับฉบับภาษาไทยนายแพทย์คุณหลวงพรหมทัตเวที และคุณสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์ ร่วมการกุศลออกทุนพิมพ์ให้ตามคำนำของท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ นายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งได้ขอให้นำลงเป็นที่ปรากฏในเล่ม และในการพิมพ์ครั้งนี้ ก็ได้แก้ไขข้อความบางตอนที่คลาดเคลื่อนอยู่บ้างให้ถูกต้องด้วยแล้ว

ในการที่เจ้าภาพงานศพนางสรจักรานุกิจมีเจตนาพิมพ์หนังสือนี้เป็นธรรมบรรณาการเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นประโยชน์สุขแด่โลก นับเป็นบุญกริยาวัตถุที่ควรสรรเสริญ ทั้งนี้จงเป็นปัจจัยส่งเสริมให้นางสรจักรานุกิจ (ถวิล วิเศษกุล) ได้ประสพสรรพวิบุลมนูญผลมีสุขเป็นต้น ในสัมปรายภพทุกประการ.

(นายเอี่ยม สังขวาสี)
เลขาธิการกิตติมศักดิ์
องค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก

๖ ธันวาคม ๒๕๑๕

คำนำ

หนังสือเล่มนี้ ดร. ดักลาส เอม. เบินส์ ได้เขียนขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ สำนักงานเลขาธิการองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกได้จัดพิมพ์ขึ้นเข้าชุดเป็นหนังสือเผยแพร่พระ-พุทธศาสนาไปทั่วโลกตามวัตถุประสงค์ขององค์การ ในประเทศไทยก็ปรากฏว่าหนังสือนี้ได้รับความนิยมจากผู้สนใจใคร่ในการศึกษาชั้นสูงทั่วไป ต่อมามีสมาชิกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยฯ สองท่าน คือ นายแพทย์คุณหลวงพรหมทัตเวที และคุณสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์ ได้อ่านแล้วชอบใจ จึงปรารภกับข้าพเจ้าว่าขอให้จัดแปลขึ้นเป็นภาษาไทย จะเป็นประโยชน์แก่นิสิตนักศึกษาของไทยเรา โดยท่านทั้งสองจะร่วมการกุศลออกทุนพิมพ์ฉบับภาษาไทยให้ทั้งหมด ข้าพเจ้าก็มาเรียนคุณเอี่ยม สังขวาสี เลขาธิการองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก คุณเอี่ยมฯ จึงจัดให้ คุณศิริ พุธศุกร์ อาจารย์ภาษาอังกฤษ ณ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย แปลขึ้นปรากฏเป็นหนังสือเล่มนี้

ดร. ดักลาส เอม. เบินส์ เป็นจิตแพทย์ชาวอเมริกัน เป็นพุทธศาสนิก ได้รับทุนมาทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนาในประเทศไทยเป็นเวลาหลายปีแล้ว เป็นผู้ครองชีวิตอย่างง่าย ๆ แบบชาวพุทธแท้โดยตลอดมาตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รู้จักพบเห็น โดยอาศัยอยู่ในวัดและเป็นผู้อยู่ในสัมมาปฏิบัติโดยเคร่งครัด นอกจากนี้ยังเป็นผู้อาสาสมัครช่วยงานทางพระพุทธศาสนาแก่คณะสงฆ์ไทย และแก่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย กับองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ตลอดมาโดยสม่ำเสมอ.

ในนามของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ข้าพเจ้าขออนุโมทนาในการกุศลเกี่ยวแก่วิทยาการครั้งนี้ แก่ท่านผู้เขียน ท่านผู้แปล และท่านผู้ออกทุนพิมพ์เป็นอย่างยิ่ง หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ใคร่ต่อการศึกษาโดยทั่วกัน.

สัญญา ธรรมศักดิ์

นายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย

ในพระบรมราชูปถัมภ์

๑๑ ธันวาคม ๒๕๐๙

ปฐมพจน์

พระพุทธเจ้า ทรงถือเอาประโยชน์จากนิยายและประเพณีโบราณของอินเดีย ในการแสดงออกซึ่งอุดมคติทางศีลธรรม และวิปัสนาญาณ คือปัญญาอันเห็นประจักษ์ความจริง ในเมื่อทรงเทศนาสั่งสอนในดินแดนอันอุดมด้วยความเชื่อถือของชาวพื้นเมือง และเทพนิยาย เช่นนิยายเรื่องเทวาสุรสงคราม คือการรบกันระหว่างเทพกับอสูร ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาล บางคราวเทพเป็นฝ่ายพ่าย บางครั้งอสูรเป็นฝ่ายแพ้ พระพุทธเจ้าทรงนำมาเล่าใหม่อีก แล้วทรงตีความเสียใหม่ว่า นิยายเรื่องนี้ แท้จริงก็ได้แก่การต่อสู้ระหว่างฝ่ายดีกับฝ่ายชั่วในสมรภูมิ คือจิตใจของมนุษย์นั่นเอง บางคราวชัยชนะเป็นของฝ่ายดี แต่บางคราวก็เป็นของฝ่ายชั่ว

ตัวอย่างทำนองเดียวกันนี้ยังมีอีก เช่นเรื่อง พระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองโลก มีเรื่องเล่ากันมาแต่อดีตกาลว่ามีพระเจ้าจักรพรรดิผู้ครองโลก อันมีสมุทรสาครทั้ง ๔ เป็นขอบเขต โดยสืบสันตติวงศ์กันมา ทางพระพุทธศาสนาได้เพิ่มข้อคิดทางศีลธรรมว่าพระจักรพรรดิผู้ครองโลกแต่ละพระองค์ ทรงประกอบด้วยศีลธรรมในระดับสูง พระองค์ทรงสมาทานเบญจศีล คือเว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดปด และดื่มสุราเมรัย ในวันอุโบสถทรงรักษาศีลเพิ่มขึ้นอีก ๓ ข้อ เป็น ๘ ข้อ ที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นไปเพื่อห่างไกลจากความย่อหย่อนในกาม และความฟุ้งเฟ้อต่าง ๆ นอกจากนั้นพระจักรพรรดิผู้ครองโลก ยังทรงแนะนำชักชวนประชาชนให้ประพฤติตนในทางศีลธรรมเจริญรอยตามพระองค์ด้วย ในที่สุด เมื่อทรงพระชราปรากฏมีเส้นพระเกษาหงอก ก็ทรงมอบราชสมบัติแก่พระโอรส แล้วเสด็จออกทรงผนวชครองเพศบรรพชิต

อนึ่ง ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า ก็ได้รับคำอธิบายขยายความไปในทางศีลธรรม โดยเน้นถึงความเป็นเทพเจ้า ว่าหมายถึงความบริสุทธิ์ เทพประเภทนี้ก็ได้แก่มนุษย์ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติ ทางศีลธรรม และทำตนให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เช่นความโลภ ความโกรธ และความหลง นั่นเอง บุคคลสามารถบรรลุ ความเป็นเทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ได้ด้วยการปลูกฝัง ศีลสมาธิ และปัญญาโดยทำนองเดียวกัน บางครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงอธิบายเรื่องสวรรค์

ว่าได้แก่การประสบอารมณ์อันน่าปรารถนารักใคร่ ชอบใจ ในโลกแห่งประสาทสัมผัสนี้เอง และนรกก็มิใช่อื่นไกล ได้แก่การได้ประสบสิ่งอันไม่พึงปรารถนา

นิยายปรัมปราเรื่อง สุริยุปราคา และจันทรุปราคานี้ กล่าวถึงพระราหูพยายามไล่อมพระอาทิตย์และพระจันทร์ ก็มีคำอธิบายในทางศีลธรรมจากพระพุทธศาสนา ทำนองเดียวกัน คือความโง่ได้แก่ราหู สติปัญญาสามัญได้แก่พระจันทร์ พระอาทิตย์ บางครั้งบางคราวรู้สึกผิดชอบชั่วดีของคนก็ถูกความโง่หรือความหลงมาครอบงำได้เหมือนกัน ทางที่จะพ้นจากพระราหู ของพระจันทร์ พระอาทิตย์หรือสติปัญญาสามัญ ก็คือการถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คือการเข้าหาปัญญาที่สูงกว่าอันได้แก่ปัญญาตรัสรู้สัจธรรม

ด้วยเหตุนี้ คำสอนทางพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่ก็เกี่ยวข้องกับนิยายปรัมปราและความเชื่อถือพื้นเมือง จึงมีลักษณะเป็นการสอนแบบแปลความหมายเสียใหม่ เรื่องราวและชื่อคงไว้ตามเดิม แต่ได้จัดรูปแนวคิดเสียใหม่ให้เข้ากับหลักสัจธรรม เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาพระพุทธ-ศาสนาจึงควรมีพื้นความเข้าใจในหลักการข้อนี้ อย่าอ่านเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับนิยายแบบกินผลไม้ทั้งเปลือก แต่ถ้ารู้จักถือเอาสาระสำคัญแล้ว ก็จะได้รับประโยชน์ที่แท้จริงจากคำสอนของพระพุทธเจ้า.

สุชีพ ปุญญานุภาพ
ผู้บรรยายวิชาพระพุทธศาสนาและศาสนาเปรียบเทียบ
สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย นครหลวงฯ

คำนำของผู้แต่ง

พุทธศาสนามีมาแต่โบราณกาล ส่วนวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดใหม่เมื่อไม่นานมานี้เอง ทั้งสองฝ่ายมีหลักการที่ซับซ้อนมาก ดังนั้นการที่จะนำทั้งสองฝ่ายมาเปรียบเทียบกันอย่างกว้างขวาง จึงเป็นเรื่องที่ซับซ้อนเช่นเดียวกัน ภาคแรกของหนังสือเล่มนี้ ส่วนใหญ่กล่าวถึงการค้นหาและทฤษฎีของวิทยาศาสตร์ ส่วนใดที่สำคัญมากก็ได้บรรยายไว้ค่อนข้างละเอียด และได้ชี้ให้เห็นผลของการค้นพบและทฤษฎีเหล่านั้นที่มีต่อทฤษฎีของศาสนาคริสต์ด้วย ในขณะเดียวกัน ความบกพร่องและความสามารถอันจำกัดของวิทยาศาสตร์ก็ได้ยกมาไว้ให้เห็นด้วยเหมือนกัน ภาคสองว่าด้วยลักษณะของพุทธ-ศาสนาในแง่อเทวนิยม

ภาค ๓ มีเนื้อความมากกว่าภาคอื่น คือเป็นการแสดงให้เห็นว่าทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับโลก จิตวิทยาและวิธีการแสวงหาความรู้นั้น เข้ากันได้กับหลักการของวิทยาศาสตร์ฝ่ายตะวันตกเพียงใด จึงได้กล่าวถึงโครงสร้างและอายุของจักรวาล, โครงสร้างของสสาร, วิวัฒนาการของชีวิต, สภาวของวิญญาณและปัญหาอื่น ๆ ไว้ด้วย

ผู้แต่งถือว่าผู้อ่านส่วนมากคงมีความรู้เบื้องต้น ในเรื่องเคมีชีววิทยา และวิวัฒนาการของชีวิตมาบ้างพอสมควรแล้ว บุคคลผู้ยังไม่คุ้นกับคำว่า "ปรมาณู" อนินทรีย์ โครโมโซม, ยีน ฟอสเฟท และไฮโดรคาร์บอน เป็นต้น อาจจะต้องประสบความลำบากอยู่บ้างในเมื่ออ่านถึงตอนที่ว่าด้วย "ธรรมชาติและกำเนิดของชีวิต"

ในการบรรยายถึงคำสอนของพุทธศาสนา เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยโบราณ, วิวัฒนาการ, จักรวาล, เทวดา ฯลฯ อาจมีปัญหาเกิดขึ้นว่า ข้อความเหล่านั้นเราควรจะรับเชื่อไว้ตามตัวอักษรเช่นนั้น หรือว่าควรจะถือว่าเป็นวิธีการสอนศีลธรรมและแนวความคิดของจิต โดยยกเรื่องเหล่านั้นมาเป็นอุทาหรณ์ (ทำนองอุปมาโวหาร) สำหรับในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าใคร่จะเชื่อตามคำกล่าวในพระสูตรเหล่านั้นตามตัวอักษรไปก่อน นอกจากว่าจะมีรูปความบ่งถึงอย่างแน่ชัดว่าข้อความท่อนนั้นมีความหมายเป็นทำนองอุปมา

โวหารจริง ๆ เช่นในการยกนิทานขึ้นเล่าเปรียบเทียบ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม อาจมีบางเรื่องที่ท่านต้องการให้มีความหมายไปในทำนองอุปมาโวหารก็ได้เหมือนกัน ซึ่งในกรณีย์เช่นนี้เราก็ไม่ควรจะมองข้ามไปเสีย (คือรับเชื่อตามตัวอักษรไปหมดทุกแห่ง) แต่อีกทางหนึ่ง การที่จะคิดว่ามีธรรมบางข้อที่พระองค์ต้องการให้มีความหมายบางอย่างซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลัง และซึ่งพระองค์ทรงเลือกเทศนาให้เป็นที่เข้าใจแก่ชนกลุ่มน้อยบางกลุ่มนั้น ก็ดูจะไม่มีเหตุผลเพียงพอ ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสอย่างตรงไปตรงมาว่า พระองค์ไม่มีธรรมข้อไหนที่ทรงหวงไว้ และไม่ได้เปิดเผยนำออกแสดงแก่ฆราวาสเลย.

ดักลาส เอม. เบินส์ M.D.

กรุงเทพ ฯ ๑๙๖๕

ภาษิตต้นเล่ม

"ดูก่อนภิกษุ อะไรคือทุก ๆ สิ่ง? ตา และ รูป หู และ เสียง จมูก และ กลิ่น ลิ้น และ รส กาย และ สัมผัส ใจ และ ธรรมารมณ์ เหล่านี้แลภิกษุ คือทุก ๆ สิ่ง ใครก็ตามที่กล่าวว่า เราปฏิเสธทุก ๆ สิ่งนี้แล้ว ย่อมประกาศทุก ๆ สิ่งอย่างอื่นอีก ดังนั้น บุคคลผู้นั้นย่อมชื่อว่ากล่าวไปข้างเดียว และเมื่อถูกถามก็ไม่สามารถทำตามที่กล่าวได้ และในไม่ช้าก็จะต้องถึงความซบเซา เพราะเหตุใดภิกษุ? เพราะเหตุว่าเป็นการพ้นวิสัยที่เขาจะทำเช่นนั้นได้."

— พุทธภาษิต สํยุตฺตนิกาย

(คำแปล)

ความเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนา

กับ

วิทยาศาสตร์และอเทวนิยม

โดย

ดร. ดักลาส เอ็ม. เบินส์

บทที่ ๓

ธรรมชาติของวิทยาศาสตร์

เพื่อ*ให้สอดคล้องกันกับจุดมุ่งหมายของหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจะขอจำกัดความหมายของคำว่า "วิทยาศาสตร์" ว่า เป็น "การที่มนุษย์พยายาม* **ศึกษา** *ตนเองและสากลจักรวาลโดยอาศัยประสพการณ์* **ภายนอก** *อย่างมีระเบียบ"*

การที่ข้าพเจ้าเรียกวิทยาศาสตร์ว่าเป็นการศึกษานี้ ก็เพื่อขีดวงของความหมายให้แคบเข้า คือให้หมายถึง "วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์" โดยเฉพาะเท่านั้น ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะได้ไม่ต้องพะวงถึงวิทยาศาสตร์ประยุกต์ คือการนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์เหล่านั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เช่น ในการอุตสาหกรรม เกษตรกรรม และการแพทย์ เป็นต้น

คำว่า "ภายนอก" ดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้เนื้อความแคบเข้ามาอีก คือทำให้หมายความถึงจำเพาะแต่ประสพการณ์ที่ได้รับทางประสาทสัมผัส หรืออายตนะภายนอกเท่านั้น และดังนั้นก็เป็นอันว่าต้องไม่รวมวิชาลึกลับ ความเชื่อถือต่าง ๆ ความรู้สึกทางปัญญาญาณ และอภิปรัชญาเข้าไว้ด้วย วิทยาศาสตร์สนใจเฉพาะเพียงปรากฏการณ์ของสสารและกำลังงานเท่านั้น ประสพการณ์ทางสัมผัสก็ดี คณิตศาสตร์ก็ดีเป็นเครื่องมือที่วิทยาศาสตร์แสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องสากลจักรวาลให้มากขึ้น วิทยาศาสตร์ไม่สนใจในเรื่องจริยธรรมและศีลธรรม นอกจากจะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์วิทยาจิตวิทยาและวิทยาอื่นที่เกี่ยวข้องกันไปในทำนองเดียวกันนี้

ปัจจุบันเรามีชีวิตอยู่ในระยะที่มีความสำคัญ ชนิดที่ไม่เคยปรากฏมาแต่ก่อนเลยอย่างแท้จริง เราเป็นทายาทของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่บรรพบุรุษของเราได้สั่งสมมาไว้ให้นับเป็นเวลาถึง ๒,๐๐๐ ปี หรือมากกว่านั้น นอกจากนั้น ในขณะนี้นักวิทยาศาสตร์นับจำนวนหมื่นทั่วโลกกำลังร่วมแรงกันแสวงหาข้อเท็จจริง และแลกเปลี่ยนความเห็นกันด้วยการบากบั่นพากเพียรชนิดที่ไม่เคยมีมาก่อนเลย นักวิทยาศาสตร์เหล่านี้ได้รับการ

ช่วยเหลือจากเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ที่ละเอียดและประณีตอย่างยิ่ง กับทั้งยังได้รับเงินทุนอุดหนุนในการค้นคว้าอย่างมากมาย ดังนั้น บุคคลสมัยปัจจุบันจึงมีโอกาสที่จะแสวงหาความรู้ความเข้าใจในวิชาการต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง และสะดวกอย่างชนิดที่นักปราชญ์สมัยโบราณไม่เคยได้รับ ความลึกลับของธรรมชาติหลายประการได้ถูกเปิดเผยให้เป็นที่รู้กันเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง และส่วนที่ยังเหลืออยู่อีกก็กำลังถูกค้นคว้าอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย โดยนักวิทยาศาสตร์ผู้อุทิศชีวิตให้เพื่อการนี้อย่างแท้จริง และก็เชื่อว่าเราคงจะได้รู้เรื่องราวของธรรมชาติมากขึ้นกว่านี้โดยลำดับ

อย่างไรก็ตาม มีความจริงที่ไม่น่าจะเป็นไปได้อยู่ประการหนึ่ง และเป็นความจริงซึ่งไม่เป็นมงคลนัก คือ ประชาชนส่วนมากนอกจากจะมิได้ทราบซึ้งถึงความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาด้วยความยากลำบากอย่างยิ่งแล้ว แม้บุคคลผู้ตั้งตนเองเป็นนักปรัชญา และปัญญาชน ก็ยังมีความรู้ความเข้าใจในวิทยาศาสตร์น้อยเหลือเกิน บุคคลประเภทนี้ไม่ค่อยจะได้รู้ถึงการค้นพบอันสำคัญทางวิทยาศาสตร์ในระยะ ๑๕ ปีที่ผ่านมาแล้วนี้เลย เมื่อไม่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นพื้นฐานอย่างพอเพียง ผู้แสวงหาความจริงจึงมักจะตกเป็นเหยื่อของความเชื่อในทางโชคลางและวิทยาศาสตร์เทียม ซึ่งเกิดจากอารมณ์และความรู้เท่าไม่ถึงการณ์อยู่บ่อย ๆ

ถึงอย่างไรก็ดี วิทยาศาสตร์เองก็มิใช่ว่าจะไม่มีความผิดพลาดหรือการหลงเสียทีเดียว วิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องมีผิดพลาดและหลงบ้าง วิทยาศาสตร์ไม่มีสันตะปาปา (โป๊ป) หรือผู้กุมอำนาจส่วนกลางเป็นผู้ควบคุม บุคคลผู้ใดก็ตามที่สนใจในการค้นคว้าแม้ว่าจะเป็นเพียงนักศึกษาวิทยาลัยชั้นสูงก็ตาม ก็สามารถจะค้นคว้าพบความจริงใหม่ ๆ และตั้งทฤษฎีใหม่ ๆ ขึ้นได้ และความจริงและทฤษฎีใหม่ ๆ เหล่านั้น ก็อาจจะได้ลงพิมพ์ในวารสารทางวิทยาศาสตร์ได้ถ้าหากบรรณาธิการของวารสารนั้น ๆ เห็นสมควร ด้วยเหตุนี้เองบางครั้งความผิดพลาด การล่อลวง หรือข้อยุติที่รีบด่วนเกินไปจึงอาจเกิดขึ้นได้เหมือนกัน แต่อำนาจทางวิทยาศาสตร์มีความเข้มแข็งมากกว่าที่เรารู้และศึกษากันไว้มาก เพราะว่าวิทยาศาสตร์เป็นขุมความรู้ซึ่งได้สะสมกันมาเป็นเวลาช้านาน และเมื่อมีบุคคลหนึ่งบุคคลใดอ้างว่า

ได้พบความจริงอย่างใดขึ้นมา นักวิทยาศาสตร์เหล่าอื่นในที่แห่งอื่นก็สามารถนำไปทดสอบอีกครั้งแล้วครั้งเล่าได้ ตัวอย่างเช่น สมมุติว่า มีนักเคมีคนหนึ่งในกรุงลอนดอนประกาศว่าเงินบริสุทธิ์ละลายเมื่ออุณหภูมิขึ้นสูง ๙๖๐.๘ องศาเซนติเกรด นักเคมีอื่น ๆ ในนครนิวยอร์ค โตเกียว ซิดนีย์ และ ริโอ เดอร์จาไนโร ก็อาจทดสอบดูด้วยตนเองบ้าง และเปรียบเทียบผลการทดลองนั้นดูได้ด้วยตนเอง และนาน ๆ ครั้งก็มีเรื่องยุ่งเหยิงปรากฏขึ้นเหมือนกัน ดังตัวอย่าง เช่น นักเคมีผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งประกาศว่า เขาพบว่าเงินละลายเมื่ออุณหภูมิขึ้นสูง ๙๕๘.๒ องศาเซนติเกรด เมื่อได้ค้นคว้ากันต่อไป ก็ปรากฏว่านักวิทยาศาสตร์ผู้นั้นใช้เงินซึ่งมีทองแดงเจือปนอยู่ด้วยเล็กน้อย และดังนั้นจึงไม่ใช่เงินบริสุทธิ์ แต่เป็นโลหะผสม ด้วยวิธีดังกล่าวนี้เองความรู้ทางวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับสากลจักรวาลของเราจึงก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ

ศาสนากับวิทยาศาสตร์

การสร้างทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์นั้น มีหลักการอยู่ ๒ ขั้นด้วยกัน ขั้นแรกคือการสังเกต ได้แก่การรวบรวมและบันทึกข้อมูลต่าง ๆ ในขั้นนี้ ศาสนากับวิทยาศาสตร์ก็ไม่ค่อยมีข้อขัดแย้งกันนัก ขั้นที่ ๒ การตีความหมายของสิ่งที่ได้สังเกตมาแล้ว ได้แก่การสร้างทฤษฎีหรือคำอธิบาย ซึ่งเป็นการเรียบเรียงข้อมูลทฤษฎีเหล่านั้นให้มีความหมายเป็นแบบหรือโครงสร้างอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ในขั้นนี้เองได้เกิดการโต้เถียงกันขึ้นตัวอย่าง เช่น นักธรณีวิทยา และผู้นับถือศาสนาคริสต์ นิกายออร์โธด๊อกซ์* อาจเดินไปด้วยกันผ่านทะเลทรายแห่งหนึ่ง และสังเกตรูปร่างลักษณะและการพังทลายของภูเขาชั้นหินทางธรณีวิทยาซึ่งเกิดขึ้นซ้อน ๆ กัน อยู่เป็นชั้น ๆ และได้พบรอยใบไม้ฝังอยู่ในหินทั้ง ๒ คนย่อมมีความเห็นพ้องกันว่า ตนได้เห็นสิ่งนั้น ๆ มา ดังกล่าวแล้ว แต่ถ้าชาวคริสต์นิกายออร์โธด๊อกซ์ ซึ่งถือตามข้อความในพระคัมภีร์ของตน อย่างตรงตามตัวอักษรจริงๆ เขาก็จะไม่ยอมรับความคิดของนักธรณีวิทยาที่ว่า สิ่งที่ได้พบเห็นมานี้เป็นเครื่องแสดง

---

* ไม่ใช่นิกาย หมายความว่า คนที่เชื่อทุกอย่างตามตัวอักษรในคัมภีร์

ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ทางธรณีวิทยาว่าโลกนี้มีอายุนับได้หลายล้านปีแล้ว ศาสนาของเขาสอนว่า โลกถูกสร้างขึ้นมาในเวลา ๖ วัน ดังนั้นเขาจึงมีความเห็นว่า การที่ดินเกิดพังทลายนั้นย่อมเป็นประจักษ์พยานแสดงว่าได้เกิดน้ำท่วมโลกครั้งใหญ่ ในสมัยของโนอาจริง ๆ

การโต้เถียงเรื่องอายุของโลก ทวีความเข้มข้นขึ้นอีก เมื่อดาร์วินเสนอทฤษฎีเรื่องวิวัฒนาการของเขาขึ้นมา ดาร์วินรับว่า แนวคิดในเรื่องที่ว่า โลกมีอายุเป็นล้าน ๆ ปีของนักธรณีวิทยานั้นเป็นความจริง และนำเอาข้อเสนอจริงทางชีววิทยาเข้ามาสนับสนุนอีกด้วย เพื่อเป็นเครื่องยืนยัน ทฤษฎีของเขาได้รับการต้อนรับอย่างกว้างขวาง และเป็นทฤษฎีที่มีน้ำหนักมาก โดยที่สามารถลงรอยกันได้ดีกับข้อมูลต่าง ๆ ทางธรณีวิทยา และทางชีววิทยาเท่าที่ทราบกันอยู่ในสมัยนั้น ดังนั้นโดยข้อเท็จจริงจึงปรากฏว่าความรู้ทางวิทยาศาสร์ทั้งมวลดูเหมือนว่าจะสนับสนุนทฤษฎีของเขาเป็นอย่างดี และยังไม่มีทฤษฎีใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นในสมัยนั้นหรือสมัยนี้ก็ตาม สามารถจะยืนยันความจริงเหล่านี้ได้เหมือนทฤษฎีของเขาเลย นับแต่ดาร์วินได้ประกาศทฤษฎีของเขามาจนถึงบัดนี้ เป็นเวลาได้กว่า ๑๐๐ ปีแล้ว และข้อเท็จจริงที่สามารถรวบรวมแล้วในระหว่างเวลานี้ก็ปรากฏว่าลงรอยกันได้กับสมมติฐานเดิมอยู่เสมอมา จึงทำให้หลักของดาร์วินมีทางที่จะเป็นไปได้มากขึ้นทุกที

ทฤษฎีวิวัฒนาการขัดกันกับคัมภีร์ไบเบิ้ล อยู่ใน ๔ หลักใหญ่ ประการแรกคือทฤษฎีนี้ยืนยันแนวคิดของนักธรณีวิทยา เรื่องอายุของโลกที่เป็นจำนวนล้าน ๆ ปี ประการที่ ๒ ทฤษฎีนี้กล่าวว่ามนุษย์มาจากสัตว์ยิ่งกว่าที่จะมาจากฝุ่นที่พระเจ้าช่วยโปรดชุบชีวิตให้ ประการที่ ๓ ปฏิเสธหลักการที่ว่า ผู้หญิงเกิดจากซี่โครงของผู้ชาย และประการที่ ๔ ทฤษฎีนี้ถือว่า พืชและสัตว์ได้วิวัฒนาการมาพร้อม ๆ กัน โดยที่การวิวัฒนาการเกิดขึ้นระยะเวลาใดเวลาหนึ่งหลังจากการเกิดขึ้นของสุริยจักรวาลตามในคัมภีร์เยเนซิส มีข้อความในบทแรกกล่าวว่า พระเจ้าได้ทรงสร้าง "หญ้าพืชที่ให้เมล็ด และต้นไม้ที่ให้ผล" ขึ้นมาในวันที่ ๓ วันที่ ๔ ได้ทรงสร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดาวขึ้น ในวันที่ ๕ ทรงสร้างปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ส่วนในวันที่ ๖ ได้ทรงสร้างสัตว์บกขึ้น

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีของดาร์วินมีความหมายมากกว่าการโต้เถียงระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนา เรื่องคำพูดของพระเจ้าโดยแท้แล้ว ทฤษฎีนี้ได้ทำลายล้างความจำเป็นที่วิทยาศาสตร์จะต้องเชื่อพระเจ้าโดยสิ้นเชิง ก่อนหน้าสมัยดาร์วิน ผู้ที่มีความเชื่อในเรื่องพระเจ้ามักจะถามว่า "โลกจะเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ถ้าไม่มีพระเจ้าสร้าง" แต่ดาร์วินก็ได้ตอบคำถามนี้ได้เหมือนกัน ในความหมายที่กว้าง ทฤษฎีวิวัฒนาการปัจจุบันไม่ได้หมายความถึงการก่อตัวของอินทรีย์สารอย่างเดียว แต่ยังหมายรวมถึงความเป็นมาของดาวเคราะห์ ดาวฤกษ์ สุริยจักรวาล และจักรดารกาอีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหมายรวมทั้งจักรวาลทั้งหมดนั่นเอง อันที่จริงแม้ในสมัยปัจจุบันก็ยังมีบุคคลจำนวนหนึ่งที่มักกล่าวว่า "ลองมองดูรอบๆตัวท่านซิ ดูภูเขา ต้นไม้ แมลง และต้นหญ้า ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาว ท่านคิดหรือว่าสิ่งเหล่านี้จะเกิดมีขึ้นได้โดยบังเอิญ" นักวิทยาศาสตร์ได้ตอบคำถามเช่นนี้โดยรับอย่างหนักแน่นว่าสามารถเป็นไปได้จริง ๆ และก็ยังได้เสนอข้อเท็จจริงต่าง ๆ เป็นเครื่องสนับสนุนประกอบคำอธิบายอย่างมากมาย ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงเรื่องนี้ต่อไปภายหลัง

อันที่จริงนักวิทยาศาสตร์ก็ไม่ได้อวดอ้างว่าได้พิสูจน์แล้วว่าไม่มีพระเจ้า เท่าที่ได้ทำไปก็ดูเหมือนจะเป็นไปในทำนองที่ว่าไม่มีเหตุผลที่คนเราจะต้องเชื่อว่ามีพระเจ้าเสียมากกว่า ตามหลักของวิทยาศาสตร์ พระเจ้าเป็นเพียงสมมติฐานอย่างหนึ่งเท่านั้น และแม้ว่า ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะเจริญก้าวหน้ามาถึงขนาดนี้ ปรากฏว่า ดูเหมือนแทบจะหาเหตุผลมาสนับสนุนสมมติฐานดังกล่าวไม่ได้เลย ผู้ที่เชื่อว่ามีพระเจ้า ก็มักจะเถียงนักวิทยาศาสตร์ ผู้ไม่เชื่อพระเจ้าว่า "ท่านก็ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าพระเจ้านั้นไม่มีที่จริงความจริงข้อนี้ก็เป็นเช่นนั้น และก็ไม่มีใครสามารถพิสูจน์ได้ว่าไม่มีผีปีศาจ สัตว์มีหน้าเป็นคนและตัวเป็นม้า และอื่น ๆ ของเทพนิยายกรีก การที่จะให้พิสูจน์ให้แน่ชัดลงไปว่าไม่มีนั้นเป็นเครื่องที่ทำได้ยาก แต่จากการที่ไม่มีหลักฐานเป็นเครื่องแสดงว่ามีนั้น ก็ทำให้ลงสันนิษฐานได้ว่า ผี ปีศาจ พระเจ้า หรือสัตว์ประหลาดเหล่านั้นไม่น่าจะมีอยู่จริง ๆ

ปัจจุบัน ศาสนาคริสต์ในนิกายต่างๆ ส่วนมากเลิกโต้แย้งกับทฤษฎีวิวัฒนาการแล้ว บางจำพวกก็หันมาตีความหมายในคัมภีร์ให้เข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์ จะมีเหลือ

อยู่บ้างก็พวกหัวแข็งบางจำพวกซึ่งยังต้องการคัดค้านต่อสู้เอาหัวชนฝากันต่อไป และมีบ่อยครั้งเหมือนกันที่พวกนี้พิมพ์หนังสือโฆษณาเผยแพร่อ้างข้อเท็จจริงต่าง ๆ นา ๆ เพื่อโต้แย้งทฤษฎีของดาร์วิน ความจริงมีอยู่ว่าการที่จะหาเหตุผลและหลักฐานมาสนับสนุนทฤษฎีวิวัฒนาการนั้นต้องใช้ความรู้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งมาก การโต้แย้งคัดค้านต้องใช้ความรู้ชนิดที่กว้างขวางและลึกซึ้งพอ ๆ กัน การที่จะยกเหตุผลทั้งหมดมาประกอบการพิจารณาในที่นี้ย่อมเป็นการเหลือวิสัย เท่าที่ปรากฏมานี้ก็พอจะสรุปได้ว่าข้อโต้แย้งของพวกที่เชื่อคำสอนดั้งเดิมแบบหัวแข็งนี้รู้สึกว่า มีน้ำหนักชวนให้เห็นคล้อยตามไปได้เหมือนกัน สำหรับผู้ที่มีการศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์ไม่เกิน ๒ ปีแรกในขั้นมหาวิทยาลัย แต่ถ้าบุคคลใดเคยค้นคว้าหรือศึกษาให้สูงขึ้นไปอีกแล้วก็จะเห็นได้ว่า ข้อแย้งเหล่านั้นเป็นชนิดพูดเอาดีข้างเดียว และก็ไม่ใช่เหตุผลที่สมบูรณ์แต่อย่างใด ตัวอย่างเช่นในปี ๑๙๖๐ มีหนังสือเล็ก ๆ เล่มหนึ่ง ชื่อ "วิวัฒนาการเป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ที่ผิด ๆ" พิมพ์ออกมา ในหนังสือเล่มนี้ ผู้แต่งได้ย้ำถึงความจริงว่า แม้นักศึกษาวิชาซากสัตว์ดึกดำบรรพ์ในหินจะได้ค้นคว้ามาเป็นเวลาตั้ง ๑๐๐ ปีแล้วก็ตาม ก็ยังไม่สามารถพบร่องรอยของสัตว์หรือพืชในหินในสมัยพรีแคมเบรียน (Pre Cambrian) ได้นอกจากอัลจี (Algae)[1] ยุคพรีแคมเบรียนนั้นสิ้นสุดลงประมาณ ๖๐๐ ล้านปีมาแล้ว และต่อจากนั้นจึงถึงยุคแคมเบรียน ในหินยุคแคมเบรียนสมัยต้น ๆ ปรากฏว่าได้พบซากสัตว์และพืช (Fossils) ในหินเป็นจำนวนมากมายหลายชนิด เช่น ทาก หนอน ฟองน้ำและสัตว์จำพวกที่คล้ายปูในยุคต่อ ๆ มาก็ปรากฏว่ามีซากสัตว์และพืชของแต่ละยุคมากมายพอ ๆ กัน แต่ก่อนยุคแคมเบรียนขึ้นไปนักวิทยาศาสตร์พวกนี้ฉงนสนเท่ห์ว่ามีชีวิตปรากฏอยู่ก่อนอัลจีและร่องรอยของอย่างอื่น ๆ อีกเพียงเลือนลางเท่านั้น ผู้แต่งเรื่องนี้สรุปไว้ว่า

"การที่ไม่มีซากสัตว์และพืชอยู่ในยุคก่อนแคมเบรียนนี้ มีผู้ให้อรรถาธิบายไว้ต่าง ๆ กัน แต่อันที่จริงข้ออรรถาธิบายที่ง่ายที่สุดมีอยู่อย่างเดียวคือ ซากเหล่านั้นไม่เคยมีอยู่เลย และซากเหล่านี้ไม่เคยมีมาเลย แล้วก็หมายความว่าทฤษฎีเรื่องวิวัฒนาการของอินทรีย์ (Organic Evolution) เป็นเรื่องเหลวไหลโดยสิ้นเชิง เพราะถ้าหากวิวัฒนาการ

---

[1] Evolution. Toronto, Ontario: International Christian Crusade, 1960.

มีอยู่จริงแล้ว ก็น่าจะมีเรื่องราวของชีวิตก่อนยุคแคมเบรียนปรากฏให้เห็นอยู่ในหินก่อนยุคแคมเบรียนตั้งกว่าครึ่งหนึ่งของชีวิตทุกแบบเป็นแน่"

แต่ก่อนหน้าที่หนังสือนี้จะพิมพ์ได้สัก ๒—๓ ปี ได้มีผู้พบซากสัตว์และพืชสมัยก่อนยุคแคมเบรียนเป็นอันมากที่สถานที่แห่งหนึ่งในออสเตรเลียภาคใต้ สัตว์ที่ถูกค้นพบนี้ทั้งหมดล้วนเป็นสัตว์ประเภทที่มีขนาดเล็กและมีร่างกายอ่อนนุ่ม คล้าย ๆ กับแมงกะพรุนวุ้นหรือหนอนฉะนั้น ดังนั้นการที่สัตว์ประเภทนี้จะฝังรอยทิ้งไว้ให้เห็นในหินได้นั้นย่อมเป็นไปได้เฉพาะในกรณีพิเศษหาได้ยากอย่างยิ่งเท่านั้น[2]

ปฐมเหตุ

ผู้ที่เชื่อพระเจ้ามักชอบเอาเรื่องปฐมเหตุขึ้นมาอ้างเพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่ามีพระเจ้าเสมอ เขากล่าวว่า "แม้จะรับว่ามีวิวัฒนาการจริงก็จะต้องมีอะไรสักอย่างหนึ่งทำให้ความเป็นไปสิ่งเหล่านี้เกิดมีขึ้น คือจะต้องมีบางสิ่งได้สร้างสรรค์วัตถุขึ้นมาเสียก่อน เพราะฉะนั้นเราจะสร้างอะไรออกมาจากการไม่มีอะไรย่อมไม่ได้" อันที่จริงแม้ว่าข้อความนี้จะมีจริงก็ไม่จำเป็นจะต้องหมายความว่า "อะไรบางสิ่ง" (ที่สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมานั้น) จะต้องมีวิญญาณ มีความรักหรือความกรุณาเสมอไป และก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งนั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ ไม่ได้หมายความว่าคัมภีร์ไบเบิลเป็นความจริงหรือว่าไครสต์เป็นบุตรของพระเจ้า ปฐมเหตุนี้อาจจะเป็นพรหมหรือเต๋าหรืออะไรบางอย่างที่เรายังนึกไปไม่ถึงก็ได้

อย่างไรก็ตามไม่มีความจำเป็นอะไรที่เราจะต้องถือว่ามีปฐมเหตุ เราอาจจะถือว่าเวลาไม่มีการเริ่มต้นเลยก็ได้ และเราอาจจะถือว่าประวัติศาสตร์ของมนุษย์ถอยหลังไปจนถึงสมัยที่ไม่มีใครรู้ คือไม่มีจุดเริ่มต้นเลยก็ได้ (และแนวคิดทางพุทธศาสนาก็เป็นเช่นนี้) โปรตอนและอีเล็คตรอน ซึ่งดำรงอยู่ในขณะนี้ก็คงจะได้อยู่มาแล้วตลอดกาล จริงอยู่ความคิดเช่นนี้อาจทำให้จิตใจของเราวกวนจับต้นชนปลายไม่ถูก (จนเวียนหัว) ก็ได้ แต่นั้นก็

---

[2] Scientific American, Vol. 204, No. 3, "Pre-Cambrian Animals", by Martin F Glaessner. March, 1961, pp. 72-78.

ยิ่งเป็นเครื่องแสดงว่าอำนาจความเข้าใจของเรามีอยู่น้อยเหลือเกินจริง การที่เราไม่สามารถจะนึกคิดหรือเข้าใจอะไรนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าสิ่งนั้นจะไม่มีจริง (อันที่จริงการคิดว่าเวลามีจุดเริ่มต้นเสียอีกจะทำให้เกิดเรื่องยุ่งยากไม่น้อย เพราะเราจะต้องเกิดสงสัยต่อขึ้นไปอีกว่า "แล้วก่อนนั้นจะมีอะไรหรือเป็นอะไร") ในสากลจักรวาลอันหาที่เริ่มต้นมิได้นี้เราอาจจะนึกวาดภาพมองเห็นดาวฤกษ์และจักรดารกาที่ลุกไหม้สลายตัวไปพร้อมกับส่งสารวัตถุซึ่งประกอบกันเป็นตัวของมันขึ้นนั้น พุ่งออกไปในอวกาศอันเวิ้งว้างทุกทิศทุกทาง แล้วอนุภาคจากจักรดารกาเก่าๆ เหล่านี้คงจะดึงดูดเข้าหากันใหม่โดยอาศัยแรงดึงดูดระหว่างกันและกัน และในระยะเวลาอีกหลายล้านปีต่อมาก็จะกลายเป็นกลุ่มเมฆแกสใหญ่มหึมาลอยเคว้งคว้างแผ่เป็นอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลอยู่ในอวกาศ ต่อมากลุ่มเมฆแกสเหล่านี้ก็จะรวมตัวกันเข้าอีก กลายเป็นจักรดารกาใหม่ ซึ่งประกอบด้วยดาวฤกษ์ดาวหาง อุกกาบาต และดาวเคราะห์ต่างๆ

แม้ข้อความที่ว่า "สิ่งทั้งหลายจะเกิดจากความไม่มีอะไรไม่ได้" นั้น ก็ยังเป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณากันต่อไป คือจะถือว่าเป็นความจริงตามนั้นเสียทีเดียวยังไม่ได้ ในชีวิตประจำวันของเราโดยทั่วไป เราจะเห็นความแตกต่างระหว่างวัตถุ (คือสิ่งที่คิดกันว่ามี) กับอวกาศที่ว่างเปล่า (คือสิ่งที่คิดกันว่าไม่มี) อย่างเด่นชัด แต่พอเราค้นหาแก่นสารของวัตถุให้ลึกลงไปจริงๆ คือเราศึกษาวิชานิวเคลียร์ ฟิสิกส์ และธรรมชาติของนิวตรินิส โนเมซอน พอสิตรอนและอนุภาคอื่นๆ ซึ่งอยู่ที่ศูนย์กลางของวัตถุแล้ว ก็จะปรากฏว่าวัตถุที่ไม่ใช่ของสิ่งของที่มีตัวตนหรือเป็นรูปธรรมเลย มันกลายเป็นการเคลื่อนไหวแบบคลื่น (Wave Motions) และกลายเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ซึ่งคนธรรมดาสามัญที่ใช้แต่สามัญสำนึกเท่านั้น จะนึกเดาไม่ถึงเลยว่าจะเป็นไปได้ถึงเพียงนี้ ในเรื่องนี้นักวิทยาศาสตร์แขนงนิวเคลียร์ ฟิสิกส์ ผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ชื่อ ดร. เจ โรเบิร์ต ออปเปนไฮเมอร์ ได้กล่าวไว้ว่า

> ตัวอย่างเช่น ถ้ามีผู้ถามว่า ตำแหน่งของ อีเล็คตรอนอยู่คงที่ดังเดิมเรื่อยไปหรือเปล่า เราก็จะต้องตอบว่า เปล่า, ถ้ามีผู้ถามว่าอีเล็คตรอนเปลี่ยนตำแหน่งไปเรื่อยๆ หรือเปล่า เราจะต้องตอบว่าเปล่า, ถ้ามีผู้ถามว่าอีเล็คตรอนอยู่เฉยๆ

หรือ เราก็ต้องตอบว่า เปล่า, ถ้ามีผู้ถามว่ามันเคลื่อนไหวหรือ เราก็ต้องตอบว่า เปล่า, พระพุทธองค์ได้ให้คำตอบเหล่านี้ไว้แล้วในเมื่อมีผู้ถามพระองค์ว่าหลังจากบุคคลตายแล้วเขาจะเป็นอย่างไร แต่คำตอบเหล่านั้นนักวิทยาศาสตร์สมัยศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ ไม่สามารถเข้าใจได้ [3]

ปัจจุบันนี้แนวคิดของเราเรื่องสสารได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย นอกจากนั้นทฤษฎีของไอนสไตน์เรื่องสัมพัทธ์ก็ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขุดรากเง่ากันทีเดียวในเรื่องที่เกี่ยวกับเวลาอวกาศพลังงาน และการโน้มถ่วง ต่อมาในการอธิบายทฤษฎีเรื่อง Unified field ไอนสไตน์ได้พยายามหาวิธีตั้งสูตรมูลฐานเพียงสูตรเดียว เพื่ออธิบายว่าสภาพความเป็นอยู่รอบตัวเราทุกประการ เช่นเวลา อวกาศ สสาร พลังงาน การโน้มถ่วงและพลังแม่เหล็กไฟฟ้าเป็นต้นนี้มาจากต้นเค้าอันเดียวกันทั้งหมด ตามแนวคิดแบบนี้สารวัตถุของอนุภาคของสสารทุกชนิดจะสามารถแบ่งลงไปได้จนถึงที่สุดซึ่งมันจะเหลือเป็นอะไรอย่างหนึ่งคล้าย ๆ กับ ความโค้ง หรือละลอกชนิดหนึ่งในสภาพ ๔ มิติ คือ กาลและอวกาศซึ่งดำรงอยู่เช่นนั้นตลอดกาล (อันหาที่สุดและที่เริ่มต้นมิได้)[4] ถึงแม้ไอนสไตน์จะได้รับผลสำเร็จในชีวิตนี้ยังไม่ครบบริบูรณ์ตามที่เขามุ่งหมายไว้ก็ตาม ก็เป็นที่น่าสังเกตว่ามีทฤษฎีเกี่ยวกับต้นเค้า (ปฐมเหตุ) ของสากลจักรวาลอยู่ ๒ ทฤษฎี ซึ่งได้รับความเชื่อถืออย่างกว้างขวางในหมู่นักวิทยาศาสตร์ที่ในบรรดาทฤษฎีทั้ง ๒ นั้น ทฤษฎีหนึ่งก็คือทฤษฎี Steady-State หรือสภาวะคงที่ซึ่งถือว่าสสารถือกำเนิดมาจากอวกาศที่ว่าง ๆ ไม่มีอะไรนั่นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือทฤษฎีนี้ถือว่าสิ่งที่มีตัวตนที่เราเห็นและรับสัมผัสได้รอบตัวเรานี้ เกิดมาจากความไม่มีอะไรนั่นเอง ผู้เชื่อตามแนวทฤษฎีนี้อธิบายยกตัวอย่างว่าปรมาณูไฮโดรเยนปรมาณูเดียว (ซึ่งเป็นปรมาณูที่เล็กที่สุดและมีมากที่สุดในสากลจักรวาล) นั้น จะเกิดประมาณ ๖๐๐,๐๐๐ ปี ต่อหนึ่งครั้งในอวกาศ ซึ่งมีเนื้อที่ ๑ คิวบิคเมตร ต่อมาปรมาณูไฮโดรเยนเหล่านี้จะรวมตัวกันขึ้นเป็นเมฆแกส ครั้นแล้วก็จะกลายเป็นจักรดารกา

---

[3] Science and the Common Understading, by J. Robert Oppenheimer. London: Oxford University Press. 1954, pp. 42-43

[4] The Universs and Dr. Einstein, by Lincoln Barnett. New York: New American Library, 1957, pp. 111-112.

ใหม่ขึ้นมาอีก ความจริงดังกล่าวนี้เชื่อกันว่า เกิดขึ้นตามส่วนแห่งอัตราเร็วที่จักรดารกาที่ในปัจจุบันกำลังแยกตัวกระจายแพร่ออกไป หนีออกจากกันนั่นคือ เรื่องเช่นนี้ได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วไม่รู้จักจบจักสิ้น ในอดีตและก็จะต้องเกิดขึ้นเช่นนี้เรื่อยไปในอนาคตโดยไม่รู้จักจบจักสิ้นเช่นเดียวกันอีก[5]

ทฤษฎีสภาวะคงที่ (Steady-State) นี้ในปัจจุบันยังเป็นทฤษฎีที่ได้รับการถกเถียงกันอยู่ในระหว่างนักวิทยาศาสตร์ผู้ศึกษาวิชาว่าด้วยจักรวาล และในที่สุดอาจจะกลายเป็นทฤษฎีที่ใช้ไม่ได้ไปก็ได้ อย่างไรก็ตามเท่าที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า การสืบสาวหาปฐมเหตุนั้นมีวิธีกระทำได้หลายต่อหลายวิธีด้วยกัน

อเทวนิยม

(การไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า)

ในบรรดาคำทั้งหมดในภาษาอังกฤษ ดูเหมือนจะไม่มีคำไหนที่มีความหมายต่ำทรามยิ่งกว่าคำว่า Atheism (อเทวนิยม หรือการไม่เชื่อว่ามีพระเจ้า) ในทัศนะของชาวคริสต์คำนี้เป็นคำที่น่าเกลียดน่ากลัวมีความหมายว่าบุคคลผู้ที่มีความคิดในแนวนี้เป็นผู้ที่มีความเลวร้าย มีบาป หมกมุ่นในกามคุณและไม่มีแก่นสารของความเป็นมนุษย์เลยทีเดียว อันที่จริงคำนี้แปลเพียงว่าไม่มีพระเจ้าเท่านั้น และก็ไม่ได้หมายความถึงการมองโลกในแง่ร้าย หรือการไม่มีศีลธรรม ไม่มีความรัก ไม่มีจุดหมายปลายทางในชีวิตหรือมีแต่การชั่วร้ายเลวทรามอย่างใด แต่ชาวตะวันตกโดยมากก็เชื่อฝังหัวเสียแล้วจนคิดเอาเองผู้ไม่เชื่อพระเจ้านั้นจะต้องเลวทรามต่ำช้าอย่างมากมาย ประเพณีศาสนาของเขาได้สอนอย่างหนักแน่นว่าการไม่เชื่อพระเจ้านั้นเป็นบาปอย่างมหันต์ ซึ่งจะแก้ตัวว่าเกิดจากความเขลาหรือหลงผิดอย่างใดไม่ได้เลย จะเป็นบาปที่จะต้องถูกลงโทษให้ตกนรกชนิดไม่มีวันผุดวันเกิดเลยทีเดียว พระเยซูไครส์กล่าวว่า "ผู้ที่เชื่อพระเจ้าและได้รับศีลล้างบาปแล้วชื่อว่าเป็นอันพ้นจากนรก แต่ผู้ที่ไม่เชื่อจะต้องตกนรก" (มาระโก ๑๖:๑๖) กฎเกณฑ์ของศาสนา

5 Modern Theories of the Universe, by Jame A. Coleman. New York: New American Library, 1963, pp. 161-168.

ประเภทเทวนิยม เชื่อว่าถ้าบุคคลไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าแล้วบุคคลนั้นจะต้องเป็นผู้ไม่มีศีลธรรมและก็จะไม่มีจุดหมายอย่างใด ๆ ในชีวิตเลย มีข้อความซึ่งผู้เชื่อพระเจ้ามักถามผู้อื่นบ่อย ๆ ว่า "ท่านจะทำดีไปทำไมถ้าท่านไม่เชื่อว่าพระเจ้าจะลงโทษท่าน" ยิ่งกว่านั้นบางคนที่เชื่ออย่างฝังหัวก็มักจะตอบผู้ที่ไม่เชื่อว่า "ถ้าเราไม่เชื่อพระเจ้าจะมีชีวิตอยู่ไปทำไม ควรจะฆ่าตัวตายเสียดีกว่า"

ชาวตะวันตกถือกันว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความดีสอดคล้องกันกับศีลธรรม และความมุ่งหมายอันสูงส่งนั้น เป็นสิ่งที่แยกกันไม่ได้เลย จากการเชื่อถือในพระเจ้า อันที่จริงถ้าถือว่าการเชื่อนี้เป็นความจริงแล้วจะเกิดมีสิ่งที่คัดค้านกันขึ้นมากมายหลายประการ ที่สำคัญไม่น้อยก็คือชาวยุโรปและอเมริกาที่ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าก็มีอยู่ไม่น้อย และปรากฏว่าพวกนี้ก็มีความสุข และมีศีลธรรมดีอยู่ บุคคลประเภทนี้ทั้ง ๆ ที่เป็นผู้ไม่เชื่อพระเจ้ายังเป็นคนใจคอหนักแน่นมั่นคงมีความละอายต่อบาป และมีความเสียสละดีเหมือนกันนอกจากนั้นครอบครัวของเขาก็เป็นคนดีและมีความผาสุกดี นักมนุษย์วิทยา ได้กล่าวถึงชาวไทยและชาวพม่าว่า แม้จะเป็นผู้ที่ไม่เชื่อถือพระเจ้าแล้วก็เป็นชาติที่มีความสุขและมีความโอบอ้อมอารีดีที่สุดในบรรดาชาติที่ดี ๆ ที่ในโลกปัจจุบัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดมากในประวัติการทางภาคตะวันตกเห็นจะเป็น ประเทศสหภาพโซเวียตนั่นเอง เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ค้านกันกับหลักของฝ่ายเทวนิยมเป็นอย่างมาก เพราะพลเมืองชาวรัสเซียโดยทั่วไป (นี้ไม่หมายรวมพวกผู้นำทางการเมือง) ก็ปรากฏว่ามีความประพฤติดีในแง่ที่เกี่ยวกับทางเพศและทางความรับผิดชอบทางสังคม กล่าวได้ว่าความประพฤติในทางเพศของประชาชนชาวรัสเซียสมัยปัจจุบันมีมาตรฐานดีกว่าของชาวคริสต์แห่งโลกเสรีเสียอีก ซึ่งเราจะลงมติเอาง่าย ๆ ว่าทั้งนี้เป็นเพราะความกดขี่ของการปกครองแบบเผด็จการหรือทรราชย่อมไม่ถูกต้องนัก อันที่จริงน่าจะเป็นด้วยวัฒนธรรมของรัสเซียซึ่งมีมาก่อนสมัยคอมมูนิสต์ และพรรคคอมมูนิสต์ได้พยายามรักษาไว้จนถึงปัจจุบันนี้นั่นเอง มีตัวอย่างผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์ Saturday Evening Post ได้กล่าวไว้หลังจากที่ได้อยู่ในสหภาพโซเวียตมา ๒ ปีว่า

"ข้าพเจ้ามักได้รับความอัศจรรย์ใจบ่อย ๆ ในเมื่อมีคนหนุ่มสำเร็จการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยมาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงเรื่องความรักผู้หญิงของเขา ฟัง ๆ ดูคล้ายกับ

พระเอกของนิยายของพูชกินที่ชื่อ ยูยีน โอนยีน โดยเฉพาะในตอนที่พระเอกคนนี้เขียนจดหมายไปถึงทาเทียนน่าคู่รักของเขา ในการบรรยายถึงคนรักของเขานั้นเขาบรรยายถึงนิสัยใจคอและสติปัญญาและศีลธรรมของหญิงคนรักได้อย่างเดียวเป็นเวลาตั้งชั่วโมง โดยไม่ต้องกล่าวถึงรูปร่างเลยว่าสวยงามเพียงใด" [6]

ความคิด (Thought) และความรู้สึก (Feeling)

ข้อเท็จจริงดังกล่าวมาแล้วนั้นมีหลักใหญ่อยู่ว่า จิตใจของเรามีส่วนประกอบที่แยกกันอยู่ ๒ ประการได้แก่ ความคิด (สติปัญญา) และ ความรู้สึก (อารมณ์) คนที่มีแนวความคิดว่าโลกมีวัตถุเป็นใหญ่ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาจะต้องเป็นผู้ไม่มีศีลธรรม คือถือหลักเกณฑ์ว่า วัตถุต้องเป็นใหญ่ในการดำรงชีวิตเสมอไป บุคคลบางคนแม้ไม่เชื่อพระเจ้า ก็อาจมีความรู้สึกอย่างลึกซึ้งในความรัก ความกรุณา และมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ที่มีอยู่ต่อผู้อื่นได้เหมือนกัน

อนึ่งยังเป็นการไม่ถูกต้องนักที่เราจะถือว่า วงการวิทยาศาสตร์ที่ไม่เชื่อถือพระเจ้าในโลกเสรีนั้นเป็นสถาบันที่มีอำนาจหรือตั้งขึ้นอย่างมั่นคงในสังคมแล้ว อันที่จริงมิใช่เช่นนั้นเลย จริงอยู่ในบางแห่งอาจมีผู้ไม่เชื่อถือพระเจ้ารวมกันอยู่เป็นหมู่เล็ก ๆ บ้างเหมือนกัน แต่ส่วนใหญ่ของผู้ไม่เชื่อพระเจ้าก็ถือว่าความเห็นเช่นนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของตนเอง และก็ไม่ข้องเกี่ยวกับความเห็นของผู้อื่นแต่อย่างใด นอกจากนั้นก็ยังเป็นการไม่ถูกต้องนักที่จะถือว่านักวิทยาศาสตร์ทุกคนเป็นผู้ไม่ถือพระเจ้า มีนักวิทยาศาสตร์ไม่น้อยเหมือนกัน ที่ถือว่าน่าจะมีอำนาจที่มีสติปัญญาครอบงำสากลจักรวาล (Cosmic Intelligence) อยู่เหมือนกันและอำนาจดังกล่าวนี้เป็นเหตุทำให้ความเป็นไปของธรรมชาติดำเนินไปโดยดีดังที่เป็นอยู่เรื่อยมาจนถึงทุกวันนี้ แต่ทั้งนี้นักวิทยาศาสตร์เหล่านั้นก็ไม่ได้ถือสภาวะที่มีสติปัญญารูปร่างเหล่านั้นจะต้องมีรูปร่างลักษณะเหมือนกัน หรือถือว่าสภาวะเช่นนั้นสั่งให้มนุษย์ทำและเชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ดังเช่นที่ศาสนา (คริสต์) นิกายดั้งเดิมเชื่อ

---

[6] Saturday Evening Post, "How my Comrades Live" Part II, by Joseph Novak. Philadelphia, Pa.: Curtis Publishing Co., May 21, 1960, p. 90.

กันอยู่ อาจกล่าวได้ว่านักวิทยาศาสตร์เกือบทั้งหมดถือว่า แนวคิดของศาสนาคริสต์ดั้งเดิมเช่นนั้นไม่เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์เลย อันที่จริงบางครั้งบางคราวก็มีพวกที่นับถือศาสนาคริสต์แบบนิกายดั้งเดิมอย่างเคร่งครัดเข้ามาเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ พวกนี้เข้ามาก็เพื่อพยายามจะหาทางพิสูจน์ให้โลกและตนเองเห็นว่า วิทยาศาสตร์ก็สนับสนุนพระเจ้าเหมือนกัน

ลัทธิวัตถุนิยม

วิทยาศาสตร์ไม่ยอมรับหลักการเรื่องพระเจ้า ปฏิเสธเรื่องวิชาลึกลับ และไม่ยอมร่วมทางกับวิชาอภิปรัชญา เมื่อไม่นับถือพระเจ้า ก็ถือว่ามีสิ่งเดียวเท่านั้น นี่เป็นมูลฐานของความจริงเท่านั้น คือวัตถุนั่นเอง วิทยาศาสตร์เชื่อว่าวัตถุเป็นแก่นสารของการเป็นอยู่ หลักใหญ่สำหรับการศึกษาเรื่องชีวิตและวิญญาณ (ความรู้สึก) อยู่ที่วิชาฟิสิคส์และเคมี

หลักการดังกล่าวนี้ เราจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ได้ แต่ก็มีความจริงอยู่ว่า วิชาเคมีจะให้ความรู้ความเข้าใจแก่เราในเรื่องชีวิต และวิญญาณได้อย่างกว้างขวางไพศาลจริง ๆ และในปัจจุบันนี้บุคคลผู้มีความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์ส่วนมาก ก็ได้ยอมรับความจริงข้อนี้โดยทั่วกัน

ธรรมชาติและต้นกำเนิดของชีวิต

นักชีววิทยามิได้เชื่ออีกต่อไปว่า อินทรีย์สารมี "พลังชีวิต" (Vital force) หรือจิตใจ เชื่อกันโดยทั่ว ๆ กันว่า การดำเนินงานต่าง ๆ ของร่างกายเช่นความสามารถในการเปลี่ยนอาหารให้เป็นเนื้อหนังก็ได้ การเจริญเติบโต การสืบพันธุ์ การย่อยอาหาร การเคลื่อนไหว การรู้สึกถูกในทางสัมผัสเป็นต้น เหล่านี้ล้วนเกิดจากปฏิกิริยาทางเคมีที่รักษาสมดุลย์กันไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนอย่างยิ่ง ปฏิกิริยาทางเคมีเหล่านี้เกิดขึ้นภายในเซลล์ของร่างกาย และในส่วนที่เป็นของเหลวของร่างกาย ถ้าหากมีวัตถุเคมีอีกอย่างหนึ่งซึ่งมีอำนาจหยุดปฏิกิริยาทางเคมีดังกล่าว ถูกสอดแซกเข้าไปในร่างกาย ภาวะทางเคมี

อันมีอยู่ตามปกติจะถูกรบกวน และก็ไม่สามารถจะดำเนินการต่อไปได้ ผลก็คืออินทรีย์-สารนั้นจะต้องถึงแก่ความตาย และวัตถุเคมีนั้นเราก็สมมติเรียกกันว่ายาพิษ แต่วัตถุเคมีบางจำพวกก็มีอำนาจทำให้ความเป็นไปของชีวิตดำเนินสืบต่อกันไปได้เรื่อย ๆ เราก็สมมติเรียกวัตถุชนิดนั้นว่าไวตามินกรดอามิโน คาร์โบไฮเดรต และเกลือต่าง ๆ

ปฏิกิริยาทางเคมีที่เกิดขึ้นในร่างกายของสิ่งที่มีชีวิตแต่ละชีวิตนี้มีความซับซ้อนและมีชนิดแตกต่างกันมากมายหลายประการ รายละเอียดของเรื่องราวเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็ยังไม่มีผู้ใดทราบโดยแน่ชัดนัก เท่าที่ได้ทราบกันอยู่แล้วก็มีกระบวนการทางเอนไซม์ทางสืบพันธุ์ และทางเปลี่ยนอาหารให้เป็นเนื้อ (รวมทั้งการแสงสงเคราะห์ คือการที่ต้นไม้สามารถแปลงแสงอาทิตย์ คาร์บอนไดออกไซด์และทำให้เป็นน้ำตาลและอ๊อกซิเยนได้) กระบวนการเคมีดังกล่าวมานี้เราได้ทราบเรื่องอย่างละเอียดและในปัจจุบันนักชีวเคมีก็ได้เปิดเผยสิ่งที่ค้นพบใหม่ ๆ มาให้เราได้ทราบอยู่เรื่อย ๆ

ถึงแม้ว่าเราจะยอมรับว่าชีวิตเกิดมาจากกระบวนการทางเคมีแล้ว แต่ก็ยังมีปัญหาน่าคิดต่อไปอีกว่า สิ่งที่แสนจะละเอียดอ่อนและมีโครงสร้างซับซ้อน เช่น เซลล์ที่มีชีวิตนี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร แม้เชื้อโรคและตัวอมิบาซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตขั้นต่ำก็ยังประกอบขึ้นอณูโปทีนเป็นจำนวนหลายร้อยซึ่งมีแบบของมันเองอย่างสลับซับซ้อนมาก และแต่ละอณูนั้นก็ยังประกอบด้วยหลายพันปรมาณูอินทรีย์สารดังกล่าวนี้ประกอบด้วยโครงสร้างทางกายวิภาคด้วยเหมือนกัน เช่นอมิบาก็มีนิวเคลียส ในเชื้อโรคก็มีผนังเซลล์และในทั้งสองชนิดนี้ก็มีไรโบโซมทั้งคู่

แบคทีเรียและโปรโตโซอันก็ยังไม่ใช่สิ่งมีชีวิต ที่เล็กที่สุดหรือมีโครงสร้างง่ายที่สุดเพราะจำพวกไวรัสนี้มีอินทรีย์สารที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางของลำตัวเล็กกว่า หนึ่งต่อแสน (๑/๑๐๐,๐๐๐) ของหนึ่งมิลลิเมตร ไวรัสประเภทนี้ถ้าจะจับมาเรียงกันให้ได้ยาวหนึ่งนิ้วจะต้องใช้จำนวนถึง ๒,๔๐๐,๐๐๐ ตัว ไวรัสขนาดเล็กนี้ปรากฏว่ามีวัตถุธาตุมากกว่าเกล็ดโพรทีนเพียงเล็กน้อยคือประกอบด้วยแกนซึ่งเป็นสารวัตถุ ดีเอ็นเอ หรือไม่ก็ อาร์เอ็นเอ ไวรัสชนิดนี้ไม่มีอวัยวะรับสัมผัสหรือย่อยอาหาร และไม่สามารถเคลื่อนไหวไปมาได้ ตัวอย่างเช่น ชนิดที่เรียกว่า อเดโน นั้นก็คล้าย ๆ กับประเภทอื่นโดยมาก คือเป็นเกล็ด

โพนทีนเล็ก ๆ มีลักษณะเป็นทรงลูกบาศก์ และมี ๒๐ เหลี่ยม แต่ละเหลี่ยมมีลักษณะเป็นรูป ๓ เหลี่ยมด้านเท่า แต่แม้ว่าจะเล็กขนาดนี้ไวรัสก็ยังเป็นอินทรีย์สาร เพราะว่ามันสืบพันธุ์ได้และบางชนิดก็ยังสามารถผลิตเอนไซม์ได้อีกด้วย[7]

ถ้าเราถือว่าชีวิตทุกแบบวิวัฒนาการมาจากจุลอินทรีย์สมัยดึกดำบรรพ์ ซึ่งมีลักษณะเหมือนไวรัส และถ้าเราถือว่าจุลอินทรีย์ดังกล่าวนี้เกิดจากอนินทรีย์สารแล้ว เราก็จะต้องหาวิธีพิสูจน์ให้ได้ ๓ อย่าง อย่างแรกก็คือเราต้องแสดงว่าหน่วยทางเคมีของชีวิต (เช่นกรดอมิโน ไฮโดรคารบอน ฯลฯ) สามารถเกิดจากวัตถุจำพวกแร่อันเป็นอนินทรีย์สารได้ ประการที่ ๒ เราจะต้องอธิบายได้ว่าหน่วยทางเคมีเหล่านั้นเกิดขึ้นมาได้อย่างไร จึงได้มีระเบียบของโครงสร้างที่เหมาะสมสำหรับที่จะเป็นอณูที่มีชีวิตได้เช่นนั้น และประการที่ ๓ เราต้องแสดงว่ากลุ่มหน่วยทางเคมีเช่นนั้นสามารถสืบพันธุ์ทำให้เกิดลูกหลาน ซึ่งสามารถจะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีก วิธีพิสูจน์ทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนี้ วิทยาศาสตร์ปัจจุบันสามารถแสดงให้เห็นจริงได้แล้ว

ประการที่ ๑ หน่วยทางเคมีของชีวิตสามารถเกิดขึ้นมาจากวัตถุอันไม่มีชีวิตได้อย่างไร ก่อนที่ชีวิตจะเกิดขึ้นในโลก คือเมื่อประมาณ ๓,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี ล่วงมาแล้วนั้น เชื่อกันว่ามหาสมุทรและบรรยากาศของโลกเรานี้มีอุณหภูมิสูงกว่าในปัจจุบัน และมีคารบอนไดอ๊อกไซด์ แอมโมเนีย ฟอสเฟท ซัลไฟด์ ไนเตรท มีเธน และอนินทรีย์สารทางเคมีอย่างอื่นละลายอยู่อย่างเข้มข้นกว่าในปัจจุบันมาก สารเคมีเหล่านี้รับการรบกวนอยู่เสมอไม่ให้อยู่นิ่งได้ สิ่งที่รบกวนก็คือความร้อนของดวงอาทิตย์และของภายในโลกเองที่กำลังจะก่อตัวขึ้นในระยะแรก นอกจากนั้นยังได้รับพลังงานเพิ่มเติมจากการแผ่รังษีอุลตราไวโอเล็ต ฟ้าผ่าและรังษีคอสมิคอีกด้วย นักวิทยาศาสตร์ได้ใช้สารเคมีเช่นเดียวกันนี้เองและพลังงานจากแหล่งเดียวกันนี้เองก็สามารถสร้างสารวัตถุ ซึ่งเป็นมูลฐาน ดีเอ็นเอ อันซับซ้อนขึ้นมาได้อย่างหนึ่ง ได้ชื่อว่า อะเดนีน นอกจากนั้นก็ยังได้สารไฮโดรคารบอนและกรดอมิโนขึ้นมาอีกหลายประเภท ซึ่งเป็นสารองค์ประกอบที่สำคัญ

---

[7] Scientific American, Vol. 208, No.1, "The Structure of Viruses" by R.W. Horne. January, 1963, pp. 48-56

ของอินทรีย์สารที่มีชีวิต[8] ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้เอง นักวิทยาศาสตร์ก็ได้สามารถพิสูจน์ประการแรกให้เห็นได้แล้วเป็นส่วนมาก

ประการที่ ๒ อาจมีผู้คิดว่าวัตถุเคมีซึ่งเป็นองค์ประกอบของชีวิตดังกล่าวแล้วนั้น วิทยาศาสตร์ได้ทำการสงเคราะห์ขึ้นในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ ด้วยกระบวนการอันสลับซับซ้อน ซึ่งจะไม่สามารถปรากฏมีขึ้นได้ตามธรรมชาติเลย นอกจากนั้นยังมีปัญหาเรื่องการที่จะนำหน่วยทางเคมีเหล่านั้นมาจัดระเบียบเข้าด้วยกัน เพื่อให้มีโครงสร้างเหมาะสมที่จะทำให้มันเกิดเป็นอินทรีย์สารที่มีชีวิตอีก ปัญหาหรือข้อสงสัยเหล่านี้พอจะแก้ได้ไม่ยากนักโดยอาศัยหลักเพียงอย่างเดียวคือ**เวลา**นั่นเอง หากเรายอมรับว่าวัตถุธาตุและอณูที่สำคัญ ๆ ที่จะเป็นองค์ประกอบของชีวิตได้มีการทำปฏิกิริยากันอยู่ตลอดเวลา ในมหาสมุทรอันกว้างขวางที่มีอุณหภูมิอันอบอุ่นในสมัยดึกดำบรรพ์แล้ว ในที่สุดชีวิตก็คงจะต้องเกิดขึ้นมาวันหนึ่งจนได้ ลองคิดดูถึงเนื้อที่ของมหาสมุทรซึ่งมีอาณาเขตมหาศาลนับเป็นจำนวน ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ตารางไมล์ ซึ่งมีอาการปั่นป่วนเพราะปฏิกิริยาทางเคมีอยู่นับเป็นเวลาถึง ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีก็น่าจะเห็นได้ว่าชีวิตอาจจะเกิดขึ้นจริง ๆ แม้โดยการบังเอิญอย่างเดียวเพราะระยะเวลาอันยาวนานอย่างเหลือแสน และภายในเนื้อที่อันกว้างขวางมหาศาลถึงขนาดนี้ คงจะต้องมีขณะหนึ่งที่ปฏิกิริยาทางเคมี หรือการรวมตัวของวัตถุธาตุเหล่านั้นจะไปถึงจุดเหมาะพอดีเข้าจุดหนึ่ง ซึ่งเป็นจุดที่จะทำให้ชีวิตเกิดขึ้นได้ อันที่จริงจะเห็นได้ว่าโอกาสที่ชีวิตจะเกิดขึ้นภายในอาณาเขตดังกล่าว และภายในระยะเวลาดังกล่าวนั้นมีมากเหลือเกิน จนกระทั่งการที่มีชีวิตเกิดขึ้นได้นั้นไม่น่าอัศจรรย์อย่างใดเลย ตรงกันข้ามหากชีวิตไม่สามารถเกิดขึ้นได้นั่นซิ, จะเป็นเรื่องน่าประหลาดใจยิ่งกว่ามากทีเดียว

ประการที่ ๓ เราต้องแสดงว่าหน่วยสารทางเคมีที่มีโครงสร้างง่าย ๆ สามารถสืบพันธุ์โดยแบ่งตัวเองออกไปได้ และจัดแบ่งหน้าที่ทางเคมีของอินทรีย์สารที่มีชีวิตได้อีกด้วย สารเคมีดังกล่าวนี้มีผู้รู้จักกันมาหลายปีแล้ว และเป็นของที่มีอยู่ในเซลล์ของสิ่งที่

---

[8] The American Institute of Biological Sciences Bulletin, Vol. IX, No. 1 "Biological Overtones of the Thermal Theory of Biochemical Origins", by Sidney W. Fox January, 1959, pp, 20-23.

มีชีวิตทุกชนิด เพราะไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือไวรัสก็ตาม และไม่ว่าจะเป็นแมลงหรือพืชก็ตาม ต่างก็เป็นส่วนประกอบแต่ละชนิดของชีวิตที่มีอยู่ในสากลจักรวาลเหมือนกันทั้งสิ้น สารดังกล่าวนั้นเรียกกันว่ากรด ดีโอซีไรโบวิเคลอิค หรือ ดีเอ็นเอ (ในบางกรณีก็เป็นกรด ไรโบนิวเคลอิค หรือ อาร์เอนเอ ซึ่งต่างกับดีเอ็นเอ ก็โดยปรมาณูของอ๊อกซิเยนเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งปรมาณูเท่านั้น) ปรมาณูของ ดีเอนเอ นี้มีอยู่ ๔ ชนิด ด้วยกัน *อณูเหล่านี้ชุดหนึ่งสามารถจะทำให้เกิดอณู ดีเอ็นเอ ซึ่งมีความยาวเท่ากันอีกชุดหนึ่งได้ และอณูชุดที่ ๒ นี้ก็สามารถทำให้เกิดอณูชุดที่ ๓ เหมือนกับอณูชุดที่ ๑ ได้อีกเหมือนกัน นอกจากนั้น ดีเอ็นเอ ชุดหนึ่งก็ยังสามารถผลิต อาร์เอ็นเอ ชุดหนึ่งได้ การที่ ดีเอ็นเอ ๔ ชนิดใน ดีเอ็นเอชุดหนึ่งจะมีลักษณะอย่างใดนั้นก็ย่อมสุดแล้วแต่ว่า อาร์เอ็นเอ ๔ แบบในอาร์เอ็นเอ ชุดนั้นหนึ่งมีลักษณะเป็นอย่างใด อารร์เอ็นเอ ชุดต่าง ๆ เหล่านี้ ต่อไปก็จะเป็นตัวการที่จัดระเบียบกรดอมิโน ๒๐ ชนิด ให้เข้าลำดับที่เหมาะสมของมันเพื่อจะได้สามารถสร้างอณูโพรทีนใหญ่ขึ้นและซับซ้อนยิ่งขึ้นดังเช่นที่กล่าวแล้วในหน้าที่แล้วมานั้น อาร์เอ็นเอ แต่ละชุดนี้ก็จะมีกรดอมิโนแต่ละแบบของมันโดยเฉพาะติดตัวไปด้วย โพรทีนซึ่งสร้างขึ้นโดยกรรมวิธีนี้แหละเป็นหน่วยมาตรฐานของทิชชูของร่างกายและของเอนไซม์ด้วย ส่วนเอนไซม์ก็ควบคุมภาระกิจทางเคมีอันมากมายของร่างกายอีกทีหนึ่ง ภาระกิจเหล่านี้ได้แก่การย่อยอาหารและการเปลี่ยนอาหารให้เป็นเนื้อ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปก็คือ ดีเอ็นเอ เป็นองค์ประกอบของชีวิตทั่วไปในโลก มันสืบพันธุ์โดยแบ่งตัวเองออกได้ มันเป็นตัวการแบ่งลักษณะของอาร์เอ็นเอ อาร์เอ็นเอต่อไปก็เป็นตัวการบ่งลักษณะของโพรทีน โพรทีนนี้ก็จะเป็นตัวการบ่งลักษณะของทิชชูของร่างกายและปฏิกิริยาทางชีวเคมีต่าง ๆ อีกทอดหนึ่ง[10]

---

* อณู DNA ของมูลฐานชีวิต แต่ละอณูประกอบด้วย ฟอสเฟท แรดิกัล น้ำตาลซึ่งประกอบด้วย คาบอน ๕ ส่วน และมูลฐาน พูรีน หรือ ไพรริมิดีน ๔ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่ง น้ำตาลและด่างเหล่านี้ รวมกันมีธาตุ ๔ อย่าง คือคาบอน, ไฮโดรเยน, อ๊อกซิเยน, และไนโตรเยน มีจำนวนปรมาณูรวมกันตั้งแต่ ๒๙ ถึง ๓๒ ปรมาณู จำนวนปรมาณูที่แน่นอนย่อมแล้วแต่ชนิดของด่าง ชนิดใดชนิดหนึ่งที่ซับซ้อนอยู่ใน ๔ อย่างนี้ ส่วนที่ซับซ้อนมากที่สุดอย่าง ๑ ใน ๔ อย่างนี้คือ adenine ซึ่งได้กล่าวมาใน ๒ วรรคต้นแล้ว

10 Scientific American, Vol. 208, No. 3, "The Genetic Code: II" by Marshall W. Nirenberg. March, 1963, pp. 80–94

ยืน โครโมโซมและทิชชูที่สืบพันธุ์เหล่านี้ โดยทั่วไปก็จะมี ดีเอ็นเอ อยู่ทั้งสิ้น แต่ละโครโมโซมประกอบด้วยหน่วย ดีเอ็นเอ หลายพันชุดและลำดับของ ดีเอ็นเอ ๔ แบบ ในชุดต่าง ๆ เหล่านี้ก็เทียบกันได้กับอักษร ๔ ตัว ซึ่งเป็นเครื่องชี้เฉพาะให้เห็นถึงโครงสร้างทางเคมีของหน่วยที่จะมีมาในอนาคตทั้งหมด ไวรัสทั้งปวงซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตเล็กที่สุดและมีโครงสร้างง่ายที่สุดนั้น ประกอบด้วยแกน ดีเอ็นเอ หรือไม่ก็ อาร์เอ็นเอ โดยมีโพรทีนล้อมรอบเป็นชั้นอยู่ภายนอกเท่านั้น

ดังนั้นจากการค้นพบสาร ดีเอ็นเอ และการเข้าใจถึงหน้าที่การทำงานของมันนี้เอง นักชีววิทยาก็ได้ทราบว่า อณูที่มีโครงสร้างง่าย ๆ สามารถสืบพันธุ์โดยแบ่งตนเองและต่างฝ่ายต่างก็แบ่งกันทำหน้าที่ของตน ๆ ในร่างกายได้โดยไม่ปะปนกัน อันที่จริง ถ้าหากเราจะให้กำจัดความของชีวิตว่า เป็นหน่วยที่มีความสามารถสืบพันธุ์ได้แล้ว ก็อาจจะกล่าวได้ว่าวิทยาศาสตร์ได้สร้างชีวิตขึ้นแล้ว ทั้งนี้เพราะชุด ดีเอ็นเอ ที่ได้สังเคราะห์ขึ้นนั้นเมื่อนำไปแช่ในน้ำยาอณู ดีเอ็นเอ สังเคราะห์โดยให้มี Catalyst Enzyme อยู่ด้วยแล้ว ก็จะจัดอณู ดีเอ็นเอ ขึ้นอีกต่างหากให้เป็น ดีเอ็นดี ชุดอื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับตนเอง[11] นอกจากนั้น โดยการเปลี่ยนแปลงดีเอ็นเอหรืออาร์เอนเอ ของพืชสัตว์หรือจุลชีวันต่าง ๆ กัน นักวิทยาศาสตร์สามารถจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่คงที่และที่มีชีวิตอยู่เรื่อย ๆ ไปได้แล้ว กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ นักวิทยาศาสตร์สามารถสร้างพันธุ์ใหม่ขึ้นได้แล้วนั่นเอง[12] การวิวัฒนาการตามธรรมชาติก็เป็นมาตามกรรมวิธีแบบเดียวกันนี้เหมือนกัน คือเกิดมีการเปลี่ยนแปลงโดยบังเอิญของ ดีเอ็นเอ ซึ่งเป็นผลมาจากการแผ่รังษีหรือเหตุอื่น ๆ ก็ได้ ซึ่งเป็นตัวการทำให้โครงสร้างของอณูต้องเปลี่ยนแปลงไป

ในมหาสมุทรของโลกเราสมัยดึกดำบรรพ์นั้น พออณูที่สามารถสืบพันธุ์โดยแบ่งตัวเองได้เกิดขึ้นมาเสียครั้งหนึ่งแล้ว มันก็สามารถแสดงปฏิกิริยากับหน่วยเคมีที่เข้ามาสัมผัสหรือติดต่อกับมันได้ ในที่สุดก็จะมีคราวหนึ่งที่จะเกิดปฏิกิริยาทางเคมีอันจะทำให้

---

[11] Scientific American, Vol. 208, No. 3, "How Cells Make Molecules", bp V.G. Allfrey & A.E. Miksky. September, 1961, pp 76.

[12] Developmental Genetics and Lethal Factors, by Ernst, Hadorn, tr. by Ursula Mittwoch. London: Methuen & Co., 1961, pp. 31–35.

ลูกหลานชั้นหลังบางจำพวกของมันต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้างไปจากเดิม พวกที่เปลี่ยนแปลงไปนี้บางจำพวกก็จะมีความคงทนแข็งแรงดียิ่งขึ้น โดยส่วนผสมทางเคมีของมัน และก็สามารถจะสืบพันธ์ที่แข็งแรงคงทนดียิ่งขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้นเมื่อกาลล่วงไปพันธุ์ต่าง ๆ กันซึ่งเกิดขึ้น ก็จะแข่งขันกันในการดิ้นรนเพื่อความเป็นอยู่ อินทรีย์สารที่มีไวรัสนี้บางจำพวกก็จะค่อยๆ มีขนาดโตขึ้น และมีโครงสร้างซับซ้อนกันกลายเป็นพวกที่มีเซลล์เดียว เช่น แบคทีเรีย เป็นต้น ในปัจจุบันอินทรีย์สารที่มีเซลล์เดียวซึ่งยังเห็นได้ในปัจจุบันนี้ บางจำพวกก็อยู่ติดกันเป็นคู่ ๆ และว่ายน้ำไปมาด้วยกันคล้าย ๆ กับสัตว์ตัวเดียว เป็นต้นว่ามี ๒ เซลล์ แทนที่จะเป็นเซลล์เดียว นอกจากนั้นบางจำพวกก็จับกลุ่มกันเป็น ๔ หรือ ๘ หรือ ๖๔ เป็นต้น ก็มี จนกระทั่งในที่สุดก็มีสภาพเป็น VOLVOX คือเป็นรูปทรงกลมกลางมีเซลล์นับจำนวนได้ถึงหลายพันเกาะกันอยู่ เซลล์ของ VOLVOX นี้แต่ละเซลล์เป็นอินทรีย์สารที่มีครบทุกอย่างในตัวของมันเอง แต่แล้วเซลล์ทั้งหมดเหล่านี้ก็ทำงานร่วมกันเป็นเสมือนสัตว์ที่มีหลายเซลล์ตัวเดียว[13] เมื่อมาถึงขั้นนี้ก็เป็นอันว่าวิวัฒนาการได้เริ่มต้นแล้ว

จากข้อความที่กล่าวมาแล้วนี้ ขออย่าให้เข้าใจว่าวิทยาศาสตร์ ได้เข้าใจชีวิตหมดแล้วทุกอย่าง เพราะอันที่จริงก็ยังไม่ถึงขนาดนั้น ยังมีสิ่งลึกลับที่น่าฉงนสนเท่ห์อีกหลายเท่า เช่นการที่อินทรีย์สารสามารถจะรู้เวลาได้ (โดยไม่ต้องอาศัยนาฬิกา) กฎเกณฑ์การเติบโตของทิชชู และความแตกต่างกันในการเจริญเติบโตของอวัยวะต่าง ๆ แต่เมื่อเวลาได้ผ่านไป เราก็ได้รู้คำตอบของสิ่งเหล่านั้นมากขึ้นทุกที และจนกระทั่งบัดนี้เราก็ได้รู้คำตอบว่าความเป็นไปของชีวิตดังกล่าวมานั้น เป็นเรื่องของทางเคมี หรือว่าทั้งวัตถุทั้งสิ้น.

ทัศนะเรื่องจิตใจในแง่วัตถุ

วิทยาศาสตร์ไม่ได้ท้าทายนักวิญญาณนิยมในเรื่องชีวิตอย่างเดียวกันเท่านั้น แต่ยังไม่ได้ค้นคว้าหาความลี้ลับของวิญญาณ และตั้งข้อสังเกตว่าการเป็นไปของจิตใจนั้น

---

[13] Introduction to Evolution, by Paul A. Moody New York: Harper and Brothers, 1962, pp. 70–72.

ก็สามารถจะอธิบายได้ด้วยกฎเกณฑ์ทางเคมีและชีววิทยาเหมือนกัน กฎเกณฑ์นี้กล่าวว่า จิตของมนุษย์เป็นผลของระบบของประสาทที่ได้วิวัฒนาการมาอย่างสูงมาก ข้อความดังกล่าวนี้ แม้ว่ายังพิสูจน์ให้เห็นโดยท่องแท้ไม่ได้ หรืออาจจะพิสูจน์ให้เห็นไม่ได้เลยก็ตาม แต่ก็มีประจักษ์พยานสนับสนุนหลายประการซึ่งทำให้เป็นเรื่องน่าคิดเช่นนั้นอยู่เหมือนกัน

มันสมองของมนุษย์ประกอบด้วยเซลล์ประสาทนับจำนวน ๑๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ เซลล์ ซึ่งมีสายใยอันสลับซับซ้อนเป็นเครื่องประสานให้ติดต่อเชื่อมโยงระหว่างกันและกันได้ เซลล์ประสาทส่งข่าวไปมาหากันในรูปแรงกระตุ้นไฟฟ้าได้โดยอาศัยสายใยเหล่านี้ และเซลล์มันสมองสามารถรับรู้อารมณ์ (คือเครื่องเร้า) จากโลกภายนอกได้ ก็โดยอาศัยสายใยประสาทจากผิวหนังและจากอวัยวะรับสัมผัสส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง จากการค้นคว้าของนักปราชญ์หลายท่านซึ่งต่างคนต่างทำไปโดยไม่ได้นัดหมายกันเลย ก็ได้ความรู้เพิ่มขึ้นอีกว่า ความจำของเราถูกเก็บไว้ (ในสมอง) เป็นแบบระหัสชนิดหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในโครงสร้างทางเคมีของอณูใหญ่ชนิด อาร์เอ็นเอ ของเซลล์ประสาท

บุคคลผู้ไม่ยอมรับสมมติฐานที่ว่าจิตใจขึ้นอยู่กับสมองนั้น ขอให้พิจารณาดูปัญหาต่อไปนี้เสียก่อน ถ้ามันสมองไม่ใช่ฐานหรือที่ตั้ง (Basis) ของจิตใจแล้ว เหตุใดเราจึงมีมันสมองขึ้นมาได้ และเหตุใดมันสมองของมนุษย์จึงมีขนาดใหญ่กว่ามันสมองของสัตว์อื่นในเมื่อเทียบขนาดกัน นอกจากนั้น เหตุใดการเป็นลมก็ดี เนื้องอก (ในสมอง) เพราะความชรา หรือการได้รับบาดเจ็บ และสาเหตุอื่น ๆ ที่กระทบกระเทือนหมู่เซลล์ของมันสมอง จึงทำให้บุคคลหมดสติ หรือความจำเสื่อม สติปัญญาอ่อน หรือบางทีก็ทำให้นิสสัยใจคอเปลี่ยนแปลงไปได้ เหตุใดสารเคมีซึ่งกระทบกระเทือนเซลล์มันสมองจึงสามารถเปลี่ยนความรู้สึกไปได้ สารเคมีบางอย่างเช่น บาร์บิจูเอท ก็ทำให้หลับ และสารอื่น ๆ เช่น แอลเอสดี และ เมสคาลีน ทำให้บุคคลมีความสามารถในทางสัมผัสรับรู้อารมณ์ของโลกภายนอกได้กว้างขวางกว่าเดิม เช่นทำให้เกิดความรู้สึกในทางจิตใจอันลึกลับ และมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสากลจักรวาล (sensations of oneness with the Universe) โดยเหตุใดเมื่อสายใยซึ่งเชื่อมระหว่างกึ่งกลางของมันสมองขาดลงแล้ว

มันสมองครึ่งหนึ่งจะไม่มีความรับรู้ในการงานที่มันสมองอีกซีกหนึ่งได้กระทำไป หรือความจำที่มันสมองอีกซีกหนึ่งได้เก็บไว้[15] เหตุใดเมื่อใช้กระแสไฟฟ้ากระตุ้นสมองจึงทำให้เกิดการระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตได้อย่างแจ่มชัด ทำให้กระทำและพูดไปโดยไม่ได้ตั้งใจ ทำให้หลับอย่างสนิท ทำให้มีความรู้สึกคล้ายกับฝัน ทำให้มีสติรู้สึกตัวและทำให้เกิดความรู้สึกเสียใจ ดีใจ หวาดกลัว ฯลฯ และเหตุใดการใช้กระแสไฟฟ้าจี้ หรือเร้าสมองนี้เราสามารถรู้ล่วงหน้าถึงผลอันจะเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นได้ สุดแล้วแต่ว่าการใช้กระแสไฟฟ้าจี้ส่วนไหนของมันสมอง และจะใช้กระแสไฟฟ้าเป็นจำนวนกี่โวลท์[16]

ดร. Ralph W. Gerard แห่งสถาบันการค้นคว้าสุขภาพจิตแห่งมหาวิทยาลัยมิชิแกนได้กล่าวถึงความจริงเหล่านี้ไว้ว่า

"ความรู้สึกทางจิตใจนั้นน่าจะมีคุณค่าอยู่เหมือนกัน มิฉะนั้นก็คงจะไม่มีการวิวัฒนาการมาจนบัดนี้ แต่ตามความรู้เท่าที่เราทราบกันอยู่ในปัจจุบันนี้ ยังมองไม่เห็นว่าความรู้สึกทั้งหลายเหล่านั้นจะเป็นตัวการทำให้มันสมองแสดงอาการออกมาได้อย่างไร เท่าที่รู้กันอยู่นั้นน่าจะเป็น neurone และ synapses (หน่วยเซลล์ประสาท) มากกว่าที่เป็นต้นเหตุให้บุคคลมีความประพฤติและความรู้สึกเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ไปได้ ความรู้เท่าที่เราได้รับในระหว่าง ๑๐ ปีที่แล้วมานี้ก็ดูจะสนับสนุนมตินี้อยู่ ในสมัยก่อนนี้ สิ่งใดที่เกิดขึ้นในสมองซึ่งเป็นก้อนสีเทาอ่อนนุ่มนั้น ต้องอาศัยการอ้างอิงกัน (เพราะไม่สามารถทดลองได้โดยตรง) แต่ในปัจจุบันเรามีหลอดสำหรับทดลองนานาประการ มีตัวยาและกระแสไฟฟ้าเข้าช่วยเพื่อหาความลี้ลับของเซลล์นี้ประกอบขึ้นเป็นมันสมองอย่างละเอียดละออ แต่ผลที่ได้ก็ปรากฏว่าเป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือ แม้เราจะได้รับความรู้เกี่ยวกับมันสมองเพิ่มขึ้นอีกถึงขนาดนี้ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามันสมองของเรามีความสามารถอย่างอื่นใดนอกเหนือไปจากความสามารถในการแสดงปฏิกิริยาต่อ (สิ่งเร้า) แบบเครื่องจักรกลอย่างหนึ่งเท่านั้นเอง[17]

---

[15] Scientific American, Vol. 210, No. 1, "The Great Cerebral Commissure", by R.W. Sperry, January, 1964, pp.42 – 52.

[16] Electrical Stimulation of the Brain, edited by Daniel E. Sheer. Austin: University of Texas Press, 1961, pp. 533 – 553.

[17] Saturday Evening Post, "Your Brain and Your Behavior", by Ralph W. Gerard. Philadelphia, Pa.: Curtis Publishing Co., May 30, 1959 p. 82.

ดังนั้น ก็เป็นอันว่าวิทยาศาสตร์ทางวัตถุยิ่งเจริญขึ้นเพียงใด แนวคิดของบุคคลก็ยิ่งโน้มน้อมไปในทางเห็นว่าร่างกายของมนุษย์เป็นเครื่องจักรกลชนิดหนึ่งมากขึ้นทุกที โดยนัยนี้ มนุษย์จึงเป็นเพียงเครื่องจักรกลทางชีวเคมีชนิดหนึ่งเท่านั้น กล่าวคือ เป็นเสมือนสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งถูกสร้างขึ้นมาโดยเหตุบังเอิญในสากลจักรวาลอันอ้างว้างเปล่าเปลี่ยว ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดคอยดูและให้คุณหรือให้โทษแต่อย่างหนึ่งอย่างใด ทัศนะดังกล่าวนี้อาจมีบางท่านที่เห็นว่าเป็นการมองโลกและชีวิตอย่างแห้งแล้งชาเย็นและหดหู่เหลือเกิน แต่อันที่จริงแล้ว ไม่ว่าเราจะชอบแนวความคิดเช่นว่านี้หรือไม่ก็ตาม เราก็ควรจะมีความกล้าหาญพอที่จะรับว่าสิ่งเหล่านี้อาจเป็นจริงได้ เพราะเรื่องนี้ก็มีประจักษ์พยานหลายอย่างเป็นเครื่องสนับสนุน และก็ยังไม่มีใครสามารถหาเหตุผลมาพิสูจน์หักล้างได้ เราอาจหาเหตุผลมาบิดเบือนความจริงให้เป็นอย่างที่เราชอบ เพื่อที่เราจะได้ไม่ต้องเผชิญหน้ากับความจริงก็ได้ แต่การทำเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการหลอกลวงตนเองโดยแท้ และโดยผลแล้วเราก็จะไม่สามารถเปลี่ยนแปลงข้อเท็จจริงให้เป็นไปตามที่ใจเราชอบได้เลย

อย่างไรก็ตาม มีหลักสำคัญที่ต้องไม่ลืมอยู่ข้อหนึ่ง คือว่า การที่บุคคลมองเห็นโลกและชีวิตว่าไม่มีอะไรนอกจากวัตถุนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาจะต้องถือว่าวัตถุเป็นใหญ่ในการดำรงชีวิตเสมอไป ทั้งนี้เพราะว่า ความเชื่อของคนเรานั้นไม่ได้เป็นสาเหตุโดยตรงของความรู้สึกเสมอไป มีบุคคลผู้ไม่นับถือพระเจ้าเป็นจำนวนไม่น้อยที่ดำเนินชีวิตอยู่อย่างผาสุกและเรียบร้อยเป็นอันดี และหลายคนในบุคคลประเภทดังกล่าวนี้ก็รู้สึกว่าธรรมชาติเป็นเรื่องที่มีความประหลาดมหัศจรรย์น่าศึกษาไม่รู้จักจบจักสิ้น สำหรับบุคคลประเภทนี้ การที่เขาเห็นว่าโลกหรือสากลจักรวาลมีวัตถุนั้น ไม่ได้ทำให้เขามีชีวิตอยู่อย่างชาเย็นหรือหดหู่เศร้าหมองแต่ประการใดเลย

ลัทธิวัตถุนิยมสมัยโบราณ

มีความจริงที่น่าสนใจอยู่ประการหนึ่งเกี่ยวกับลัทธิวัตถุนิยม คือว่าลัทธินี้หาใช่เป็นผลของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันแต่อย่างเดียวไม่ อันที่จริงในศตวรรษที่ ๕ ก่อน ค.ศ.

ปรัชญาเมธีชาวกรีกผู้หนึ่ง ชื่อ เดโมคริสตุส ก็ได้เคยประกาศลัทธิของเขาอันมีใจความเป็นวัตถุนิยมเช่นเดียวกัน หนังสือเล่มหนึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

"ผู้ถือลัทธิปรมาณูนั้นก็มีความเห็นตามชื่อของเขาเอง คือถือว่า วัตถุอันเป็นรากฐานของสากลจักรวาลคือปรมาณู ซึ่งมีจำนวนไม่จำกัดไม่สามารถทำลายหายสูญไปได้ และไม่สามารถแบ่งออกไปอีกได้ แม้ปรมาณูจะมีความแตกต่างกันอยู่บ้างในเรื่องรูปร่างและขนาดก็ดี แต่ก็มีส่วนประกอบทางเคมีเหมือนกัน ปรมาณูเหล่านี้เคลื่อนไหวอยู่เสมอ ดังนั้นจึงมีการรวมตัวกัน แยกสลายออกจากกันแล้วก็กลับรวมตัวกันใหม่อีกเป็นรูปโครงสร้างแปลก ๆ ใหม่ ๆ ผิดไปจากเดิม อินทรีย์สารหรือวัตถุทุกอย่างในจักรวาลเป็นผลของการที่ปรมาณูมารวมตัวกันเข้าในแบบใดแบบหนึ่งเท่านั้นเอง คนกับต้นไม้แตกต่างกันก็โดยที่ปรมาณูในตัวของแต่ละฝ่ายมีจำนวนและโครงสร้างแตกต่างกัน หลักการดังกล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเป็นแนวคิดทางวัตถุนิยมของชาวกรีกในสมัยต้นได้อย่างชัดเจน เดโมคริสตุสถือว่า วิญญาณไม่ใช่สภาพที่เป็นอมตะ และดังนั้นโลกหน้าจึงไม่มี ทั้งนี้ก็ยังมีเรื่องที่แปลกซึ่งไม่น่าเป็นไปได้อยู่อย่างหนึ่งคือ แม้ เดโมคริสตุส จะมีแนวคิดเป็นวัตถุนิยมจัดถึงขนาดนี้ก็ตาม เขาก็เป็นผู้มีอุดมคติในทางศีลธรรมเป็นอย่างดี เขาเคยกล่าวว่า "ความดีที่แท้จริงนั้นไม่ได้หมายถึงการไม่ทำชั่วอย่างเดียว แต่หมายถึงการไม่มีเจตนาจะทำความชั่วเลยทีเดียว"[18]

แต่ในสมัยของพระพุทธองค์ นักปราชญ์ชาวอินเดียบางคนก็ได้เคยประกาศแนวคิดซึ่งเป็นวัตถุนิยมแบบเดียวกันนี้ไว้เหมือนกัน

"เท่าที่ปรากฏอยู่ ร่างกายมนุษย์ถูกสร้างขึ้นด้วยธาตุ ๔ หลังจากที่เขาตายแล้ว ส่วนที่เป็นดินก็จะกลับไปรวมกับดิน น้ำก็จะกลับไปสู่น้ำ ลมก็จะกลับไปหาลม และความร้อนหรือไฟก็จะไปรวมกับไฟตามเดิม ความรู้สึกของร่างกาย เช่น การเห็น การได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสเย็นร้อนอ่อนแข็งก็สลายไปในบรรยากาศ และหลังจากการเผาศพแล้วสิ่งที่เหลืออยู่ก็ไม่มีอะไรนอกจากกองกระดูกขาวโพลน ๑ กองเท่านั้น ผล

---

18 Western Civilizations, Edward McNall Burns. New York: W.W. Norton & Co., 1955, p. 144.

ของการทำบุญให้ทานจะมีเพียงใดก็สุดแล้วแต่ผู้ทำจะนึกเพ้อฝันเอาเอง ส่วนผลของการประพฤติตามศีลธรรมก็คือความสูญเปล่า หลังจากตายแล้ว คนฉลาดและคนโง่ก็สูญหมดเท่า ๆ กัน"[19]

แนวความคิดทางวัตถุนิยมดังกล่าวมานี้แล้ว แตกต่างกันกับในปัจจุบันอยู่บ้างก็โดยที่เกิดจากการเก็งความจริงอย่างเดียว มิได้เกิดจากการสังเกตทดลองเหมือนอย่างในสมัยปัจจุบัน

ข้อบกพร่องของวิทยาศาสตร์

ในตอนต้นข้าพเจ้าได้ให้ความจำกัดความไว้ว่า วิชาวิทยาศาสตร์ คือ การที่มนุษย์พยายามหาความรู้ภายนอกอย่างมีระเบียบ เกี่ยวกับตัวของเขาเองและสากลจักรวาล โดยนัยนี้ วิทยาศาสตร์จึงค้นคว้าเกี่ยวกับปรากฏการทางวัตถุที่เราได้ยิน หรือรับรู้ได้ทางสัมผัสอื่น ๆ ด้วยเหตุนั้น หากปรากฏว่ามีวิธีการรู้หรือสัมผัสอย่างอื่นนอกเหนือไปจากทางร่างกาย หรือทางตรรกวิทยาก็ดี หรือถ้ามีความเป็นอยู่ใดๆ นอกเหนือไปจากสสารและกำลังงานก็ดี วิทยาศาสตร์ก็จะถือว่าไม่เกี่ยวข้องกับความรู้ที่ได้รับทางอื่น หรือความมีอยู่แบบอื่น ๆ นั้น

ตัวอย่างเช่น ความลึกลับบางประการของชีววิทยา ซึ่งนักวิทยาศาสตร์ยังหาเหตุผลไม่ได้ เช่นการควบคุมความเจริญของทิชชู (หมู่เซลล์) และความแตกต่างกันของทิชชูเหล่านั้นในสัตว์ที่กำลังเจริญเติบโต และความสามารถของอินทรีย์สารที่จะรู้เวลาอันแท้จริงได้ ไม่ว่าสภาวะแวดล้อมจะถูกแกล้งแก้ไขหรือหลอกลวงให้ผิดไปจากความจริงอย่างไร จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นได้ว่า มีปัญหาหรือความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่ใช่วัตถุ และปัญหาหรือความรู้สึกนี้เองได้เป็นตัวการควบคุม และเป็นต้นเหตุให้เกิดการปรากฏการณ์และความสามารถเช่นนั้นขึ้นมาได้ ด้วยเหตุดังกล่าวมาถ้าเรายอมรับสมมติฐานอันนี้ เราก็จะต้องยอมรับว่าวิทยาศาสตร์จะไม่สามารถค้นหา

---

[19] Majjhima – Nikaya, I, 515. (No. 76, Sandaka Sutta.) มชฺฌิมนิกาย สนฺทกสูตร์

ความจริงในเรื่องเช่นนี้ได้เลย เพราะว่าหลักเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์มีอยู่ว่าจะต้องเป็นการค้นหาความจริงภายนอก คือจากสิ่งที่เป็นวัตถุหรือพลังงานเท่านั้น

การที่วิทยาศาสตร์อาศัยข้อมูลได้รับจากประสพการณ์ทางสัมผัสเท่านั้น ทำให้เกิดข้อบกพร่องขึ้น ๒ ประการ ประการแรกคือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ตั้งขึ้นมาจากการหาเหตุผลแบบอุปมานคือเป็นข้อยุติหรือสรุปผลเกี่ยวกับความจริงเรื่องธรรมชาติ ซึ่งได้มาจากการสังเกตทดลองอันมีจำนวนจำกัด ตัวอย่างเช่น หมู่เซลล์ของสัตว์และพืชเท่าที่ได้ทราบกันอยู่ทุกวันนี้ก็ปรากฏว่ามี ดีเอ็นเอ กันทั้งสิ้น ดังนั้นเราจึงลงมติว่าชีวิตทุกแบบบนพื้นพิภพนี้จะต้องมี ดีเอ็นเอ อยู่ด้วยเสมอไป แต่ก็ไม่มีใครสามารถยืนยันได้ว่า ข้อพิสูจน์จะต้องเป็นความจริงอยู่ตลอดไป เพราะจะต้องอาจมีวันหนึ่งที่นักชีววิทยาจะพบชีวิตแบบใหม่ซึ่งไม่มีสาร ดีเอ็นเอ อยู่เลยก็ได้ จริงอยู่นักชีววิทยายิ่งค้นหาความจริงมากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งพบ ตัวอย่างเป็นเครื่องยืนยันความจริงดังกล่าวมากขึ้นทุกที แต่ก็ยังไม่มีใครสามารถยืนยัน หรือกล่าวปฏิเสธโดยเด็ดขาดอยู่นั่นเอง เพราะถึงอย่างไร ๆ สิ่งมหัศจรรย์แบบใหม่ ๆ ที่เราไม่เคยได้นึกถึงว่าจะเห็นนั้น อาจจะถูกค้นพบขึ้นมาอีกในอนาคตเมื่อใดก็ได้ ตัวอย่างอีกข้อหนึ่งคือนักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันได้รู้จุดละลายของเหล็ก รู้อัตราการสลายตัวมาถึงจุดสิ่งหนึ่งของธาตุยูเรเนียม จุดเผาไหม้ของไฮโดรเยนและสภายสมบัติอื่น ๆ ของสสารแล้วโดยการทดลองกันในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ จากความรู้เหล่านี้เอง นักวิทยาศาสตร์ก็ถือว่าสกายสมบัติของสสารเหล่านั้น ในเวลาเมื่อ ๑๐ ล้านปีล่วงมาแล้วก็ย่อมเป็นเช่นเดียวกันนี้เหมือนกัน นอกจากนั้นนักวิทยาศาสตร์ยังถือต่อไปอีกว่า แม้บนดาวพระเคราะห์อื่น ๆ เช่นดาวอังคาร ดาวพฤหัสบดี และจักรดารกาอื่น ๆ สกายสมบัติเหล่านั้นของสสารเช่นนั้น ๆ ก็จะต้องเป็นอย่างเดียวกับบนโลกนี้เหมือนกัน อันที่จริงแนวความคิดดังกล่าวนั้นก็ดูมีเหตุผลน่าฟังดีอยู่ แต่ก็ไม่มีใครสามารถยืนยันได้แน่ชัดลงไปว่าความจริงจะต้องเป็นเช่นนั้นอย่างแน่นอน แต่ทั้ง ๆ ที่เป็นเช่นนั้นก็ปรากฏว่าทฤษฎีหลายประการซึ่งเราภูมิใจกันนักในสมัยปัจจุบันนี้ ก็มีรากฐานมาจากแนวความคิดที่ยังไม่มีผู้ใดสามารถยืนยันได้โดยแน่นอนเหล่านี้เอง

ความไม่แน่นอนประการที่ ๒ เกี่ยวกับประสพการณ์ทางประสาทสัมผัสของร่างกายของเราเอง ซึ่งอันที่จริงเราไม่สามารถจะไว้วางใจได้ว่ามันจะรายงานให้เราทราบถึงสภาพแวดล้อมภายนอกเราได้อย่างถูกต้องเสมอไป ความรู้เรื่องทฤษฎีสัมพันธ์วิทยาและนิวเคลียพีสิคส์ได้แสดงให้เห็นแล้วว่า สิ่งที่เราเรียกว่าสามัญสำนึกหรือความรู้สึกความเข้าใจเกิดจากประสาทสัมผัสของร่างกายของเรานั้น โดยแท้ที่จริงแล้วเป็นการบิดเบือนความจริงเกี่ยวกับกาล อวกาศและสสารไปได้เป็นอย่างมาก ถ้าจะกล่าวกันอย่างไม่เกรงใจแล้ว ก็น่าจะกล่าวได้ว่าการที่นักวิทยาศาสตร์พยายามศึกษาความลี้ลับของธรรมชาตินั้น ก็คล้าย ๆ กันกับคนตาบอดกลุ่มหนึ่งกำลังพยายามจะทำแผนที่โลกให้ได้นั่นเอง

เกี่ยวกับประการหลังคือ การรายงานซึ่งผิดพลาดไปจากความจริงของประสาทสัมผัสของเรานั่นเอง อาจกล่าวได้ว่ามีปัญหาอยู่ข้อหนึ่งซึ่งวิทยาศาสตร์เท่าที่เรารู้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ก็ไม่สามารถตอบได้เลย ปัญหานั้นในขั้นแรกก็คือเหตุใดสากลจักรวาลจึงดำรงอยู่เช่นนี้ได้ จริงอยู่เราอาจถือว่าเราสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหลายได้โดยอาศัยสสารและกฎเกณฑ์ของมัน แต่ก็จะเกิดปัญหาขึ้นมาอีกว่า เหตุใดสสารและกฎเกณฑ์ของมันเช่นนั้นดำรงอยู่ได้เช่นนั้น ทำไมสากลจักรวาลจึงไม่เป็นสภาพที่ว่าง ๆ และไม่มีอะไรอยู่เลย คำตอบปัญหาเช่นนี้เท่าที่เราสามารถจะหาได้ในปัจจุบันนี้ก็มาจากหลักอภิปรัชญาและสิ่งลึกลับต่าง ๆ เท่านั้นเอง

แต่คำตอบปัญหาส่วนที่มาจากความเชื่อถือ และญาณภายในนั้นส่วนใหญ่ก็มีรากฐานมาจากการเชื่อถือตาม ๆ กันมาของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ และมีอารมณ์แฝงอยู่ด้วยเป็นส่วนใหญ่ บุคคลผู้พยายามเข้าถึงความจริงโดยอาศัยหลักดังกล่าว เมื่อได้ค้นคว้าไปจึงได้ประสบข้อยุติซึ่งไม่ลงรอยกันเป็นจำนวนมาก และข้อยุติเหล่านั้นก็ล้วนแต่มีแนวทางแห่งการพิสูจน์ต่าง ๆ นา ๆ ไม่รู้จบสิ้น ด้วยเหตุนี้เองวงการวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันจึงยังไม่มีทางเลือกอย่างอื่นที่ดีกว่า และก็จำต้องค้นคว้าหาความจริงตามแนวทางและหลักการของตนต่อไป

ข้อเท็จจริงที่ยังเป็นปัญหาเกี่ยวกับวิชาลึกลับ

อย่างไรก็ตามยังมีปรากฏการณ์อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งนอกจากว่าเราไม่สามารถจะหาทางอธิบายอาศัยกฎเกณฑ์ทางวัตถุได้แล้วยังทำให้น่าคิดว่าประจักษ์พยานหลักเกณฑ์ทางวัตถุน่าจะใช้ไม่ได้อีกด้วย ที่กล่าวมานี้มิได้หมายความว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นจะขัดต่อหลักที่เรานับถือและยกย่องกันเช่นหลักวิวัฒนาการสัมพันธ์และชีวเคมีเป็นต้น เพราะความเป็นจริงแล้วก็ไม่ได้เป็นเช่นนั้นเลย แต่มันได้ทำให้เกิดแนวความคิดขึ้นใหม่ว่าการที่วัตถุเป็นตัวการใหญ่บันดาลให้สิ่งที่ในสากลจักรวาลมีอยู่เป็นอยู่ได้นั้นอาจจะไม่จริงเสียแล้วปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ก็คือปรากฏการณ์ทางจิตใจหลายประการเช่น การทายใจ (หรือการติดต่อทางจิตโดยไม่ได้อาศัยประสาทสัมผัสของกายเนื้อเลย) การมีตาทิพย์ ความสามารถรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าได้ และการที่บุคคลสามารถใช้พลังจิตเคลื่อนไหววัตถุได้เป็นต้น

มีตัวอย่างเรื่องการติดต่อทางจิตอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งนางกลอเรีย สจ๊วต เป็นผู้แสดงสุภาพสตรีผู้นี้เป็นชาวอังกฤษ ในขณะที่แสดงนั้นเธอกำลังพักผ่อนอยู่ในเบลเยี่ยม เธอเป็นผู้มีความสามารถในทางนี้เป็นอย่างสูง และเคยได้รับผลสำเร็จมาแล้วในการทดลองแบบเดียวกันนี้โดยครั้งที่แล้ว ๆ มานั้นเธอได้แสดงการติดต่อทางจิตจากระยะทางที่ไกลกว่านี้มาก เมื่อถึงเวลาที่กำหนดไว้เธอจะต้องทายลำดับของไพ่ (ว่าไพ่เหล่านั้นเรียงลำดับกันไว้อย่างไร) ในขณะที่มีบุคคลอีกคนหนึ่งกำลังสับไพ่เหล่านั้นอยู่ในกรุงลอนดอนในจำนวนทดสอบ ๙๕๐ ครั้งนั้นเธอสามารถทายได้ถูกต้องอย่างมากมายเหลือเกินอย่างไม่น่าเชื่อ มีผู้คิดคำนวณว่าหากเป็นการทายโดยใช้การเดาแล้ว โอกาสที่เธอจะเดาถูกถึงขนาดนี้จะมีเพียงครั้งเดียวเท่านั้นในจำนวนการเดา ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ครั้ง (คือล้านล้าน ครั้ง)

รายงานของด๊อกเตอร์ เอส จี โซล ยิ่งเป็นเรื่องที่พิศดารไม่น่าเชื่อขึ้นไปอีกครั้งหนึ่ง ดร. โซล ทำการสอบสวนคนทรงคนหนึ่ง ผู้ซึ่งในระหว่างการเข้าทรงได้อ้างว่าสามารถติดต่อกับวิญญาณของชายคนหนึ่ง ชื่อ กอร์ดอน เดวิส ได้ ดร. โซล ไม่พยายามเปิดเผยความจริงอย่างใดเกี่ยวกับตัวเขาเองให้คนทราบเลยว่า เมื่อสมัยเป็นเด็กเขามี

เพื่อนคนหนึ่ง ชื่อ นายกอร์ดอน เดวิส นี้ ซึ่งในตอนนั้นเขาได้เชื่อว่าตายเสียแล้วในสงครามโลกครั้งที่ ๑ ในการเข้าทรงคนทรงได้บอกลักษณะของบ้านที่นายกอร์ดอน เดวิส อาศัยอยู่อย่างละเอียดถี่ถ้วน เช่นบอกดังนี้ว่า มีรูปร่างภายนอกเป็นอย่างไร ภายในใช้เครื่องตบแต่งอย่างใด และบอกถึงลูกเมียของเขาด้วย ในตอนนั้น ดร. โซล เองก็ไม่เชื่อถือเรื่องนี้ โดยคิดว่าเป็นเรื่องเพ้อฝันเสียมากกว่า แต่เขาก็ได้บันทึกข้อความทั้งหมดไว้ในแฟ้มเอกสาร และเก็บไว้โดยไม่เอาใจใส่อีกต่อไป ต่อมาอีก ๓ ปีเขาก็ได้ทราบข่าวว่านายกอร์ดอน เดวิส เพื่อนของเขายังไม่ตาย จึงได้เดินทางไปเยี่ยมที่บ้าน พอไปถึงเขาต้องตกตลึงที่ได้พบว่าเดวิสได้แต่งงานแล้ว และมีบุตรคนหนึ่ง และอาศัยอยู่ในบ้านซึ่งมีลักษณะภายนอกและเครื่องตบแต่งภายในเหมือนกันกับที่คนทรงได้บรรยายไว้โดยละเอียดทุกอย่าง ความจริงที่น่ามหัศจรรย์ที่สุดก็คือ กอร์ดอน เดวิส ได้ย้ายมาอยู่ในบ้านหลังนี้หลังจากได้มีการเข้าทรงแล้วถึง ๑ ปี และเครื่องประดับประดาตบแต่งในบ้านส่วนใหญ่ก็ได้มาโดยบังเอิญเกือบทั้งสิ้น (เรื่องนี้จึงแสดงว่า นอกจากจะมีตาทิพย์แล้ว คนทรงยังสามารถทำนายเหตุการณ์อนาคตได้อย่างแม่นยำและละเอียดถี่ถ้วนอย่างจริง ๆ) เรื่องนี้ความจริงที่ควรเชื่อถือได้มีอยู่ ๒ ประการคือ ดร. โซล มีแฟ้มที่จดบันทึกเรื่องราวไว้เป็นหลักฐานยืนยัน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่าเขาจะไม่จำผิดพลาด เหตุผลประการที่ ๒ ก็คือ ดร. โซล นี้นักวิทยาศาสตร์ทั่วไปรู้ดีว่า เป็นผู้ที่ไม่เชื่อเรื่องนี้มาแต่เดิม และเป็นผู้ที่มีความซื่อตรงต่อหลักการของเขา ดังนั้นจึงแน่ใจได้ว่า เขาจะไม่กุเรื่องขึ้น

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ทางจิตเช่นนี้นาน ๆ จึงจะเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง และเป็นของที่ลึกซึ้งมาก และในบางครั้งปรากฏการณ์เช่นนี้ก็เชื่อได้ยาก โดยที่อาจมีเรื่องล่อลวงหรือควบคุมและสอบสวนกันไม่รัดกุมเพียงพอก็ได้ แต่ก็ยังมีบุคคลเป็นจำนวนมากไม่ได้คิดถึงความจริงที่ว่า ในการทดสอบติดต่อทางใจจากระยะทางสั้น ๆ นั้น ที่ได้ผลจริงก็อาจเป็นเพราะจิตใต้สำนึกก็ได้ ดังนั้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้บางครั้งจึงอาจเป็นด้วยเหตุอื่น ๆ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวกับปรากฏการณ์อิทธิพล ปาฏิหารย์ ทางจิตเลย

แต่ประจักษ์พยานที่มีอยู่เป็นจำนวนไม่น้อยก็แสดงว่าปรากฏการณ์ทางจิตใจนี้เป็นของที่มีอยู่จริง ๆ ผู้ที่ไม่เชื่อในทางนี้ก็ยากที่จะหาเหตุผลมาลบล้างได้ แต่วิทยาศาสตร์

ก็ไม่สามารถจะอธิบายเหตุผลให้ลึกซึ้งยิ่งไปกว่านี้ได้ ปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดทราบว่า เหตุใดปรากฏการณ์เช่นนั้นจึงมีได้จริง และสามารถเป็นได้จริงด้วยวิธีใด ส่วนการที่ปรัชญาหรือศาสนาสามารถอธิบายเหตุผลในเรื่องเหล่านี้ได้นั้น นักวิทยาศาสตร์ก็ยังถือว่าอย่างจิตได้รับเสียงกระซิบหรือเห็นทางตาที่เราก็ได้สังเกตดีที่สุดก็เป็นเพียงการเก็งความจริงเท่านั้นเอง จึงเป็นธรรมดาที่นักวิทยาศาสตร์มักจะลังเลใจไม่กล้ารับรองว่าปรากฏการณ์ทางจิตเหล่านี้มีอยู่จริง ข้าพเจ้าเคยสนทนากับจิตแพทย์ผู้หนึ่งซึ่งคุ้นเคยกันดี เราสนทนากันถึงเรื่องที่ว่า จิตใจหรือวิญญาณนี้น่าจะเกิดจากเหตุทางวัตถุคือร่างกายหรือไม่ ข้าพเจ้าก็ได้ถามเขาว่าเขามีความเห็นอย่างไรในเรื่องการประจักษ์ นอกเหนืออินทรีย์ (คือการรู้อะไรได้โดยไม่ต้องอาศัยร่างกาย) เขาได้ตอบอย่างตรงไปตรงมาชนิดที่นักวิทยาศาสตร์ไม่สมควรจะตอบเลยว่า "ฉันไม่อยากคิดถึงมัน เรื่องเหล่านี้ดูมันสับสนกันหมด เราได้ลงทุนคิดกันในแง่วัตถุมากมายแล้ว (จึงควรปล่อยเรื่องจิตไว้ก่อนดีกว่า)" อันที่จริงถ้าหากเพื่อนของข้าพเจ้ามิได้เป็นจิตแพทย์และมีความรอบรู้ในเรื่องความคิดและความรู้สึกของตนเองถึงขนาดนี้แล้ว คำตอบของเขาก็น่าจะเป็นไปแบบนักวิทยาศาสตร์ยิ่งกว่านี้ คือเขาคงจะปัดเรื่องนี้ไปให้พ้นอย่างรำคาญ โดยถือว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการถือโชคถือลางเหลวไหลไม่เป็นสาระอย่างใด เท่าที่กล่าวมานี้จึงเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ความคิดกับความรู้สึก (หรือเหตุผลกับอารมณ์) นั้นบางครั้งก็ขัดกันได้เหมือนกัน เพราะการที่บุคคลได้รับการฝึกหัดมาในทางวิทยาศาสตร์ และมีความรู้ในทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างดีนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาจะมีทัศนะแบบวิทยาศาสตร์เสมอไป หากมีเรื่องที่ขัดต่อความเชื่อถือและความรู้สึกของเขาเกิดขึ้น

บทที่ ๒

พระพุทธเจ้า และ พระผู้เป็นเจ้า
ดำ และขาว และสีเทาอ่อน และเข้มต่างๆ กัน

ชาวตะวันตกมักมีนิสัยหาเหตุผลตามทฤษฎีคู่ในทางตรรกวิทยาเสมอ และมักแบ่งสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตออกเป็น ๒ ภาค เช่นสิ่ง ๆ นี้จะต้องเป็นอย่างนี้ หรือไม่ก็ไม่เป็นเช่นนี้ไปเลย กล่าวคือไม่มีทางเลือกที่จะเป็นอย่างอื่นได้อีก นอกจากนั้นแนวความคิดในทางวัฒนธรรมของเราก็เป็นเครื่องสนับสนุนเหตุผลระบบคู่ดังกล่าวนี้อีกด้วย ดังนั้นในประเทศ (ทางตะวันตก) หลายประเทศจึงมีพรรคการเมืองที่สำคัญอยู่ ๒ พรรคเท่านั้น และในการเลือกตั้งก็จะต้องมีพรรคใดพรรคหนึ่งเป็นผู้ชนะ และอีกพรรคหนึ่งก็ต้องแพ้ไป ในการกีฬาต่าง ๆ ส่วนมากก็เป็นเช่นนั้น เรามักจะถือว่าสิ่งนั้นถ้าไม่ผิดก็ต้องถูก ถ้าไม่ดีก็ต้องเลว และถ้าไม่จริงก็ต้องเท็จ ดังนี้เป็นต้น

ความคิดเหล่านั้นได้แทรกเข้ามาในวงการศาสนาดังกล่าวเหมือนกัน อันที่จริงกล่าวได้เลยทีเดียวว่าเป็นหลักใหญ่ของศาสนาคริสต์อย่างแท้จริง แม้ว่าจะไม่ได้มีการตั้งหรือเขียนหลักการเช่นนี้ไว้เป็นตัวอักษรก็ตาม ดังนั้นเราจึงถือว่าพระเจ้าต้องมีอย่างเด็ดขาดหรือไม่ก็ไม่มีอยู่เลย คือไม่มีทางสายกลางระหว่างแนวคิดทั้งสองนี้เป็นอันขาด ผู้นับถือศาสนาคริสต์แบบดั้งเดิมอย่างเคร่งครัดมักจะกล่าวว่า พระเยซูไครส์ต้องเป็นทุก ๆ อย่างที่พระองค์ตรัสไว้ หรือไม่เช่นนั้นพระองค์ก็ต้องเป็นคนบ้า คือเป็นคนโกหกที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของโลก ในพระคัมภีร์แมทธิว ๑๒ : ๓๐ มีข้อความกล่าวว่า พระเยซูได้ตรัสว่า คนที่ไม่ใช่พวกฉันก็ต้องเป็นศัตรูกับฉัน

แต่ในพุทธศาสนาการยกเหตุผลมี ๔ แบบ คือสิ่ง ๆ หนึ่งอาจจะเป็นเช่นนี้ก็ได้, หรือไม่เป็นเช่นนี้ก็ได้, หรือทั้งเป็นเช่นนี้และไม่เป็นเช่นนี้ก็ได้, หรือจะว่าเป็นเช่นนี้ก็ไม่ใช่ และไม่เป็นเช่นนี้ก็ไม่ใช่ก็ยังได้อีกเหมือนกัน ตัวอย่างเช่นอวกาศอาจเป็นสภาวะ

ที่มีขอบเขตจำกัดก็ได้, หรือเป็นสภาวะที่ไม่มีขอบเขตก็ได้, หรือเป็นสภาวะที่ทั้งมีขอบเขตจำกัดและไม่มีขอบเขตจำกัดก็ได้ (คือจำกัดในมติหนึ่งและไม่จำกัดในอีกมติหนึ่งก็ได้), หรืออาจจะเป็นสภาวะที่มีขอบเขตจำกัดก็ไม่ใช่ และไม่มีขอบเขตก็ไม่ใช่ ก็ยังได้อีกเหมือนกัน (คือหมายความว่าอวกาศไม่มีความจริงในตัวของมันเองเลย แต่เป็นผลของความรู้สึกหรือวิญญาณขันธ์ของเราเองเท่านั้น) อีกตัวอย่างหนึ่ง ของสิ่งหนึ่งอาจจะมีสีแดงก็ได้, หรือไม่มีสีแดง (คือเป็นสีอื่น) ก็ได้, หรือมีทั้งสีแดงสีไม่แดง (คือเป็นสีแดงต่าง ๆ โดยมีสีอื่นผสม หรือมีสีเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ จึงทำให้เป็นสีแดงในบางครั้ง และเป็นสีอื่นในบางครั้งก็ได้, หรือไม่มีทั้งสีแดงและสีไม่แดง (คือไม่มีของนั้นอยู่เลยแต่เดิม) ดังนี้ก็ได้อีก[23]

วิเคราะห์แนวคิดเรื่องพระเจ้า

ในบทแรกของพระคัมภีร์ เยเนซิส มีข้อความกล่าวว่า พระยะโฮวาสร้างมนุษย์ขึ้นตามรูปร่างลักษณะของพระองค์เอง และได้ตรัสกับโมเซสว่า เราผู้เป็นใหญ่เป็นพระเจ้าของสูเจ้า และเป็นพระเจ้าที่อิจฉา (Exodus 10 : 5) ในพระคัมภีร์กล่าว ได้มีเรื่องราวแสดงถึงความพิโรธและความรักของพระเจ้าอยู่มากมาย ในคัมภีร์ Exodus 33 มีข้อความว่าพระเจ้าตรัสกับโมเซสเฉพาะหน้าเหมือนกับที่มนุษย์พูดกับเพื่อนของเขา แต่แล้วพระองค์ก็อธิบายกับโมเซสว่า พระองค์จะไม่ยอมให้มนุษย์ผู้หนึ่งผู้ใดมองหน้าพระองค์ได้เป็นอันขาด ดังนั้นเพื่อที่จะแสดงพระองค์ให้โมเซสเห็น พระองค์จะนำโมเซสไปไว้ในหลืบหิน และจะเอาพระหัตถ์ปิดหน้าในขณะที่พระองค์เสด็จผ่านไป เมื่อผ่านไปแล้วพระองค์จึงจะยกพระหัตถ์ออก เพื่อเขาจะได้เห็นส่วนหลังของพระองค์ แต่จะไม่ได้เห็นส่วนหน้าเลย เรื่องที่กล่าวมานี้แสดงว่าพระเจ้าในแนวคิดดังกล่าวนั้นมีรูปร่างลักษณะเหมือนมนุษย์นั่นเอง แต่ต่อมาอีก ๑๒๐๐ ปี พระเยซูไครส์ตรัสว่า พระเจ้าคือพระจิต (St. John 4.24) ดังนั้นเราจะเห็นว่าในศาสนาคริสต์นี่เอง แนวคิดเรื่องพระเจ้าได้เปลี่ยนแปลงไปบ้างแล้ว แต่อย่างไรพระองค์ก็ยังเป็นบุคคลอยู่นั่นเอง เพราะว่าพระเยซูไครส์ก็เป็นพระบุตรของ

---

[23] Knowledge and Conduct, "The Buddhist Conception of Truth", by K.N. Jayatilleke. Kandy, Ceylon : Buddhist Publication Society, 1963, pp. 31-34

พระองค์ พระองค์รักเราและคอยคุ้มครองเราอยู่ แต่ในบางประการก็รู้สึกว่าพระองค์จะมีความประณีตลึกซึ้งมากขึ้น คือมีสภาพหรือจิตใจเป็นมนุษย์น้อยกว่าพระยะโฮวาของพวกฮีบรูสมัยโบราณ

สำหรับแนวความคิดเรื่องนี้ ชาวฮินดูพูดถึงพระพรหมว่าเป็นดวงสติปัญญาแห่งสากลจักรวาล (Cosmic in telligence) เป็นสภาวะที่ไม่มีขอบเขตและเป็นความจริงที่เป็นอนันตกาล ดังนั้นพระพรหมจึงเป็นสภาวะมากกว่าที่จะเป็นบุคคล พระพรหมนั้นมิได้มีสภาวะเป็นบุคคล มีความเป็นอยู่เหนือกาละและอวกาศ และเป็นตัวโครงสร้างอันยิ่งใหญ่ของสากลจักรวาลทีเดียว แต่แม้ดังนั้นพระพรหมอาจจะแสดงอาการให้ปรากฏ ในรูปความรัก ความกรุณาและความเป็นห่วงในความเป็นอยู่ของมนุษย์ก็ได้ บางครั้งพระพรหมนั้นก็มีส่วนร่วมแสดงละครประวัติศาสตร์ และอาจจะสร้างกายเนื้อขึ้นมาเพื่อจะติดต่อกับมนุษย์ให้รู้จักวิถีทางแห่งความหลุดพ้นก็ได้ ดังนั้นพระพรหมจึงได้รับทั้งการบูชาและเกียรติยศ[24]

ต่อจากพระพรหม ในประเทศจีนก็มีลัทธิเต๋า ซึ่งชาวจีนไม่ได้ถือว่าเต๋านี้มีสติปัญญาหรือมีความรักหรือสามารถติดต่อกับมนุษย์ได้เหมือนกับพระพรหม แต่เต๋าก็เป็นสภาพที่เป็นแหล่งเดิมของการก่อสร้างสรรค์ทั้งมวล เป็นวิถีทางของธรรมชาติและเป็นแก่นสารของคุณงามความดีทุกประการ เมื่อบุคคลประพฤติให้เป็นไปตามหลักการของเต๋า เขาก็จะพบว่าชีวิตมีความหมายและจะเป็นผู้มีคุณธรรมอันบริสุทธิ์ขึ้นมาในคัมภีร์เต้าเต้กเก็ง มีข้อความกล่าวไว้ว่า "มีสภาพบางอย่างซึ่งได้ถูกก่อสร้างมาก่อนที่ดินและฟ้าบังเกิดขึ้น มันเป็นสภาพที่เงียบเชียบ ห่างไกล และเปล่าเปลี่ยว มันไม่มีความเปลี่ยน-แปลง ไม่ทรุดโทรม จะสามารถสัมผัสกับทุกสิ่งทุกอย่างได้ จงคิดว่าสภาพนี้เป็นเหมือนมารดาของโลกฉะนั้น"

"ว่ากันว่ามันเป็นสภาพที่ลี้นไกล และเราอาจจะมองดูกันได้ แต่มันก็ไม่เคยปรากฏขึ้นเลย กล่าวกันว่าเป็นสภาพที่ได้ยากยิ่ง เราอาจจะฟังมันแต่ก็ไม่ได้ยินเลย ว่ากันว่ามันเป็นสภาพที่ประณีต ลึกซึ้ง เราอาจจะจับมันได้แต่มันก็ไม่ติดเลย"

---

[24]Bhagavad-Gita ภาควัตคีต

อย่างไรก็ตามเต๋านี้เป็นสภาพที่ได้รับเกียรติยกย่องก็จริง จะไม่เหมือนกับพระพรหมอยู่อย่างหนึ่ง คือ ไม่ได้รับการบูชา[25]

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานแสดงนิพพานว่า มีอยู่ในสังสารวัฏฏ์ คือโลกแห่งเหตุและผลประสพการณ์ในชีวิตประจำวันนี้เอง แต่ก็กล่าวว่านิพพานดังกล่าวมานั้นแม้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโลกนี้ก็เป็นสภาพที่ไม่มีอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพราะไม่มีการปรุงแต่งและเป็นอยู่ตลอดกาล นิพพานดังกล่าวนี้เป็นสภาพศูนย์ ไม่มีความรัก ไม่มีสติปัญญา และไม่ได้เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของมนุษย์แต่ประการใด แต่ก็เป็นสภาพที่มีอยู่อย่างแท้จริงเป็นภูมิที่ข้ามพ้นโลก การตรัสรู้นิพพานนั้นคือว่าเป็นจุดหมายสูงสุดของบุคคลผู้ทำความดี ในทำนองนี้นิพพานจึงไม่ใช่สภาพที่ได้รับเกียรติ (ดังเช่นเต๋า) หรือได้รับการบูชา (ดังเช่นพระพรหม)

ปัจจุบันนี้มีทฤษฎีเอกภาพ (Unified Theory) ของไอนสไตน์ที่น่าศึกษา ทฤษฎีนี้เป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ที่ไม่ได้มีสภาพเป็นบุคคล ทฤษฎีนี้มีสภาพอันเป็นมูลฐานเหมือนกันอยู่เบื้องหลังสสาร พลังงาน กาล อวกาศ การโน้มถ่วงและพลังแม่เหล็กไฟฟ้า ทฤษฎีนี้ตั้งหลักไว้ว่ามีหลักเกณฑ์ใหญ่อันหนึ่งซึ่งครอบงำสภาพความเป็นอยู่ทั้งมวล และเป็นต้นเหตุให้เกิดปรากฏการณ์ทั้งปวงนี้ขึ้น กล่าวโดยสรุปทฤษฎีนี้ก็คือจุดเริ่มต้นของหลักอเทวนิยมทางวิทยาศาสตร์นั่นเอง

เป็นอันว่าเราได้เริ่มต้นด้วยพระยะโฮวา ต่อมาก็ถึงพระเจ้า, พระพรหม, เต๋า, นิพพานของมหายานและมาถึงทฤษฎีเอกภาพของไอนสไตน์เป็นขั้นสุดท้าย แล้วปัญหาก็เกิดขึ้นว่าเท่าที่ได้สำรวจมาแต่ต้นนั้นมีตอนไหนบ้างที่เราได้ละทิ้งแนวความคิดเรื่องบรมเทพผู้เป็นใหญ่ไปได้อย่างไร คำตอบปัญหานี้อยู่ที่ว่าแนวความคิดเรื่องนี้มีความหมายไม่แน่นอน (คือว่าแม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงก็ย่อมต้องมีบ้างโดยอ้อม) ชาวตะวันตกที่ตั้งปัญหาว่า "พระเจ้ามีอยู่หรือไม่ อย่างไร" นั้น ก็มักจะนึกเอาเองว่า คำตอบจะต้องมีอยู่ ๒ ประการสำหรับให้เลือก (คือมีอย่างแน่นอน หรือไม่ก็ไม่มีโดยเด็ดขาด) ซึ่งความ

[25] The Way of Life: Tao-te-Ching, translation by R.B. Blakney. New York: The New American Library, 1955.

จริงทั้ง ๒ ประการนั้น ยังไม่ใช่ความจริงเสมอไป อันที่จริงเขาควรจะตั้งคำถามใหม่ว่า "ถ้าพระเจ้ามีจริงแล้ว พระเจ้าควรจะมีอยู่เพียงใดและในที่ใด" ปัญหานี้หากจะตอบตามแนวเหตุผลของพุทธศาสนาแล้วก็น่าจะตอบตามฐานที่ ๓ แห่งหลักเหตุผล ๔ ประการ ฐานที่ ๓ สำหรับคำตอบปัญหานี้ก็คือ "พระเจ้านั้นทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่" ตัวอย่างเช่น บางคนอาจนึกฝันว่าพระเจ้าเป็นสภาวะที่มีความรู้ไม่จำกัด, มีปัญญาไม่จำกัด, มีความรักไม่จำกัด, และมีอำนาจไม่จำกัด, แต่พระเจ้าผู้นั้น (หรืออันที่จริงน่าจะเป็สภาวะเช่นนั้น) อาจมีความรู้จริง, มีปัญญาเช่นนั้นจริง แต่ก็อาจไม่มีความรักหรืออำนาจเช่นนั้นก็ได้ หรืออาจจะไม่มีปัญญา หรือไม่ก็มีความรักอย่างเดียว ฯลฯ เป็นต้น ความหมายเรื่องนี้ ที่เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อนกว่าที่เราคิดกันมาก

พุทธศาสนา และ อเทวนิยม

หากจะแบ่งศาสนาออกเป็นประเภทสุดโต่ง ๒ ประเภท คือ เทวนิยม และ อเทวนิยม พุทธศาสนาในสมัยดั้งเดิมก็เป็นฝ่ายอเทวนิยมอย่างแท้จริง ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้อ้างคำร้อยกลองในสมัยโบราณซึ่งเป็นรูปคาถามีเนื้อความดังต่อไปนี้

"พระเจ้า หรือพระพรหม หาได้ชื่อว่าเป็นผู้
สร้างสังสารวัฏฏ์ไม่ ปรากฏการณ์ (คือธรรม)
ย่อมเป็นไปตามเหตุของมันเอง"[26]

คำพูดดังกล่าวนั้นแม้อาจจะไม่ใช่พุทธวจนะโดยตรงก็ยังเป็นเครื่องแสดงแนวทางแห่งความเห็นของพุทธศาสนาได้อย่างหนึ่ง แนวความคิดนี้ก็คือ สากลจักรวาลนี้ดำรงอยู่ได้เพราะกฎแห่งเหตุและผลอันมิใช่มีตัวตนเป็นบุคคล (หรือบรมเทพ) ใด ๆ ดังนั้นจึงไม่มีเทพหรือพระเจ้าใดๆ ที่จะเข้ามาแทรกแซงในเหตุการณ์ต่างๆ ธรรมชาติเป็นสภาวะที่ไม่มีความลำเอียงใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นการสรรเสริญเพื่อให้ได้ผลหรือพรตามที่ขอนั้น จึงเป็นไปไม่ได้ ใน เตวิชชสูตรแห่งทีฆนิกาย พระพุทธองค์ตรัสว่า

---

26 Visuddhimagga XIX, 20. วิสุทธิมรรค

"อีกอย่างหนึ่ง วาเสฏฐะ หากแม่น้ำอจิรวดีนี้จะพึงเต็มเปี่ยมฝั่งอยู่ บุรุษผู้มีกิจธุระทางฝั่งโน้น, เดินทางไปสู่ฝั่งโน้น, ใคร่จะข้ามไปสู่ฝั่งโน้น, มาถึงเพื่อต้องการจะข้ามไป บุรุษนั้นยืนอยู่ที่ฝั่งนี้อ้อนวอนฝั่งโน้น กล่าวว่า "ดูก่อนฝั่งโน้น จงมานี่เถิด จงข้ามมาทางนี้เถิด" ดังนี้ ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจะพึงคิดอย่างใด ฝั่งโน้นเป็นของแม่น้ำอจิรวดีจะพึงข้ามมาสู่ฝั่งนี้ เพราะเหตุแห่งการที่บุรุษนั้น วิงวอน, อ้อนวอน, คิดหวัง, และสรรเสริญอยู่ละหรือ"

"เป็นไปไม่ได้เลยพระเจ้าข้า" วาเสฏฐะทูลตอบ

"ในทำนองเดียวกันนี้เอง, วาเสฏฐะ, พวกพราหมณ์ที่ทรงไตรเพท เว้นการประพฤติปฏิบัติคุณธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์เสียแล้ว แลประพฤติข้อปฏิบัติที่หาได้ทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์อย่างแท้จริงไม่ ได้กล่าวดังนี้แล้วว่า "เราขออ้อนวอนพระอินทร์, เราขออ้อนวอนพระโสม, เราขออ้อนวอนพระปชาบดี, เราขออ้อนวอนพระพรหม, เราขออ้อนวอนพระมหิทธิ, เราขออ้อนวอนพระยม" ดังนี้ วาเสฏฐะ, การที่พวกพราหมณ์เหล่านั้น หลังจากการแตกทำลายแห่งกายแล้วจะพึงเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพวกพราหมณ์นั้น มิใช่เป็นฐานะที่จะพึงมีได้เป็นได้เลย

"ดูก่อนวาเสฏฐะ เธอจะพึงคิดอย่างไร (ในเรื่องดังต่อไปนี้) พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทผู้สามารถเห็นดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ได้ในทำนองเดียวกันกับที่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นเห็นอยู่เหมือนกัน พราหมณ์เหล่านี้ อ้อนวอน, สรรเสริญ, บูชา ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์นั้น, พนมมือหันไปรอบ ๆ ตามทิศทางที่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ขึ้นและตกอยู่ พราหมณ์เหล่านั้น จะพึงสามารถชี้หนทางอันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ได้ไหม ในเมื่อหากพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวอยู่ว่า "นี่คือหนทางตรง นี้คือข้อปฏิบัติสายตรงอันนำไปสู่ความหลุดพ้น และสามารถนำบุคคลผู้ซึ่งเมื่อปฏิบัติตามแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ดังนี้"

"เป็นไปไม่ได้เลยพระเจ้าข้า"

"ดังนั้นแหละวาเสฏฐะ เธอได้กล่าวแล้วว่าพราหมณ์เหล่านั้นไม่สามารถจะชี้หนทางข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องนำให้บุคคล เข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสิ่งที่เขาได้เห็นและเธอได้กล่าวแล้วว่าพราหมณ์เหล่านี้ก็ดีสาวกของเขาก็ดี หรือบรรพบุรุษของเขาย้อนหลังไปถึง ๗ ชั่วคนก็ดีไม่มีใครได้เห็นพระพรหมเลย และเธอยังได้กล่าวอีกว่าฤาษีในสมัยก่อนผู้ซึ่งมีวาจาอันเขานับถืออย่างสูงนั้นไม่ได้อ้างว่าได้รู้หรือได้เห็นว่าพระพรหมอยู่ที่ไหน, มาจากไหน, และไปที่ไหน, แม้อย่างนั้นพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทเหล่านี้ก็กล่าวอ้างว่าเขาสามารถชี้หนทางอันนำไปสู่การอยู่ร่วมกันกับพระพรหม ซึ่งเขาไม่เคยรู้จักหรือได้เคยเห็นเลย ทีนี้เธอจะพึงคิดอย่างไร, วาเสฏฐะ, เมื่อเป็นเช่นนั้นการกล่าวอ้างของพวกพราหมณ์เหล่านั้น แม้จะเป็นผู้ทรงไตรเพทอย่างไรก็ตามก็ย่อมเป็นการกล่าวอย่างโง่ ๆ หาสาระมิได้เท่านั้นเอง

ความชั่วและความทุกข์

การที่ทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์จะมีความเที่ยงตรงแน่นอนเพียงใด หรือว่าทัศนะอันเกี่ยวกับกฎเกณฑ์แห่งสากลจักรวาลอย่างใดที่จะถูกต้องและใช้ได้นั้น ไม่ใช่จุดประสงค์อันเป็นข้อใหญ่ใจความของพุทธศาสนา เรื่องที่จะเป็นหลักใหญ่สำคัญที่สุดก็คือเรื่องความทุกข์ทั้งกายและใจ ซึ่งในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าไว้อย่างน่าฟัง

Isaiah

ในคัมภีร์ Isaiah ๔๕.๖—๗ มีข้อความอ้างถึงว่าพระยะโฮวาได้กล่าวไว้ว่า

"ไม่มีผู้อื่นใดนอกจากเรา เราเป็นผู้เป็นใหญ่แต่ผู้เดียว เราสร้างแสงสว่างสร้างความมืด สร้างสันติ และสร้างความชั่วขึ้นมา เราเป็นผู้ใหญ่ซึ่งทำสิ่งนี้ทั้งหมด"

เกี่ยวกับเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้คล้าย ๆ กับจะเป็นการตอบโต้กันว่า

"บุคคลผู้มีตาก็จะสามารถเห็นภาพอันชวนสลดใจได้ ทำไมหนอพระพรหมจึงไม่บันดาลให้สัตว์ทั้งปวงมีใจเป็นกุศล หากพระพรหมมีอำนาจไม่มีขอบเขตจำกัดสามารถจะห้ามกันสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ได้แล้ว เหตุใดพระองค์จึงไม่ยื่นมือออกช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ เหตุใดสัตว์ทั้งปวงจึงต้องถูกกำหนดให้ได้รับทุกข์เช่นนี้ เหตุใดพระองค์จึง

ไม่ประทานความสุขให้แก่สัตว์ทั้งปวง เหตุใดการคดโกง การโกหก และความหลง จึงยังมีอยู่ เหตุใดความเท็จจึงเป็นฝ่ายชนะความจริงและความยุติธรรม เราถือว่าพระพรหมของท่านเป็นผู้ที่ไร้ความยุติธรรมอย่างยิ่ง ท่านทรงสร้างโลกขึ้นมาเพื่อให้บาปและความชั่วทั้งหลายอาศัยอยู่'"[27]

ชาวคริสต์มักกล่าวว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างความชั่วขึ้นเองหาใช่พระเจ้าทรงสร้างขึ้นไม่ แต่อันที่จริงมนุษย์ก็ไม่ได้ทำให้น้ำท่วม ฝนแล้งซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตนับเป็นจำนวนล้านๆ มนุษย์ไม่ได้สร้าง ตัวตืด, ไข้จับสั่น, ไข้เหลือง, วัณโรค, โรคเรื้อน, ฝีดาษ, ไข้หวัดใหญ่, ไอกรน, และเชื้อโรคอย่างอื่นอีกมากมายซึ่งได้ริดรอนพลังงานสุขภาพ และทำลายชีวิตของมนุษย์ผู้ไม่มีความผิด ซึ่งส่วนมากเป็นเด็กไปนับเป็นจำนวนพันล้านคน อินทรีย์สารเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเหตุไร ?

ความจริงพระเจ้าไม่สามารถจะแก้ตัว ว่าไม่รู้ไม่เห็นในการที่มนุษย์ทำความชั่วได้เลย การทำความชั่วเกิดจากเจตนาชั่วและแม้ผู้ที่เชื่อถือพระเจ้าก็มีอยู่ไม่น้อยที่คิดว่าเหตุใดหนอพระเจ้าจึงทำให้ฉันมีความรู้สึกรักและชัง และแล้วก็กล่าวว่าความรู้สึกเช่นนั้นเป็นบาป เหตุใดหนอพระเจ้าจึงทำให้ฉันมีความปรารถนาอยากได้ผู้หญิงคนนี้ แต่แล้วในเวลาเดียวกันก็บอกว่า การได้ผู้หญิงคนนี้จะต้องเป็นความผิด ฉันเองก็ไม่เคยขอร้องอยากจะได้ความปรารถนาเช่นนั้นเลย น่าคิดว่าเหตุใดพระเจ้า จึงปล่อยให้คนที่ไม่มีความคิดต้องได้รับความทุกข์ทรมานจากการกระทำของคนชั่วร้าย ถ้าพระเจ้าสามารถจะแทรกแซงเข้ามามีบทบาทในความเป็นไปของมนุษย์ได้แล้ว เหตุใดพระองค์จึงปล่อยให้ฮิตเล่อร์ครองอำนาจอยู่ได้ เหตุใดพระองค์จึงปล่อยให้คนนับหลายล้านคนได้รับความทุกข์ทรมานถูกกดขี่ฆ่าฟัน เพราะเหตุแห่งศาสนาในนามของพระเจ้าเอง เหตุใดพระเจ้าจึงปล่อยให้ลัทธิคอมมูนิสต์ซึ่งไม่นับถือพระเจ้าเลยให้เจริญเติบโตมาได้ถึงขนาดนี้ จนกระทั่งทำให้ ๑ ใน ๓ ของพลโลกทั้งหมดฝังหัวในลัทธิอันเลวทรามนี้ ปัญหาทั้งหลายเหล่านี้พระพุทธองค์ก็เคยตรัสให้แง่คิดว่า

---

[27] Bhuridatta Jataka No. 543 ภูริทัตต์ชาดก

"หากมีพระเจ้าที่อำนาจสูงสุด สามารถจะให้สัตว์ทั้งปวงจะได้รับทุกข์หรือสุข และสามารถจะบันดาลให้ทำความดีหรือความชั่วได้จริงๆ แล้ว พระเจ้าองค์นั้นก็เป็นผู้มีบาปมากทีเดียว อันที่จริงมนุษย์ทำทุกอย่างด้วยเจตนาของเขานั่นเอง"

พระพุทธองค์ทรงให้ข้อสังเกตว่าแม้จะมีการสวดอ้อนวอน การสำนึกในความผิดและการถวายเครื่องสักการะต่างๆ ก็ตาม ผู้ที่มีศรัทธายังต้องได้รับทุกข์ทรมานเช่นเดียวกันกับผู้ที่ไม่มีศรัทธาเหมือนกัน ไม่มีเทวดาบนสวรรค์ที่ไหน สามารถจะให้ความช่วยเหลือได้ แม้ว่าบางครั้ง จะมีเหตุโชคดีเกิดขึ้นและมีผู้ถือว่าเป็นเพราะอำนาจของเทวดาก็ตาม ตรงกันข้าม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นทางกายหรือทางใจก็ตามพระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นไปตามกฎธรรมชาติคือกฎแห่งเหตุและผลทั้งสิ้น ดังนั้นพระองค์จึงตรัสว่า บุคคลจะหลุดพ้นได้ก็โดยความรู้ความเข้าใจกฎดังว่านั้นเสียก่อน และนำเอาหลักเกณฑ์ของกฎนั้น มาใช้ประโยชน์ให้เป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิตของเราด้วยตัวเราเอง ครั้งหนึ่งพระองค์ตรัสว่า

"พวกฤาษีหรือพราหมณ์บางจำพวกอ้างว่า สิ่งที่บุคคลได้ประสพทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นสุขทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ก็ตามล้วนแล้วแต่เกิดจากการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าทั้งสิ้น เราได้เข้าไปหาบุคคลเหล่านั้นและได้ถามเขาว่าเขามีความเห็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ เมื่อบุคคลเหล่านั้นกล่าวว่าจริงเราจึงกล่าวว่า ผู้มีอายุหากเป็นอย่างนั้นแล้ว เมื่อบุคคลกระทำการฆ่า, ลักขโมย, และประพฤติผิดพรหมจรรย์ก็เพราะการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้านั่นเอง เมื่อบุคคลเหล่านั้นกล่าวเท็จ, พูดส่อเสียด, พูดคำหยาบ, และเพ้อเจ้อ ก็ต้องเป็นเพราะการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าเหมือนกัน อนึ่งเมื่อบุคคลเหล่านั้นเป็นผู้โลภโกรธและหลง ก็ย่อมเป็นไปเพราะการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าอีกเช่นเดียวกัน ดังนั้นบุคคลที่ถือว่าการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้าเป็นหลักตัดสินความจริงของสิ่งทั้งปวงนั้นก็จะไม่มีความเพียรพยายามที่จะกระทำสิ่งนี้ หรือเว้นไม่กระทำสิ่งนั้น[29]

ท่านอัศวโฆษได้กล่าวไว้อย่างรวบรัดและเห็นจริงว่า

---

29 Anguttara-Nikaya I, 173 (Tika-Nipata, No. 61 อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต

หากพระเจ้าเป็นต้นเหตุของทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นแล้ว การทำความเพียรของมนุษย์จะมีประโยชน์อะไร[30]

ในที่นี้ข้าพเจ้าใคร่จะขอยกตัวอย่างที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้ ๆ นี้สักข้อหนึ่ง คือก่อนหน้าศตวรรษนี้ ในยุโรปและอเมริกามีหลายแห่งด้วยกันที่โรคคอตีบเป็นเหตุให้เด็กตายมากที่สุด และอาจกล่าวโดยเฉลี่ยได้ว่าในครอบครัวหนึ่งจะต้องมีเด็กตายด้วยโรคนี้หนึ่งคน อันที่จริงเด็กที่เป็นโรคคอตีบนั้น บางคนถ้าโตพอก็ย่อมจะได้สวดมนต์อ้อนวอนพระเจ้าเพื่อจะได้ทรงประทานชีวิตให้อยู่ต่อไปด้วยกันทุกคน นอกจากนั้นญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงของเด็กเหล่านั้นก็คงไม่มีใครจะเพิกเฉยในเรื่องการสวดอ้อนวอนพระเจ้านี้เช่นเดียวกัน แต่แม้กระนั้นอัตราตายของเด็กด้วยโรคนี้ก็ยังคงสูงอย่างหนักน่าสลดสังเวชอยู่เช่นเดิม ต่อมาวิทยาศาสตร์การแพทย์จึงได้ค้นคว้าหาวิธีทำให้เด็กเกิดการต่อต้าน เกิดอำนาจต้านทานโรคนี้ได้โดยกรรมวิธีทางเคมี และแล้วก็ได้ค้นพบยาปฏิชีวนะขึ้น ในสมัยปัจจุบันนี้โรคคอตีบในหลายประเทศกลายเป็นโรคที่หายากมาก จนกระทั่งแพทย์เป็นจำนวนไม่น้อยไม่เคยได้เห็นผู้ป่วยด้วยโรคนี้เลยตลอดชีวิตที่เขาเป็นแพทย์อยู่ จากตัวอย่างนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า การสวดมนต์อ้อนวอนกับการใช้ยารักษานั้นให้ผลต่างกันอย่างไร ชาวตะวันตกส่วนมากเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้ที่มีอำนาจ และมีความรักที่ไม่มีขอบเขตจำกัด แต่เราก็สามารถจะทดสอบดูได้ว่าเขามีความเชื่อมั่นเพียงไร สมมติว่ามีบุคคล (ที่เชื่อพระเจ้า) กำลังเจ็บหนักด้วยโรคปอดบวมอย่างร้ายแรง และเขามีโอกาสที่จะเลือกวิธีรักษาโรคได้ ๒ วิธี คือ โดยใช้ยาเพนนิซิลิน กับโดยการสวดอ้อนวอนพระเจ้าเช่นนี้แล้ว น่าสงสัยว่าจะมีกี่คนที่จะยอมเลือกใช้วิธีสวดมนต์อ้อนวอนพระเจ้า

ครั้งหนึ่งพระเยซูไครสต์ตรัสว่า จงมีความเชื่อในพระเจ้า เราได้กล่าวกับท่านแล้วว่า ใครก็ตามที่กล่าวกับภูเขาว่าจงเคลื่อนออกจากที่และจงหล่นลงไปในทะเลดังนี้ หากเขาไม่มีความสงสัยอยู่ในจิตใจและเชื่อมั่นว่าสิ่งที่เขาพูดจะต้องเกิดขึ้นแล้ว สิ่งนั้นก็จะเกิดขึ้นตามที่เขาพูดจริง ๆ เพราะฉะนั้นเราขอบอกกับท่านว่า ท่านปรารถนาสิ่งใด จงสวดมนต์อ้อนวอน และเมื่อท่านเชื่อมั่นว่าท่านจะได้รับสิ่งที่ท่านสวดอ้อนวอนแล้วท่านก็จะได้รับจริง ๆ (Mark 11.22 — 24)

30 Asvaghosa, Buddha–carita 9, 53. อัศวโฆษ พุทธจริต

ข้าพเจ้าใคร่ขอเล่าเรื่องแทรกเกี่ยวกับความเชื่อมั่นไว้ในที่นี้สักเรื่องหนึ่ง คือ พระในชนบทแห่งหนึ่งได้กล่าวตำหนิพวก สัปปุรุษ สีกา ที่มาหาท่านเพื่อให้สวดมนต์อ้อนวอนพระเจ้าว่า "พวกเธอทุกคนมาที่นี่เพื่อมาสวดมนต์วิงวอนขอฝนกัน แต่ช่างร้ายเหลือเกินที่พวกเธอไม่มีใครทำร่มติดตัวมาสักคนเดียว."

การปฏิบัติและการสังเกตทดลอง

ครั้งหนึ่งป่าไม้ประดู่ลายแห่งเมืองโกสัมพี พระพุทธองค์ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลาย ๒ — ๓ ใบมาไว้ในกำมือและตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจะพึงคิดอย่างไร ใบไม้ในกำมือของเรานี้กับใบไม้ในป่าทั้งหมด ๒ อย่างนี้อย่างไหนจะมากกว่ากัน."

ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบไม้ในกำมือของพระองค์เล็กน้อยเท่านั้น ส่วนใบไม้ที่ในป่าที่เหลือนั้นมากมายเหลือเกินพระเจ้าข้า" พระพุทธองค์จึงตรัสต่อไปว่า

"แม้เรื่องนี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน ภิกษุทั้งหลายที่มีสิ่งอื่นอีกมากมายที่เราได้รู้แล้วแต่มิได้นำมาสั่งสอนเธอ สิ่งที่เราได้สั่งสอนเธอนั้นมีเพียงจำนวนน้อยนิดเดียว เหตุใดถึงเป็นเช่นนั้นภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มีประโยชน์, ไม่เป็นไปเพื่อพรหมจรรย์, ไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย, การคลายกำหนัด, เพื่อความสิ้นทุกข์, เพื่อความสงบ, เพื่อความรู้ยิ่ง, เพื่อความรู้พร้อม, หรือเพื่อพระนิพพาน เพราะเหตุนั้นเรามิได้นำมาสอนแก่พวกเธอ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเล่าที่เรานำมาสอนแก่พวกเธอ สิ่งนั้นคือความทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, เหตุของความทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ, ความดับทุกข์เป็นอย่างนี้" และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างนี้ ๆ นี่แหละคือสิ่งที่เรานำมาสอนเธอ.[31]

พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงกล่าวปฏิเสธว่า ไม่มีสิ่งที่เป็นตัวยืนในสากลจักรวาล (Cosmic Entity) หรือว่าไม่มีหลักเอกภาพ (Unifying principle) ซึ่งเป็นมูลฐานของ

31 Samyutta – Nikaya V, 437. สํยุตตนิกาย

ความเป็นอยู่ทั้งมวล ในทำนองเดียวกัน พระองค์ก็ไม่ได้ยืนยันว่าสภาพเช่นนี้จะต้องมีอยู่จริง พระองค์ทรงนิ่งเงียบในเรื่องเช่นนี้ เพราะเหตุ ๓ ประการคือ ประการที่ ๑ แม้ว่าสภาวะเช่นนั้นจะมีอยู่จริง มันก็จะต้องเป็นสภาพที่อยู่เหนือกาล, อวกาศ, สาร, และประสพการณ์ทางสัมผัสทั้งปวงของเรา ดังนั้น สภาวะเช่นนี้ย่อมจะอยู่เหนือวิสัยแห่งประสพการณ์ของมนุษย์ธรรมดา และจะต้องเป็นสิ่งที่เขาไม่อาจจะนึกฝันเข้าใจได้เลย ด้วยเหตุนี้การที่จะพูดให้แง่คิดและอภิปรายถกเถียง เพื่อให้เห็นจริงว่ามีสภาวะเป็นอย่างไรนั้น ย่อมเป็นการหาประโยชน์มิได้, เหนื่อยเปล่า, และอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้อีก ประการที่ ๒ การที่สภาวะเช่นนั้นอยู่เหนือวิสัยแห่งประสพการณ์ของมนุษย์นั้น ย่อมทำให้ไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ และนอกจากนั้นก็ยังไม่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องชีวิตหรือเรื่องความทุกข์อีก ประการที่ ๓ ความจริงที่ว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจเกิดขึ้นจากเหตุและผลอันเป็นเรื่องของโลกโดยเฉพาะนั้น ย่อมหมายความว่าไม่มีเทพหรือพระเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเลย ดังนั้นตัวยืนโรงในสากลจักรวาล (Cosmic entity) นั้น (ถ้าหากจะมี) ก็ย่อมยังไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตเฉพาะหน้านี้เลย ยิ่งกว่านั้น หากบุคคลมีความเชื่อในเรื่องเช่นนี้เข้า ก็อาจทำให้มัวแต่สวดอ้อนวอน, ทำพิธีกรรม, และฉลองกันด้วยวิธีต่าง ๆ และแล้วก็จะทำให้ไม่สามารถใช้ความเพียรของตนเองเพื่อแก้ปัญหาชีวิตในทางที่ถูกต้อง อันจะทำให้ตนเองคิดเจริญก้าวหน้าขึ้นได้ตามที่ควร

ผู้อ่านบางท่านอาจจะสงสัยว่า นิพพานตามนัยที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมาแต่ดั้งเดิม (ตามที่กล่าวถึงในพระคัมภีร์บาลีฝ่ายเถรวาท) นั้น น่าจะเป็นอันเดียวกับสภาวะที่เป็นตัวยืนโรง หรือเป็นหลักแห่งสากลจักรวาล (Cosmic entity) ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้วได้ไหม ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าใคร่ขออธิบายว่า สภาวะคือพระนิพพานนั้นกล่าวว่าเป็นสภาวะที่อยู่เหนือโลก (โลกุตตร) เป็นสภาพที่บุคคลพึงเข้าถึงหลังจากที่ได้บรรลุความสมบูรณ์ในการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ และในการเจริญวิปัสนาปัญญาชั้นสูงสุดแล้วนั้น ท่านกล่าวว่าพระนิพพานนั้นเป็นสภาวะที่ไม่มีกาล, ไม่มีความเปลี่ยนแปลง และดังนั้นเป็นสภาพที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโลกแห่งเหตุและผลซึ่งเป็นสภาวะที่มีการปรุงแต่งอยู่เสมอเช่นนี้เลย เท่าที่เราทราบได้จากคำบอกเล่าก็มีเพียงเท่านี้ และไม่ปรากฏว่าพระพุทธองค์ได้

บรรยายลักษณะของนิพพานไว้ในที่ใดเลยว่าเป็นโครงสร้างอันยิ่งใหญ่แห่งความเป็นอยู่ (Superstructure of Existence) ปัญญาสากล (Cosmic Intelligence) และความจริงที่แน่นอน (Ultimate Reality) สภาวะคือพระนิพพานนี้บุคคลจะเข้าใจได้ก็โดยการเข้าถึงโดยตรงด้วยตนเองเท่านั้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์ไม่ทรงตรัสไว้มากนัก (เพราะถึงอธิบายอย่างไรก็คงไม่สามารถเห็นตามได้) การถกเถียงกันและการคิดฝันเอาว่าจะเป็นอย่างนี้นั้น นอกจากว่าจะเสียเวลาเปล่าและอาจจะทำให้เกิดการเข้าใจผิดแล้ว ยังทำให้จิตใจเขวไป และเป็นการเบียดเบียนเวลาและเรี่ยวแรงทำให้ไม่สามารถศึกษาและปฏิบัติข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่พระนิพพานได้อีกด้วย ดังนั้น เมื่อมีผู้รบเร้าจะให้อธิบายต่อไปอีก พระพุทธองค์ก็ทรงดุษณีภาพเสีย

บางท่านอาจจะคิดว่า น่าจะมีสภาวะที่มีสติปัญญาอันยิ่งใหญ่(Great Intelligence) อยู่เบื้องหลังการดำเนินของกฎแห่งกรรม (คือการที่กรรมให้ผลเป็นวิบาก) และดังนั้นคำว่า "กรรม" ก็น่าจะเป็นคำที่แสดงถึงการดำเนินงานของผู้ยิ่งใหญ่ (Great Being) เท่านั้นเองก็ได้ ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าใคร่ขอให้แง่คิดว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งประสพการณ์ สิ่งใดก็ตามถ้าเรายังมิได้มีประสพการณ์โดยตรงแล้ว เราจะถือว่าเป็นความจริงอย่างแน่ชัดยังไม่ได้ ดังนั้นถึงแม้ว่าเราจะมองเห็นการดำเนินงานของกรรม โดยถือว่ากรรมเป็นแรงดำเนินงานนั้นจริง เราก็ยังไม่ได้มีประสพการณ์เกี่ยวกับสติปัญญาที่ควบคุมอยู่เบื้องหลังและดังนั้นก็ไม่สามารถจะยืนยันได้โดยเด็ดขาดแน่นอน นอกจากนั้นคำว่ายิ่งใหญ่ก็ดีคำว่า "สติปัญญา" ก็ดี หรือคำว่า "ผู้" (Being) ก็ดี มักชวนให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดภาพและความเข้าใจนึกฝันถึงรูปร่างลักษณะของคนอยู่เสมอ ดังนั้นมักจะทำให้เกิดความเข้าใจเขวออกนอกทางได้โดยง่าย

แนวทางของพระพุทธองค์ในอันที่จะช่วยให้บุคคลเกิดความเข้าใจในสภาพที่อยู่เหนือโลกนั้นอาจแสดงให้เห็นได้โดยการยกตัวอย่างเปรียบเทียบดังนี้ คือสมมุติว่าบุคคลผู้หนึ่งมีผ้าปิดนัยตาอยู่ตลอดมาตั้งแต่เกิด และดังนั้นไม่เคยเห็นสิ่งใดเลย หากบุคคลผู้นี้ต้องการที่จะเห็นอะไร ๆ บ้าง จะใช้วิธีเพ่งถึงการเห็น (ในทำนองเดียวกันกับพวกพราหมณ์) ความเพียรพยายามเช่นนี้ ของเขาจะไม่เกิดประโยชน์อย่างใดเลย เขาอาจจะ

บริกรรมคำว่า "เห็น" "สี" "แสง" ไปนานสักเท่าใดก็ตามก็เป็นการบริกรรมคำนั้นเพื่อจะให้จำคำนั้น ๆ ได้ขึ้นใจยิ่งขึ้นเท่านั้น แต่เขาจะไม่รู้เลยว่าคำนั้น ๆ ใช้หมายถึงสภาวะเช่นไร เพราะเขาไม่ได้มีประสพการณ์มาแต่ก่อนว่า สภาวะที่คำเหล่านี้หมายถึงมีลักษณะเป็นอย่างไร ในทำนองเดียวกัน การอ้อนวอนขอให้พระเป็นเจ้ามาปรากฏให้ความช่วยเหลือ (คือการปฏิบัติแบบใช้ความภักดี หรือความเชื่อถือประการเดียว) ไม่มีประโยชน์แต่อย่างใด บุคคลผู้มีผ้าบิดตาอยู่อาจถามปัญหาได้ร้อยแปดพันประการเกี่ยวกับเรื่องธรรมชาติของแสง แต่ผู้ที่รู้เรื่องแสงก็คงไม่สามารถอธิบายให้เขาเห็นจริงได้ เพราะการที่จะอธิบายให้คนตาบอดเห็นจริงว่าสีเขียวกับสีแดงต่างกันนั้น ย่อมเป็นการเหลือวิสัยที่จะทำได้ ยิ่งอธิบายมากไปก็จะทำให้เกิดความยุ่งเหยิงสับสนขึ้นทุกที (โดยนัยนี้การศึกษาหาความจริงจากหลักของอภิปรัชญาก็ไม่มีประโยชน์เช่นเดียวกัน) พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ทำอยู่อย่างเดียวเท่านั้น คือให้แก้ผ้าบิดตาออกเสีย

ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ทรงพบสาวกของเจ้าลัทธิอื่นคนหนึ่ง และได้สนทนากันดังต่อไปนี้

"ดูก่อน ท่านอุทายิ ครูของเธอสอนไว้ว่าอย่างไร"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครูของข้าพเจ้าสอนไว้ว่า นี่คือความรุ่งโรจน์อันสูงสุดดังนี้"

"ดูก่อนท่านอุทายิ ก็อะไรเล่าคือความรุ่งโรจน์อันสูงสุดที่ครูของเธอกล่าวถึง"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความรุ่งโรจน์ใด ๆ ยิ่งใหญ่กว่า และสูงกว่าความรุ่งโรจน์ทั้งปวง ความรุ่งโรจน์นั้น คือความรุ่งโรจน์อันสูงสุด"

"ดูก่อนท่านอุทายิ ก็อะไรเล่าที่เป็นความรุ่งโรจน์อันไม่มีความรุ่งโรจน์อันใดยิ่งไปกว่า"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความรุ่งโรจน์สูงสุด คือการรุ่งโรจน์อันไม่มีความรุ่งโรจน์อันใดยิ่งไปกว่า"

"ดูก่อนท่านอุทายิ เธอก็กล่าวได้ตลอดไปว่า ความรุ่งโรจน์ใดไม่มีความรุ่งโรจน์ยิ่งไปกว่าความรุ่งโรจน์นั้นแล เป็นความรุ่งโรจน์สูงสุดดังนี้ แต่เธอก็อธิบายความ

รุ่งโรจน์อันนั้นไม่ได้ ดูก่อนอุทายิ เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งกล่าวว่า ข้าพเจ้ารักและปรารถนาผู้หญิงที่สวยที่สุดในแผ่นดินนี้ เมื่อมีผู้ถามเขาว่า แน่ะเธอ หญิงสวยที่สุดซึ่งเธอรักและปรารถนานั้น ท่านรู้หรือเปล่าว่าเธอเป็นนางกษัตริย์ นางพราหมณ์ นางแพศย์ หรือนางศูทร์ เขาก็ตอบว่าไม่รู้ คนก็ถามอีกว่า แน่ะ เธอรู้ไหมว่าหญิงนั้นชื่อใดและมีชาติตระกูลเป็นอย่างใด เธอเป็นคนต่ำหรือปานกลาง เธอมีผิวดำผิวขาว หรือผิวเหลือง เธออยู่ในบ้านไหน นิคมไหน นครไหน เขาก็ตอบว่าไม่รู้ คนก็ถามอีกว่า ดังนั้นท่านก็ต้องการหญิงซึ่งท่านไม่เคยรู้และไม่เคยเห็นอย่างนั้นซิ เขาก็ตอบว่าเป็นเช่นนั้น นี่แหละอุทายิ เมื่อเป็นอย่างนั้น คำพูดของบุรุษนั้น จะไม่เป็นของเหลวไหลไร้สาระละหรือ"

"เป็นเช่นนั้นพระเจ้าข้า เมื่อเป็นอย่างนั้นคำพูดของบุรุษนั้นก็เป็นเรื่องเหลวไหลโดยแท้"

"ดูก่อนท่านอุทายิ แม้ในเรื่องของเธอก็เป็นเช่นเดียวกัน เธอกล่าวว่า ความรุ่งโรจน์อันใดไม่มีความรุ่งโรจน์อื่นยิ่งกว่า ความรุ่งโรจน์นั้น ก็เป็นความรุ่งโรจน์สูงสุดดังนี้ แต่เธอก็ไม่ได้อธิบายถึงความรุ่งโรจน์นั้นเลย"[32]

ในเตวิชชสูตรแห่งทีฆนิกายมีเรื่องกล่าวว่าพราหมณ์ ๒ คนเถียงกัน ตกลงกันไม่ได้ในเรื่องการปฏิบัติที่ดีที่สุดอันจะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เข้ารวมกับพระพรหม ทั้ง ๒ คน จึงนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเพื่อขอให้ตัดสินให้ ส่วนหนึ่งของข้อความที่กราบทูลและพระดำรัสตอบของพระพุทธองค์มีปรากฏดังต่อไปนี้

"ดูก่อนวาเสฏฐะ มีพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทผู้ใดแม้สักคนหนึ่งไหมที่ได้เคยเห็นพระพรหมบ้าง"

"ไม่มีเลยพระโคดมผู้เจริญ"

"ถ้าอย่างนั้นวาเสฏฐะ มีครูอาจารย์ของพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทคนหนึ่งคนใดบ้างไหมที่ได้เคยเห็นพระพรหมแล้ว"

"ไม่มีเลยพระโคดมผู้เจริญ"

---

32 Majihima-Nikaya II, 32-33. (No. 79, Cula-Sakuludayi Sutta). มชฺฌิมนิกาย จุลสกุลุทายิสูตร์

"ถ้าอย่างนั้นวาเสฏฐะ ในบรรดาพราหมณ์เหล่านั้น ถอยหลังไปเจ็ดชั่วคน มีใครสักคนหนึ่งไหมที่ได้เคยเห็นพระพรหมแล้ว"

"ไม่มีเลยพระโคดมผู้เจริญ"

"ถ้าอย่างนั้น วาเสฏฐะ บรรดาฤาษีของพวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทก็ดี ผู้แต่งมนต์ทั้งหลายก็ดี ผู้อ่านมนต์ทั้งหลายก็ดี จนถึงพราหมณ์ในสมัยปัจจุบันก็ดี แม้สาธยาย, เล่าบ่น, มนต์ที่พวกฤาษีเหล่านั้นได้ร้อยกรองไว้ด้วยทำนองและลีลาอันไม่ผิดเพี้ยน (โดยออกชื่อ) ว่า อัตถก, ยมก, รามเทพ, เวสมิกร, ยมตัคคิ, อังคีรส, วาเสฏฐ, กัสสปและภคุ ดังนี้ มีใครสักคนหนึ่งไหมที่กล่าวว่า "เราได้รู้แล้ว เราได้เห็นแล้ว ว่าพระพรหมอยู่ที่ไหนว่าพระพรหมมีอยู่โดยประการใดบ้างไหม"

"ไม่มีเลย พระโคดมผู้เจริญ"

"ถ้าอย่างนั้นวาเสฏฐะ ก็เป็นอันว่า ในบรรดาพวกพรหมณ์ทั้งหลาย, หรือครูของเขา, หรือสาวกของเขา, แม้ถอยหลังไปถึง ๗ ชั่วคน ก็ไม่มีใครได้เคยเห็นพระพรหมต่อหน้าต่อตาจริงๆเลย นอกจากนั้น ในบรรดาฤาษีในสมัยดึกดำบรรพ์ผู้แต่งมนต์ และผู้สาธยายมนต์ อันพวกพราหมณ์ในปัจจุบันนี้เล่าบ่นนำสืบกันมาอย่างระมัดระวังถี่ถ้วนมิให้ผิดไปจากทำนองท่วงทีลีลาเห็นปานนั้น ก็ยังไม่อาจกล่าวว่า ได้รู้หรือได้เห็นว่าพระพรหมอยู่ที่ไหนและว่าพระพรหมมีอยู่โดยประการใด ก็แล้วพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทเหล่านี้เองได้กล่าวอย่างนี้ว่า "เราสามารถชี้หนทางไปสู่การอยู่ร่วมกันกับสภาวะที่เราไม่รู้, สภาวะที่เราไม่เห็น, นี้คือทางตรง นี้คือทางลัด ซึ่งเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ซึ่งนำผู้ปฏิบัติตามไป สู่การอยู่ร่วมกันกับพระพรหม" ดูก่อนวาเสฏฐะเธอจะสำคัญข้อความข้อนั้นว่าอย่างไร? เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว คำพูดของพราหมณ์เหล่านี้ แม้จะเป็นผู้ทรงไตรเพทก็ตาม จะมิเป็นคำพูดที่เป็นเหลวไหลดอกหรือ"

"จริงอย่างนั้นพระโคดมผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้นคำพูดของพราหมณ์ผู้ทรง-ไตรเพท ก็เป็นเรื่องเหลวไหลโดยแท้."

"เมื่อเป็นเช่นนี้วาเสฏฐะ การที่พวกพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพททั้งหลายจะพึงสามารถชี้ข้อปฏิบัติให้ถึงการอยู่ร่วมกันกับสภาวะอันตนมิได้เห็นหรือมิได้รู้แล้วนั้นไม่เป็น

ฐานะที่พึงมีได้เป็นได้เลย ดูก่อนวาเสฏฐะเหมือนอย่างว่าคนตาบอดกลุ่มหนึ่งกำลังเกาะยึดกันและกันอยู่ คนหน้าก็ไม่เห็น, คนกลางก็ไม่เห็น, และคนหลังก็ไม่เห็นอะไรได้เลยฉันใด การกล่าวของพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทก็เป็นฉันนั้นเหมือนกัน พราหมณ์คนแรกก็ไม่เห็นอะไร พราหมณ์คนที่สองก็ไม่เห็นอะไร, พราหมณ์คนสุดท้ายก็ไม่เห็นอะไรเท่า ๆ กัน ดังนั้นการกล่าวของพราหมณ์ผู้ทรงไตรเพท เป็นเรื่องที่น่าหัวเราะ, เป็นสักแต่พูด ๆ ไปเท่านั้นเอง, เป็นเรื่องที่ไร้สาระ, เป็นเรื่องที่เปล่าประโยชน์ทั้งสิ้นโดยแท้จริง"

การเข้าถึงพระเจ้า (Experiencing God)

การที่บุคคลเชื่อถือพระเจ้านั้นมีหลักความต้องการทางอารมณ์อยู่เช่นเดียวกับเหตุผลเหมือนกัน ทั้ง ๆ ที่ได้วิพากษ์วิจารณ์เรื่องการมีอยู่ของพระเจ้าอย่างรุนแรงดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นก็ดี บางครั้งข้าพเจ้าก็มีความรู้สึกอย่างรุนแรงว่า มีสภาวะบางอย่างซึ่งข้ามพ้นโลกอยู่จริง ๆ สภาวะดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัด มีอยู่ตลอดกาลและเป็นสิ่งที่สูงส่ง เป็นสิ่งที่สามารถจะควบคุมชตาชีวิตของข้าพเจ้าและของสังขารธรรมทั่วไป ลักษณะของสภาวะดังกล่าวนี้น่าจะคล้าย ๆ กับแนวความคิดของคนจีนเรื่องเต๋านั่นเอง

ความรู้สึกดังกล่าวเป็นสิ่งที่ประทับใจเป็นคุณแก่จิตใจ และน่าอัศจรรย์มาก ข้าพเจ้าไม่เคยสกดกลั้นหรือบั่นให้พ้นจากใจโดยคิดว่าไม่ถูกตามหลักวิทยาศาสตร์หรืออะไรทำนองนั้น ตรงกันข้ามข้าพเจ้าต้องการให้เกิดขึ้นและพยายามหาทางให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ และบางครั้งเมื่อข้าพเจ้ามีความรู้สึกโน้มน้อมไปหาสภาวะเช่นนี้ว่า ก็รู้สึกว่ายินดียอมอยู่ใต้อำนาจด้วยความชื่นชมในความมหัศจรรย์อย่างยิ่ง นอกจากนั้นเองข้าพเจ้าก็ไม่ทราบแน่ว่ามีอะไรนอกเหนือไปจากความรู้สึกของข้าพเจ้าเองหรือเปล่า ข้าพเจ้าอยากจะคิดว่าคงไม่ใช่เกิดจากความรู้สึกในใจของข้าพเจ้าสร้างขึ้นมาเองเป็นแน่ แต่แล้วก็ไม่ค่อยจะแน่ใจนักเหมือนกัน ข้าพเจ้ารู้สึกว่ายังไม่สามารถจะรับเชื่อไว้เพราะเหตุสักว่าการเชื่อนั้นจะทำให้ข้าพเจ้าเกิดสุข แต่ตามหลักของพระพุทธองค์แล้ว การที่ความรู้สึกเช่นนั้นจะมี

ความจริงอยู่ภายนอก (คือไม่ใช่ถูกสร้างขึ้นมาจากจิตใจของเราเอง) หรือไม่นั้นก็ไม่ใช่เรื่องที่มีความสำคัญอย่างไรนัก สิ่งที่สำคัญที่สุดและที่แน่นอนที่สุดก็คือ ประสพการณ์เช่นนั้นได้เกิดขึ้นแล้วจริง ๆ

อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่ามีความทุกข์อยู่ในโลกนี้มากเหลือเกิน และหากมนุษย์เราสามารถสละความใจแคบ ความอิจฉาริษยา, และความแค้นเคืองกันเป็นส่วนตัวด้วยอำนาจของการเห็นแก่ตัวเสียได้แล้วเขาก็สามารถจะทำที่สุดแห่งความทุกข์ทั้งมวลนี้ได้ ข้าพเจ้าทราบว่าเรื่องเช่นนี้จะเป็นจริงขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อทุกคนพยายามปรับปรุงจิตใจของตนเองได้สำรวจดูว่าตนเองมีความบกพร่องหรือความเลวร้ายอย่างใดบ้างแฝงอยู่และแล้วก็พิจารณาว่าเขาสามารถจะอุทิศชีวิตและเรี่ยวแรงเพื่อแก้ไขจุดอ่อนของตนเช่นนี้ได้มากน้อยเพียงใด ในบรรดาศาสนาใหญ่ ๆ ทั้งปวง พระพุทธองค์เท่านั้นที่สามารถจะบอกเราได้ว่าจะต้องทำอย่างไรในเรื่องเช่นนี้ และอันที่จริงปัญหาเรื่องนี้ก็เป็นจุดมุ่งหมายอันสำคัญของพุทธศาสนาทีเดียว พระเจ้านั้น (แม้ว่าจะมีอยู่จริง) ก็ย่อมไม่สามารถจะช่วยแก้ไขจุดอ่อนต่าง ๆ ของเราได้ถ้าหากเรายังไม่ยอมแก้ไขตัวเอง นอกจากนั้นพระองค์ก็ย่อมไม่สามารถจะช่วยขจัดความกลัวและความไม่แน่นอนต่าง ๆ ในชีวิตของเราได้เลยหากเรายังไม่กล้าเผชิญหน้ากับสิ่งนั้น ๆ ด้วยความกล้าหาญของตนเอง และเราจะไม่ยอมให้พระเจ้าทำเช่นนั้น (แทนเรา) เป็นอันขาด อำนาจลึกลับภายนอกต่าง ๆ ทั้งมวลไม่สามารถจะทำให้จิตใจของเราบริสุทธิ์ขึ้นได้เลยถ้าเราไม่ทำความพยายามด้วยตนเอง.

บทที่ ๓

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

นักเขียนเรื่องพุทธศาสนามักกล่าวว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ได้ค้านกับหลักวิทยาศาสตร์เลย และพระพุทธองค์ก็ประกาศศาสนธรรม (อันเป็นวิทยาศาสตร์) ก่อนนักวิทยาศาสตร์ถึงเกือบ ๒๕๐๐ ปี โดยทั่วๆไป คำกล่าวเช่นนั้นอาจเป็นความจริง แต่ก็ยังมีคำสอนของพุทธศาสนาอยู่หลายประการด้วยกัน ซึ่งวิทยาศาสตร์ยังไม่ยอมรับ และบางครั้งก็คัดค้านเลยทีเดียว เพื่อสะดวกในการอธิบาย ข้าพเจ้าจะขอถือโอกาสแบ่งการเกี่ยวข้องระหว่างพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ไว้เป็นหลักใหญ่ๆ ๕ ประเภท คือ:—

๑) ส่วนที่ลงรอยกันได้

๒) ส่วนที่วิทยาศาสตร์ยังไม่รับรอง

๓) ส่วนที่มีหลักการทำนองเดียวกันแต่รายการปลีกย่อยไม่เหมือนกัน

๔) เรื่องจิตใจตามหลักพุทธศาสนา

๕) ส่วนที่วิทยาศาสตร์คัดค้าน

เช่นเดียวกับข้อความตอนอื่นๆ, หนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้าจะขอกำจัดวงแห่งการกล่าวอ้างหรือการบรรยายหลักธรรมของพุทธศาสนาอยู่ในขอบเขตแห่งนิกายเถรวาท ซึ่งถือพระคัมภีร์บาลีเป็นหลักเท่านั้น สำหรับทางฝ่ายมหายานซึ่งถือคัมภีร์สันสกฤตโดยทั่วไปนั้น, ยกเว้นนิกายเซ็นและนิกายปลีกย่อยเล็กน้อยอื่นๆบ้าง ๒—๓ นิกายแล้ว ส่วนใหญ่ก็อาจกล่าวได้ว่ามีหลักเกณฑ์ของคำสอนเป็นวิทยาศาสตร์น้อยกว่าเถรวาท ในคัมภีร์ทางฝ่ายมหายานเราจะพบคำสอนที่ให้อุทิศตนเพื่อพระพุทธองค์, คำสอนที่ให้เชื่อเสียก่อนแล้วจะหลุดพ้นได้โดยจะได้ไปอยู่สวรรค์ทางทิศตะวันตก และยังมีคำสอนที่หนักไปในทางใช้เวทย์มนต์ อิทธิปาฏิหารย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์นานาประการ อันมีเจตนารมณ์ผิดไปจากที่กล่าวไว้ในคัมภีร์บาลี ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานยังมีคำสอนว่าด้วยความภักดี,

พิธีกรรม, เรื่องแปลกๆ, เรื่องอภิปรัชญา, และเรื่องลึกลับต่างๆ ซึ่งเข้ากันไม่ได้เลยกับเจตนารมณ์ทั้งของวิทยาศาสตร์และคัมภีร์บาลี จริงอยู่ หลักการดังกล่าวมานั้นอาจไม่ได้ครอบงำไปถึงนิกายมหายานทุกๆ นิกายก็จริง แต่การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีการแบ่งออกไปเป็นนิกายย่อยๆ แตกต่างกันอย่างมากมาย ทำให้ไม่สามารถจะจับหลักการอันเป็นมูลฐานเพื่ออภิปรายถึงความเกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ในหนังสือเล่มนี้

(๑) ข้อที่พุทธศาสนา กับ วิทยาศาสตร์เข้ากันได้

ส่วนที่พุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์เข้ากันได้นั้น อยู่ที่แนวความคิดและหลักการทั่วไปมากกว่าความเชื่อถือปลีกย่อยเฉพาะเรื่อง ทั้ง ๒ ฝ่ายยินดีให้มีการสอบถามได้อย่างเสรีและอย่างมีเหตุผล ยอมให้มีการพิสูจน์ได้โดยอาศัยประสพการณ์เป็นเครื่องนำทาง และไม่ต้องการให้รับเชื่อแนวความคิดใดๆ ชนิดที่ถูกบังคับให้เชื่อจากผู้มีอำนาจ ทั้ง ๒ ฝ่ายถือว่าสากลจักรวาลนี้มีกฎแห่งเหตุและผลควบคุมอยู่ กฎนี้ก็ไม่ได้มีผู้ใดตั้งขึ้นมาและสามารถดำเนินไปหรือดำรงอยู่ได้ตลอดระยะเวลานานเท่านาน ทั้ง ๒ ฝ่ายถือว่าชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เป็นผลของสากลจักรวาล หาใช่เป็นผลของงานสร้างสรรค์เป็นพิเศษอย่างใดไม่

ความไม่เที่ยง และกฎแห่งเหตุและผล

หลักใหญ่ประการหนึ่งของพุทธศาสนาคือไตรลักษณ์ หรือลักษณะทั่วไป ๓ ประการของสังขารทั้งปวง ประการแรก คือ อนิจจตา หรือความไม่เที่ยง ซึ่งหมายความว่าทุกสิ่งในสากลจักรวาลตกอยู่ในอำนาจของการเปลี่ยนแปลง ไม่มีสังขารหรือสภาวะที่ถูกปรุงแต่งขึ้นอย่างใด สามารถดำรงอยู่ได้เช่นนั้นตลอดอนันตกาล ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นมนุษย์ สัตว์ สังคม เมือง ภูเขา หรือสุริยจักรวาลก็ตาม ในพระคัมภีร์บาลีมีพุทธภาษิตระบุไว้บ่อยครั้งว่า

"สังขารมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา สิ่งใดที่เกิดขึ้นก็ย่อมดับ"[33]

"จงดูเถิดอานนท์ สิ่งเหล่านี้ ล่วงลับ ดับสูญ เสื่อมสิ้น และสลายไปแล้ว ดูก่อนอานนท์ สังขารเป็นของไม่เที่ยงเช่นนี้เอง"[34]

"สิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด สิ่งนั้นย่อมดับ (ด้วยการดับแห่งเหตุ)"[35]

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้นไม่ได้เป็นไปอย่างสับสนยุ่งเหยิง แต่ทว่ามีกฎแห่งเหตุและผลอันไม่มีผู้ใดสร้างขึ้นคอยควบคุมอยู่ทั่วไป กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นกฎซึ่งไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ดังนั้นหลักการที่สำคัญอีกข้อหนึ่งของพุทธศาสนาคือหลักปฏิจจสมุปบาทหรือสภาวะที่เป็นเหตุและผลเกี่ยวเนื่องถึงกันเป็นลูกโซ่หรือร่างแห ซึ่งกล่าวโดยรวบยอดว่า สภาวะอันหนึ่งมีสภาวะอีกอันหนึ่งซึ่งมีมาก่อนเป็นเหตุของมันมี พระพุทธภาษิตเกี่ยวกับหลักการข้อนี้ว่า:

"การที่สภาวะธรรมอย่างหนึ่งเกี่ยวเนื่องกับสภาวะธรรมอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นหลักการมูลฐานที่แน่นอน ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาลจะต้องเป็นไปตามหลักการนี้โดยทั่วกัน"[36]

"ปฏิจจสมุปบาทธรรมนี้เป็นของลึกซึ้งยิ่งนัก มนุษย์ในปัจจุบันมิได้รู้, มิได้เข้าใจ, และมิได้เห็นแจ้งในธรรมเหล่านี้ จึงต้องได้รับความยุ่งเหยิงเหมือนกับด้ายกลุ่มที่พันกันยุ่งไปทั่วฉะนั้น"[37]

"อริยสาวกนั้นเมื่อน้อมจิตไปเพื่อพิจารณาธรรมเหล่านี้โดยทั่วถึงและถูกต้องแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า เมื่อสิ่งนี้มีอยู่สิ่งนั้นก็มามีขึ้น เมื่อสิ่งนี้ดับสิ่งนั้นก็ดับไป สิ่งนี้เกิดขึ้นเพราะสิ่งนั้นเกิดขึ้น และดับไปเพราะสิ่งนั้นดับไป ดังนี้"[38]

---

33 The Three Signata, by O.H. de A: Wijesekera. Kandy, Ceylon: The Buddhist Publication Society, 1960, p. 5.

34 Digha Nikaya II, 32–33. (No. 17, Maha Sudassana Sutta). ทีฆนิกายมหาสุทัสสนสูตร์

35 Majjhima Nikaya No. 56. มัชฌิมนิกาย

36 Samyutta Nikaya II, 24. (XII, 20). สํยุตฺตนิกาย

37 สํยุตฺตนิกาย

38 สํยุตฺตนิกาย II, 69. (XII, 41).

กาลเวลาไม่มีความสิ้นสุด (และเริ่มต้น)

พุทธศาสนาถือว่าสากลจักรวาล (สังสารวัฏฏ์) ไม่มีจุดเริ่มต้น และไม่มีการสิ้นสุด กฎแห่งเหตุและผลดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ได้มีและเป็นมาในอดีตอันไม่มีจุดเริ่มต้น และจะมีจะเป็นต่อไปในอนาคตอันไม่มีที่สิ้นสุด

"ก็ครั้งนั้นภิกษุรูปหนึ่งได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ หลังจากนี้ได้นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง แล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปป์หนึ่ง (คืออายุของสุริยจักรวาลรอบหนึ่ง) นานเท่าใด"

"นานมากภิกษุ นานจนไม่สามารถจะนับเป็นจำนวนปี หรือจำนวนศตวรรษ หรือจำนวนพัน ๆ ศตวรรษได้"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จะให้อุปมาเปรียบเทียบได้ไหม"

"พอได้อยู่ภิกษุ เปรียบเหมือนมีหน้าผาหินแห่งหนึ่ง กว้างยาวและสูงด้านละ ๑ โยชน์ (ประมาณ ๑๖ กม.) ไม่มีรอยร้าว แหว่ง หรือทะลุเป็นโพรง มีหินแท่งทึบโดยตลอด ทุก ๆ รอบ ๑๐๐ ปี มีบุรุษผู้มาที่หินนี้ บุรุษนั้นใช้ผ้ากาสีอันมีเนื้อละเอียดอ่อนลูบหินแท่นทึบนี้เพียงครั้งเดียว (ต่อ ๑๐๐ ปี) ด้วยประการนี้ หินแท่งทึบก้อนนั้นจะสึกกร่อนหมดไปก่อนกัปป์หนึ่งเสียอีก แม้กัปป์หนึ่งนานเห็นปานนี้ เวลาก็ได้ล่วงมาแล้วหลายกัปป์, หลายร้อยกัปป์, หลายพันกัปป์, หลายแสนกัปป์ ทั้งนี้เพราะเหตุใด ดูก่อนภิกษุ จุดเริ่มต้นแห่งสังสารวัฏฏ์นี้คำนวณไม่ได้เลย ไม่มีใครสามารถทราบได้ว่าสังสารวัฏฏ์เริ่มต้นตั้งแต่เมื่อใด"[39]

มนุษย์ไม่ใช่ผลของงานก่อสร้างขั้นพิเศษ

พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เป็นผลของจักรวาลซึ่งมิได้มีพระเจ้าผู้หนึ่งผู้ใดคอยควบคุม สากลจักรวาลจึงไม่ได้ถูกสร้างมาเพื่อมนุษย์ และมนุษย์ไม่จำเป็นจะต้องมีสติปัญญาเลอเลิศเสมอไป นอกจากนั้นพุทธศาสนายังไม่ยอมรับว่ามนุษย์กับสัตว์ชั้นต่ำมี

---

39 Samyutta Nikaya II, 182 (XV, 5) สํยุตฺตนิกาย

ความแตกต่างกันโดยเด็ดขาด ความแตกต่างกันเท่าที่มีอยู่นี้เป็นส่วนเปรียบเทียบคุณสมบัติ (เช่นความฉลาดและความประณีตเท่านั้นเอง) มิได้เป็นไปอย่างสิ้นเชิงทุกแง่ทุกมุม[40]

การค้นคว้าโดยเสรีและอย่างมีเหตุผล

ดูเหมือนว่าการที่พุทธศาสนาทำให้นักวิทยาศาสตร์สนใจมากที่สุดนั้น ก็คือการยอมให้ค้นคว้าหาเหตุผล และสอบสวนวิพากษ์วิจารณ์ได้โดยไม่ต้องอาศัยความเชื่อและความภักดีอย่างงมงาย ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า:—

"การที่จะเปลี่ยนความเชื่อถือซึ่งฝังอยู่ในจิตใจเสียแล้วนั้น เป็นการยากมาก แต่บุคคลควรจะทดสอบลัทธิความเชื่อทั้งปวงโดยเสรีด้วยตนเอง สิ่งใดที่ชอบก็พึงรับไว้ ที่ไม่ชอบก็พึงบัดไปเสีย"[41]

ครั้งหนึ่งเมื่อมีผู้ทูลถามว่า จะพึงรู้ได้อย่างไรว่าคำสอนนั้นถูกต้องเท็จจริงหรือเปล่า พระองค์ได้ตรัสตอบว่า

"อย่าเชื่อโดยได้ฟังตาม ๆ กันมา, หรือโดยการทำสืบกันมาเป็นประเพณี, หรือโดยข่าวเล่าลือ, โดยคิดว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ในคัมภีร์, โดยการเดาเอาเอง, โดยยึดหลักความจริงอย่างหนึ่งอย่างใด, โดยการหาเหตุผล, โดยคิดเข้าข้างตัวว่าสิ่งนี้เข้ากันได้กับเรา, โดยคิดว่าผู้นั้นผู้นี้น่าจะมีความสามารถเพียงพอ, หรือโดยคิดว่าท่านผู้นี้เป็นครูของเราดังนี้"[42]

แม้คำสอนของพระองค์เองก็มิได้มีข้อบัญญัติว่าเป็นข้อยกเว้นไม่ต้องมีการสอบสวนหรือวิพากษ์วิจารณ์ ในคัมภีร์ฉบับธิเบตเล่มหนึ่งมีคำของพระพุทธองค์เองว่า

---

40 Buddhism and the Age of Science, by U Chan Htoon. Kandy, Ceylon : The Buddhist Publication Society, 1961, p. 67.

41 Sutta Nipata 785. สุตฺตนิบาต

42 Anguttara Nikaya I 189. (No 65 Kalama Sutta). องฺคุตฺตรนิกาย กาลามสูตร

"บุคคลไม่ควรเชื่อฟังคำสอนของเราด้วยเหตุว่าเคารพในตัวเรา แต่จงทดสอบคำสอนนั้นเช่นเดียวกับช่างทองทดลองทองด้วยไฟฉะนั้น"[43]

อีกครั้งหนึ่งพระองค์ได้ตรัสกับสาวกทั้งหลายว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอนั้นแม้รู้อยู่เห็นอยู่อย่างนี้จะพึงกล่าวว่า เราทั้งหลายนับถือพระศาสดาของเรา และด้วยอาศัยความนับถือนั้น เราก็มีความเคารพในสิ่งที่พระองค์ทรงสั่งสอน ดังนี้ไหม"

"หามิได้, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ"

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายย่อมเคารพในสิ่งที่ได้เห็นได้รู้และได้เข้าใจแล้วมิใช่หรือ"

"จริงอย่างนั้นพระเจ้าข้า"[44]

หลักเกณฑ์ในทางพุทธศาสนาสำหรับตัดสินความจริงภายนอกนั้นมี ๒ ประการ ประการแรกคือความเชื่อถือนั้นจะไม่ต้องขัดกันเอง[45] ดังที่พระพุทธองค์ครั้งหนึ่งเคยตรัสไว้ว่า ความจริงเป็น ๑ เท่านั้น และไม่มี ๒[46] แต่อันที่จริงนั้นบางครั้งก็อาจจะมีคำสอนซึ่งไม่ขัดกันในตัวของมันเอง แต่ก็ไม่ตรงกันกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ ด้วยเหตุนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า ความเชื่อทั้งหลายนั้นไม่ควรจะอาศัยการหาเหตุผลเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะในบางครั้งอาจจะไม่ตรงกับความจริงก็ได้

ข้อเท็จจริงดังกล่าวมานี้จึงทำให้เกิดหลักตัดสินประการที่สอง คือว่าความเชื่อนั้น ๆ จะต้องพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ โดยอาศัยประสพการณ์ของตนเองเป็นเครื่องสนับสนุนด้วย กล่าวคือความเชื่อนั้นจะต้องสามารถพิสูจน์ได้โดยอาศัยการสอบสวนค้นคว้าและทดลอง[47]

---

43 Early Buddhist Theory of Knowledge, by K.N. Jayatilleke. London : George Allen & Unwin, 1963, p. 391.

44 Mejjhima Nikaya I 265. (No. 38 Mahatanhasankhaya Sutta). มชฺฌิมนิกาย มหาตณฺหาสงฺขยสุตฺต

45 Samyutta–Nikaya IV,. (XLI, VII, 8) สํยุตฺตนิกาย

46 Sutta Nipatha 884, สุตฺตนิบาต

47 Knowledge and Conduct, op. cit., pp. 25–41.

ยกตัวอย่างเช่น พวกพราหมณ์โดยมากถือหลักในคัมภีร์ทางศาสนาและอธิปรัชญา อ้างว่าพระผู้เป็นเจ้าได้ทรงตั้งระบบวรรณะขึ้นไว้ ดังนั้นจึงเป็นความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าที่ว่ามนุษย์ทั้งหลายจะต้องแบ่งออกเป็นชั้น ๆ ในทางสังคมเป็นจำนวน ๔ ชั้นแยกออกจากกัน พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับระบบแยกวรรณะดังกล่าวแล้ว จึงได้ทรงโต้แย้งชี้ให้เห็นว่า ในรัฐเปอร์เซียบางแห่งมีชนเพียง ๒ ชั้นเท่านั้นคือ ชั้นนาย และชั้นทาส แต่แม้กระนั้นระบบ ๒ ชั้นดังกล่าวมานี้ก็ไม่คงที่เสมอไป เพราะบางคราวพวกเจ้านายก็กลายเป็นทาส และพวกทาสกลับไปเป็นเจ้านายก็มี นอกจากนั้นเมื่อพวกพราหมณ์กล่าวยืนยันว่า วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะศักดิ์สิทธิ์เพราะเกิดจากพระโอษฐ์ พระพุทธองค์ก็ตรัสแย้งว่า เท่าที่เห็นอยู่ก็ปรากฏว่านางพราหมณีทั้งหลายก็มีระดูตั้งครรภ์ให้กำเนิดบุตร และให้ทารกดูดนม เหมือนกับประชาชนทั้งหลายเหล่าอื่นไม่มีผิดเพี้ยน[48]

ในแง่ที่ธรรมะของพระพุทธองค์สอดคล้องกับหลักการทางวิทยาศาสตร์นั้น, ดร. อัลเบิร์ต ไอนสไตน์ นักวิทยาศาสตร์ผู้เรืองนามของโลกได้กล่าวข้อความเหล่านี้ไว้ว่า

"ศาสนาในอนาคตจะเป็นศาสนาที่มีหลักเกณฑ์ ความจริงครอบงำไปได้ทั่วสากลจักรวาล ศาสนานี้จะมีแนวคิดข้ามพ้นความเห็นเรื่องพระเจ้าที่มีลักษณะมีตัวตนเป็นบุคคล และนอกจากนั้นยังไม่มีข้อความที่บังคับให้เชื่อและหลักเกณฑ์ที่เกี่ยวกับเทพเจ้า ศาสนานี้จะมีคำสอนครอบงำทั้งฝ่ายธรรมชาติ (คือวัตถุ) และฝ่ายจิตใจอีกด้วย ศาสนานี้จะต้องมีคำสอนซึ่งแม้จะมีเนื้อความเป็นทำนองศาสนาก็ตาม แต่ก็จะต้องมีรากฐานมาจากการมีประสพการณ์ในทุก ๆ สิ่งทั้งที่เป็นฝ่ายวัตถุและจิตใจ โดยถือว่าสิ่งทั้งปวงนั้นมีความหมายและมีเอกภาพด้วย (คือทุก ๆ สิ่งแม้จะแตกต่างกัน ก็มีภาวะอันเป็นมูลฐานเหมือนกัน) พระพุทธศาสนามีลักษณะดังกล่าวมานั้นทั้งหมด."

"หากมีศาสนาใดที่สามารถสนองความต้องการของวิทยาศาสตร์ ในสมัยปัจจุบันได้แล้ว ศาสนานั้นก็คือ ศาสนาพุทธนั่นเอง"[49]

---

48 Majjhima Nikaya II, 148,149. (No. 93, Assalayana Sutta). มชฺฌิมนิกาย อสฺสลายตนสูตร์

49 Great Personalities on Buddhism, by K. Dhammananda, Thera, Kuala Lumpur, Malaysia: Buddhist Missionary Society, 1965, p. 87.

๒) แนวคิดของพระพุทธศาสนาส่วนที่วิทยาศาสตร์ไม่รับรอง

หลักพุทธศาสนา ๒ ข้อ ที่ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่รับรองคือ หลักเรื่องพระ-นิพพานอันเป็นโลกุตตร และหลักเรื่องกรรมซึ่งเป็นกฎแห่งเหตุและผลทางด้านศีลธรรม หรือทางจิตวิทยา อันที่จริงหลักการทั้งสองดังกล่าวมานี้ ก็มิได้ค้านต่อทฤษฎีทางวิทยา-ศาสตร์ และขัดต่อข้อเท็จจริงที่ได้บันทึกไว้แต่อย่างใด เพราะเรื่องนิพพานตามความหมายของศัพท์นั้นก็บ่งอยู่แล้วว่า อยู่เหนือวิสัยแห่งการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ (หน้า ๔๒) และเรื่องกรรมก็เป็นกฎธรรมชาติซึ่งทางพุทธศาสนาตั้งขึ้นมา ซึ่งยังไม่ได้รับการสนับสนุนจากข้อเท็จจริงที่ได้บันทึกไว้อย่างพอเพียง ดังนั้นในแง่ของวิทยาศาสตร์ หลักทั้งสองนั้นเป็นเพียงอยู่ในขั้นสมมติฐานซึ่งยังหาข้อพิสูจน์ภายนอกยังไม่ได้เท่านั้นเอง

อย่างไรก็ตาม เราไม่ควรถือว่าเนื่องจากหลักการทั้งสองนั้นยังพิสูจน์ให้เห็นจริงในทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ดังนั้นย่อมขัดต่ออุดมคติของพุทธศาสนาที่ว่าการสอบสวนค้นคว้าทดลองด้วยประสพการณ์ของตนเอง กล่าวกันว่า หลักการปฏิบัติทางวินัยเพื่อความประณีตของจิตนั้น สามารถจะทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจประณีตสูงขึ้นจนสามารถได้รับความรู้อันอยู่เหนือวิสัยของประสาทสัมผัสธรรมดาจะสามารถรายงานให้ทราบได้ จากหลักปฏิบัติดังกล่าวของพระพุทธองค์ทรงปฏิญญาว่า พระองค์ได้ตรัสรู้เรื่องกรรมและเรื่องนิพพานแล้ว มีพระพุทธภาษิตสนับสนุนความข้อนี้ว่า

"เหมือนอย่างว่าบุคคลผู้ตาบอดมาแต่กำเนิด ย่อมไม่สามารถเห็นสีดำ หรือสีขาว น้ำเงิน เหลือง แดง หรือชมพูได้ เขาไม่สามารถเห็นแผ่นดิน หรือภูเขา ดวงดาว ดวงอาทิตย์ หรือดวงจันทร์ได้ บุคคลนั้นจะพึงยืนยันว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มีอยู่ และไม่มีใครสามารถเห็นสิ่งเหล่านั้นได้เลย เพราะเหตุว่าเขาไม่มีความรู้ ไม่สามารถเห็นสิ่งเหล่านั้นได้ ดังนี้ คำกล่าวของเขาจะชื่อว่าถูกต้องหรือไม่"

"ไม่ถูกต้องเลย พระโคดมผู้เจริญ"

"อันที่จริงสิ่งเหล่านั้นย่อมมีอยู่ ผู้ที่สามารถเห็นสิ่งเหล่านี้ได้ก็ย่อมมีอยู่ ดังนั้น

การกล่าวว่าสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่ เพราะเหตุสักว่าเขาไม่สามารถเห็นได้นั้น เป็นความผิดอย่างยิ่ง"[50]

๓) หลักพุทธศาสนาส่วนที่เหมือนกันในหลักการ ต่างกันในรายละเอียดปลีกย่อย

พระพุทธองค์ไม่ทรงถกเถียงปัญหาเกี่ยวกับอภิปรัชญา ซึ่งไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ด้วยการสอบสวนค้นคว้าทดลองจากประสพการณ์ และได้ทรงแนะนำสาวกไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับปัญหาเรื่องต้นกำเนิดและรูปร่างของสากลจักรวาลอีกด้วย เหตุผลก็คือ ปัญหาเหล่านี้ไม่ได้เกี่ยวกับปัญหาเฉพาะหน้าเรื่องการแก้ความเห็นแก่ตัว ความทุกข์ และการทำจิตให้ประณีตเลย อย่างไรก็ตาม บางครั้งพระองค์ก็ทรงเห็นว่าเป็นการเหมาะสมบ้างเหมือนกัน เพราะว่าพระองค์จะตรัสถึงเรื่องที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์พอสมควร และจากโอกาสเช่นนี้เอง เราก็พอจะสามารถทราบแนวคิดของพระพุทธองค์เกี่ยวกับสากลจักรวาลได้บ้าง พึงสังเกตว่าข้อความเหล่านี้ พระองค์ตรัสเพื่อจะอธิบายเรื่องศีลธรรมหรือจิตใจบางประการ ยิ่งกว่าที่จะสนองความอยากรู้อยากเห็นของบุคคลโดยเฉพาะ ตัวอย่างเช่น การที่ครั้งหนึ่งพระองค์ตรัสถึงวาระสุดท้ายของโลกไว้ ก็เพื่อจะทรงชี้ให้เห็นหลักอนิจจา คือความไม่เที่ยงว่าครอบงำสิ่งทั้งปวง แม้โลกเองก็ต้องตกอยู่ใต้กฎนี้เหมือนกัน คือวันหนึ่งจะต้องสลายไป

จักรวาลวิทยา

นักดาราศาสตร์กล่าวว่า สุริยจักรวาลของเรานี้เป็นจักรวาลหนึ่งในบรรดาสุริยจักรวาล ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมดประมาณ ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกันอยู่เป็นกระจุกคล้ายๆ กับวงจานขนาดใหญ่ ซึ่งเรียกกันว่าจักรดารกา เท่าที่เรา

---

50 Further Dialogues of the Buddha, Vol. II, to. by Lord Chalmers. London: Oxford University Press, 1927 p. 115.

มองเห็นได้จากกล้องโทรทัศน์ใหญ่ที่สุดในขณะนี้ ปรากฏว่ามีจักรดารกาอื่น ๆ อีกอย่างน้อย ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐ จักรดารกา หรืออาจจะถึง ๑๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ จักรดารกาด้วยก็ได้ แต่ละจักรดารกามีดาวฤกษ์ตั้งแต่ ๒—๓ ล้านดวงถึงมากกว่า ๒,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ดวง ภายในจักรดารกาแต่ละแห่ง ๆ นั้น ดวงดาวมิได้กระจัดกระจายกันอยู่อย่างไม่มีระเบียบ แต่ส่วนมากจะรวมกันอยู่เป็นกลุ่ม ๆ จักรดารกาที่เราอยู่นี้มีกลุ่มดาวดังกล่าวนั้นมากกว่า ๑๐๐ กลุ่ม และแต่ละกลุ่มก็มีดาวฤกษ์ตั้งแต่ ๒—๓ พันดวง ไปจนถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐ ดวง[51] อันที่จริงใช่แต่ดวงดาวจะรวมกันเป็นกลุ่มดาว และกลุ่มดาวจะรวมกันอยู่เป็นจักรดารกาเท่านั้นก็หาไม่ แต่จักรดารกาเองก็อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ อีกเหมือนกัน จักรดารกาที่เราอาศัยอยู่นี้เป็นเพียงกลุ่มหนึ่งในบรรดาอย่างน้อยอีก ๑๘ กลุ่มอื่น ๆ และกลุ่มจักรดารกาบางกลุ่ม (เช่นหมู่เมฆเวอร์โก และกลุ่มโคม่า) ก็มีจักรดารกาที่มองเห็นได้ไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ จักรดารกาขึ้นไป[52]

ทัศนะของพุทธศาสนาก็เป็นเช่นเดียวกันอย่างน่าอัศจรรย์ พระพุทธองค์ตรัสว่า โลกของเรานี้ไม่ใช่เป็นโลกที่มีลักษณะพิเศษ (หรือยอดเยี่ยมวิเศษ) แต่เพียงโลกเดียว ยังมีกลุ่มโลกอื่น ๆ เช่นโลกของเรานี้อีกนับไม่ถ้วน ล่องลอยอยู่ในอากาศโดยทั่วไป มีพระพุทธวจนะในเรื่องนี้ว่า

"ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์โคจรไปในอวกาศ ส่องแสงให้แก่กลุ่มโลกอื่น ๆ อีกนับเป็นจำนวนพันในกลุ่มโลกหนึ่ง ๆ นั้นก็ดี ดวงอาทิตย์นับจำนวนพัน ๆ ดวงจันทร์นับพัน ๆ และทวีปทักษิณนับเป็นจำนวนพัน ๆ (ต่อจากนี้ก็มีการแบ่งอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ ส่วนใหญ่ซึ่งรู้จักกันในสมัยนั้นออกเป็น ๑,๐๐๐ ส่วน ทวีปทั้ง ๔ มหาสมุทรทั้ง ๔ และแบ่งโลกของเทวดาออกเป็น ๑,๐๐๐ ส่วน ดูหน้า ๙๐) นี้คือโลกธาตุขนาดเล็กซึ่งมีระบบจำนวน ๑,๐๐๐ (คือมีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดาว ๑,๐๐๐) ต่อจากนั้น ก็มีโลกธาตุขนาดกลางซึ่งใหญ่กว่าโลกธาตุขนาดเล็ก ๑,๐๐๐ เท่า โลกธาตุขนาดกลาง

---

51 Scientific American, Vol. 208, No. 1 "The Evolution of Galaxies", by Halton c. Arp. January, 1963, p. 71.

52 Frontiers of Astronomy, by Fred Hoyle. New York: New American Library, 1955, pp. 242–245.

นี้มีระบบ ๒,๐๐๐ (คือมีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐,๐๐๐ ดวงจันทร์ ๒,๐๐๐ ดาว ๒,๐๐๐) ต่อไปก็มีโลกธาตุขนาดใหญ่ซึ่งใหญ่กว่าโลกธาตุขนาดกลาง ๑,๐๐๐ เท่า โลกธาตุขนาดใหญ่นี้มีระบบ ๓,๐๐๐ (คือมีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ดวงจันทร์ ๓,๐๐๐ ดาว ๓,๐๐๐)[53]

วิทยาศาสตร์รับรองเรื่องสุริยจักรวาลว่ามีอยู่จริง แต่ข้อความที่ว่า แต่ละสุริยจักรวาลมีดาวเคราะห์ซึ่งมีทวีปใหญ่และมหาสมุทรเหมือนกัน หรือทำนองเดียวกันกับโลกของเรานั้นดูไม่น่าจะเป็นไปได้ นอกจากนั้น จำนวน ๑,๐๐๐ × ๑,๐๐๐ × ๑,๐๐๐ = ๑,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ เป็นเพียงหนึ่งเปอร์เซ็นต์ของขนาดของจักรดารกาของเรานี้เท่านั้น (บางท่านอธิบายว่า พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงสุริยจักรวาลที่มีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่เท่านั้น ไม่ได้รวมถึงนอกจากนั้นด้วย) อันที่จริงนอกจากข้อแตกต่าง ๒ ประการดังกล่าวมาแล้ว และรูปของประโยคที่มีความหมายไปในทำนองว่าดวงจันทร์มีแสงในตัวเองแล้ว คำบรรยายของพระพุทธองค์ ดังกล่าวนั้นก็รู้สึกว่าทันสมัยมากทีเดียว พระพุทธองค์ทำนองนี้มีปรากฏอีกในอังคุตตรนิกาย ๕ : ๕๙ — ๖๐

อนึ่ง จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงถือว่าสากลจักรวาลเป็นสิ่งที่อยู่นิ่ง ๆ ไม่เคลื่อนไหวตรงข้าม พระองค์สอนว่าสุริยจักรวาลเสื่อมโทรมและสูญสิ้นไปเสมอ และในขณะเดียวกันสุริยจักรวาลใหม่ก็เกิดขึ้นเรื่อย ๆ ทัศนะดังกล่าวนี้ตรงกันกับวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง

ความพินาศของโลก

จากการที่ได้รู้ความลี้ลับของพลังงานดวงอาทิตย์และของวิวัฒนาการของดวงดาวต่าง ๆ แล้ว นักดาราศาสตร์ก็สามารถพยากรณ์ได้ว่าโลกของเรานี้จะสิ้นสุดลงในทำนองใด กล่าวกันว่าดวงอาทิตย์คงจะค่อย ๆ ส่องแสงสว่างยิ่งขึ้นทุกทีเป็นเวลาประมาณ ๕,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี ซึ่งในระหว่างดังกล่าวนี้โลกจะมีอุณหภูมิสูงขึ้นเกือบเท่าจุดน้ำเดือด ต่อจากนี้ความเข้มของแสงสว่าง (และความร้อนด้วย) จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าที่แล้วมามาก ในตอนนั้นดวงอาทิตย์จะขยายขนาดใหญ่โตขึ้นกว่าในปัจจุบันนี้ถึง ๒๐๐ หรือ

---

53 Anguttara Nikaya I, 227–228. (III, 8.80) องฺคุตฺตรนิกาย

๓๐๐ เท่า ซึ่งก็หมายความว่าจะใหญ่โตพอที่จะกลืนดาวพุธและดาวศุกร์ และอาจจะถึงคลุมถึงโลกเราด้วยก็ได้ แต่พอมาถึงขั้นนี้แล้ว การที่โลกจะถูกดวงอาทิตย์กลืนเข้าไปด้วยหรือไม่นั้นก็ดูจะไม่เป็นเรื่องที่สำคัญนัก เพราะถึงอย่างไรความร้อนของดวงอาทิตย์ในระยะนี้ก็เพียงพอที่จะทำให้โลกของเราละลายกลายเป็นไอไปได้แล้ว

ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์เคยตรัสว่า

"ครั้นแล้ววันหนึ่งมหาสมุทรจะเหือดแห้งสิ้นสูญและหายไปเลย . . . ในสมัยนั้นโลกอันใหญ่โตของเราก็จะถึงการดับสูญโดยถูกกลืนเข้าไปในกองไฟ"[55]

อีกครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ทรงบรรยายถึงรายละเอียดไว้มากขึ้นไปอีก แต่จะรู้สึกว่าแตกต่างกับแนวทางวิทยาศาสตร์อยู่ดังนี้

"ดูก่อนท่านภิกษุทั้งหลาย จะมีสมัยหนึ่งถัดจากนี้ไปหลายแสนปีที่ฝนจะหยุดตก และต่อจากนั้นต้นไม้ใหญ่น้อยทั้งปวงก็จะเหี่ยวแห้งและถูกทำลายไป ดวงอาทิตย์ดวงที่สองจะเกิดขึ้นมาแผดเผาลำธารใหญ่น้อยให้เหือดแห้งไปตามกัน เมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่สามเกิดขึ้น แม่น้ำเช่น แม่คงคา ยุมนา ก็จะเหือดแห้ง (ในทำนองเดียวกันทะเลสาปและมหาสมุทรก็จะเหือดแห้งไปตามกัน เมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๔,๕,๖ เกิดขึ้นตามกันมา) ครั้นแล้วเมื่อดวงอาทิตย์ดวงที่ ๗ เกิดขึ้น โลกและภูเขาพระสุเมรุก็จะลุกโพลงเป็นไฟไปทั่ว เปลวไฟเหล่านี้ต่อมาก็จะลุกลามเข้าหากันและติดเป็นผืนเดียวกัน กลายเป็นลูกไฟดวงใหญ่มหึมาลุกโพลงและแตกทำลายเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย หาเถ้าและถ่านเหลืออยู่มิได้ในที่สุด"[56]

ในทางวิทยาศาสตร์มีทางที่จะเป็นไปได้เหมือนกันที่โลกของเราจะประสพวาระสุดท้ายด้วยประการดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ข้างต้นนั้น ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ในเมื่อสุริยจักรวาลของเราบังเอิญชนกันขึ้นกับอีกสุริยจักรวาลหนึ่ง อันที่จริงประมาณ ๘๐ เปอร์เซ็นต์ของดาวฤกษ์ทั้งหมดนั้นก็ไม่ใช่ดาวเดี่ยวเช่นดาวฤกษ์ (ดวงอาทิตย์) ของเรา แต่มักจะ

55 Samyutta-Nikaya III, 149. (XXII,99). สํยุตฺตนิกาย

56 Anguttara-Nikaya IV, 100–102. (VII, VII, 62) องฺคุตฺตรนิกาย

เป็นดาวคู่หรือเกาะกลุ่มกันมากกว่าคู่ที่มี[57] ดังนั้นการที่จะมีดวงอาทิตย์เกิดขึ้น ๓ ดวง เนื่องจากการชนกันเป็นโอกาสที่มีได้มากกว่าการมีดวงอาทิตย์เพียง ๒ ดวงจากการชนกันนั้น นอกจากนั้นระบบสุริยะที่มีดวงอาทิตย์ถึง ๓ และ ๔ ดวงนั้นก็หาไม่ยากนักและอย่างน้อยเท่าที่รู้กันอยู่ก็มีระบบสุริยะแห่งหนึ่งที่มีดวงอาทิตย์ถึง ๖ ดวง (คือระบบคาสเตอร์ในเยมินี)[58] แต่การที่ระบบสุริยะของเราจะไปชนกันกับระบบสุริยะที่มีดวงดาว ๖ ดวง (ซึ่งเท่าที่รู้กันอยู่มีเพียงระบบเดียวเท่านั้น) ก็รู้สึกว่าจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากมาก

โครงสร้างของสสาร

ในสมัยพระพุทธองค์เชื่อกันอยู่โดยทั่วไปว่าโลกประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อแนวความคิดนี้เข้ามาในพุทธศาสนาก็เกิดมีความหมายขึ้น ๒ ประการ ประการแรกมีความหมายส่วนมากก็เช่นเดียวกับความหมายเดิมดังที่ระบุไว้ในมหาราหุโลวาทสูตรซึ่งพระพุทธองค์ทรงจัดประเภทว่า ส่วนที่เข้มแข็งในร่างกายของเราเรียกว่าธาตุดิน เช่นเดียวกับธาตุดินที่อยู่ภายนอกเหมือนกัน ส่วนที่เป็นไออุ่นหรือให้ความร้อนแก่ร่างกายเรียกว่าธาตุไฟ เช่นเดียวกับไฟภายนอกแม้ธาตุน้ำและธาตุลมก็เป็นทำนองเดียวกัน จุดประสงค์ในการแยกแยะเช่นนี้ก็คือ เพื่อให้บุคคลเห็นว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นและไม่มีสิ่งใดที่ถาวรยั่งยืน ดังนั้นในกรณีเช่นนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้ความเชื่อถือของประชาชนให้เป็นประโยชน์โดยชี้ให้เห็นความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ถ้าเราจะถือความจริงของข้อความนี้ตรงตัวอักษรแล้ว ก็หมายความว่าเป็นทฤษฎีทางเคมีที่ดึกดำบรรพ์มากและยังไม่เจริญเพียงพอ แต่โดยหลักการส่วนใหญ่ก็มีเนื้อหาพอเข้าเค้าอยู่เหมือนกัน เว้นแต่ว่ามีส่วนรายการปลีกย่อยที่ตรงกับของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันน้อยมากเท่านั้น

---

57 The Creation of the Universe, by George Gamow. New York: New American Library, 1952, p. III.

58 Frontiers of Astronomy, op. cit., p. 223.

แต่ตามความหมายทางธรรมคำว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม มักจะหมายถึงความเข้มแข็งหรือการขยายตัว, การดึงดูดให้ติดกัน, ความร้อนและความเคลื่อนไหวตามลำดับ และก็มักใช้คำว่าคุณสมบัติมูลฐาน (Primary pualities) เสียมากกว่าคำธาตุ[59] คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายข้อความนี้ละเอียดออกไปอีกว่า ทั้ง ๔ ประการนี้มีความเป็นอยู่เกี่ยวข้องกัน และไม่สามารถดำรงอยู่ได้ตามลำพัง[60] ในทัศนะของวิชาฟิสิกส์ ในปัจจุบันเราอธิบายให้เข้ากันได้โดยสงเคราะห์สสารลงในสภาวะที่สามารถเกาะตัวกันอยู่ได้ด้วยตนเอง (Solidity) (หรือธาตุดิน) ส่วนแรงดึงดูด (ธาตุน้ำ) ก็น่าจะเป็นพลังโน้มถ่วงและพลังแม่เหล็กไฟฟ้า พลังงานก็ได้แก่ไออุ่น (ธาตุไฟ) และการเคลื่อนไหวก็ได้แก่ธาตุลมที่เคลื่อนไหวไปมา เท่าที่กล่าวมานี้อาจจะประมวลลักษณะอันเป็นมูลฐานของความเป็นอยู่ทางวัตถุไว้ได้หมด อย่างไรก็ตามเราต้องระวังการโน้มเอียงของเราที่มักจะหาทางยัดเยียดความคิดตามแบบที่ตนเคยชินมาในสิ่งที่ตนยังไม่รู้จักเสมอ (เพราะการกระทำแบบนี้ไม่แน่ว่าจะถูกต้องเสมอไป) บางทีสิ่งที่มีลักษณะผิวเผินเหมือนกันอาจจะทำให้เราเข้าใจผิดหาทางอธิบายให้ความเชื่อนั้น ๆ เข้ากันได้หรือเป็นประเภทเดียวกัน ทั้ง ๆ ที่ความเชื่อเหล่านั้นมีแนวทางแตกต่างกันและเกิดคนละยุคคนละสมัยก็ได้

ทัศนะทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับโครงสร้างของสสารยังมีเหลืออีกอย่างหนึ่ง ในวิภังค์อรรถกถา ๓๔๓ มีข้อความซึ่งปรากฏว่าไม่ใช่พุทธวจนะอยู่ตอนหนึ่งซึ่งมีใจความว่า สสารประกอบขึ้นด้วยอนุภาคซึ่งเล็กจนกระทั่งมองด้วยตาเปล่าไม่เห็น ส่วนที่เล็กที่สุดนี้ชื่อว่า ปรํอณู และกล่าวว่าถ้าจะนำ ปรํ—ณูนี้มาวางเรียงกันให้ยาวเท่ากับความกว้างของนิ้วมือ จะต้องใช้ถึง ๕๘๑,๑๔๗,๑๓๖ หน่วย ตามนัยนี้หากจะถือว่าความกว้างของนิ้วมือเท่ากับ ๒๐ มม. อนุภาคที่เล็กที่สุดก็จะมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๐,๓๔๕ แองสตรอม (คือ ๑ ส่วน ๑๐,๐๐๐๐,๐๐ มม.) วิทยาศาสตร์ยอมรับว่าปรมาณูของไฮโดรเยนเล็กที่สุดและมีมากที่สุด ปรมาณูของไฮโดรเยนนี้มีขนาดเส้นผ่าศุนย์กลางที่น่าจะเป็นไปได้คือเท่ากับ ๑.๐๕๘ แองสตรอม แต่เส้นผ่าศูนย์กลางที่จะมีประสิทธิภาพนั้นก็ตกอยู่ในราว ๐.๒

---

59 A Manual of Abhidhamma, Vol. II, by Narada Thera, Colombo, Ceylon : 1957 pp. 6-7.

60 Visuddhimagga, XI, 109 วิสุทธิมรรค

แองสตรอม ดังนั้นความแตกต่างกันระหว่างพระพุทธองค์กับวิทยาศาสตร์ ในเรื่องการวัดนี้จึงมีเพียงระหว่างแฟคเตอร์ของ ๓ และแฟคเตอร์ของ ๖ เท่านั้น เมื่อคิดถึงว่าเราวัดกันอย่างละเอียดจนพึ่งหลักหลายร้อยล้านเช่นนี้แล้ว จะเห็นได้ว่าทั้งสองฝ่ายตรงกันได้อย่างน่าอัศจรรย์เหลือเกิน

วิวัฒนาการ

วรรณะพราหมณ์ เคยเป็นวรรณะสูงสุดในอินเดียมาอย่างไร ปัจจุบันก็ยังคงเป็นอย่างนั้น คราวหนึ่งพราหมณ์หนุ่มชื่อว่าเวเสฏฐะได้เข้าบวชเป็นภิกษุและโดยนัยนี้ก็ชื่อว่ามีฐานะเสมอกันกับภิกษุอื่น ๆ ที่มาจากวรรณะต่ำอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ทำให้เขาได้รับการประณามจากพราหมณ์อื่น ๆ เป็นอันมาก พวกนั้นกล่าวว่าเขาทรยศต่อระบบอันศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าเสียแล้วเพราะว่าพวกพราหมณ์ย่อมเป็นหมู่ชนชนิดพิเศษที่เกิดจากพระโอษฐ์ของพระเจ้า พระพุทธองค์ทรงแถลงคัดค้านคำประณามของพราหมณ์ โดยทรงอธิบายให้วาเสฏฐะพราหมณ์ถึงเรื่องต้นกำเนิดของมนุษยชาติ และตรัสว่ามนุษย์ทุกคนมีบรรพบุรุษเดิมมาจากต้นเค้าเดียวกันทั้งสิ้น พระพุทธวจนะตอนนี้มีปรากฏอยู่ในอัคคัญญสูตร[61]

แต่เราก็ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่าพระบาลีอัคคัญญสูตร เป็นการบรรยายหลักวิวัฒนาการตามความหมายของดาร์วิน ในพระสูตรนี้มิได้มีข้อความบ่งถึง การปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมโดยทางชีววิทยา, การแข่งขันกัน, และการที่ผู้ที่เหมาะสมสามารถดำรงอยู่ได้ แต่ก็มีเรื่องที่พอจะเข้ากันได้อยู่หลายประการเหมือนกันคือชีวิตในยุคแรก ๆ ของโลกนั้นต่างฝ่ายก็กล่าวว่ายังไม่มีเพศ, ยังไม่มีรูปร่าง, และสัณฐานที่แน่นอนคือร่างกายยังไม่มีความแข็งแรงพอที่จะทรงรูปอยู่ได้เป็นแบบหนึ่งโดยเฉพาะ ในยุคแรก ๆ ชีวิตนั้นก็คงอาศัยกินโอชะของดินซึ่งลอยอยู่เป็นฝา อยู่บนมหาสมุทรเป็นอาหาร สภาพดังกล่าวนี้เป็นไปเป็นเวลานานมากซึ่งในระหว่างนี้ร่างกายก็ได้เริ่มแข็งตัวขึ้นทีละน้อย ๆ จนสามารถทรงตัวเป็นรูปอยู่ได้บ้าง และตอนนี้เองชีวิตก็เริ่มปรากฏมีรูปร่างต่าง ๆ กันหลายอย่างให้เห็นได้ชัดเจนขึ้นกว่าเดิม

---

61 Digha-Nikáya III, 80-98 (No. 27). ทีฆนิกาย

พระบาลีพุทธวจนะมีข้อความว่าดังนี้:—

"ดูก่อนวาเสฏฐะ สัตว์ที่อาศัยโอชะแห่งแผ่นดิน เลี้ยงชีวิตอยู่, เป็นไปอยู่, เจริญเติบโตอยู่เช่นนี้เป็นเวลาช้านาน และร่างกายก็ค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น และปรากฏมีลักษณะต่าง ๆ กันให้เห็นชัดขึ้น." เมื่อโอชะของดินหมดไป ชีวิตในแบบเห็ดก็เกิดขึ้นบนพื้นดิน และสัตว์ที่อาศัยอยู่บนพื้นโลกก็ได้อาศัยเห็ดนี้กินเป็นอาหาร หลังจากหมดเห็ดแล้วพืชไม้เลื้อยก็กลายเป็นอาหารขั้นต่อไปและต่อมาก็ถึงข้าว ระยะเวลายุคหนึ่งๆ ดังกล่าวนี้เป็นไปนานแสนนาน และในที่สุดลักษณะอาการของเพศก็ปรากฏขึ้น พระบาลีในตอนนี้มีว่าดังนี้:—

"เมื่อสัตว์ที่กินข้าวซึ่งขึ้นในที่โล่งแจ้ง อาศัยข้าวเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตเป็นไปเช่นนี้ร่างกายก็ค่อย ๆ เข้มแข็งยิ่งขึ้นและความละเอียดอ่อนนานาประการก็ปรากฏแตกต่างกันให้เห็นได้ชัด เพศหญิงปรากฏอาการลักษณะเป็นเพศหญิง เพศชายปรากฏอาการลักษณะเป็นเพศชาย"

ต่อไปในพระสูตรดังกล่าว เริ่มใช้คำว่าชาย (Man) และหญิง (Woman) และคน (People) เพื่อหมายถึงชีวิตในระยะต่อจากนี้ อย่างไรก็ตามคำว่าสัตว์ (Beings) ก็ยังมีใช้อยู่บ่อยครั้งขึ้นโดยหมายความถึงมนุษย์สลับเปลี่ยนกันกับคำว่าคน (Humanity) นั้นด้วย

ในระยะต่อมามนุษย์ก็เริ่มสร้างกระท่อมที่อยู่ เริ่มสะสมข้าวไว้กินกันในวันต่อไปแทนที่จะหากินไปในวันหนึ่ง ๆ ในที่สุดอาหารที่สะสมไว้ก็ร่อยหรอลงจึงคิดอ่านแบ่งที่ดินกันเพื่อจะได้เป็นสมบัติของแต่ละคน แต่พอเมื่อทุกคนมีสมบัติเป็นของตัวแล้ว การขโมยก็เกิดขึ้นตามมา ต่อจากนั้นก็มีการลงโทษผู้ขโมย แล้วต่อมาก็มีการเลือกตั้งผู้ปกครองหมู่คณะเพื่อให้ความยุติธรรมลูกหมู่ในคดีเรื่องขโมยและเรื่องอื่น ๆ ครั้นต่อจากนี้ก็เกิดคนประเภทสูงศักดิ์ขึ้น ซึ่งต่อมาก็ทำให้เกิดการแบ่งหน้าที่การงานกัน ในเมื่อมีการค้าขายเกิดขึ้น

ในพระบาลีอัคคัญญสูตร มีข้อความบรรยายหลายอย่าง ซึ่งเทียบกันได้กับทฤษฎีวิวัฒนาการสมัยปัจจุบันดังกล่าวมาแล้วนี้ หลักการเรื่องการที่ชีวิตค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปโดยใช้เวลานานแสนนานก็ดี, การที่ชีวิตในแบบต่าง ๆ กันพัฒนาขึ้นเรื่อย ๆ ก็ดี,

การที่ชีวิตในยุคแรกไม่มีเพศก่อน แล้วจึงมามีเครื่องหมายและลักษณะของเพศในภายหลังก็ดี, เป็นเครื่องแสดงว่า พระบาลีดังกล่าวมีหลักการเข้ากันได้กับทางวิทยาศาสตร์จริง ๆ ยิ่งกว่านั้นการที่วิวัฒนาการมาโดยสำคัญจากฟองฝาบนพื้นน้ำ เมื่อสลายตัวไปแล้วเกิดมาเป็นพื้นใจ (Fungi) หรือเห็ดรา ต่อมาก็เกิดเป็นไม้เลื้อยแล้วเกิดเป็นข้าวนั้นมีเหตุผลใกล้เคียงกันกับทฤษฎีทางวิวัฒนาการของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันมากทีเดียว อนึ่งการบรรยายวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์เริ่มตั้งแต่รู้จักทำกระท่อมที่พักอาศัย, การที่ทุกคนเริ่มมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน, มีกฎหมาย, มีการปกครอง, และแบ่งงานกันทำนั้น มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์และมนุษย์วิทยาเป็นเครื่องสนับสนุน ในพระบาลีสูตรนี้ไม่ได้มีการกล่าวถึงสัตว์เดรัจฉานโดยเฉพาะเลย ดังนั้นจึงน่าจะลงสันนิษฐานได้ว่า คำว่าสัตว์ในพระบาลีนั้นหมายรวมทั้งสัตว์เดรัจฉานและมนุษย์ด้วย ในความหมายของสัตว์ทางพระพุทธศาสนา คำว่าสัตว์หมายถึงสิ่งมีชีวิตทั้งปวงคือทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่า มนุษย์แตกต่างกับสัตว์ในส่วนที่เป็นสาระสำคัญเลย ดังนั้นการอ่านพระบาลีอัคคัญญสูตร จึงเปรียบเสมือนหนึ่งการศึกษาทรากสัตว์ และพืชที่ปรากฏอยู่ในดินอันเป็นวิชาแขนงหนึ่งในสมัยวิชาการปัจจุบันนี้

แม้พระพุทธวจนะ ที่บรรยายถึงสภาพของโลกในสมัยดึกดำบรรพ์ซึ่งเป็นยุคต้นแห่งวิวัฒนาการก็มีแนวทางเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์อยู่เหมือนกัน พระองค์ตรัสว่า

"ในสมัยนั้น โลกมีแผ่นน้ำปกคลุมอยู่ทั่วไป และมีแต่ความมืดสนิท ไม่มีดวงอาทิตย์, และดวงจันทร์ ไม่มีดาว, นักขัตตฤกษ์, ไม่มีวันคืนเดือนฤดู, ไม่มีเพศหญิง, ชาย สัตว์ในขณะนั้นเป็นสักว่าสัตว์เท่านั้น หลังจากนั้นมาช้านาน, วาเสฏฐะ, ดินมีฝาก็ลอยอยู่บนพื้นน้ำเหมือนอย่างฝาที่เกิดขึ้นบนน้ำข้าวเดือดที่กำลังเย็นฉะนั้น โลกเริ่มมีสีมีกลิ่น มีรสแล้ว"

อย่างไรก็ตามในพระบาลีอัคคัญญสูตรก็มีเรื่องไม่ได้กล่าวไว้หลายอย่างเหมือนกัน ดังนั้นการที่จะถือว่าพระพุทธองค์มีความคิดตรงกับดาร์วินในเรื่องนี้ทุกประการโดยอาศัยพระสูตรนี้อย่างเดียวก็ยังไม่ได้ พระบาลีสูตรนี้กล่าวถึงลักษณะอาการของเพศว่าเป็นทำนองว่าปรากฏขึ้นหลังจากที่มีข้าวปรากฏขึ้นแล้ว แต่ความจริงวิทยาศาสตร์ถือว่า

ลักษณะเพศปรากฏขึ้นก่อนที่จะเกิดมีข้าวหรือพืชอย่างอื่นหลายล้านปี แต่ทั้งนี้เราก็อนุมานเอาจากเนื้อความของพระสูตรเท่านั้นเองเพราะถ้อยคำในพระบาลีสูตรนั้นก็ไม่ได้ระบุไว้โดยแน่ชัดว่าเป็นเช่นนั้น นอกจากนั้นก็ไม่ได้มีการกล่าวถึงข้าวสาลี, ข้าวฟ่าง, ผลไม้, หรืออาหารอย่างอื่น นอกจากข้าวเลย และในเรื่องนี้เราก็ต้องไม่ลืมว่า จุดประสงค์ของพระพุทธองค์ในการแสดงพระสูตรนี้แก่วาเสฏฐะ คือการอธิบายให้วาเสฏฐะทราบถึงต้นเค้ามนุษย์ชาติและทางวัฒนธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการบรรยายวิชาประวัติศาสตร์ซึ่งไม่เกี่ยวกับปัญหาการปฏิบัติทางจิตใจแต่อย่างใด อนึ่ง ในพระสูตรเราจะเห็นว่าได้มีการเน้นว่าแต่เดิมสัตว์กินพืชและอาหารอย่างเดียวตลอดมาจนกระทั่งในสมัยที่มีการแบ่งงานกันทำในสังคมแล้ว จึงมีเรื่องระบุถึงหน้าที่ล่าสัตว์ขึ้น เรื่องนี้ขัดกันกับหลักการในวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาทรากสัตว์โบราณ, สัตว์และพืชโบราณในหิน, สัตว์วิทยา, โบราณคดี, และมนุษย์วิทยา แต่ก็ควรจำไว้อีกเช่นเดียวกันว่าพระสูตรนี้ก็ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องนี้เสียทีเดียว เป็นแต่ว่าไม่ได้มีระบุไว้เท่านั้นเอง สำหรับเรื่องต้นเค้าของมนุษย์และสังคมนั้นเมื่อเทียบกับวิทยาในสมัยปัจจุบันแล้วก็อาจจะรู้สึกว่ารวบรัดมากเกินไป แต่เมื่อพิเคราะห์ตามความประสงค์ของสูตรนี้แล้วก็ดูน่าจะเป็นการเพียงพออยู่เหมือนกัน

อย่างไรก็ตามมีลักษณะใหญ่ของสูตรนี้อยู่ประการหนึ่งที่ขัดกันกับวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ซึ่งทำให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมในทางวิทยาศาสตร์มารู้สึกว่าไม่สามารถจะเห็นคล้อยตามไปด้วยได้ นั่นคือพระสูตรนี้ไม่ได้แสดงว่าวิญญาณขันธ์ (Consciousness) และนามขันธ์ (Mental facilities) อย่างอื่นๆ เป็นสภาพที่ค่อยๆ วิวัฒนาการมาโดยลำดับ (ดังที่วิทยาศาสตร์เชื่อกันอยู่) แต่พุทธวจนะแสดงถึงชีวิตที่อาศัยอยู่ในโลกนี้ว่ามีวิญญาณขันธ์, มีสติปัญญา (Intelligence) สามารถรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว (Moral awareness) และสามารถติดต่อกันได้ด้วยคำพูด (Verbal Communication) มาตั้งแต่สมัยเริ่มแรกของการวิวัฒนาการเลยทีเดียว

จริงอยู่จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ไม่นานมานี้เองแล้วได้ทราบว่า สังคมของลิงบาบูนและชิมแพนซีมีความละเอียดและสลับซับซ้อนมากกว่าที่เราเคยคิดกันไว้มาก เป็นความจริงอีกเหมือนกันที่ความสามารถในการติดต่อกันและกันก็ดี, และการถือกรรม-

สิทธิ์ในถิ่นฐานที่อาศัยก็ดี, ปรากฏมีอยู่แม้ในสัตว์ชั้นต่ำ เช่น ปลา ปลาหมึกยักษ์, และแมลงและก็ยังเป็นความจริงอีกด้วยที่บุคคลผู้คุ้นเคยกับชีวิตสัตว์เดรัจฉานดี ได้ยืนยันว่าความสามารถของสัตว์ในการตอบสนอง, ความรู้สึก, ความนึกคิด, และการติดต่อกันนั้นมีมากกว่าที่เรารู้กันอยู่โดยมาก แต่ก็คงจะเป็นการยากที่ให้นักวิทยาศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงคนใดน้อมใจให้คิดเห็นไปตามข้อความในพระสูตรดังต่อไปนี้:—

"ดูก่อนวาเสฏฐะ ในสมัยหนึ่งโลกนี้ก็จะเริ่มวิวัฒนาการใหม่ สัตว์ผู้จุติจากอาภัสสรพรหมโลกก็จะมาปฏิสนธิในโลกนี้ สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ (มีกาย) สำเร็จด้วยใจ (คือเกิดจากใจอย่างเดียว ไม่ได้เกิดจากอาหารและบิดา มารดา) มีปีติเป็นอาหาร, มีแสงสว่างออกจากตนเอง, ท่องเที่ยวไปในอากาศได้, อยู่ในที่รุ่งเรืองตลอดกาลเป็นเวลานาน"

และนอกจากนั้นในสมัยแรกแห่งวิวัฒนาการอันเป็นยุคที่สัตว์อันกินโอชะของดิน (หรือดินถนำอยู่) พระบาลีมีดังนี้

"และแล้วผู้ที่มีผิวพรรณดีก็ดูถูกผู้ที่มีผิวพรรณทราม ด้วยคิดว่าเรามีผิวพรรณงาม พวกนั้นมีผิวพรรณน่าเกลียด และในขณะที่เขามีความหยิ่งในความงามของเขาเองโอชะของแผ่นดินก็หายไป เมื่อโอชะของแผ่นดิน (หรือดินถนำ) หายไป เขาก็คร่ำครวญว่าน่าเสียดายจริงหนอ น่าเสียดายจริงหนอ ส่วนผู้ที่ได้กินโอชะอันอร่อยก็กล่าวว่า อร่อยจริงหนอ อร่อยจริงหนอ พวกพราหมณ์กล่าวเรื่องการเกิดดังกล่าวแห่งโลกไปตามคำกล่าว คำพังเพยโบราณเท่านั้นเองหาได้รู้อรรถาธิบายไม่"

ดังนั้นจากทัศนะของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบัน เราอาจกล่าวได้ว่าพระบาลีอัคคัญญสูตร เป็นข้อความที่แสดงถึงแนวคิดทางเทพนิยาย วิชาลึกลับ และวิทยาศาสตร์ผสมกันไว้อย่างน่าอัศจรรย์

ในสํยุตตนิกายมีข้อความเป็นพุทธพจน์กล่าวถึงต้นกำเนิดทางชีววิทยาไว้ดังนี้

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลายสังสารวัฏฏ์ มีการเริ่มต้นอันคำนวณไม่ได้ เงื่อนต้นแห่งการเริ่มต้นของสังสารวัฏฏ์ของการเวียนว่ายตายเกิดของการถูกอวิชชาห่อหุ้ม ถูกผูกมัดอยู่กับตัณหานี้ หาไม่ได้เลย ดูก่อนภิกษุทั้งหลายหากบุรุษผู้หนึ่งจะพึงตัดเก็บหญ้า,

แขนงไม้, กิ่งไม้น้อย, และใหญ่ ในชมพูทวีป (อินเดีย) ทั้งหมดนี้มากองรวมไว้ด้วยกัน, ทำให้เป็นกอง ๔ เหลี่ยมแล้ว กล่าวกับแขนงหรือชิ้นไม้หรือหญ้านั้นแต่ละชิ้นว่า นี้คือมารดาของเรา นี้คือมารดาของมารดาของเรา ฯลฯ เรื่อยไปทำนองนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หญ้า, แขนงไม้ กิ่งไม้, ใหญ่น้อยในชมพูทวีปนี้จะพึงหมดไปเสียก่อนที่เขาจะนับจำนวนมารดา (ในอดีตชาติ) ของเขาหมด." [62]

แหล่งของคำสอน

แม้ว่าจะมีการขัดแย้งกันอยู่บ้างระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ในเรื่องเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาโครงสร้างของสสารและวิวัฒนาการก็ตาม ก็ยังเป็นที่น่าอัศจรรย์ว่ายังมีส่วนที่ลงรอยกันได้อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ปัญหามีอยู่ว่า เหตุใดทั้ง ๒ ฝ่ายมีส่วนตรงกันได้ถึงขนาดนี้

เนื่องจากพระพุทธองค์และสาวก มิได้มีความสามารถในการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์เลย ชาวตะวันตกผู้มีการศึกษา จึงลงมติว่าเป็นเพราะการที่พระพุทธองค์บังเอิญเดาถูกนั่นเอง ตามข้อสันนิษฐานดังกล่าวแล้วนี้ก็มีความหมายทำนองว่า พระพุทธองค์ทรงมีหัวไว และมีสติปัญญาหลักแหลม จึงทรงทราบว่าสากลจักรวาลมีสภาพเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดกาล และมีกฎแห่งเหตุและผลอันไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้ใดคอยควบคุมอยู่ ส่วนการที่พระองค์ทรงเห็นว่าการและอวกาศเป็นสภาวะที่กว้างใหญ่ไพศาล ก็เพราะพระองค์ทรงมีหัวคิดคำนึงวาดมโนภาพได้เก่งมาก ดังนั้นการที่พระองค์บรรยายถึงความเป็นมาของสากลจักรวาลและต้นเค้าของชีวิตเป็นต้น ได้ใกล้เคียงกับความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์มากนั้น จึงไม่เป็นการแปลกประหลาดอะไร อันที่จริงความเห็นดังกล่าวมาแล้วนั้นก็มิใช่ไร้เหตุผลเสียทีเดียว และอาจจะมีความจริงอยู่บ้าง

แต่ชาวพุทธที่ถือคำสอนแบบดั้งเดิมเป็นหลักใหญ่ อาจคัดค้านเหตุผลดังกล่าวนั้นได้ ๒ ประการ คือในบรรดานักปรัชญา และผู้วิเศษในสมัยโบราณ (ทั้งของอินดูเฮ็บบรู กรีก อียิปต์ เป็นต้น) ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดสามารถพยากรณ์ เรื่องราวเหล่านี้

---

[62] Samyutta-Nikaya II, 177. (XV,I,1). สํยุตฺตนิกาย

ให้ใกล้เคียงกับทางวิทยาศาสตร์ได้มากเท่ากับพระพุทธองค์เลย ความจริงข้อนี้จึงแสดงว่าการที่พระองค์จะบังเอิญเดาถูกนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ประการที่สอง คำสอนที่เป็นของการเดาและพึ่งสืบต่อ ๆ กันมานั้น ย่อมเป็นการขัดกันกับหลักการของพระพุทธองค์ในเรื่องที่ให้พิสูจน์ทุกสิ่งทุกอย่าง ด้วยประสพการณ์ของตนเองเสียก่อน พระพุทธศาสนานิยมสอนสิ่งที่รู้แน่แก่ใจว่าเป็นความจริงแล้วเท่านั้น ไม่ใช่ถือการยกเหตุผลเป็นหลักอันแน่นอนเสมอไป ตลอดพระชนม์มายุพระพุทธองค์ได้รับความเชื่อถือโดยทั่วไปว่าเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติตามคุณธรรมที่พระองค์ทรงสอนทุกประการ ดังนั้นการที่พระพุทธศาสนาสามารถอธิบายธรรมะให้สอดคล้องกันได้กับหลักวิทยาศาสตร์ ก็เพราะเหตุที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้นิพพาน และโดยอาศัยอภิญญา คือความรู้อันเหนือวิสัยของปุถุชน จึงทรงทราบความเป็นไปของสากลจักรวาลได้เป็นอย่างดีโดยอาศัยประสพการณ์นอกเหนืออินทรีย์ เช่นทิพย์จักษุ อดีตังสญาณ (ความรู้อดีต) และอนาคตังสญาณ (ความรู้อนาคตเป็นต้น)

คำสอนของพระพุทธศาสนา ส่วนที่ลงรอยกันได้กับวิทยาศาสตร์ ก็เป็นอันได้อธิบายมาแล้วทีนี้ สำหรับคำสอนส่วนที่ขัดแย้งกันนั้นอาจมีทางที่ชาวพุทธพึงปฏิบัติห้าประการดังต่อไปนี้

๑. ถือตามข้อความที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์อย่างเคร่งครัดคือถือว่า ข้อความที่เป็น พระธรรมปรากฏอยู่ในคัมภีร์นั้นเป็นของที่ผิดไม่ได้ โดยนัยนี้ก็เป็นอันต้องทิ้งคำสอนของทางวิทยาศาสตร์ส่วนที่ขัดกับพระพุทธศาสนาออกไปโดยสิ้นเชิง แนวทางแห่งความเชื่อแบบนี้ เป็นวิธีการที่ตื้นหรือเถรตรงเกินไป และอาจเป็นอันตรายได้อีกด้วยนอกจากนั้นก็ยังไม่สอดคล้องกันกับหลักการของพระพุทธศาสนาเลย เพราะเป็นการละเมิดหลักของพระพุทธศาสนาเรื่องความไม่ลำเอียง การสอบสวนพิพากษ์ วิจารณ์ และการรับเชื่อทุกสิ่ง โดยอาศัยความรู้เป็นมูลฐาน

๒. อีกทางหนึ่งเราอาจจะถือว่า ข้อความในพระบาลีซึ่งขัดกันกับทางวิทยาศาสตร์นั้น โดยแท้จริงแล้วก็มีความหมายเป็นเพียงอุปมาโวหารเท่านั้น จะถือให้ตรงตามตัวอักษรย่อมไม่ได้ ข้ออ้างนี้อาจใช้ได้ในหลายกรณีก็จริงอยู่ แต่ถ้าหากถือตาม

นัยนี้ตลอดไป ถือข้อความตอนใด ที่ตนไม่เชื่อก็ตีความเป็นอุปมาโวหารไปทุกแห่งตามอำเภอใจเช่นนี้ ในไม่ช้าก็จะเกิดความสับสนเช่นเดียวกับที่ชาวตะวันตกพวกหัวก้าวหน้าได้ประสพมาแล้ว คือจะไม่รู้ว่าตอนไหนควรเป็นอุปมาโวหาร และตอนไหนควรจะเป็นความจริงตามตัวอักษร โดยนัยนี้ก็อาจทำให้ต้องหาทางแปลใจความในพระคัมภีร์กันใหม่และหาเหตุผลเข้าข้างตัวเองอยู่ตลอดเวลา ในที่สุดก็จะเกิดมีปัญหาขึ้นว่าเมื่อข้อความท่อนนี้เป็นต้น มีเนื้อความเป็นอุปมาโวหารได้แล้ว เหตุใดข้อความตอนอื่นจึงเป็นเช่นนั้นบ้างไม่ได้ ในที่สุดการปฏิบัติตามแนวนี้ ก็จะทำให้เกิดความไม่แน่นอนในสิ่งใดเลยแม้แต่อย่างเดียว หรือไม่ก็เลือกเอาสิ่งที่ตนชอบไว้เท่านั้น (คือสิ่งใดไม่ชอบก็เหมาเอาว่าไม่จริง)

๓. เราอาจถือว่าธรรมเทศนาของพระพุทธองค์มีเนื้อความเป็นจริงถูกต้องหมดทุกประการ แต่ในระหว่างการจารึกพระธรรมลงเป็นลายลักษณ์อักษรในสมัยต่อมานั้น ได้มีการคัดลอกผิด หรือบิดเบือนพระพุทธวัจนะให้ผิดไปจากความจริง ดังนั้นข้อความในพระไตรปิฎกจึงมิใช่ว่าจะถูกต้องไปทั้งหมด การถือแบบนี้มีคุณประโยชน์อยู่เหมือนกัน ดังจะได้อธิบายต่อไป

๔. เราอาจถือว่าแม้พระพุทธองค์จะทรงมีสติปัญญาอันลึกซึ้งอยู่ก็ตาม แต่พระปัญญาของพระองค์ก็ยังมีขอบเขตจำกัด และดังนั้นบางคราวพระองค์ก็อาจจะผิดได้เหมือนกัน ความเห็นดังกล่าวนี้ชาวพุทธอาจถือว่าเป็นการดูหมิ่นพระพุทธองค์มาก แต่อันที่จริงเราก็ไม่ได้หลักฐานอย่างใดว่าพระพุทธองค์จะไม่ทรงเคยทำอะไรผิดเลย การที่เราจะถือว่าพระองค์ทรงทำอะไรไม่ผิดเลยนั้นน่าจะเป็นลักษณะของความเชื่อที่มีอคติหรือไม่ก็งมงายอยู่บ้าง ซึ่งทั้ง ๒ ลักษณะดังกล่าวมานั้น ไม่ใช่ลักษณะของพุทธศาสนาเลยอนึ่ง การที่เรายืนยันเช่นนั้น (คือว่าพระพุทธองค์ทำอะไรผิดไม่ได้เลยนั้น) อาจเป็นเครื่องแสดงว่าเรายังมีความกลัว (ว่าศาสดาของเราจะน้อยหน้าหรือเสียเกียรติภูมิไป) และอาจแสดงถึงภาวะจิตใจที่ยังไม่เจริญพอด้วยก็ได้ หลักพระธรรมมีอยู่ว่าผลของการอบรมจิตใจนั้นย่อมพิสูจน์ได้ด้วยประสพการณ์ของตนเองเสมอ บุคคลผู้ปฏิบัติตามมรรค ๘ ด้วยเหตุผลย่อมรู้ดีว่าตนสามารถทำเช่นนี้ได้เสมอ ดังนั้นการโต้เถียงและการรับเชื่อไว้ก่อนไม่ใช่สิ่งจำเป็นในกรณีเช่นนี้

๕. ประการสุดท้าย และดูเหมือนจะเป็นวิธีที่มีลักษณะเป็นพุทธศาสนามากที่สุด คือเรายังไม่ควรวิพากษ์วิจารณ์ (สิ่งที่ยังอยู่นอกเหนือวิสัยของเราในขณะนี้) ก่อนทั้งนี้มีเหตุผล ๒ ประการ คือ ประการแรก ในการศึกษาหาความรู้ มีข้อเท็จจริงอยู่ประการหนึ่งว่าไม่ว่าจะเป็นแนวคิดของศาสนาพุทธ, วิทยาศาสตร์, คริสต์ หรืออื่น ๆ ก็ดี เราไม่สามารถจะพิสูจน์ข้อเท็จจริงอย่างแน่นอนจริง ๆ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ได้เลย[63] ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา ไม่ว่ามติของทัศนะใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีตอนใดตอนหนึ่งจะทำให้เราสงสัยได้เสมอ ประการที่ ๒ พระพุทธองค์เคยตรัสไว้ว่าปัญหาเรื่องธรรมชาติและต้นกำเนิดของโลกไม่ได้เกี่ยวข้องกับปัญหาที่สำคัญมากกว่าคือ ปัญหาเรื่องความสุขในชีวิตประจำวันและการปฏิบัติทางจิตใจเลย ดังนั้นจึงไม่ใช่จุดประสงค์อันแท้จริงของธรรมของพระพุทธองค์[64] และพระพุทธองค์เราก็ทรงเคยแนะนำไม่ให้สาวกหมกมุ่นครุ่นคิดในเรื่องเช่นนี้อีกด้วย.

ธรรมชาติของจิตใจ

เมื่อถือตามหลักการที่ว่า ไม่มีประสพการณ์ใด ๆ ที่เกิดขึ้นโดยไม่มีจิตหรือวิญญาณขันธ์ (Consciousness) เจือแล้ว ก็ทำให้เราได้ข้อสรุปว่าประสพการณ์ของมนุษย์ทั้งภายในและภายนอกส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องที่เกิดจากจิตทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ในทัศนะของพุทธศาสนา การที่จะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่ (any notion of existence) นอกเหนือไปจากประสพการณ์ของมนุษย์แล้วไม่ได้ความหมายอย่างใด และโดยนัยกลับกันแนวความคิดเรื่องตัวตน (self ego หรือ personality) ซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับประสพการณ์ของมนุษย์ไม่มีความหมายอย่างใดอีกเหมือนกัน ตามหลักนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นระบบความรู้ทางจิตวิทยาตั้งแต่ต้น และการทำใจให้พัฒนาหรือประณีตขึ้นเป็นจุดประสงค์ข้อใหญ่ใจความทีเดียว

หลักการของพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องจิตใจเป็นส่วนใหญ่ โดยต้องอาศัยการสอบสวนค้นหาและทดลองยิ่งกว่าที่จะเป็นไปในด้านคิดคำนึง หรือเป็นแต่ทางทฤษฎี

---

63 The Epistemology of Buddhism, by Douglas M. Burns. San Carlos, California, Neo-Dhamma, October, 1963.

64 Majjhimā-Nikaya I. 426-432. (No. 63, Cula-Malunkya Sutta). จูฬมาลุงกยสูตร มชฺฌิมนิกาย

อย่างเดียว ตัวอย่างเช่นส่วนมากพระพุทธองค์ก็ตรัสถึงเรื่องเวทนา, สัญญา, ความรัก, ความเกลียด, ความกลัว, ฯลฯ ในทางตรงกันข้ามซิกมันด์ฟรอยด์มักจะพูดถึงแต่เรื่อง id, ego, superego และ libido ซึ่งเป็นเรื่องของการคิดคำนึงและปัจจุบันนักประสาทวิทยาก็พูดถึงเรื่อง macromolecules, inhibitory impulses และ neuronal discharge (ซึ่งเป็นเรื่องของความคิดคำนึงเป็นส่วนใหญ่) จากการเปรียบเทียบนี้เราจะเห็นว่าในการศึกษาค้นคว้าถึงปรากฏการณ์อย่างเดียวกันนั้น ต่างฝ่ายต่างก็มีวิธีดำเนินการของตนเองไม่เหมือนกัน ซึ่งแต่ละฝ่ายก็ย่อมจะถูกต้องและได้ผลในเรื่องของตนเองโดยไม่จำเป็นจะต้องขัดกันหรือคัดค้านกับแบบอื่น ๆ ก็ได้ คำสอนของพระพุทธองค์พุ่งตรงไปที่เวทนา สัญญา สังขาร และอารมณ์ต่าง ๆ โดยชี้ให้เห็นว่า เมื่อเราได้เสวยธรรมารมณ์เหล่านั้น ๆ แล้ว เราควรจะตั้งใจไว้หรือน้อมจิตไปอย่างไร ดังนั้นพุทธศาสนาจึงมีความมุ่งหมายให้ทุกคนบรรเทาธรรมารมณ์อันเป็นอนิฏฐารมณ์ (คือไม่พึงปรารถนา) เช่น ความกลัว, ความโกรธ, ความวิตกกังวล, ความหดหู่, ฯลฯ ให้เหลือน้อยที่สุด และแล้วให้ปลูกฝังประสพการณ์ที่เป็นกุศลอันเป็นไปเพื่อความประณีตของจิตใจให้มากที่สุด

นอกจากการเน้นหนักไปในเรื่องการสอบสวนทดลองด้วยตนเองแล้ว พระ-พุทธองค์ก็ได้ทรงสอนหลักการที่เกี่ยวกับความคิดคำนึงไว้ด้วยเหมือนกัน ในเรื่องธรรม-ชาติของจิตใจ ในขั้นนี้เราสามารถจะนำจิตวิทยาตะวันตกมาเปรียบเทียบกันกับพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี แต่หลังจากพุทธปรินิพพานแล้วจิตวิทยาของพุทธศาสนาในแง่ความคิดคำนึงได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางทำให้มีการรจนาคัมภีร์อภิธรรม และอื่น ๆ กันอย่างมากมาย

ความจริงปกรณ์ของฝ่ายเถรวาท ซึ่งรจนาขึ้นในปูนหลังเหล่านี้ก็มีหลักใหญ่ใจความสอดคล้องกันกับข้อความในพระบาลีไตรปิฎก แต่ท่านผู้รจนาได้ขยายความของเดิมออกไปเป็นอันมาก พร้อมกับแทรกมติของท่านเองเพื่อตีความในพระบาลีตอนที่มีความหมายกำกวมและยังได้เสริมแนวคิดคำนึงใหม่ ๆ เข้ามาอีกด้วย ด้วยเหตุนี้บ่อยครั้งทีเดียวนักศึกษาจะต้องระวังให้หนักคือต้องแยกแยะให้ได้ว่า ข้อความท่อนใดหรือหลักการอย่างใด[114] เป็นสิ่งที่ถือว่าเป็นพุทธภาษิตหรือสาวกภาษิต และข้อความท่อนใดหรือหลักการ

อย่างใดเป็นคัมภีร์ปกรณ์วิเสสรุ่นหลังเช่นคัมภีร์อภิธรรม วิสุทธิมรรคและอรรถกถาต่าง ๆ เป็นต้น ตัวอย่างเช่นพระพุทธองค์มิได้เคยตรัสระบุไว้ในพระบาลีที่ใดเลยว่าอวัยวะส่วนใดของร่างกายเป็นที่ตั้งของวิญญาณ แต่ทั้งคัมภีร์ของพวกพราหมณ์และประชาชนโดยทั่วไปในสมัยนั้น ก็ถือกันว่าวิญญาณตั้งอยู่ในหัวใจ พระพุทธองค์เองไม่เคยตรัสปฏิเสธหรือรับรองความเชื่อถือดังกล่าวนั้น แต่พระอาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อรรถกถาก็รับทฤษฎีนี้และบรรจุเข้าไว้ในคัมภีร์ของพุทธศาสนา[65]

ลักษณะที่สำคัญและที่ถูกกล่าวขวัญถึงบ่อยที่สุดอีกประการหนึ่งในทางจิตวิทยาของพุทธศาสนา คือคำสอนเรื่องอนัตตาหรือคำสอนที่ว่าไม่มีวิญญาณ (no soul) คำสอนนี้ลงรอยกันได้กับจิตวิทยาสมัยปัจจุบันโดยกล่าวว่าจิตใจของเราเป็นกลุ่มแห่ง เวทนา สัญญา สังขาร (ความคิด) และอารมณ์ที่เปลี่ยนไปอยู่เสมอ ไม่มีตัวตนที่ไม่รู้จักตาย, ไม่มีตัวตนที่แท้จริง, ไม่มีสาระสำคัญที่ยืนโรงและที่อยู่เบื้องหลัง วิญญาณขันธ์ (Consciousness) มีพระพุทธวจนะเป็นเครื่องสนับสนุนความข้อนี้ว่า

"ไม่มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ที่เที่ยง ยั่งยืน และคงทนและโดยที่ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง สามารถดำรงอยู่เช่นนั้นตลอดกาล"[66] "สิ่งที่เรียกว่า จิตใจ วิญญาณ การคิดนั้นเกิดขึ้น (และดับไป) โดยไม่ขาดสายตลอดวันและคืน ขณะที่เกิดก็เป็นอย่างหนึ่งและขณะที่ดับก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง"[67] หลักมูลฐานทางจิตวิทยาของพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า จิตไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยลำพังได้โดยไม่มีวัตถุอยู่ด้วย[68] ดังนั้นร่างกายและจิตใจของมนุษย์เกี่ยวข้องกันและกันอยู่เสมอ ไม่มีฝ่ายใดที่จะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้โดยไม่มีอีกฝ่ายหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ตรัสความข้อนี้ไว้ว่า

"วิญญาณคืออะไร ? วิญญาณมี ๖ อย่างคือ จักษุวิญญาณ, โสตวิญญาณ, ฆานวิญญาณ, ชิวหาวิญญาณ, กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ (ความรู้สึกทาง ตา หู จมูก ลิ้น

---

65 A Manual of Abhidhamma, op. cit., p. 9.

66 67 Samyutta-Nikaya III, 143. (XXII, 96); II,94 (X11, 61) สํยุตฺตนิกาย

68 Fundamentals of Buddhism, by Nyanatiloka Mahathera. Colombo, Ceylon: Bauddha Sahitya Sabha, 1949, pp. 13-15.

กาย และใจ) ดูก่อนภิกษุนี้คือวิญญาณ เมื่อกายและใจ (นามรูป) เกิดขึ้นวิญญาณก็เกิดขึ้น เมื่อกายและใจ (นามรูป) ดับ วิญญาณก็ดับ"[69]

"ดูก่อนภิกษุ เรากล่าวว่าวิญญาณย่อมเกิดเพราะเหตุ (การปรุงแต่ง) เมื่อไม่มีเหตุวิญญาณก็ไม่เกิดขึ้น และวิญญาณเกิดจากเหตุใด ก็ได้รับชื่อตามเหตุนั้น (คือ) วิญญาณซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุและรูปก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ วิญญาณซึ่งเกิดขึ้นทางโสต (หู) และเสียงก็เรียกว่าโสตวิญญาณ (ส่วนกลิ่น, รส, สัมผัส, อารมณ์ซึ่งเกิดกับใจ ก็ทำนองเดียวกัน)[70]

"และการที่จะมีการจุติปฏิสนธิการเกิดขึ้นการเติบโตสืบกันต่อกันไปโดยไม่มีรูป เวทนา สัญญา และสังขารนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้"[71] คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายความข้อนี้ไว้ต่อไปอีกดังนี้,

"เปรียบเหมือนฟ่อนหญ้า ๒ ฟ่อน ที่เขาตั้งพิงกันและกันไว้ ต่างฝ่ายก็ตั้งอยู่ได้เพราะอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อฝ่ายหนึ่งล้ม อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องล้มไปด้วยฉันใด ในขันธ์ ๕ คือ นามและรูปนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกันคือฝ่ายหนึ่งอิงอาศัยอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อฝ่ายหนึ่งล้มหรือดับไป อีกฝ่ายหนึ่งก็ล้มและดับไปด้วยกัน อนึ่งนามขันธ์ไม่มีอำนาจในตัวเอง ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยตัวเอง นามขันธ์ไม่ได้กิน, ไม่ได้ดื่ม, ไม่ได้พูด, ไม่ได้ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ, และรูปขันธ์ก็ไม่มีอำนาจในตัวเอง, ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยตัวเอง รูปขันธ์ไม่มีความต้องการที่จะกิน, ไม่มีความต้องการที่จะดื่ม, ไม่มีความต้องการที่จะพูด."[72]

วิญญาณนั้นนอกจากว่า จะต้องอาศัยรูปขันธ์แล้วยังต้องอาศัยเวทนา สัญญา และสังขารอีกด้วย โดยนัยกลับกัน เวทนา สัญญา และสังขาร ก็ต้องอาศัยวิญญาณขันธ์อีก กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการที่วิญญาณขันธ์ (คือการรับรู้อะไร) จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมี "สิ่ง" อะไรสักอย่างหนึ่งมาให้รู้ ดังนั้นคำที่กล่าวกันอยู่บ่อย ๆ ว่า วิญญาณขันธ์บริสุทธิ์ (pure consciousness) จึงไม่มีความหมายอย่างใด

---

69 71 Samyutta-Nikaya III, 61. (XXII. 56); III, 53 (XX11, 53) สํยุตฺตนิกาย

70 Majjhima-Nikaya I, 259. No. 38, Mahatanhasankhaya Sutta). มชฺฌิมนิกาย

72 Visuddhimagga XVIII, 32-34. วิสุทฺธิมคฺค

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่กล่าวในย่อหน้าหลังนี้ มีเรื่องที่น่าอธิบายอยู่บ้างเกี่ยวกับอรูปฌาณ ๒ ขั้นในจำนวนที่มีอยู่ด้วยกันทั้งหมด ๔ ขั้น ๒ ขั้นนั้น คือ อากาสานัญจายตนะ (อากาศไม่มีที่สิ้นสุด) และวิญญาณัญจายตนฌาณ (วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด) เช่นเดียวกับกัมมัฏฐานข้อเมตตา, อุเบกขา, และกสิณ. ฌาณทั้งสองดังกล่าวมานั้นหมายถึงอารมณ์ของกัมมัฏฐานและสภาวะของจิตอันเกิดขึ้นจากการผูกอารมณ์ไว้กับกัมมัฏฐานนั้น[74] กล่าวคือความคิดถึงอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดซึ่งเป็นอารมณ์ที่ตั้งแห่งสมาธิ ดังนั้นจึงน่าสงสัยอยู่ว่าคำที่กล่าวแล้วนั้นควรจะหมายความถึงสภาวะแห่งจิตของผู้บำเพ็ญสมาธิหรือหมายถึงภูมิอันเป็นผู้ที่อยู่ซึ่งเหนือภูมิอันเป็นวัตถุกันแน่ อนึ่ง สองคำนี้อย่าเอาไปปะปนกับนิพพานไม่ได้ เพราะเป็นเพียงความคิดคำนึงที่เกิดขึ้น และดังนั้นจึงอยู่ภายใต้ขบวนการแห่งเหตุและผลซึ่งควบคุมอาการของจิตอย่างอื่น ๆ (คือนามขันธ์ทั้งหลาย) นั่นเอง[75] ตัวอย่างเช่นในการเพ่งอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุดนั้นผู้เพ่งย่อมรู้สึกถึงความคิดหรือความรู้สึกเกี่ยวกับอากาศอันไม่มีที่สิ้นสุด แต่ก็คงมิได้มีประสพการณ์โดยทางอินทรีย์ในมิติทั้งสามตามปกติ

แม้พุทธศาสนาจะวางหลักว่าจิตคือนามขึ้นอยู่กับวัตถุคือรูปก็ตาม ก็ยังไม่ได้มีความเห็นไปจนถึงสุดโต่ง เช่นวิทยาศาสตร์ในสมัยนี้ซึ่งถือว่าจิตคือนามขันธ์นั้นเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นในทำนองเครื่องจักรกลโดยส่วนเดียว (คือพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่านามขันธ์เป็นผลของการที่รูปขันธ์มาผสมกันเข้าโดยถูกส่วนอย่างเดียวเท่านั้น) ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า

"จริงอย่างนั้น หากบุคคลถือว่าชีวิตินทรีย์เป็นอันเดียวกับร่างกายแล้ว การประพฤติพรหมจรรย์ก็หาประโยชน์มิได้ อนึ่ง หากบุคคลถือว่าชีวิตินทรีย์เป็นอื่นจากร่างกายแล้วการประพฤติพรหมจรรย์ก็ย่อมไม่มีประโยชน์เช่นเดียวกัน ความเห็นทั้งสองประการอันเป็นส่วนสุดโต่งที่ตถาคตหลีกเลี่ยงแล้วและได้ประกาศทางสายกลางไว้"[76]

---

74 Visuddhimagga X. วิสุทฺธิมคฺค

75 Majjhima-Nikaya III, 108 (No. 121, Culasunnata Sutta) มชฺฌิมนิกาย

76 Samyutta-Nikaya II, 61 – 62. (XII, 53.) สํยุตฺตนิกาย

นอกจากจะถือว่าวิญญาณขันธ์ต้องอาศัยร่างกายหรือวัตถุแล้วพระพุทธศาสนายังสอนว่า มีส่วนประกอบซึ่งไม่ใช่วัตถุอยู่ด้วยเหมือนกัน ในการที่จะทำให้วิญญาณและชีวิตเกิดเป็น embryo ขึ้นได้ ความจริงดังกล่าวนี้มีอธิบายไว้ในคัมภีร์พระอภิธรรมและต่อมาก็มีบรรยายไว้อีกในอรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรค คำบาลีเรียกว่า ภวังคโสต ซึ่งแปลโดยใจความว่ากระแสชีวิตซึ่งอยู่ใต้ความสำนึก (unconscious life-stream) ท่านกล่าวว่าภวังคโสตนี้มีความทรงจำประสพการณ์ในอดีตทั้งมวลตลอดถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติแฝงอยู่โดยไร้ความสำนึกด้วย[77] ดังนั้นเมื่อกายปัจจุบันนี้แตกทำลายไป ภวังคโสตนี้ก็จะไปปรากฏในร่างกายใหม่ อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้เราต้องระวังแนวคิดเกี่ยวกับปรากฏการณ์เรื่องการเกิดใหม่ของพระพุทธศาสนาไว้ให้ดี คืออย่านำไปปะปนกับแนวความคิดของฮินดูซึ่งถือว่ามีวิญญาณเป็นอมตะไปเข้าสิงร่างกายอันใหม่ต่อไปอีกเรื่อย ๆ เหตุผลประการแรกก็คือชาวพุทธถือว่าในชีวิตหนึ่ง ๆ นั้นสภาวะทางจิตใจของบุคคลเปลี่ยนไปอยู่เรื่อย ๆ ทุกวันและทุกปี บุคคลเมื่อหนุ่มสาวก็มีความแตกต่าง (ทางจิตใจ) ผิดไปจากเท่าที่เคยมีเคยเป็นอยู่เมื่อครั้งยังเป็นเด็กอย่างเห็นได้ชัดและบุคคลนั้นเมื่อมีอายุมากขึ้นไปอีกก็จะมีนามขันธ์เช่นความสนใจ, ความเชื่อถือ, ความปรารถนา, และความทรงจำแตกต่างไปจากที่เขาเคยมีเคยเป็นอยู่เมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มสาวอีก โดยนัยนี้ภวังคโสตจึงเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ มิใช่เป็นสภาวะที่เป็นอมตะและไม่มีสาระยั่งยืนที่จะเป็นตัวยืนโรงอยู่ได้ ประการที่สองก็คือ ลำพังภวังคโสตอย่างเดียวก็ไม่มีปรากฏการณ์ที่จะแสดงออกมาเป็นความคิดและเจตนาได้ คือภวังคโสตนี้มิได้ทำหน้าที่คิดว่าฉันเป็นนั่นเป็นนี่หรือฉันมีนั่นมีนี่ หรือฉันนึกถึงอารมณ์อย่างนั้นอย่างนี้ในอดีต, หรือว่าฉันหิวกระหาย, หรือว่าพรุ่งนี้ฉันจะทำอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น ดังนั้นภวังคโสตนี้เราจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น ego หรืออัตตาที่แท้จริง

ปัญหาที่ว่า "ภวังคโสตคืออะไรนั้น เราไม่สามารถจะตอบให้กระจ่างชัดเหมือนกับการตอบปัญหาว่า อณูคืออะไร ? หรือว่า "แมลง anthropod คืออะไร" ? ปัญหา

---

77 Karma and Rebirth, by Nyanatiloka Mahathera. Kandy, Ceylon: Buddhist Publication Society, pp. 5 – 7.

เรื่องภวังคโสตนี้ คล้าย ๆ กับการถามว่า "โฟตอน (photon) คือสารของแสงนั้นคืออะไร"? เราอาจกล่าวว่า แสงประกอบขึ้นด้วยอนุภาคก็ได้หรืออาจกล่าวในทางตรงกันข้ามว่าแสงเป็นคลื่นการเคลื่อนไหวก็ได้ เมื่อเราวิเคราะห์ลักษณะทางฟิสิกส์ของแสงก็จะพบว่าคำกล่าวทั้งสองมีส่วนถูกต้องการทั้งคู่ ทั้ง ๆ ที่คำตอบทั้งสองนั้นมีลักษณะขัดกันอยู่ในตัว เรื่องนี้ยังเป็นเรื่องลึกลับที่ยังไม่มีผู้ใดแก้ปัญหาโดยให้อรรถาธิบายที่สมเหตุผลได้จนกระทั่งบัดนี้ แต่แม้จะมีเรื่องขัดกันอยู่อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ของแสงก็ยังคงมีอยู่เป็นไปอยู่เช่นเดิมโดยไม่ได้เกี่ยวข้องกับความรู้หรือความไม่รู้ของเราเลย นี้เป็นตัวอย่างประการหนึ่งในหลายประการเกี่ยวกับความลึกลับของธรรมชาติ ในเรื่องของชีวิตและวิญญาณ หลังจากกายเนื้อแตกทำลายแล้ว ก็ยังคงเป็นเรื่องลึกลับอยู่เช่นเดียวกันนี้

ในเรื่องนี้ ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า,

"การเชื่อว่าบุคคลผู้ทำกรรมเป็นบุคคลเดียวกันกับบุคคลผู้เสวยผลแห่งกรรม (ในชาติหน้า) นั้น เป็นความเชื่ออย่างสุดโต่งอย่างหนึ่ง และการเชื่อว่าบุคคลผู้กระทำกรรมเป็นคนละคนกับบุคคลผู้เสวยผลแห่งกรรม ก็เป็นความเชื่อสุดโต่งอีกอย่างหนึ่ง ทั้งสองประการนั้นเป็นการเชื่อสุดโต่งที่ตถาคตได้หลีกเลี่ยงแล้ว และประกาศความจริงอันอยู่กึ่งกลางของส่วนทั้งสองนั้น"[78]

คัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑๗, ๑๖๑, มีข้อความกล่าวไว้ว่า "สภาวะที่ถูกปรุงแต่งขึ้นเป็นเพียงปรากฏการณ์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในลำดับต่อเนื่องกันไป สภาวะ (หรือปรากฏการณ์) เช่นนี้ มิได้โยงมาจากชาติก่อน แต่ก็มิได้เกิดขึ้นโดยไม่ได้มีสาเหตุมาจากกาลก่อน"

ในมิลินทปัญหา มีข้อความการสนทนาระหว่างพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนไว้ดังนี้:

"ข้าแต่ท่านพระนาคเสน, อะไรไปเกิดใหม่?"

"ประชุมแห่งนามรูปไปเกิดใหม่ มหาบพิตร"

---

78 Dependent Origination, by Piyadassi Thera Kandy, Ceylon: Buddhist Publication Society, 1959, p. 40.

"ข้าแต่ท่านพระนาคเสน, ประชุมแห่งนามรูปนั้นเป็นเช่นเดียวกันกับประชุมแห่งนามรูปในปัจจุบันนี้หรือ?"

"หามิได้ มหาบพิตร, แต่ประชุมแห่งนามรูปปัจจุบันนี้สั่งสมกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลไว้ และด้วยอาศัยกรรมนั้นเองทำให้มีการประชุมแห่งนามรูปไปเกิดขึ้นใหม่"[79]

"ข้าแต่ท่านพระนาคเสน, การเกิดขึ้นใหม่จะมีขึ้นได้อย่างไร ในเมื่อไม่มีสภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งก้าวออกไปจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง"

"มหาบพิตร, หากว่าบุคคลหนึ่งจะพึงจุดตะเกียงโดยอาศัยเปลวไฟของตะเกียงอีกดวงหนึ่งเช่นนี้ เปลวไฟของตะเกียงดวงหนึ่งได้ชื่อว่ากระโดดข้ามไปสู่ตะเกียงอีกดวงหนึ่งหรือ"

"หามิได้ ท่านพระนาคเสน"

"โดยนัยนี้เอง มหาบพิตร, การเกิดขึ้นใหม่มีได้แม้โดยไม่อาศัยมีอะไรก้าวจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง ขอถวายพระพร, มหาบพิตร ยังคงจำได้ไหมว่า พระองค์เคยเรียนโศลก (บทกวี) จากสำนักของอาจารย์"

"จำได้ ท่านพระนาคเสน"

"มหาบพิตร ก็โศลกนั้นกระโดดจากอาจารย์มาสู่พระองค์หรือ"

"หามิได้ ท่านพระนาคเสน"

"โดยนัยนี้เอง, มหาบพิตร การเกิดขึ้นใหม่สามารถมีได้โดยไม่ต้องมีอะไรก้าวกระโดดจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง"[80]

น่าเสียดายที่ชาวตะวันตกส่วนมากมักมีความไม่เชื่อในหลักเรื่องความเกิดใหม่เป็นพื้นเพอยู่ในจิตใจเสียแล้ว ทำให้ไม่ค่อยจะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมเท่าที่ควร อันที่จริง เรื่องการเกิดใหม่นี้ ไม่มีใครสามารถพิสูจน์ให้เห็นอย่างขาวสะอาดได้ว่าไม่เป็นความจริง และดังนั้นการศึกษาค้นคว้าน่าเป็นเรื่องที่ควรกระทำอย่างยิ่ง เพราะข้อเท็จจริงซึ่งชาวตะวันตกอาจเห็นว่าไม่น่าเป็นไปได้ ก็กลับปรากฏว่ามีหลักฐานเป็นเครื่องยืนยันหลักการข้อนี้เกิดขึ้นใหม่อยู่เป็นจำนวนมากพอดู ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้โดยละเอียด

---

79 80 Milinda – Panha 46. (II, 2,6), (III, 5, 5). มิลินทปัญหา

แล้วในเล่มอื่นและไม่สามารถจะนำมาบรรยายซ้ำอีกในที่นี้[81] ได้ เพราะเป็นเรื่องใหญ่เกินไปในที่นี้ อย่างไรก็ตาม พอจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า หลักฐานจากการประจักษ์พยานต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นนั้น แม้ว่าเป็นเครื่องยืนยันอย่างขาวสะอาดไม่ได้ ว่ามีการเกิดใหม่จริงก็ตาม แต่ก็พอเป็นแนวทางสนับสนุนให้เห็นว่าอย่างน้อยเรื่องนี้ก็มิใช่จะเป็นเรื่องเหลวไหลเสียทีเดียว ดร. เอียน สตีเวนสัน ประธานคณะประสาทวิทยาและจิตแพทย์แห่งมหาวิทยาลัยเวอร์จิเนีย ได้ทำการสืบสวนค้นคว้าเรื่องนี้มาอย่างกว้างขวางและได้สรุปผลของการค้นคว้าของท่านไว้ (อย่างระมัดระวังตามแบบนักวิทยาศาสตร์) ว่า

"ข้าพเจ้าใคร่ขอกล่าวว่า จากการสอบสวนค้นคว้ารายต่าง ๆ เท่าที่ได้กระทำมาแล้วนี้ ข้อเท็จจริงที่ปรากฏทำให้เราต้องยอมรับ ว่าสมมติฐานเรื่องการเกิดใหม่เท่านั้นจะสามารถให้เหตุผลอธิบายความลึกลับดังกล่าวมาได้ดีที่สุด ทั้งนี้ข้าพเจ้าไม่ได้หมายความว่า ข้าพเจ้าคิดว่าตัวอย่างเรื่องต่าง ๆ ที่เราสอบสวนค้นคว้ากันมานี้ แต่ละรายหรือทุก ๆ รายรวมกัน จะเป็นเครื่องแสดงว่ามีการเกิดใหม่จริง อันที่จริงข้าพเจ้าเชื่อว่ายังไม่เป็นเช่นนั้น แต่ในบรรดาสมมติฐานอย่างอื่นแต่ละข้อที่ตั้งขึ้นมาเพื่อจะอธิบายเรื่องนี้กันข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีข้อบกพร่อง หรือสิ่งที่ขัดกันบางอย่างซึ่งไม่สามารถจะอธิบายให้เหตุผลได้สำหรับทุกรายไป แม้ว่าสามารถจะอธิบายได้บ้างในบางกรณีก็ตาม"

"ประจักษ์พยานที่ข้าพเจ้าได้รวบรวมไว้และศึกษาค้นคว้ามาทั้งหมด ก็ยังไม่ได้ทำให้เราแน่ใจอย่างสมบูรณ์ว่าจะต้องมีการเกิดใหม่จริง ๆ แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าเรื่องนี้สมควรจะได้รับการศึกษาค้นคว้ากันตามแนวสมมติฐานที่ข้าพเจ้าได้วางไว้นี้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าที่กระทำกันอยู่ในตะวันตกในปัจจุบัน เพราะแต่เดิมมาเรามักมองทฤษฎีเรื่องการเกิดใหม่นี้ด้วยความลำเอียง คือ มีความไม่เชื่อเป็นทุนมาแต่เดิม หากเราได้รวบรวมค้นคว้าเรื่องความจำของบุคคลบางคนซึ่งสามารถระลึกถึงเหตุการณ์ในชาติก่อนให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นแล้ว, สมมติฐานเรื่องการเกิดใหม่อาจเป็นสมมติฐานข้อเดียวที่สามารถอธิบายประสพการณ์เช่นนี้ได้อย่างสมเหตุผลที่สุด".[82]

---

81 The Epistemology of Buddhism, op. cit., pp. 3–9.

82 The Evidencefor Survival from Claimed Memories of Former Incarnations, by Ian Stevenson. Surrey, England: Petro, 1961.

หลักเรื่องสุขและทุกข์

ส่วนของจิตใจที่เป็นพื้นฐานไม่ใช่ปัญญาหรือความจำ หรือความรู้อารมณ์ภายนอก แต่น่าจะเป็นความรู้สึก (feeling) หรือเวทนา เสียมากกว่าความคิดหรือ thought เวทนาในที่นี้หมายความถึงการแสวงหาสิ่งที่เป็นอฏฐารมณ์ (ชอบใจ) และการหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นทุกข์ ถ้าเราจำกัดความหมายของคำสุขว่า ได้แก่สิ่งที่ทำให้เกิดความสำราญทั้งมวล เช่น ความงาม ความสร้างสรรค์ ความสนุก, ความรักและมิตรภาพเป็นต้นแล้ว ก็แสดงว่าหลักการเรื่องสุขและทุกข์ครอบงำชีวิตทั้งปวงและเจตนาทุกชนิด ดูเหมือนว่ามนุษย์ชาติจะสามารถแสวงหาความรู้สึกและความสำราญชนิดพิเศษซึ่งสัตว์อื่นไม่สามารถทำได้ เช่น การเป็นผู้มีอารมณ์นิยมในศิลปและความคำนึงในแง่ปรัชญาได้ เป็นต้น โดยนัยนี้เราอาจกล่าวได้ว่า วิวัฒนาการก็คือการขยายขอบเขตแห่งการรับอารมณ์ภายนอกให้กว้างขวางยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ นั่นเอง

ทางพุทธศาสนาถือว่ารากฐานของชีวิตคือตัณหา หรือความพยายามที่จะแสวงหาความสำราญ การที่เรามีความกระหายอยู่เสมอใคร่จะได้รับประสพการณ์อย่างใหม่ ๆ ก็ดี, และการที่เรามีความปรารถนาที่จะได้รับการกระตุ้นทั้งในทางประสาทสัมผัสและในทางอารมณ์อยู่เสมอก็ดี ล้วนเป็นเหตุให้เราจงใจทำกิจการต่าง ๆ อยู่ไม่รู้จักจบสิ้น หากไม่มีความรู้สึก (คือ feeling หรือเวทนา) ดังกล่าวมาแล้ว ชีวิตก็ย่อมหมดความหวัง, หมดความหมายและหมดคุณค่าทันที สติปัญญาและอวัยวะรับสัมผัสต่าง ๆ ของร่างกายเป็นเพียงเครื่องมือซึ่งทำให้ความปรารถนาที่จะแสวงหาความสำราญ มีช่องทางที่จะสัมฤทธิ์ผลได้ตลอดไปเท่านั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "จิตมีมาก่อนปรากฏการณ์ทั้งหลายจิตครอบงำปรากฏการณ์ทั้งหลายและสร้างปรากฏการณ์ทั้งหลายขึ้น" เมื่อตัณหาหรือความอยากสิ้นสุดลง ความเกิดใหม่ก็พลอยสิ้นสุดลงด้วย.[83]

จิตและเครื่องคำนวณ

ในระยะนี้นักวิทยาศาสตร์พากันสนใจความเจริญของเครื่องคำนวณอีเล็คโทรนิคมากขึ้นเพราะเครื่องคำนวณชนิดนี้สามารถแก้ปัญหาทุกชนิดที่ต้องใช้สติปัญญาได้ นัก

---

83 Buddhism and the Age of Science, op. cit., pp. 7–9.

จิตวิทยา และนักสรีรวิทยาคาดว่ามันสมองมนุษย์ก็น่าจะทำงานได้หลักการเดียวกับเครื่องคำนวณชนิดนี้เหมือนกัน สมมติฐานดังกล่าวนี้ความจริงก็มิได้ขัดแย้งต่อทัศนะทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องจิตใจแต่อย่างใด ข้อสำคัญก็คือว่า เครื่องคำนวณอีเล็คโทรนิคคิดได้ก็จริง แต่มันก็ยังไม่สามารถมีความรู้สึก (feeling) ได้ดังเช่นมนุษย์

เรื่องนี้ ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงการสัมมนาของจิตแพทย์ซึ่งคราวหนึ่งประชุมกันเรื่องเครื่องคำนวณนี้ มีผู้ถามนายช่างผู้สร้างเครื่องคำนวณนี้ว่าเขามีความคิดเห็นอย่างไรในเรื่องเกี่ยวกับวิญญาณ (Consciousness) นายช่างผู้นั้นกล่าวว่า "วิญญาณไม่มีจริง (มันเป็นของมายาเท่านั้น)" ข้าพเจ้าใคร่ขอให้แง่คิดไว้ในที่นี้ว่า สภาวะเป็นมายา (คือ illusion) นั้นจะมีขึ้นได้อย่างไรถ้าไม่มีวิญญาณ เพราะคำว่ามายานั้นก็หมายความว่ามีผู้ที่มีวิญญาณอยู่ก่อนแล้ว (จึงจะรู้ว่ามีสภาพที่เป็นมายาได้).

พระบาลีไตรปิฎกควรเชื่อได้เพียงใด

พระบาลีไตรปิฎกเป็นตัวแทนคำสอนสมัยดั้งเดิมของพระพุทธองค์เพียงใด ? อันที่จริง คำสอนของพระพุทธองค์เพิ่งมามีการจารึกเป็นตัวอักษร ก็เมื่อศตวรรษที่ ๑ แห่งคริสตกาล คือประมาณ ๕๐๐ ปี หลังพุทธปรินิพพาน แต่นักปราชญ์บางท่าน เช่น ศาสตราจารย์รีส เดวิดส์ เป็นต้น กล่าวว่าพระสูตรและพระวินัยอาจจะได้จัดเข้าระเบียบอย่างสมบูรณ์ดังเช่นในแบบปัจจุบัน (แม้ว่ายังไม่ได้จารึกก็ตาม) หลังพุทธปรินิพพานแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี แต่ที่แน่นอนก็คือ คงจะสำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์มาแล้วก่อนสมัยพระเจ้าอโศก (๒๗๐—๒๓๐ ปีก่อน ค.ศ.)[84] ดร. ริชาร์ด การ์ด เชื่อว่านิกายของพุทธศาสนาที่มีคัมภีร์บาลีเป็นหลักฝ่ายหนึ่งและที่มีพระคัมภีร์สันสกฤตเป็นหลักอีกฝ่ายหนึ่งต่างฝ่ายต่างก็เจริญมาโดยอิสสระจากกันและกัน และโดยไม่ได้คัดลอกพระคัมภีร์จากกันและกันเลย หากเป็นเช่นนี้จริง ก็น่าจะเป็นได้ว่าส่วนใหญ่ของพระคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทเป็นความจริง เพราะปรากฏว่าในยุคแรก ๆ นั้น พระคัมภีร์ของทั้งสองฝ่ายมีข้อความตรงกันอยู่

---

84 Sacred Books of the Buddhists, Vol. IV, by T. W. Rhys Davids. London: Oxford University Press, 1921, pp. vii–ix.

เป็นอันมาก เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้พระคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทน่าเชื่อได้มากที่สุดก็คือ ข้อความในพระคัมภีร์ฝ่ายนี้ทั้งหมดมักตรงกัน คือยันกันได้โดยตลอด แม้ว่าพระคัมภีร์ดังกล่าวนี้จะใหญ่กว่าคัมภีร์ไบเบิ้ลมากมายหลายเท่าก็ตาม ข้อที่ขัดแย้งกันก็หาได้ยากมาก โดยเฉพาะหลักใหญ่ใจความเรื่องอริยสัจจ์และธรรมที่เป็นหลักสำคัญอื่น ๆ ก็ตรงกันหมดตลอดพระคัมภีร์สุตตันตปิฎก

พระคัมภีร์เถรวาทกล่าวว่า พระเถระได้จัดให้มีทำการประชุมสังคายนาขึ้นหลังจากที่พระองค์ปรินิพพานแล้ว ๓ เดือน โดยได้จัดให้มีกลุ่มพระภิกษุผู้สาธยายขึ้นเป็นกลุ่ม ๆ และให้มีหน้าที่กล่าวธรรมข้อต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ให้ที่ประชุมฟัง เมื่อต่างกลุ่มสาธยายธรรมข้อเดียวกันก็ให้ซักซ้อมกันให้คล่องแคล่วเพื่อจะพิสูจน์ให้ลงรอยกัน [86] ด้วยประการดังกล่าวนี้ พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์จึงได้รับการนำสืบต่อกันมาอย่างระมัดระวัง โดยท่านผู้ที่มีความประพฤติปฏิบัติเคร่งครัดเป็นอันดีจนกระทั่งถึงคราวที่ได้จารึกลงเป็นลายลักษณ์อักษร วิธีดังกล่าวมานั้นดูมีเหตุผลดีอยู่ เพราะแม้ในปัจจุบันก็ยังมีภิกษุผู้สาธยายธรรมจากพระบาลีไตรปิฎกได้เป็นหมวด ๆ และบางครั้งก็มีภิกษุผู้สามารถทรงจำพระบาลีไตรปิฎกได้ทั้งหมด อนึ่งการที่ในพระสูตรมีข้อความซ้ำ ๆ กันอยู่นั้นก็อาจจะเป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยในการทรงจำก็ได้ เพราะลักษณะหรือลีลาของพระธรรมเทศนาเช่นนั้น ดูไม่น่าจะเป็นไปตามธรรมชาติของการตรัสแก่ผู้ฟังโดยตรงและไม่สะดวกในการอ่านและการเขียนแต่อย่างใด

การที่พระโบราณาจารย์ขยายพระพุทธวจนะออกให้มีลีลาเป็นทำนองซ้ำ ๆ กัน ทำให้เกิดความยืดยาวมากมายขึ้นดังกล่าวแล้วนี้ ทำให้บางท่านเชื่อว่าพระพุทธองค์ตรัสไม่ผิดจริง ส่วนที่ผิดแผกไปจนถึงขัดแย้งกันกับวิทยาศาสตร์นั้นก็เนื่องมาจากอักขรวิปลาศซึ่งเกิดขึ้นในการจารึกนั่นเอง ตัวอย่าง เช่นเราอาจถือว่าพระพุทธองค์ทรงบรรยายเรื่องระบบสุริยะ, จักรดาราและกลุ่มจักรดาราต่าง ๆ แบบเดียวกันกับนักดาราศาสตร์สมัยปัจจุบัน ครั้นเมื่อมีการบันทึกซึ่งต้องการความไพเราะในทางภาษาซึ่งต้องการลีลาที่ซ้ำกันเช่นนี้ก็อาจเป็นไปได้ที่ว่า โลกธาตุซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับโลกของเราอาจจะกลายเป็น

---

86 The Lion's Roar, by David Maurice. London: Rider & Co., 1962, p. 14.

๑๐๐๐×๑๐๐๐×๑๐๐๐ ไปได้ดังที่ได้ระบุไว้ในอังคุตตรนิกาย ในทำนองเดียวกันเมื่อพระพุทธองค์ตรัสว่าระบบสุริยะของเราจะถึงวาระสุดท้ายโดยการชนกันกับดวงอาทิตย์อื่น ๆ เช่นนี้ ก็อาจกลายเป็นดวงอาทิตย์ ๗ ดวง ปรากฏขึ้นในท้องฟ้าทีละดวงก็เป็นได้

หรืออาจจะกล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องวิวัฒนาการไว้แบบเดียวกันกับดาร์วิน แต่สาวกของพระองค์เป็นบุคคลที่ถือหลักเรื่องศีลธรรม และจิตใจเป็นใหญ่ และไม่ค่อยรู้เรื่องวิทยาศาสตร์นัก ด้วยเหตุนี้ในอังคุตตรนิกายซึ่งมีข้อแสดงว่าพระพุทธองค์ทรงบรรยายวิวัฒนาการไว้นั้น เมื่อมองในแง่วิทยาศาสตร์ก็อาจจะเห็นว่าพระองค์ตรัสเรื่องวิวัฒนาการในแง่ศีลธรรมและจิตใจมากเกินไป แต่เมื่อมองในทางกลับกัน เรื่องที่เป็นของสำคัญสำหรับนักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันย่อมเป็นของที่ไม่สำคัญสำหรับผู้บันทึกพระธรรมในสมัยนั้น และดังนั้นก็อาจจะถูกตัดทอนออกไป หรือไม่ก็ต่อเติมเสริมแต่งเอาโดยไม่ได้ตั้งใจจะให้เป็นการบิดเบือนพระธรรมคำสอนแต่อย่างใด

แต่ก็ยังมีปัญหาที่น่าคิดอีกข้อหนึ่งว่า การนำสืบพระธรรมคำสอนต่อกันมาด้วยมุขปาฐะ (การท่องจำ) เป็นเวลาถึงหลายชั่วอายุคนนั้น พอจะเชื่อถือในความถูกต้องเที่ยงตรงได้เพียงใด เรื่องนี้อาจหาคำตอบโดยการเปรียบเทียบกับเรื่องอื่น ๆ ซึ่งมีลักษณะทำนองเดียวกัน คือวัฒนธรรมของชาวพอลินีเซียผู้ซึ่งแต่เดิมมาก็อ่านหนังสือไม่ออกเขียนไม่ได้ บุคคลประเภทนี้โดยเฉพาะก็ได้แก่ชาวเผ่าเมารีในนิวซีแลนด์ ชาวเผ่าเมารีนี้มีลักษณะไม่เหมือนกับเผ่าที่ยังไม่เจริญอื่น ๆ อีกหลายอย่าง คือพวกนี้พยายามจดจำประวัติศาสตร์และชาติวงศ์ของเผ่าของตนไว้อย่างละเอียดละออ ดังนั้นประวัติศาสตร์ของพวกนี้จึงสามารถสืบสวนถอยหลังไปได้ถึง ๕๐๐ ปีหรือกว่านี้ โดยมีหลักฐานตรงกันแม้ว่าจะสืบสวนมาจากต่าง ๆ เผ่ากันก็ตาม นอกจากนั้นซากวัตถุโบราณที่ขุดค้นได้ก็เป็นเครื่องความจริงที่ถูกจดจำต่อ ๆ กันมาได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ความทรงจำของพวกนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะสมบูรณ์ถูกต้องไปหมดในทุกกรณีย์ บางครั้งเมื่อสืบสาวจากคนละเผ่าเรื่องที่เกิดขึ้นก็ปรากฏว่าได้ขัดแย้งกันบ้าง และยิ่งถอยหลังเข้าไปนานเท่าใดก็ยิ่งเป็นการยากที่จะชี้ลงไปให้แน่นอนได้ว่าข้อความตอนไหนเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์และตอนไหนเป็นนิยายปรัมปรา เรื่องเวทมนต์และ

อภินิหารจึงมีบังเกิดขึ้น และเรื่องใดที่ไม่มีผู้สนใจมากนักก็ถูกปล่อยปละละเลยจนกระทั่งเมื่อกาลล่วงไปก็สูญหายไปจากความทรงจำโดยสิ้นเชิง[87]

ข้อความในพระบาลีไตรปิฎกนั้น บางตอนก็เห็นได้ว่าไม่ใช่ของจริงที่มีมาแต่เดิม ตัวอย่างเช่น ในสังยุตตนิกาย ๑,๕๐ (๒,๑,๑๐) มีเรื่องกล่าวถึงยักษ์ชื่อราหูพยายามจะกลืนพระอาทิตย์ พระอาทิตย์จึงเรียกพระพุทธองค์ให้ช่วย พระพุทธองค์ทรงตำหนิติเตียนยักษ์ราหูและพระอาทิตย์ก็ได้รับการปล่อยเป็นอิสระ ข้อความเหล่านี้มีต้นเค้ามาจากนิยายดึกดำบรรพ์ของอินเดียซึ่งเชื่อกันในทำนองนั้นมาแต่เดิม

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือลักขณสูตรซึ่งไม่เหมือนกับสูตรอื่น ๆ เลย และยังมีเนื้อความบางตอนขัดกับสูตรอื่น ๆ ด้วย ศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์เชื่อว่าสูตรนี้มีต้นเค้ามาจากนิยายปรัมปราของอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล ซึ่งไม่มีผู้ใดทราบได้ว่าจัดผนวกเข้ามาอยู่ในพระไตรปิฎกได้อย่างไร[88] พระสูตรนี้แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงบรรยายถึงลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ เช่นมีลิ้นยาว มีฟัน ๔๐ ซี่และมีแขนยาวจรดหัวเข่าเมื่อเวลายืน บุคคลที่มีมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการเหล่านี้ควรจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ หรือไม่ก็เป็นพระพุทธเจ้า มหาปุริสลักษณะเหล่านั้นแต่ละอย่างก็มีอานิสงส์ประจำ ดังนั้นแม้ว่าการเป็นพระพุทธเจ้าหมายถึงการประพฤติพรหมจรรย์และการไม่เบียดเบียน พระสูตรนี้ก็แสดงถึงอานิสงส์ของการที่มหาบุรุษมีอวัยวะเพศอันตั้งอยู่ในฝักไว้ว่า,

"ท่านมหาบุรุษนั้นจะมีบุตรมาก นับจำนวนหลายพัน บุตรเหล่านั้นจะเป็นผู้กล้าหาญ, เลิศ, แข็งแรง, สามารถทำลายศัตรูได้เป็นจำนวนมาก"[89]

ข้อความในพระสูตรนี้ก็มิได้แสดงไว้ที่ใดเลยว่ามีเนื้อความเป็นทำนองอุปมาโวหาร

ปฐมเทศนา คือ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นพระสูตรที่มีเนื้อความสอดคล้องกับสูตรอื่น ๆ ทั้งมวล ตลอดจนเหตุการณ์ในพุทธประวัติเป็นอย่างดี ข้อความในพระสูตร

---

87 Anthropology, by Edward B. Taylor. London: Mac Millian & Co., 1924 pp. 373–375.

88 Sacred Books of the Buddhists, op. cit., pp. 123–136.

89 Digha-Nikaya III, 142-179. (No. 30). ทีฆนิกาย

นี้รู้สึกว่าเป็นของดั้งเดิมแท้จริงเป็นคำสอนที่มีเหตุผลดีอย่างยิ่ง แต่ครั้นพอมาถึงตอนท้ายพระสูตรก็เกิดมีข้อความดังต่อไปนี้ขึ้น

"เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงประกาศอนุตตรธัมมจักรนี้ให้เป็นไปอยู่ เหล่าภุมมเทวดาก็ยังเสียงให้บันลือลั่น ว่านั่นคือพระธัมมจักรอันสูงสุดอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศแล้วที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี เป็นธัมมจักรอันไม่มีสมณพราหมณ์, เทพยดา, มาร, พรหม หรือใครในโลกอาจคัดค้านได้เลย"

และเมื่อเทพเจ้าชั้นสูงขึ้นไปได้ยินเสียงของภุมมเทวดาดังนั้น ก็บันลือเสียงเช่นนั้นต่อ ๆ กันไปจนถึงพรหมโลก

"ก็ในขณะนั้นเอง เสียงนั้นได้ดังขึ้นไปถึงพรหมโลก ทั้งหมื่นโลกธาตุได้หวั่นไหวสะเทือนสะท้านไปทั่ว และแสงสว่างอันไม่มีประมาณล่วงพ้นอานุภาพของเทพยดาทั้งหลายก็ได้ปรากฏขึ้นแล้วในโลก"[90]

ในปราภวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนากล่าวถึงความประพฤติทางจริยธรรมและในมหามงคลสูตรก็มีข้อความทำนองเดียวกัน แม้ว่าจะมีรายการปลีกย่อยต่างกันก็ตามข้อความในพระสูตรทั้งสองนี้ ไม่มีตอนใดที่จะขัดต่อความรู้สึกของชาวตะวันตก เว้นแต่อารัมภบทตอนต้นของสูตรทั้งสอง ซึ่งขึ้นต้นเหมือนกันดังนี้:

"บัดนี้เมื่อราตรีได้ล่วงไปมาก (คือดึก) แล้ว เทพยดาองค์หนึ่งมีรัศมีรุ่งโรจน์ยังพระเชตวันส่องสว่างไปทั่ว ได้เข้ามาเฝ้าพระผู้มีพระภาค เมื่อได้เข้ามาใกล้และถวายบังคมแล้วก็ได้นั่งลง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง . . ."[91;92]

แม้เราจะพิสูจน์ไม่ได้ว่าเทวดาและสัตวนิกายเหล่าอื่นเช่นเดียวกันนั้น ไม่มีอยู่ก็ตาม แต่เมื่อมองในแง่ของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันแล้ว การที่เทพยดาเหล่านั้นจะมีอยู่จริง ๆ ก็ดูไม่น่าจะเป็นไปได้เหมือนกัน และ (ถึงแม้ว่าจะมีอยู่จริง) การที่เทพทั้งหลายจะปรากฏขึ้นและกระทำดังที่กล่าวในพระสูตรเช่นนี้ ก็ดูไม่น่าจะเป็นไปได้ยิ่งขึ้น เหตุผล

---

90 Samyutta-Nikaya V, 424. (LVI, II). สํยุตฺตนิกาย

91 Suttra-Nipatha, 91-115. สุตฺตนิบาต

92 Ibid., 258-269. สุตฺตนิบาต

ที่น่าจะเป็นไปได้ในเรื่องนี้ก็คือ ข้อความเริ่มต้นและลงท้ายเหล่านั้นอาจแต่งเพิ่มเติมขึ้นมาในยุคหลังก็ได้ อย่างไรก็ตาม ยังมีสูตรอยู่สูตรหนึ่งซึ่งจะใช้เหตุผลดังกล่าวนี้ไม่ได้เลย คือ สักกปัญหสูตร เพราะสูตรนี้แม้จะมีเนื้อความและลีลาประโยคเข้ากันได้กับคำสอนส่วนอื่น ๆ ก็ตาม ก็ปรากฏว่าเป็นคำสนทนาระหว่างพระพุทธองค์และท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพตลอดทั้งสูตร [93]

แต่แม้ว่าเรื่องเทพยดาเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเป็นไปได้เพียงใดก็ตาม การที่เราจะถือว่าพระพุทธองค์เป็นบุคคลในเรื่องนิยาย (คือไม่มีตัวตนจริงนั้น) ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้เช่นเดียวกัน ข้อที่น่าจะเป็นไปได้ก็คือข้อความส่วนใหญ่ในพระสูตรเหล่านี้คงจะต้องเป็นความจริง ส่วนเรื่องปลีกย่อยต่าง ๆ อาจจะถือว่าเป็นเรื่องไม่จริงได้ ข้อลำบากก็คือเราไม่สามารถจะยืนยันแน่นอน ว่าส่วนไหนเป็นความจริง ส่วนไหนไม่ใช่ความจริง นี่แหละเป็นปัญหาที่ชาวพุทธปัจจุบันจะต้องขบคิด การที่เราจะพยายามวิจารณ์ข้อความทั้งหมดโดยอาศัยหลักเกณฑ์ความคิดในสมัยปัจจุบันเป็นเครื่องตัดสินนั้น ก็ดูจะเป็นวิธีที่ไม่ให้ผลน่าพอใจ ข้อความเหล่านั้นจะถูกหรือผิดก็ตาม หากเราเป็นผู้ซื่อสัตย์อย่างแท้จริง เราก็ควรจะปล่อยให้คงอยู่เช่นนั้น แนวความคิดมนุษย์ในเรื่องสากลจักรวาลได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมายในระยะเวลา ๑๕๐ ปีที่แล้วมานี้ ดังนั้น อาจเป็นไปได้ทีเดียวที่ว่า ข้อความในพระบาลีไตรปิฎกซึ่งพวกเราในสมัยนี้คิดว่าเชื่อไม่ได้นั้น อาจจะเป็นของที่ทันสมัยก็ได้ ในระยะเวลาอีกหลายสิบปีหรือหลายร้อยปีข้างหน้า เมื่อกว่า ๒๐๐๐ ปีมาแล้ว มีชาวพุทธเป็นจำนวนมากไม่ชอบใจคำสอนแบบดั้งเดิม พยายามหาทางแต่งเสริมและแก้ไขให้ดีขึ้น ผลก็คือกลายเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งในปัจจุบันนี้ส่วนมากของนิกายนี้ก็รู้สึกตัวแล้วว่า กลับไปขัดกับแนวความคิดและความเชื่อของวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันเข้าอีกแล้ว

ในขณะเดียวกัน เราก็ต้องไม่ลืมลักษณะ ๒ ประการของพุทธศาสนาเสีย ประการแรกก็คือพระพุทธองค์ได้เคยตรัสไว้เองว่า ให้สอบสวนวิพากษ์วิจารณ์คำสอนของพระองค์ได้เช่นเดียวกับคำสอนอื่น ๆ เหมือนกัน และให้รับนับถือเฉพาะที่มีเหตุผลพึงได้

---

93 Digha-Nikaya II, 263-289. (No. 21.) ทีฆนิกาย

เท่านั้น ประการที่ ๒ ลักษณะที่สำคัญที่สุดและได้รับการเน้นมากที่สุดในคำสอนของพระพุทธองค์ ก็คือหลักการทางจริยธรรมและการกระทำจิตใจให้ประณีตสูงขึ้น ทั้งสองประการนี้เป็นเรื่องที่เราสามารถพิสูจน์รวบรวมค้นคว้าด้วยประสพการณ์ของตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องโลกและจักวาลอย่างหนึ่งอย่างใดเลย.

ข้อขัดแย้งระหว่างพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์

ในหัวข้อนี้ ข้าพเจ้าได้แบ่งเรื่องต่าง ๆ ที่พุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์มีความเห็นไม่ตรงกันไว้เป็น ๓ ประเภท ๒ ประเภทแรกแสดงถึงแนวความคิดของพุทธ-ศาสนาซึ่งทางวิทยาศาสตร์ยังไม่รับรอง ส่วนประการที่ ๓ หมายความถึงส่วนที่ทั้ง ๒ ฝ่ายขัดแย้งกันอย่างตรงกันข้าม อย่างไรก็ตาม ๒ ประเภทแรกเป็นประเภทที่มีลักษณะซึ่งวิทยาศาสตร์รู้สึกว่ายังรังเกียจอยู่บ้างเท่านั้น ซึ่งไม่เหมือนกับเรื่องกรรมแมะนิพพาน (ที่วิทยาศาสตร์ยังคัดค้านอยู่) ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องซึ่งเกี่ยวกับมติของบุคคลมากกว่าเหตุผล

เรื่องเทวดา

ในข้อความที่แล้วมามีเรื่องกล่าวถึงเทวดาอยู่ในบางพระสูตร ซึ่งแสดงว่าเรื่องเทวดาเป็นเรื่องที่เกิดมีขึ้นจริง ๆเหมือนกับเรื่องอื่นในพุทธประวัติ นอกจากนั้นพระพุทธ-องค์เองก็เคยตรัสถึงเรื่องเทวดามีอยู่บ่อย ๆ เรื่องดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายต่อหลายแห่งด้วยกัน จนทำให้น่าเชื่อได้ว่าพระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าเทวดามีจริง ซึ่งอาจเป็นไปได้ เพราะว่าความเชื่อถือนั้นได้ฝังรากอยู่ในจิตใจของชาวอินเดียมาช้านาน

อย่างไรก็ตาม ในครั้งพระพุทธกาล เทวดาทั้งหลายเหล่านี้มิได้มีสภาวะเป็นพระเจ้าเหมือนกับการเชื่อถือของพวกพราหมณ์ และก็ไม่เหมือนกันกับเทพเจ้าในนิยายของกรีกและโรมัน ดูเหมือนว่า พระพุทธองค์จะทรงลดอำนาจของเทวดาลงมาเสียมากกว่าที่จะพยายามขจัดเทวดาให้หมดไปจากโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าเทพยดาทั้งหลายนั้น

เราไม่จำต้องเคารพบูชาก็ได้ เพราะเทพทุกองค์ก็ไม่ได้สูงกว่ามนุษย์เสมอไป และเทพทั้งหลายก็ไม่ใช่เป็นผู้ไม่ตายเสียด้วย เทวดาเหล่านั้นก็ยังตกอยู่ภายใต้กฎแห่งเหตุและผลเช่นเดียวกับมนุษย์เหมือนกัน พุทธศาสนาถือว่าภูมิแห่งสัตว์มีอยู่ ๓๑ ภูมิรวมทั้งโลกเราด้วย มีผู้เป็นหัวหน้าภูมิหนึ่งซึ่งเป็นผู้ที่มีปัญญาสามารถมาก เรียกว่าพระพรหม หรือพระผู้เป็นเจ้า (God) (ซึ่งเป็นจอมเทพตามความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ซึ่งมีมาก่อนพุทธกาล) แต่พระพุทธองค์ก็ตรัสว่าพระพรหมผู้นี้มิใช่ผู้สร้างโลก และมิใช่มีอำนาจมากจนไม่มีขอบเขตจำกัด

ในเกวัฏฏสูตร กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเฝ้าแต่คิดค้นปัญหาที่ว่า ธาตุอันเป็นมูลฐานของสิ่งทั้งปวง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด โดยการเจริญสมาธิภิกษุรูปนั้นได้เข้าถึงภูมิแห่งท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ท่านได้ถามปัญหากับเทพทั้ง ๔ นั้น แต่เทพทั้ง ๔ ก็แจ้งว่า ตนไม่ทราบเหมือนกัน และได้แนะนำให้ไปสืบถามผู้ที่อยู่ภูมิสูงขึ้นไป คือสวรรค์ชั้นดาวดึงษ์ เรื่องเป็นไปทำนองนี้ตั้งแต่ชั้นยาม, ดุสิตและขึ้นไปจนถึงชั้นพรหม พระบาลีว่าดังนี้ :

"ภิกษุรูปนั้นได้เข้าไปหาบริวารของพระพรหมแล้วถามว่า, แน่ะ เธอ ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด"

"ดูก่อนท่าน" บริวารของพระพรหมตอบ "เราหารู้ไม่ก็แต่ว่าท่านพระพรหมผู้ยิ่งใหญ่, ผู้สูงสุด, ผู้อันใด ๆ ไม่สามารถชนะได้แล้ว, ผู้เห็นสิ่งทั้งปวง, ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง, ผู้ครอบครอง (จักรวาล), ผู้สร้าง (สิ่งทั้งปวง), ผู้ยิ่งใหญ่, ผู้ได้ปฏิบัติความสงบแล้ว, ผู้เป็นบิดาแห่งสิ่งทั้งปวง ในปัจจุบันและอนาคต, ท่านนั้นเป็นผู้มีอำนาจและมีความรุ่งโรจน์กว่าพวกเรา ท่านจักรู้ความข้อนี้ได้"

"แน่ะ เธอ ก็พระพรหมนั้นบัดนี้อยู่ที่ไหน ?" ภิกษุถาม

"ดูก่อนท่าน เราหารู้ไม่ว่าท่านอยู่ที่ไหน, ว่าทำไมท่านมีอยู่เป็นอยู่, หรือว่าท่านจะไปสู่ที่ไหน แต่เมื่อมีนิมิตรแห่งการมาของท่านปรากฏขึ้น, ในเมื่อมีแสงปรากฏมีความรุ่งโรจน์ปรากฏ ท่านนั้นก็จะปรากฏขึ้น เพราะการที่มีแสงปรากฏ มีความรุ่งโรจน์ปรากฏนั้นเป็นการแสดงถึงการปรากฏของท่าน"

ต่อมาไม่นานเลย, เกวัฏฏ์, พระเจ้าผู้สูงสุด (the greatest god) ก็ปรากฏขึ้น ภิกษุรูปนั้นได้เข้าไปใกล้แล้วถามว่า, "ดูก่อนท่าน ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด?"

ท่านพระพรหมก็ตอบภิกษุนั้นว่า, "ดูก่อนท่าน ข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่, ผู้สูงสุด, ผู้อันใครๆไม่สามารถชนะได้แล้ว, ผู้เห็นสิ่งทั้งปวง, ผู้มีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง, ผู้เลิศ, ผู้ยิ่งใหญ่, ผู้ได้ปฏิบัติความสงบแล้ว, ผู้เป็นบิดาแห่งสิ่งทั้งหลายในปัจจุบันและอนาคต"

ภิกษุรูปนั้นถามอีกว่า "ดูก่อนท่าน ข้าพเจ้ามิได้ถามท่านว่า ท่านเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ท่านกล่าวมานั้นหรือไม่ แต่ข้าพเจ้าถามท่านว่าธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นี้ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด"

เกวัฏฏ์, พระผู้เป็นเจ้าก็ตอบเช่นเดียวกันนั้นอีก แม้ถูกถามแล้วถึง ๓ ครั้ง ครั้นแล้วพระผู้เป็นเจ้าก็จูงมือภิกษุรูปนั้นไป ณ ที่อีกข้างหนึ่งและกล่าวว่า,

"ดูก่อนท่าน พวกเทวดาเหล่านี้คือพวกบริวารของพระเจ้าผู้สูงสุดนี้คิดว่าไม่มีสิ่งใดที่ฉันไม่ได้เห็น, ไม่มีสิ่งใดที่ฉันไม่เข้าใจ, ไม่มีสิ่งใดที่ฉันไม่ได้รู้, ดังนั้นฉันไม่ได้ตอบท่านต่อหน้าพวกเหล่านั้น ดูก่อนท่าน ข้าพเจ้าเองก็ไม่รู้เหมือนกันว่า ธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ นี้ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด" [94]

นักแต่งเรื่องจินตนิยายอาศัยหลักวิทยาศาสตร์มักเขียนเรื่องเกี่ยวกับ "มิติอื่นๆ" ซึ่งมี สัตว์ผู้มีปัญญาชาญฉลาดอาศัยอยู่ในโลกที่ติดต่อกันกับโลกของเรานี้ แต่เราไม่สามารถมองเห็นเขาได้เพราะการที่ภูมิเหล่านี้มีสภาพความเป็นอยู่ต่างกัน แนวคิดดังกล่าวนี้รู้สึกว่าจะใกล้เคียงกับทัศนะทางพุทธศาสนา ยิ่งกว่าแนวคิดที่เชื่อถือตามกันมาเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าต่างๆ และในเรื่องของพุทธศาสนา ดังนั้นการกล่าวถึงสัตว์นิกายเหล่านี้ควรใช้คำว่า "เทว" หรือเทวดาจะดีกว่า เพื่อจะไม่ได้เกิดการเข้าใจผิดไปสับสนกับคำว่า "god" ในภาษาอังกฤษ.

---

94 Digha Nikaya I, 215-222. (No.11). ทีฆนิกาย

อำนาจลึกลับ

ในหน้า ๒๗,๒๘ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วว่า จากการทดลองที่ได้มีการควบคุมกันอย่างรอบคอบ ปรากฏว่าปรากฏการณ์ทางจิตใจ เช่น การทายใจผู้อื่น การรู้เหตุการณ์ล่วงหน้าและตาทิพย์เป็นต้น น่าจะมีได้จริง นอกจากนั้นผู้ศึกษาค้นคว้าบางท่านยังกล่าวว่าการใช้กำลังจิตบังคับให้วัตถุเคลื่อนไหวได้ก็เป็นสิ่งที่มีความจริงอีกด้วย แต่เรื่องหลังนี้นักวิทยาศาสตร์ส่วนมากยังเคลือบแคลงสงสัยกันอยู่ จะเป็นด้วยผลของการสืบสวนค้นคว้าดังกล่าวแล้ว หรือผลของประสพการณ์ที่ตนได้ผ่านมาบ้างด้วยตนเองก็ตาม ปัจจุบันชาวตะวันตกส่วนมากรู้สึกว่าจะยอมเชื่อในปรากฏการณ์เช่นนั้นบ้างแล้ว อย่างน้อยก็ยินดีที่จะค้นคว้าสอบสวนดูด้วยความสนใจ (คือไม่ได้ปัดทิ้งโดยถือว่าเป็นเรื่องเหลวไหลเสียทีเดียว) สำหรับพุทธศาสนานั้นได้ยอมรับว่าเรื่องเหล่านี้เป็นไปได้จริง ๆ แม้ว่าจะไม่ได้อธิบายเหตุผลไว้ก็ตาม

ปัญหาที่น่าขบคิดในเวลานี้ก็คือว่า ปรากฏการณ์เช่นนี้สามารถเกิดขึ้นได้ภายในขอบเขตเพียงใด เมื่อเรายอมรับว่าพระพุทธองค์เป็นผู้มีจิตประณีตสูงจริง ๆ เราก็พอจะยอมรับเชื่อถือความตามที่กล่าวไว้ในพระสูตรต่าง ๆ ว่า โดยอาศัยวิธีการอื่นจากสัมผัสธรรมดา พระองค์สามารถรู้ความคิดของสาวก ได้ยินคำสนทนาซึ่งอยู่ไกลเกินกว่าที่หูคนธรรมดาจะฟังได้ยิน เป็นต้น เราอาจยอมรับเชื่อได้ดังในปาฏิกสูตรที่กล่าวว่าพระพุทธองค์ได้พยากรณ์มรณะกรรมของฤาษีฮินดู ๒ รูปได้อย่างถูกต้อง แต่ใครเลยจะเชื่อข้อความในสูตรเดียวกันนั้นได้ ว่าต่อหน้าบุคคลจำนวนหลายพัน พระพุทธองค์ได้ทรงเหาะขึ้นสูงเจ็ดชั่วลำตาลและทรงอธิษฐานให้ท่อไฟซึ่งมีความสูงขนาดเดียวกันพลุ่งออกจากพระวรกาย เรื่องการเหาะนี้มีปรากฏระบุไว้หลายแห่งในพระบาลีไตรปิฎก สิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ยิ่งขึ้นในบรรดาอภิญญาทั้งหลายก็คือ การนิรมิตกายเป็นจำนวนมากออกจากกายนี้ การเดินบนน้ำได้เหมือนกันกับเดินบนดิน การไปทะลุฝากำแพงได้เหมือนกับน้ำฉะนั้น[96]

---

[96] Majjhima–Nikaya III, 97–99. (No. 119, Kayagatasati Sutta). มชฺฌิมนิกาย

เกี่ยวกับเรื่องปาฏิหาริย์นี้มีปัญหาอยู่ ๒ ข้อ ที่อาจจะไม่มีผู้ใดตอบให้เห็นจริงได้เลยว่า เรื่องเช่นนี้จะมีความจริงอยู่เพียงใด และพระพุทธองค์สามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้มีขอบเขตเพียงใด แต่ถ้าจะถือตามพระบาลีไตรปิฎกอย่างเดียวเป็นหลักแล้วจะทำให้น่าสงสัย ที่ข้อความในปาฏิกสูตร ในที่อื่นเกี่ยวกับเรื่องนี้น่าจะไม่เป็นความจริง เหตุผลประการแรกก็คือเราต้องไม่ลืมว่าพระพุทธองค์ไม่ได้อ้างว่าพระองค์เป็นเทพเจ้า เพราะพระองค์ก็เป็นผู้ที่จะต้องตายเหมือนสัตว์เหล่าอื่นเหมือนกัน ในสมัยใกล้ปรินิพพาน พระองค์ได้ตรัสว่า "สังขารมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา" [97] ในสังคีติสูตร พระองค์ได้ขอให้พระสารีบุตรรับหน้าที่แสดงธรรมเทศนาในเวลากลางคืนต่อ เพราะว่าพระองค์ทรงรู้สึกปวดหลัง และต้องการจะยืดพระกายพักผ่อนบ้าง [98] ในนันทกสูตร พระองค์ตรัสแก่ภิกษุว่า "เทศนาที่เธอแสดงแก่ภิกษุนี้ยาวมาก เรารู้สึกปวดหลังขณะที่ยืนอยู่ที่นอกประตูเพื่อคอยให้เทศนาจบ" [99] ตามเหตุผลชวนให้เราคิดว่า เหตุไฉนบุคคลที่สามารถนิรมิตกายได้ตั้งพันเหาะได้และไปทะลุฝาและกำแพงที่แน่นถึงได้ จึงต้องยังทนทุกข์ทรมานด้วยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นปวดหลังอยู่อีก (คือน่าจะรักษาตนเองในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้ได้)

ในสุสิมปริพพาชกสูตร มีข้อความกล่าวว่า สามเณรผู้หนึ่งได้เข้าไปหาพระเถรหลายรูปผู้ได้บรรลุนิพพานแล้ว และได้ถามว่า ท่านเหล่านั้นแสดงปาฏิหาริย์ได้หรือไม่

— ท่านนิรมิตกายให้มากกว่ากายเดียวได้ไหม ?
— ถ้าท่านสามารถหายตัวได้ ปรากฏตัวได้ตามชอบใจไหม ?
— ท่านสามารถนั่งสมาธิแล้วให้ลอยไปในอากาศ เหมือนอย่างนกจะได้ไหม ?
— ท่านสามารถพาตัวท่านไปถึงสวรรค์ได้ไหม ?
— ท่านรู้จิตใจของสัตว์อื่น ของผู้อื่น โดยทราบความคิดของเขาโดยจิตของท่านได้ไหม ?

---

97 Digha-Nikaya II, 156. (No. 16, Maha Parinibbana Sutta, VI). ทีฆนิกาย
98 Ibid., III, 209. (No. 33) ทีฆนิกาย
99 Anguttara-Nikaya IV, 358-359. (IX, 1, 4). อุงคุตฺตรนิกาย

— ท่านระลึกชาติก่อนได้ไหม ?

ภิกษุเหล่านั้นได้ตอบคำถามเหล่านี้ทุกคำถามว่าทำไม่ได้ เมื่อสามเณรสุสิมรู้สึกฉงน และได้บอกว่าตนไม่เข้าใจ ภิกษุเหล่านั้นจึงตอบว่า "ดูก่อนสุสิม เราเป็นผู้หลุดพ้นแล้วด้วยวิปัสสนาปัญญา"[100]

อีกคราวหนึ่งมีผู้เข้าไปเฝ้าและทูลว่าดังนี้,

"ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่อัมพวันแห่งเมืองนาลันทา เกวัฏฏ์มาณพ ได้เข้าเฝ้าพระองค์ ถวายบังคมแล้วนั่งลง ณ ที่ควรข้างหนึ่งแล้วกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองนาลันทานี้เป็นเมืองที่มีอำนาจและรุ่งเรืองเกลื่อนกล่นด้วยผู้คนซึ่งนับถือพระองค์ หากพระองค์จะพึงสั่งให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งแสดงปาฏิหารย์ได้ก็จะเป็นการดี เพราะชาวเมืองนาลันทานี้จะได้นับถือพระองค์มากขึ้นอีก"

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า "เกวัฏฏ์ เราไม่ได้กล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุ เธอจงมาแสดงปาฏิหารย์ให้ฆราวาสที่นุ่งห่มขาวดู" เกวัฏฏ์ ได้กราบทูลขอเช่นนี้อีกและพระพุทธองค์ก็ตรัสตอบเช่นเดิม เมื่อเขาทูลขอเป็นครั้งที่ ๓ พระพุทธ-องค์ตรัสว่า

"ดูก่อนเกวัฏฏ์ มีปาฏิหารย์อยู่ ๓ ชนิด ซึ่งเราได้รู้แล้วได้เข้าใจแล้วก็ได้แสดงให้ผู้อื่นทราบ ปาฏิหารย์ทั้ง ๓ นั้นเป็นอย่างไร คือการแสดงฤทธิ์ (ให้เห็นว่าจิตใจมีอำนาจเหมือนวัตถุ), การทายใจ และการแสดงธรรมะ"

ต่อจากนั้นได้ทรงอธิบายถึงปาฏิหารย์ ๒ ประการแรก ให้มาณพทราบโดยละเอียด และตรัสว่าปาฏิหารย์เหล่านี้จะไม่สามารถกลับใจของคนที่ไม่ต้องการจะเชื่อให้มาเชื่อได้ และตรัสว่า

"ดูก่อนเกวัฏฏ์ เพราะเราเห็นโทษแห่งการแสดงปาฏิหารย์เช่นนั้น เรารังเกียจ ชิงชัง และไม่ต้องการแสดงเลย ดูก่อนเกวัฏฏ์ ก็อนุสาสนีปาฏิหารย์นั้นเป็นไฉน"

---

100 Samyutta-Nikaya II, 120-124. (XII, 7, 70). สํยุตฺตนิกาย

"ดูก่อนเกวัฏฏ์ หากว่าภิกษุพึงสอนดังนี้ว่า จงหาเหตุผลทำนองนี้ อย่าหาเหตุผลทำนองนั้น จงพิจารณาอย่างนี้ อย่าพิจารณาอย่างนั้น จงขจัดอารมณ์เช่นนั้น จงฝึกฝนตนและดำรงอยู่ในอารมณ์เช่นนั้น..." ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ได้แสดงถึงการปฏิบัติตนเองไปทีละขั้นโดยลำดับ จนได้ตรัสรู้ในที่สุด ครั้นแล้วตรัสสรุปลงว่า นี้แล เกวัฏฏ์คืออนุสาสนีปาฏิหารย์[101]

อันที่จริงแม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงรับว่าการแสดงปาฏิหารย์มีได้จริง พระองค์ก็มิได้ถือว่ามีคุณค่าอย่างแท้จริง และไม่ทรงแนะนำให้ใช้วิธีนี้ด้วย ในพระวินัยมีกฎอยู่ข้อหนึ่งว่า "ดูก่อนภิกษุ เธออย่าอวดอุตตริมนุสสธรรมแก่ฆราวาส"[102] และในอัฏฐกพระองค์ตรัสว่า

"เธอไม่พึงหวังมาก, แต่เป็นผู้มีสติอยู่เสมอ จงเว้นจากความเกียจคร้าน หลอกลวง, สนุกสนาน, เล่นกีฬา, มัวเมาในกามคุณ, และประดับประดาร่างกาย เธอไม่พึงปฏิบัติอาถรรพเวท (คาถาอาคม) หรือทำนายฝัน, หรือโชคลาง, หรือหมอดู เธอผู้เป็นคถาคตบุตรไม่พึงทำนายทักท้วงด้วยอาศัยเสียงนกต่าง ๆ ... ฯ ลฯ[103]

ในพรหมชาลสูตรมีข้อบรรยายไว้อย่างละเอียด ถึงการใช้เวทมนต์, การทำนายโชคชะตา, และการดูลายมือเป็นต้น ซึ่งภิกษุพึงรังเกียจ[104] ดังนั้นพระสูตรหรือข้อความที่แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงกระทำปาฏิหารย์ต่อหน้าฆราวาสนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสงสัยอยู่ว่าจะเป็นความจริงได้เพียงไร แม้ในเรื่องปรากฏการณ์อันลึกลับก็เช่นเดียวกัน หากในที่ใดมีการบรรยายไว้เกินกว่ามุ่งประสงค์จะให้ทราบว่ามีอยู่จริง หรือเกินกว่าเพื่อแสดงถึงความบกพร่องของสิ่งนั้น ๆ แล้ว ก็น่าจะตั้งข้อสงสัยไว้ก่อนได้เหมือนกัน

---

101 Digha-Nikaya I, 211-214. (No 11 Kevatta Sutta). ทีฆนิกาย

102 Vinaya V; Cullavagga V, 8. tr. by T.W. Rhay Davids. จุลลวัคค์ วินัย

103 Sutta-Nipatha, 926-927. tr. by Frank Allen. สุตฺตนิบาต

104 Digha- Nikaya I, 9-12 (No. 1). tr. by T.W. Rhys Davids. ทีฆนิกาย

ประวัติศาสตร์ปลอม

ในจักกวัตติสีหนาทสูตรมีข้อความแสดงว่า พระพุทธองค์ตรัสเล่าถึงสมัยหนึ่งในอดีตอันไกล ซึ่งในสมัยนั้นมีราชวงศ์แห่งพระราชาผู้ทรงธรรมปกครองโลกอยู่ แต่ละพระองค์ครองราชย์อยู่เป็นเวลาหลายพันปี และเนื่องจากกษัตริย์เหล่านั้นดำเนินชีวิตและปกครองบ้านเมืองโดยธรรม โลกมีแต่ความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองและบุคคลก็มีศีลธรรมดี อย่างไรก็ตาม ต่อมาก็มีกษัตริย์องค์หนึ่งผู้ซึ่งมีความปรารถนาดี * แต่ปกครองบ้านเมืองโดยความคิดเห็นของพระองค์เอง และไม่เอาใจใส่ต่อความต้องการของประชาชน ผลก็คือทำให้เกิดความยากจนขึ้น และในยุคต่อ ๆ มาก็เกิดมีการลักขโมย, การประทุษร้ายร่างกาย, การฆ่ากัน, การพูดเท็จ, การพูดคำชั่ว, การประพฤติผิดในกามคุณ, การพูดคำหยาบและเพ้อเจ้อ, ความโลภ, และการมุ่งร้าย, ความเห็นผิด, การประพฤติผิดในระหว่างญาติพี่น้อง, ความอยากได้ของผู้อื่นอย่างรุนแรง, ราคะที่ผิดธรรมดา, บุตรธิดาก็ไม่บำรุงบิดามารดา และประชาชนก็ไม่นับถือศาสนา เมื่อความชั่วแต่ละอย่างเหล่านี้ปรากฏขึ้น อายุขัยของมนุษย์ก็ลดน้อยลง ความสวยงามของชายและหญิงก็เสื่อมลงโดยลำดับ จนกระทั่งในอนาคตบุคคลจะไม่มีศีลธรรมเลย และมนุษย์ในขณะนั้นจะมีอายุเพียง ๑๐ ปี เป็นอย่างมาก

ในโลกสมัยนั้นจะมีการเสพกามกันอย่างสำส่อน เหมือนกับ แพะ แกะ เป็ด ไก่ หมู และสุนัข ฉะนั้นในระหว่างหมู่มนุษย์ด้วยกันจะเป็นศัตรูกันโดยทั่วไป จะมีแต่ความมุ่งร้าย, ความเป็นศัตรู, ความคิดที่จะสังหารผลาญชีวิตกันและกัน แม้ในระหว่างแม่กับลูก พ่อกับลูก และพี่น้องด้วยกัน

ผลก็คือจะเกิดยุคที่มีแต่ความพินาศและการล้างผลาญกันอยู่ทั่วไป จะมีบุคคลบางจำพวกที่หนีไปหลบอยู่ตามป่าและเขา และเมื่อกลียุคได้ผ่านไปแล้วบุคคลเหล่านั้นก็จะออกมาจากถ้ำ จากซอกเขาต่าง ๆ เขาเหล่านั้นก็จะสวมกอดกันและกัน จะปลอบโยนกันและกัน กล่าวว่า, "เรารอดตายแล้วหนอ, ดีใจจริง ๆ ที่ท่านทั้งหลายก็ยังมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกัน"

---

* หมายเหตุของผู้แปล— ในพระสูตรไม่ได้มีระบุไว้ว่ามีความปรารถนาดี กล่าวแต่เพียงว่าไม่ได้ทำตามโบราณประเพณี.

ต่อจากนั้นไปศีลธรรมของมนุษย์ก็จะค่อยดีขึ้น และในชั่วระยะ ๑๒ ชั่วคนต่อมา มนุษย์จะมีอายุยืนถึง ๘๐,๐๐๐ ปี และพระราชาก็จะปกครองโลกโดยธรรมอีกครั้งหนึ่ง สันติสุขและความเจริญก็จะกลับคืนมาสู่โลกเช่นเดิม[105] เรื่องทำนองนี้ยังมีปรากฏอยู่ในที่แห่งอื่นอีกในพระบาลีไตรปิฎก

พระสูตรนี้พึงดูคล้าย ๆ กับจะแสดงถึงการกะระยะเวลาโดยประมาณของความเสื่อมและความเจริญของวัฒนธรรมอินเดียนั่นเอง ในปัจจุบันนี้ปรากฏว่าอายุขัยเฉลี่ยแล้วก็ประมาณ ๓๐ ปี และจะเห็นได้ว่าปรากฏมีความยากจนและอาชญากรรมอยู่โดยทั่วไปในที่แห่งหนึ่งในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสใช้คำว่า ชมพูทวีป ซึ่งหมายความถึงอินเดียและซึ่งเข้ากันได้กับท้องเรื่องในประโยคนั้นว่าน่าอาจจะมีความหมายเช่นนั้นจริง ๆ อย่างไรก็ตาม การพยากรณ์เหตุการณ์ดังกล่าวนั้นไกลจากความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์มากและหากจะคิดว่าข้อความในพระสูตรนั้นมีความหมายเป็นอุปมาโวหาร ก็ดูจะไม่เป็นเช่นนั้น ดังนั้นการเชื่อตามตัวอักษรไปตามข้อความในพระสูตรจึงรู้สึกว่าจะไม่ถูกหลักวิทยาศาสตร์ มีข้อสันนิษฐานที่น่าจะเป็นไปได้อยู่ประการหนึ่ง เป็นข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ ซึ่งกล่าวไว้ว่า ข้อความทำนองนี้ในพระสูตรนี้ก็ดีหรือที่อื่นก็ดีเป็นเรื่องประเภทเดียวกันกับนิทานชาดกทั้งหลาย คือเป็นเสมือนเทพนิยายที่แต่งขึ้นเพื่อสอนหลักศีลธรรมและจรรยายิ่งกว่าที่จะแสดงถึงเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์จริง ๆ

บทส่งท้าย

ในภาคท้ายของหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงวิทยาศาสตร์ตะวันตกเปรียบเทียบกับคำสอนของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในสมัยเดิมไว้ด้วย ซึ่งท่านผู้อ่านก็จะเห็นได้ว่ามีส่วนที่สามารถลงรอยและเข้ากันไม่น้อย เป็นการลงรอยกันได้ที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่งเมื่อเรามาคำนึงถึงหลักความจริง ว่าพุทธศาสนามีอายุเก่าแก่ถึงขนาดนี้ และได้เกิดขึ้น

105 Ibid., III, 58-77. (No. 26). ทีฆนิกาย

ในดินแดนเช่นนั้น แต่ในขณะเดียวกัน เราก็ต้องไม่ลืมว่ามีข้อธรรมบางประการ ที่นักวิทยาศาสตร์ยังไม่ยอมรับและบางทีก็อาจจะเป็นของไม่จริงเสียด้วยซ้ำ.

ปัญหาเกิดมีขึ้นว่า ชาวพุทธในปัจจุบันควรจะวางตนเช่นไรในเรื่องเหล่านี้ ข้าพเจ้าคิดว่า เราอาจหาคำตอบที่ดีที่สุดของเรื่องนี้ได้จากพระคัมภีร์ใหม่ (ของคริสต์-ศาสนา) ซึ่งมีใจความว่า "สิ่งใดที่เป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ก็จงให้แก่วิทยาศาสตร์ไป (คือคงคิดแบบวิทยาศาสตร์) สิ่งใดที่เป็นฝ่ายศาสนา ก็จงให้แก่ศาสนา (คือคิดแบบศาสนา) วิทยาศาสตร์มีหน้าที่สอบสวนและวิเคราะห์หาความจริงในเรื่องสากลจักรวาลที่เป็นฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งหากฎเกณฑ์ของมันและอธิบายว่ามันมีความเป็นมาอย่างไรและในเรื่องนี้ก็ไม่มีสถาบันอื่นใดสามารถกระทำได้ดีเท่ากับวิทยาศาสตร์ หลักการและแนวทางปฏิบัติของพุทธศาสนาอยู่ที่ประสพการณ์และความรู้สึกของเราเอง ซึ่งเราจะต้องค้นคว้าและวิเคราะห์ด้วยตนเอง และแม้กระทั่งปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์ก็ยังอยู่ล้าหลังพุทธศาสนามากในเรื่องนี้ จริงอยู่ มีบางแห่งเหมือนกันที่เขตแดนทั้งสองฝ่ายเหลื่อมเข้ามาซ้อนกันและกัน และในบริเวณเช่นนี้เองที่ทั้งสองฝ่ายสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้เป็นอย่างดี.

ในกรณีที่ชาวตะวันตกยึดถือมั่นอยู่แต่ในหลักวิทยาศาสตร์ของตนตลอดจนถึงการหาความจริงภายนอกอย่างเดียวนั้น บางครั้งก็ทำให้เกิดผลที่ไม่พึงปรารถนาขึ้นได้ น่าเสียดายว่าในบรรดานักศึกษามหาวิทยาลัยที่กำลังทำปริญญาในทางวิทยาศาสตร์ และปรัชญาก็ดี และในหมู่ศาสตราจารย์ก็ดี บุคคลเหล่านี้แม้จะเป็นผู้คงแก่เรียนและปัญญาสูงเพียงใดก็ตาม ก็ปรากฏว่ามีความรู้ในเรื่องโลกภายนอกมากกว่าเรื่องของตนเอง บุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้มีอารมณ์นิสัยพิกลพิการ มีสังคมนิสัยบกพร่องและมักจะคิดว่าปัญญาความรู้ที่ตนได้เรียนมาอย่างกว้างขวางนั้นเป็นคุณธรรมอันสูงสุด อย่างไรก็ตามปรากฏว่าบุคคลพวกนี้โดยแท้จริงก็หาความสุขไม่ได้นัก และตลอดเวลาเขาก็ซ่อนข้อบกพร่องของตนไว้เบื้องหลังโล่ คือข้ออ้างว่าตนเป็นนักปราชญ์ เป็นด๊อกเตอร์ และเป็นศาสตราจารย์เป็นต้น และที่ร้ายยิ่งขึ้นก็คือบุคคลที่ได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นนักจิตวิทยา หรือ

จิตแพทย์ที่ฉลาดปราดเปรื่องพูดสิ่งใดก็มีคนเชื่อถือนั้น กลับกลายเป็นผู้ที่มีอารมณ์ไม่ปกติ (คือมีจิตไม่ปกติ) ไปเสียเอง น่าประหลาดที่ทั้ง ๆ ที่บุคคลประเภทนี้มีความรู้ในเรื่องอำนาจของจิตและการรักษาโรคด้วยจิตก็ดี แต่จิตใจของเขาเองก็เป็นโรคเรื้อรังขนาดหนัก ทั้งหมดนี้แสดงว่าลำพังวิทยาศาสตร์อย่างเดียวไม่สามารถแก้ปัญญาชีวิตได้อย่างแน่นอน

นอกจากนั้นเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ได้เป็นเครื่องลบล้างแนวคิดของศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้าโดยสิ้นเชิง การกระทำเช่นนี้ยิ่งทำให้สภาพของอารมณ์ของบุคคลยุ่งเหยิงปั่นป่วนหนักขึ้นไปอีก การที่ชาวคริสต์ได้ตอบโต้วิทยาศาสตร์และมีทัศนะรังเกียจวิทยา-ศาสตร์ก็เป็นด้วยเหตุนี้ อันที่จริงการที่ชาวคริสต์แสดงปฏิบัติโต้ตอบเช่นนั้น ไม่ได้หมายความว่าเขาจะต้องการพระเจ้า ซึ่งทำหน้าที่เป็นบิดามาคอยให้ความคุ้มครองหรือประทานชีวิตให้แก่เขาเสมอไป โดยมากมักจะเป็นเครื่องแสดงว่าเขาต้องการความจริงอันเป็นแก่นสารภายนอกเสียมากกว่า ชาวคริสต์และชาวยิวถือว่าพระเจ้าเป็นจุดรวมของอุดมคติอันสูงส่งที่เขาเคารพบูชาและหวงแหนอย่างที่สุด คือเป็นหลักเกาะของคุณงามความดีทั้งปวง ของความรักความเมตตาทุกประการ ดังนั้น เมื่อมีผู้กล่าวว่าไม่มีพระเจ้าเขาจะถือว่าผู้นั้นกล่าวว่าไม่มีคุณธรรมอันสูงส่งทั้งหลายที่เขาเคารพบูชาอยู่เช่นนั้นเลย และเมื่อเป็นดังนั้นหมายความว่าชีวิตนี้ไม่มีความหมายอย่างใด (นอกจากว่าเป็นเครื่องจักรกลหรือว่าอยู่ไปวันหนึ่ง ๆ) อันที่จริงมิใช่อย่างนั้น คุณธรรมความดี เช่น ความรัก ความเมตตา เป็นต้นนั้น เป็นสภาวะที่นำมาปฏิบัติให้ปรากฏขึ้นมาในชีวิตได้ (โดยไม่จำต้องมีแนวคิดเรื่องพระเจ้าเป็นหลักเกาะ) คือสามารถนำมาปฏิบัติได้ในทุกขณะแห่งชีวิตประจำวันของเรานี้เอง ชาวตะวันตกมักถือว่าถ้าจะให้ชีวิตมีความหมายและความสุขก็ต้องให้มีพระเจ้าอยู่ด้วย พระองค์จะต้องอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง “ข้างนอกโน้น” และต่อมาก็เป็นอันว่าเราจำเป็นต้องเชื่อว่าพระองค์ทรงสถิตย์ที่นั้นจริง ๆ แต่ตามความจริงก็ปรากฏว่าเราจะสามารถรู้ว่าพระเจ้าอยู่ที่ไหนก็ตาม ผู้ที่เชื่อพระเจ้าและผู้ที่ไม่เชื่อก็มีความสุข ความดีและความรัก, ความเมตตาได้เช่นเดียวกัน

แต่พุทธศาสนาย้ำในเรื่องประสพการณ์ของแต่ละบุคคลว่ามีความจริง และความสำคัญกว่าอย่างอื่น ดังนั้นพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นระบบแห่งจิตวิทยามาแต่เดิม แต่เป็นระบบการที่ศึกษาสภาพของจิตโดยเน้นหนักในการปฏิบัติทดลองด้วยตนเองเป็นหลักใหญ่ และที่สำคัญที่สุดก็คือ วิธีการของพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติที่มีระเบียบแบบแผน, มีศิลปเป็นวิถีทางแห่งการครองชีพ ซึ่งมุ่งหวังให้บุคคลผู้ปฏิบัติมีความผาสุกและมีอารมณ์นิสัยคุ้มครองตนได้ ในแง่นี้ไม่มีสถาบันใดสามารถทำได้สำเร็จเท่าพุทธศาสนาเลย สมรรถภาพของพุทธศาสนาเช่นนี้เป็นสิ่งที่พึงประสงค์อย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่จะอำนวยประโยชน์สุขให้แก่โลกอย่างมหาศาล.

พิมพ์ที่กรุงสยามการพิมพ์

๑/๑ ถนนราชบพิธ นครหลวงกรุงเทพธนบุรี ๒ โทร. ๒๒๕๒๑๗, ๒๒๕๔๔๖

นายจุมพล เชษฐพงศ์พันธุ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๕